
3 3433 06818952 5

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP

XXIV. DEEL.

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ,
MDCCCX.

PRYS-VERHANDELING

OVER

DE DEUGD EN HET GELUK DER OUDE, MEEST BESCHAAFDE, NATIËN; VERGELEKEN MET DIE DER VOLKEN VAN DEN TEGENWOORDIGEN TYD,

VAN DEN HEER

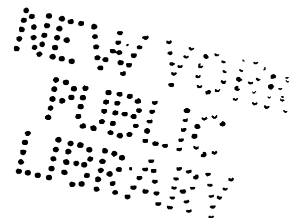
N. G. VAN KAMPEN;

Met de Gouden Eerpenning bekroond,

EN UITGEGEVEN DOOR

TEYLERS

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

TE HAARLEM BY
JOH. ENSCHEDÉ EN ZOONEN en
J. VAN WALRÉ.
1810.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

VOORBERIGT.

Aan den Lezer!

Men heeft, korts geleden, by een Mede-Vaderlandsch Genootschap (*), *welks doel en strekking, wel het naaste bykomen aan die van ons* TEYLER'S *Godgeleerd, de meer algemeene Vraag geöpperd:* Waarin de meesten der nieuwste Bestryders der Christelyke Leere, die, sedert ongeveer het midden der naastvoorgaande Eeuwe, zyn opgetreden, van de vroegere verschillen, *enz.?* — *Eene Vraag, voor zeker, niet min gepast, dan naar de behoeften van den tegenwoordigen tyd berekend; daar men, by onze Hedendaagsche Twyfelaars en Ongeloovigen, het oud, zoo gretig uit* Engeland *overgenomen, Wapentuig, waarvan men zich vroeger aldaar, hoe vruchteloos ook, in den stryd tegen den Geöpenbaarden Godsdienst, pleeg te bedienen, wegens de zoo voldingende verweering, en beslissende zegepraal, door deszelfs Vrienden behaald, als te zeer verstomd en afgesleten moest houden, om niet naar eenig nieuw, nog* on-

(*) *Dat:* Ter verdediging van den Christelyken Godsdienst, *in* 's Hage. *Zie deszelfs* Programma *voor dit jaar* 1810, *nede te vinden in den* Algemeenen Konst- en Letterbode *voor hetzelfde jaar, No.* 37.

*

onbeproefd, om te zien, ten einde, ware het mogelyk, met beter gevolg, den vorigen kamp te hervatten.

Te weten; na zoo vele vergeeſſche aanvallen, met behulp van meer Redenkundige en Wysgeerige pylen, — van zulken, als loutre ſpotzucht en valsch vernuft eenen VOLTAIRE *en ſoortgelyke ligtzinnige Kamp-Vechters opleverden, willen wy, als geheel beneden de waardigheid der zake en de oplettendheid van ernſtige denkers, hier liefst niet gewagen, — en, na een daarop gevolgd ſchynbaar beſtand, of liever Wapenſchorſing, voor een wyl, tusſchen de beiden ſtrydende Partyen, nam allengs het geſchil eene andere wending. De ſmaak voor* oude Letterkunde, *vooral der Oosterſche, zoo reeds doode als nog levende, Talen, begon op nieuw te heerſchen, inzonderheid onder de naburige Duitſchers; waarby zich, weldra, die voor de* Bybelſche Critiek *en* Uitlegkunde *voegde: Waardoor, gelyk het meermalen, in dergelyke gevallen, gaat, weeldrige vernuften, zoo vatbaar voor twyfelary en zucht om uitteblinken, vooral de zoodanigen als reeds, door de verleidingen eener nieuwere ydele Philoſophie waren weggeſleept, ligt tot uitterſten vervoerd werden, en, met den tyd, al verder en verder van het regte ſpoor dwaalden; tot dat men het, ten lesten, begon te wagen, om den geſchorsten aanval op de gewyde oorkonden, niet min listig dan hevig,* van dien kant, *te hervatten.*

Van hier de groote ophef, ſints eenigen tyd gemaakt, van al wat de Oudheid *betreft, en ons, by de dus gehetene Klasſiekers, zoo Dichters, als Historieſchryvers*

en

en Wysgeeren, aangaande den Natuurlyken, Maatschappelyken en Zedelyken toestand, nevens de Godsdienstige Kundigheden der verschillende vroegere Volken, dikwyls, zoo niet veelal, met blykbare vergrooting, wordt opgedischt, en de verkleining en minachting, waarmede men gewoon is, in alle deze opzigten, van de Latere en Hedendaagsche te spreken: en dat wel met geen ander oogmerk, dan om den geringsten invloed der Christelyke leere, op het geluk en de zedelykheid des Menschdoms, verdacht te maken.

Van hier ook, dat men, op de Bybelsche Uitlegkunde, de aloude Heidensche Mythologie, *langs hoe meer, heeft begonnen toetepassen; tot dat men zelfs de eenvouwdigste Geschiedverhalen der gewyde Bladeren, die van het N. Testament niet uitgezonderd, onder een geheel beeldsprakig kleed heeft getracht te verdonkeren en misvormen, denzelven alle geloofwaardigheid te ontnemen, en hen gelyk te stellen met de Fabelen der Dichters, by de vroegere Oostersche en Westersche Volken.*

De Leden van TEYLER's Godgeleerd Genootschap, *de gevaarlyke strekking van alle deze Nieuwigheden bevroedende, hebben dan ook mede, sedert de laatste drie jaren, zich byzonder toegelegd, om de verdere verspreiding daarvan, in ons Vaderland waar het mogelyk, of te stuiten of wel geheel voor te komen, door het uitschryven van achtereenvolgende Prysvragen, daartoe betrekkelyk; eerst: „ Over het gebruik der* Mythen *in de verklaring van deze en gene Bybelsche Verhalen;" en daarna:*

na: „ Over de Deugd en het Geluk der Oude Volken, in vergelyking met die der Nieuwere en Hedendaagsche.”

En ontvingen zy niet aanstonds op het Eerste *dier voorstellen een, naar* hun *oordeel, voldoenend Antwoord; des te spoediger slaagden zy daarin ten aanziene van het* Tweede. *Welk laatste Antwoord, (by de opening van het daartoe behoorend Verzegeld Briefje, gebleken, uit de welversnedene pen van den Heer* N. G. VAN KAMPEN (*) *gevloeid te wezen) als met eenparige stemmen van Direkteuren en Leden zeer verre boven nog een ander, over dezelfde Stof by het Genootschap ingekomen, den voorrang toegewezen en den Gouden Eerprys waardig gekeurd zynde, men hierby het genoegen heeft, door den Druk gemeen te maken; terwyl het onlangs reeds openlyk gebleken is* (†), *dat ook de* herhaalde *opgave van hunne* Eerste *Vraag over de* Mythen, *niet geheel vruchteloos is geweest.*

HAARLEM *den* 16 *van* Wintermaand 1810.	*De Leden van* TEYLER'S Godgeleerd Genootschap.

(*) *Denzelfden, die reeds vroeger door zyne ingeleverde en bekroonde Verhandelingen, by de beide* Teylersche *Genootschappen, gelyk sedert door zyne uitgegevene* zedelyke schoonheden der Ouden, *en het omgearbeide Werk van* CHATEAUBRIANT, *getyteld:* Genie du Christianisme (*beiden by den Boekhandelaar* F. BOHN, *alhier uitgegeven*) *zich zoo loflyk heeft leeren kennen.*

(†) *Zie* Haarl. Courant *van den* 1, *en* Letterboden *van den* 7 *van* Wintermaand *ll.*

BEANTWOORDING

DER

VRAGE:

OF DE LOFSPRAKEN, ZOO MENIGMAAL, OOK BY SCHRYVERS VAN NAAM, AAN DE DEUGD EN HET GELUK DER OUDE VOLKEN, TEN KOSTE VAN LATERE TYDEN, TOEGEZWAAID, EN WAAR VAN ZELFS NIET ZELDEN TEGENBEDENKINGEN ONTLEEND ZYN TEGEN DE GODDELYKHEID VAN HET CHRISTENDOM, IN DE DAAD GEGROND ZYN, EN TEGEN HET CHRISTENDOM GELDEN? DAN OF MEN INTEGENDEEL GOEDE REDENEN HEBBE OM DE VOLKEN VAN DEN TEGENWOORDIGEN TYD EN DERZELVER TOESTAND, IN VERGELYKING MET DE BESCHAAFDE NATIEN DER OUDHEID, VOOR BETER EN GELUKKIGER TE HOUDEN? EN ZOO JA, IN HOE VERRE ZULKS AAN DEN CHRISTEL. GODSDIENST MOET WORDEN TOEGESCHREVEN?

DOOR

N. G. VAN KAMPEN.

ONDER DE ZINSPREUK:

Εὖ χρὴ εἰδέναι, ὅτι περ ἂν σωθῇτε καὶ γενῆτε οἷον δεῖ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πολιτειῶν, Θεοῦ μοῖραν αὐτὸ σῶσαι λέγων, οὐ κακῶς ἐρεῖς.

PLATO.

Aan welke Beantwoording, door TEYLERS GODGELEERD GENOOTSCHAP, de GOUDEN EERPENNING is toegewezen.

VERHANDELING

OVER

DE DEUGD EN HET GELUK DER OUDE, MEEST BESCHAAFDE NATIEN, VERGELEKEN MET DIE DER VOLKEN VAN DEN TEGENWOORDIGEN TYD.

Het is eene waarheid, die op de ondervinding van alle Eeuwen rust, dat de Mensch doorgaans meer het *schitterende* en *luisterryke*, dan het minder geruchtmakende, doch daarom niet minder voortreffelyke, ja somtyds veel echtere, *goede* en *edele*; bewondert. Een Held, die Koningryken voor zich doet zwichten, Koningen afzet, en grootmoedig weder herstelt, zal veel meer de aandacht tot zich trekken, dan de vreedzame Vorst, die zyn leven doorbrengt in het bevorderen van zyner Onderdanen geluk, die, wars van veroveringen, niet alleen regtmatige aanwinst verfoeit, maar zelfs de hem aangebodene kroonen, wanneer hy derzelver last voor zyn hoofd niet berekend keurt, edelaardig kan afwyzen. De geschiedenis weergalmt in verhaal en vergelyking van de daden eens ALEXAN-

DERS, CESARS, van eenen LODEWYK *den XIV*; en de onvergelykelyke deugd van eenen Keurvorst FREDRIK *II. van Brandenburg*, die de Poolfche en Boheemfche kroonen beide van zich afweerde; — van eenen Saxifchen FREDRIK *den Wijzen*, die de op hem uitgebragte keuze tot Keizer des Duitfchen Ryks van de hand kon wyzen, is flechts aan weinige liefhebbers der Gefchiedenisfen genoegzaam bekend; terwyl de herftelling van den onregtmatig beroofden PORUS in zyn vaderlyk Ryk, door Jaarboeken en Dichtwerken, als een blyk van onnavolgbare grootheid van ziel des *Macedonifchen* Veroveraars wordt opgevyzeld. Het gedrag der Heldin, die gewapend ten ftryde trekt, en voor een' roemryken dood de eeuwige dankbaarheid van haar vaderland, regt Standbeelden en *Mausoleën*, oogst, de trouwlooze daad zelfs eener moedig ontfnappende gyzelaresfe, leven in de monden van het laatfte nakroost: en waar is de gefchiedrol, die zich verwaardigen zou, van eene brave Huismoeder te gewagen, wier éénige verdienste het was — alle de valftrikken der verleiding te ontduiken, een geheel leven lang aan de moeijelykfte pligten opteofferen, en, door tallooze zwarigheden heen, den Staat met een' ftoet van brave burgers en burgeresfen te verryken?

Dus is het geval, niet flechts met enkelde Perfonen, maar ook met geheele Natiën. De *Grieken* en

en *Romeinen*, zekerlyk de ſchitterendſte volken der oude Wereld, door Wapenhandel, Welſprekendheid, fraaiſe Kunsten en burgerlyke Inſtellingen, — de Grieken en Romeinen worden ons van de eerſte jeugd af als Modellen van grootheid, edele daden, vryheid en geluk in den burgerſtaat voorgeſteld. De wegſlepende ſtyl hunner Geſchiedſchryvers, de Goddelyke toonen hunner Dichters, verrukken ons voor *Athene*, *Sparta*, *Thebe*, *Rome;* ons verſtand wordt niet overtuigd, maar onze verbeelding omgekocht door de glorie, die het hoofd hunner Helden, hunner halve Goden omſtraalt; Kinder-, Broeder-, Vadermoord, de verzaking der heiligſte gevoelens, alles wat men in onzen tyd voor uitbottingen der gevaarlykſte Dweepery zou houden, — en dit alles ten gevalle eener voorkeuze voor dezen of dien Regeringsvorm, moet Deugd heeten, wanneer het door Grieken of Romeinen gepleegd is. Velen zyn in de Geſchiedenis der Oudheid verdiept, zy leven zoo geheel in dezelve, dat de hedendaagſche geſchiedenis, zelfs die van hun Vaderland, hun laf en ſmakeloos voorkomt: en dit vooroordeel heeft misſchien, door onoplettendheid der Geſchiedſchryvers, eene meenigte edele trekken doen te loor gaan, die aan eenen HERODOTUS, XENOPHON of LIVIUS niet zouden ontſnapt zyn.

Maar niet alleen de Geſchiedenis, ook de Fabelleer dezer Volken wordt boven de wolken

verheven door zulken, wier gezonde Rede, door eenen beteren Godsdienst verlicht, al het ongerymde en gevaarlyke derzelve zonder moeite zou kunnen inzien. Dan, hier is het ten deele grove zinnelykheid, ten deele haat tegen eenen veel redelyker, veel verhevener, maar ook veel geſtrenger Godsdienst, welke de lofredenaars van het Heidendom bezielt. Zy roemen de tyden, toen alles in de Natuur zyne beſchermgoden had, toen geen Land, geen Berg, geen Boom, geen Vloed onbezield was; hoe dichterlyk, roepen zy, hoe lagchend was deze Natuur! hoe bekoorlyk *Hella's* Eeredienst in vergelyking van dien der Christenen! Wat meer is, wat den regtſchapenen, onpartydigen mensch ſchier ongeloofelyk moet voorkomen, men heeft de zekerheid van een toekomend zalig leven, — eene zekerheid, voor welke de grootſte mannen der Oudheid met vreugde hun leven zouden gegeven hebben, — aan onze tyden, aan het Christendom, als een verwyt aangerekend. Immers, zegt men, belet het gedurig uitzien naar een toekomſtig genot de zuivere genieting van levensvreugde op Aarde, en de ſchrik van ſtraffen in een ander leven vergalt vermaak en genoegen. Hoe geheel anders was het ook daaromtrent by Griekenlands zoonen! De dood diende hun ſlegts als herinnering, als opwekking tot vroolyker levens-genot; immers aan de overzyde van den zwarten vloed, in de duistere Ryken der ſchim-

ſchimmen, ging de bekranste beker niet rond, lachte noch LAÏS noch PHRYNE (*). Naar mate de laauwheid en onverſchilligheid voor allen Godsdienst, byzonder voor de Christelyke openbaring, in Europa, vooral in Duitschland, meer en meer de gemoederen inſluipt, naar die zelfde evenredigheid beyvert men zich, alles meer naar den zoogenoemden *æsthetiſchen*, dan naar den zedelyken, maatſtaf te berekenen, en dan moeten het zeer zeker de Grieken in vele opzigten, ſchoon niet in alle, van ons winnen. Maar, zoo lang de ſtem des gewetens in ieders boezem hare regten handhaaft, zoo lang is er geene zwarigheid, dat de eerſte maatſtaf algemeen zal worden.

Wil men dus zyn oogmerk bereiken, zoo kan men niet voorby, ook de *Deugden*, en het Maatſchappelyk geluk der Ouden boven het onze te roemen. En hier komt juist de boven opgemerkte zucht der meeste menſchen voor het ſchitterende, grootſche, roemruchtige, boven het wezenlyke, doch ſtille goede en edele, aan de voorſtanders der Heidenſche Oudheid voortreffelyk te ſtade, — een wapen, hetwelk zy met ophef tegen de Christelyke Maatſchappyen, zelfs tegen onze beſchaafde tyden, gebruiken. Het is dus met het grootſte regt, dat de

(*) Wie met WIELANDS Werken, voor al met zyne *Euthananaſia en Agathodaemon* bekend is, zal zien, dat het hier geſtelde wel niet met de woorden, maar zeer zeker met den geest van dien Schryver overëenſtemt.

de leden van TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, bezield met de loffelyke zucht, om naar de behoefte der tyden, zoo wel de Waarheid en Goddelykheid, als den gezegenden invloed van JEZUS Godsdienst te handhaven, en daartoe de leermeesteresse van Volken en Perfonen, — de Gefchiedenis, — uit allerlei oogpunten te befchouwen, hebben goedgevonden ook deze tegenwerping der Vyanden van het Christendom ter oplosfing voorteftellen en daartoe de zoo belangryke, als veel omvattende vraag hebben uitgefchreven: —

Daar men zoo menigmaal, ook by Schryvers van naam, de deugd en het geluk der oude Volken, ten koste van de latere tyden, met groote lofspraken verheven vindt, en daarvan zelfs, niet zelden, Tegenbedenkingen ziet ontleenen tegen het Christendom, — zoo vraagt het Genootfchap of, in der daad, die Lofspraken gegrond zyn en tegen het Christendom gelden? dan of men in tegendeel goede redenen hebbe, om de Volkeren van den Tegenwoordigen tyd en derzelver toeftand, in vergelyking met de befchaafde Natien der Oudheid, voor beter en gelukkiger te houden? en zoo ja, in hoe verre zulks aan den Christelyken Godsdienst moet worden toegefchreven?

In de beantwoording dezer vraag, zullen wy die or-

orde volgen, dat wy *eerst* het *Geluk* der Ouden by dat der Hedendaagſchen vergelyken, daarna hunne *Deugden* tegen elkander overſtellen, en eindelyk daaruit het beſluit opmaken, in hoe verre de meerdere Deugden, en het grootere maatſchappelyke Geluk onzer hedendaagſche Maatſchappyen aan den *invloed van het Christendom* moeten worden toegeſchreven, en om welke redenen.

Wy moeten vooraf aanmerken, dat het geëerde Genootſchap, volgens ons denkbeeld, het woord *beſchaafde Natiën* in eenen meer ruimen zin neemt, en daaronder dus niet alléén de *Grieken* en *Romeinen*, maar ook de *Egyptenaren*, *Babyloniers*, *Perſen*, en *Carthagers* verſtaat. Immers, alle deze Volken maakten, in zekeren zin, regtmatige aanſpraak op beſchaving, welke de *Grieken* en *Romeinen*, wel in eenen hoogeren trap, doch niet uitſluitend, bezaten. Wy zullen ons echter by laatstgemelden als meer algemeen bekend en geroemd, hoofdzakelyk bepalen, en de overig genoemde Volken ſlechts ter loops beſchouwen.

Eene tweede voorafgaande aanmerking is deze, dat de oude Volken niet ſlechts in den ſtaat hunner volledige *beſchaving*, maar ook wel degelyk in dien hunner vroegere ruwheid, by de beantwoording dier vraag in aanmerking komen. Immers, hoe menigmaal heeft men niet de oude *Romeinen*, in de eerſte dagen van hun Gemeenebest, toen zy

toch waarlyk alles behalven *beschaafd* waren, ten koste van het Christendom opgevyzeld?

Hoe heeft niet de welsprekende J. J. ROUSSEAU dit vooroordeel door zynen wegslependen styl gestaafd; terwyl de algemeene wierook, sedert de eerst ontluikende herleving der Letteren zoo mildelyk aan *Rome's* oudste Helden en Heldinnen toegezwaaid, niet weinig bydroeg, om de bedwelmde gemoederen ten haren behoeve voor in te nemen? Het is dus onvermydelyk noodzakelyk, ook de *Romeinen* in hun zoo geroemd *deugdzaam* of *behoeftig* tydperk, in het ware licht te vertoonen. Even zoo is dit by de weinig beschaafde, doch hoogelyk geroemde *Spartanen* het geval.

EER-

EERSTE AFDEELING.

Vergelyking van het Geluk der Oude en Hedendaagsche Volken.

EERSTE HOOFDSTUK.

Geluk der Oude Volken.

Het zal, te dezer plaatse, overtollig zyn, eene breede bepaling en omschryving te geven van 't geen wy door *Geluk* verstaan, of zulks op eenen wysgeerigen trant te ontleden. —

Elk gevoelt, dat *geluk hier in eenen betrekkelyken* zin genomen wordt, voor de meerdere of mindere *duurzame* genoegens, welke de mensch, zoo in het byzonder, als door de vereeniging in Maatschappy, geniet. Dit geluk kan hoofdzakelyk in drieërlei opzigten beschouwd worden: 1.) betrekkelyk den stand der Menschen in de Maatschappy: met andere woorden ten opzigte van het openbare Burgerlyke Bestuur, en de onderlinge betrekkingen der Volken; 2.) betrekkelyk het huisselyk leven, en 3.) naar mate het meer of minder ruime veld tot verstandelyke, zedelyke en Godsdienstige ontwikkeling der menschen heilstaat doet toenemen of verminderen.

Slaan wy dus het oog op het Maatſchappelyke geluk der Ouden, en doorloopen wy tot dat einde hunne Regeringsvormen, zoo wel de Alleenheerſchingen, als de Gemeenebesten.

Het geheele *Oosten* gevoelde, even als nog heden, het knellend juk van het *Despotismus*. De Vorst was onbepaald gebieder, en *Perſie's* groote Koning, de Heerſcher, die te *Babylon* het gebied voerde en *Lydie's* Monarch, waren, zoo wel dezen als anderen, vry van de banden des invloeds van het Volk. Maar dit *Despotismus* moest, even zoo als thans by de *Mahometaanſche* Vorsten, de heilloosſte gevolgen voor den Onderdaan naar zich ſlepen, zoo dra deze, met of zonder reden, den *Heer* in het licht ſtond. Voornamelyk was dit, volgens de *Griekſche* Geſchiedſchryvers, het geval met de uitgeſtrekte *Perſiſche* Alleenheerſching. Ik weet wel, dat ſommigen het getuigenis der Grieken geheel wraken, en liever in oude Oosterſche Kronyken de *Perſiſche* Geſchiedenis willen opdelven; doch zouden een HERODOTUS, een XENOPHON, die zelfs in de landen geweest zyn, een KTESIAS, enz. zoo maar de ganſche Geſchiedenis vervalscht hebben? Voeg hier by, dat onze gewyde Oorkonden, het Boek *Daniel*, *Esra*, *Nehemia*, met de Griekſche Geſchiedverhalen, niet met de Oosterſche, ſtrooken. Van opzettelyke verdichting *ten nadeele* van *Perſie's* Oppervorsten, kan ik een volk niet verdenken, welks

welks uitmuntende Wysgeer en Veldheer, XENOPHON, een' *Perfischen* Vorst tot Held van zynen heerlyken Gefchiedkundigen Roman verkoos. Want een Roman is ongetwyfeld de *Cyropedie*, voor het grootfte deel althans, en de vorm alleen van dit werk leert ons, dit genoegzaam, ook zonder getuigenis van PLATO en CICERO. Men mag dus ook de Republikeinfche ftaatsgefteldheid der *Perfen*, in dat werk, niet als eene echte zaak tegen de zoo even gestelde algemeenheid van het Oostersch *Despotismus* te berde brengen.

Wil men nu eenige ftaaltjes van de afzigtige, grillige wreedheid der *Perfifche* Despooten. CAMBYSES, eigen Zoon van den grooten CYRUS, vermoord zyn Broeder SMERDIS, en ontziet zich niet, eerst zyne twee volle Zusters te huwen, en daar na eene derzelve onverdiend van kant te helpen: en deze bloedfchande wordt door koninglyke Regters, de bloem van *Perfie*, door eene laffe toegevendheid, waar by zy 's Konings wil voor eene wet verklaren, gewettigd! PIEXASPES, door CAMBYSES ondervraagd, waarvoor de *Perfen* hem hielden, wordt, op een min gunstig antwoord, gedoemd, om getuige te zyn, hoe de Dwingeland zyn' Zoon in 't harte fchiet, en de meer dan lafhartige Vader geeft in eene vleitaal, die elk eerlyk harte verontwaardigt, ten antwoord op de vraag, of wel iemand zoo wis

gefchoten had? *Zelfs geene Godheid* (*). Kortom, het monster, dat toen de nog onder CYRUS zoo moedige *Perfen* als eene kudde flagtvee behandelde, wordt geëerd, gevierd, gevleid, en fterft, zonder de ftraffe van een verontwaardigd volk te ondervinden (†). Zoo diep hechtten de grondbeginfelen van wettelooze magt der Koningen toen reeds, zoo kort naar de gewaande Republikeinfche ftaatsinrigting van XENOPHON, in het hart der *Perfen*!

De affchuwelyke gewoonte, om het geheele geflacht van een veroordeelden met hem ter dood te brengen, had niet alleen in *Perfie* plaats, doch was aan het geheele Oosten eigen. Een voorbeeld daarvan geeft ons HERODOTUS in INTEPHERNES en zyn geflacht (§).

DARIUS trekt op ten oorloge tegen de *Scythen*; zekere OEBAZUS verzoekt hem, één zyner drie Zoonen van de verpligting tot krygsdienst te verfchoonen, en by zich te laten: *gy zult ze alle drie behouden*, antwoordt de Koning; de arme bedrogene Vader ziet ftraks daarop den geheelen fteun zyns ouderdoms, zyne drie Kinderen, dood voor zich liggen, ter ftraffe voor een onfchuldig verzoek! —

En

(*) HEROD. L. III.

(†) ID. ibid.

(§) L. III.

En deze DARIUS geldt in de Oudheid niet eens voor een Tyran! — Een dergelyk geval had plaats tusfchen XERXES (*), DARIUS Zoon, met zekeren PYTHIUS; die hem en zyn gansche leger ruim had willen beschenken. De ongelukkige verzocht ook om vryheid voor zyn oudsten Zoon, ten einde deze zich van het heir, waarin toch nog vier zyner Broederen dienden, mogt verwyderen. De moord en eene allerwreedaardigste ten toonstelling van den onschuldigen, ten wiens behoeve het verzoek gedaan was, volgde op deze bede (†)!

De jonge CYRUS, Broeder van ARTAXERXES II. trekt tegen dezen te velde; hy wordt verslagen en omgebragt. Nu wedyveren twee Vrouwen, (goede Hemel, Vrouwen!) in afzigtige wreedheid, het zy ten na, het zy ten voordeele van de party des gesneuvelden: STATIRA, Echtgenoote des zwakken Konings, laat niet af hem zoo lang te bidden, tot hy de Grieksche Opperhoofden uit CYRUS leger, welke tegen het regt der Volken door den Verrader TISSAPHERNES op eene meineedige wyze gevangen waren, op een na laat ombrengen (§); 's Konings Moeder PARYSATIS daarentegen, welke de zaak des omgekomenen CY-

RUS

(*) HEROD. L. IV.

(†) ID. L. VII.

(§) XENOPH. *Anab.* L. II.

RUS begunstigde, bragt allen, die haren lieveling in den slag gewond hadden, op de wreedaardigste wyze om 't leven, wanneer zy hen slegts in hare magt kon bekomen! en voltooit hare gruwelen met den sluik-moord der gehate STATIRA. ARTAXERXES zelfs, nu door dwaze ydelheid en roemzucht, dan door wraaklust aangeprikkeld, laat sommige ongelukkigen het leven benemen door middel van dood straffen, waarvan de Menschheid gruwt, en die men, by de slechts ten halve beschaafde Oosterlingen, toch nu niet meer aantreft (*). ARTAXERXES OCHUS, Zoon van den zoo even genoemden Koning, overtreft zyn Vader, zyne Moeder, en Grootmoeder, te gader in wreedheid: zyne Zuster, zyne Schoonmoeder, doet hy levend begraven, zynen Oom en honderd Bloedverwanten met pylen doorboren, *niet* (voegt er de Geschiedschryver by) *uit hoofde eeniger misdaad*, maar *dewyl de vermoorden by de Persen in braafheid en moed den prys wegdroegen* (§).

Men voege nu by alle deze voorbeelden nog de verraderlyke handelwyze van het hof tegen de Landvoogden in de Provinciën, vooral tegen de besten (†), de veelvuldige opstanden van dezen, en voege dan hierby in zyne verbeelding alle de ellen-

de

(*) PLUTARCH. *in* ARTAX.

(§) VALER. MAX. L. IX. *Cap.* 2. *E.* 7. *Ext.*

(†) CORN. NEP. *in Datame.*

den, die het Volk onder zulk eene wreede Regeringloosheid moest dulden, en men zal ligtelyk besluiten, dat *Persie's* Regering niet beter dan de tegenwoordige Turksche geschikt was, om het geluk der Ingezetenen te bevorderen.

Nopens de *Babyloniers* weet men genoegzaam uit de Heilige Schrift, met name de Profeetzy van DANIËL, hoe verre zich de willekeur der Despoten van dat volk uitstrekte, één van welken, de beruchte NEBUCADNEZAR, het geheele volk, onder bedreiging der yselykste doodstraf, ter aanbidding van een gouden beeld wilde noodzaken. De weinige bescheiden, die wy uit ongewyde Schryvers nopens dit volk hebben, en die gansch niet gunstig luiden voor deszelfs zedelykheid, (gelyk wy naderhand zullen aantoonen) geven ook genoegzaam te kennen, dat het Oostersch Despotismus, zonder eenige de minste verzachting, zyn' yzeren scepter over *Babylon* uitstrekte. —

Thans vereischt de beroemde wieg en bakermat van de kundigheden der Ouden, *Egypte*, voor eenige oogenblikken onze aandacht. Het behoort niet tot myne taak, breed uitteweiden over alle de uiteenloopende stelsels nopens de Regeringsform, Zeden en Godsdienst van dat volk, 't welk, dank zy de kleingeestigheid zyner Priesteren, zoo wonderwel geslaagd is in ons zyne geheele oudheid onder den thans, voor altyd neêrhangenden, sluyer der *Hiero-*

C *gly-*

glyphen te verbergen. Slechts eenige hoofdtrekken, uit de Schriften van MOSÈS, uit de Grieken, of uit de nafporingen van latere geleerde Reizigers ontleend, zullen tot dit oogmerk voldoende zyn. —

Volgens de aloude inrigting van JOSEPH, was, na een' zwaren Hongersnood, de Koning, of *Pharao* van het land, door eene fchrandere aanlegging van Magazynen, volftrekt Opperheer, niet alleen der Ingezetenen, maar ook van alle hunne Landeryen geworden, die hy echter, tegen de opbrengst van een vyfde der waarde, aan de Inwoners, zoo 't fchynt als Bruikers, weder overliet. Toen echter was reeds het gezag der Priesteren zoo diep ingeworteld, dat de bekwame eerfte Staatsdienaar het niet waagde, hunne Landeryen onder deze algemeene inrigting te begrypen. By DIODOOR van *Sicilië* vinden wy wezenlyk flechts drieërlei Landeigenaars: 1.) de Priesters, 2.) de Koning, 3.) de Krygslieden; (na de tyden van JOSEPH fchynt dus de Koning, ter vestiging zyner magt, een ftaand Leger opgerigt te hebben, 't welk hy, even als de Leenmannen in de Middeleeuwen, met Landeryen verzorgde.) De *Priesters*, die hier weder het eerst genoemd worden (*), fchynen de magt des Konings tamelyk in evenwigt gehouden te hebben; ook fpeelt de Koning, in de Egyptifche gefchiedenis, meest altyd eene

(*) DIODOR. SICUL. L. I. C. 73.

eene ondergeschikte rol: wat meer is, de nog overgeblevene gedenkstukken van dat land, vooral die van het prachtige *Thebe*, leveren schaars een enkel Paleis, of overblyfsel van Koninglyke grootheid op, terwyl de *Tempels* aldaar in den ruimsten overvloed, die elken opmerker verbaast, gevonden worden. Eenmaal zelfs schynen de Priesters zekeren SETHON, iemand uit hun midden, op den troon geplaatst te hebben (*). Men verbeelde zich de geduchte magt van zulk een ligchaam van menschen, dat daarenboven, schier uitsluitend, geleerdheid, de noodzakelyke kunsten des levens, en de geduchte *Mysterien* bezat, door welken zy het Volk geheel konden besturen, en, terwyl zy zelve met het vroom bedrog lagchten, den gemeenen man Katten, Honden, Ossen of Rammen konden doen aanbidden. Eindelyk was de Priesterlyke waardigheid in *Egypte erfelyk*, 't welk hun nog meer tot een gevaarlyk *esprit de corps* moest maken. Aan den anderen kant, strekte juist dit gezag der Priesteren ten heilzamen tegenwigte van het *Despotismus* der Koningen, die in *Egypte* veel minder daden van willekeur pleegden, en plegen konden, dan in het Oosten; immers zy werden beteugeld door wyze, schoon gestrenge, wetten, die op misdaden stonden, elders naauwlyks, of geheel niet, onder het bereik des Regters val-

(*) HEROD. L. II.

vallende. De meineëed, de ongevoeligheid of lafhartigheid in het zien ombrengen of mishandelen van een mensch (*), de leugen, een onbehoorlyk winstbejag, werden met den dood gestraft. De wet was onverbiddelyk voor den Moordenaar, ook voor dien van een Slaaf, zoo dat wy hier reeds een beginsel zien van de *gelykheid der Regten*, voor alle Ingezetenen: deze hechte grondslag van alle beschaafde Maatschappyen, alle deze wetten, die wy niet zonder reden aan de wysheid der Priesteren mogen toeschryven, bepaalden de magt der *Pharaos* niet weinig; doch de heerlykste instelling, die gewis éénig in hare soort mag genoemd worden, bestond in de *Regtbank na den dood*, waardoor iedereen, die zich, volgens het getuigenis zelfs van den schamelen Egyptenaar, aan eenige grove misdaad had schuldig gemaakt, van de begrafenis verstoken bleef, eene der verschrikkelykste straffen naar 's Volks algemeen begrip. Deze *Regters over het meer*, die aan de Grieken hunne Fabel van de Regters der Benedenwereld aan de hand gaven, moesten, ingevalle zy billyk vonnisten, en geene Personen aanzagen, (zekerlyk eene zaak van het hoogste belang, waar-

aan

(*) Volgens deze wet was MOSES gewis volkomen geregtigd, den *Egyptenaar*, die zynen landgenoot mishandelde, te straffen, en de vrees, die hem tot de vlugt noopte, moet alléén aan de partydigheid der *Egyptenaren* tegen de *Israëliten* geweten worden.

aan veel gevaar en oneindige moeite verknocht was!) meer dan de heilzaamste wetten ten voordeele der zedelykheid werken; en, daar zy over den Koning zoo wel als over den Bedelaar uitspraak deden, eene onoverkomelyke schutsmuur tegen de Dwinglandy opwerpen (*). De Erflykheid van het Priesterdom diende zelfs, even als by de *Hebreeuwen*, krachtdadiglyk tegen het gevaar, dat deze stand een werktuig in de hand eens Dwingelands kon worden; gelyk wy dit helaas! in de geschiedenis van anderen Volken maar al te dikwerf aantreffen. DIODORUS zegt ook met zoo vele woorden, (en wel met de woorden der *Egyptische* Geschiedboeken zelve): „ dat de oude Koningen van dat land hun „ leven niet, gelyk andere Alleenheerschers, naar „ willekeur doorbragten, maar dat de wetten alle „ hunne daden regelden, en dat, volgens die wet- „ ten, de uitvoerders van hunnen wil noch slaven, „ noch verachtelyke lieden, maar de edelste zoonen „ der Priesteren waren (†)."

Ten overvloede leert ons de Geschiedenis zelve, dat deze door *Hiërarchie* getemperde Alleenheersching een zeer heilzamen invloed op 's Volks geluk uitoefende. Toen CHEOPS (§) de Natie tot den Hee-

(*) DIODOR. L. I. c. 77, 92.

(†) DIODOR. L. I. c. 70.

(§) HEROD. L. II.

Heerendienst dwingen wilde, ten einde de *Pyramiden*, die nutteloozе gedenkteekenen van ydele praal, te ſtichten, kon hy, zoo 't ſchynt, zyn oogmerk niet bereiken, dan door het ſtaken van allen openbaren Godsdienst, en het ſluiten der Tempelen. Zyn Broeder CHEPER, die dezelfde bedoelingen had, volgde ook naauwkeuriglyk zyns Broeders maatregelen, en het was niet vóór de Regering van MYCERINUS, Zoon van CHEOPS, dat de Tempeldienst, de behoorlyke invloed der Priesteren en de Regtvaardigheid tevens herleefden (*).

Met dat alles moet men de *Egyptenaars* niet blindelings voor het wyste en billykſte volk der Aarde, en hunne Regeringsform als een Model, ook voor latere tyden, verklaren. Om nu niet eens van eene menigte dwaze en ongerymde wetten te ſpreken, welken onbegrypIyk afſteken tegen den goeden geest, die in hunne overige inſtellingen doorſtraalt, (gelyk b. v. het kwytſchelden van de doodſtraf aan ontaarde vaders, die hunne kinderen ombragten, het wettigen van een *Dievengilde*, waar door de ontvreemding van eens anders eigendom, by alle wyzigingen en bepalingen van dat gilde, toch waarlyk te zeer begunstigd werd) (†), — de bovengemelde grondinrigting van den ſtaat, die ſlechts aan de Priesters,

den

(*) HEROD. L. II.

(†) DIODOR. L. I. c. 77, 80.

den Koning en de Krygslieden landeigendom vergunde, en dus den landman nimmer toestond eigenerfde te werden van den grond, door zyn zweet besproeid; deze wet, gevoegd by die andere, welke den zoon steeds dwong zyns vaders beroep te volgen, moest eene verlamming in het streven der Natie naar hoogere volmaking ten onvermydelyken gevolge hebben. Ook zien wy niet dat de Egyptenaars, van de oudste tyden af, toen hunne Regeringsform en Wetten reeds de boven opgegevene wyziging verkregen hadden, ééne schrede verder gekomen zyn in de volmaking der Staatkundige en Burgerlyke bewerktuiging; eene byzonderheid, waarin zy met de *Chineezen* gelyk staan, — die ook, eensdeels uit ontzag voor de oudheid, anderdeels uit hoofde der al te naauwgezette voorschriften, waar door alle standen even als een geregeld uurwerk, steeds in den éénmaal getrokken kring moeten rondloopen, gestadig by de *Europeanen* zullen ten achteren blyven, hoe zeer zy die in de Middeleeuwen overtroffen.

Thans moeten wy de zoo zeer geroemde *Grieksche* staten doorloopen, den zetel, volgens sommigen, van het hoogste Volksgeluk, van het reinste levensgenot, van de heerlykste gelegenheid tot ontwikkeling van alle ligchaams- en zielsvermogens; de Grieken *by welken*, volgens de vernuftige Mevrouw VAN STAAL, *het zedelyk wezen zoo uitmuntend*

tend was bewerktuigd, *by welken de lucht zoo vryelyk in de breede borst golfde*, *en de ſtaatkundige inrigting zoo wel met de zielsvermogens ſtrookte*, *dat er N.B. byna nimmer*, *gelyk thans*, *ontevredene gemoederen gevonden werden* (*). Dit is het algemeen vooroordeel: onderzoeken wy dit thans een weinig nader. Het ſpreekt van zelf, dat het gewigt dezer beſchouwing ons langer by de *Grieken*, dan b. v. by de *Perſen* of *Egyptenaren* zal doen vertoeven.

In de oudſte tyden waren de Griekſche ſtaten althans zeer verre af van tot Modellen van volksgeluk te kunnen ſtrekken. Men kent die beroemde Helden-eeuwen uit den getrouwſten Schilder der Zeden van zynen tyd, uit den grooten HOMERUS, wiens Tafereelen, door ſommige onkundigen als ſchetſen eener ſpoorelooze wreedheid veroordeeld, juist voor de Geſchiedenis van het hoogste belang zyn, en ons de Helden van *Griekenland* en *Troje* in het echte daglicht vertoonen. Wy zien daar uit hoe het geheel aan de willekeur des krygsmans was overgelaten, of hy gevangenen maken, dat is: zich Slaven tot zyn gebruik of ten verkoope aanſchaffen, of wel alles, wat hem tegenkwam, gelyk het vee, wilde ter dood brengen. Zelfs ſchynen de Veldheeren liefst tot het tweede te hebben overgeheld, en het eerſte als een bewys van lage hebzucht ver- [illegible] acht

(*) CORINNE ou *Tabl. d'Italie*, *Vol.* II. *p.* 36.

acht te hebben. AGAMEMNON toch ſpoort zynen Broeder aan, by wien de menſchelykheid reeds ten behoeve van eenen overwonnen en ſmeekenden *Trojaan* begon te ſpreken, om dit Volk geheel uitteroeijen, „ zoo dat niemand het noodlottig verderf „ of onze handen ontſnappe, zelfs niet de knaap „ in 's moeders ſchoot, niemand van hun moet „ ontvlieden, maar dat ze allen te gader, met *Ilion*, „ onbegraven vergaan (*).”

Zie daar het krygsregt dier tyden! Want men moet de Grieken alléén van zulk eene wreedheid geenzins beſchuldigen; zy hadden dezelve met alle hunne tydgenooten gemeen.

Dan het bleef niet by het enkel ombrengen van den gehaten vyand: alle ſchimp en ſmaad werd aan zyn lyk verkwist. Men zie hoe IDOMENEUS den ongelukkigen OTHRYONEUS, die als Bruidegom van eene der Dochteren van PRIAMUS ſneuvelde, op eene wezenlyk lage en ſchandelyke wyze beſpot (†); eene daad, welke het karakter dier zoo geprezene Helden alléén als ten uiterſten wreed moet kenſchetſen, en by welker vermelding wy de getrouwheid van HOMERUS moeten bewonderen, daar

(*) ILIAD. zie vers 57—60.

(†) ILIAD. N. vs. 373—383. wil men nog meer voorbeelden? men zie onder anderen ACHILLES antwoord aan den ſtervenden HECTOR, en de lage ſchimp der *Grieken* omtrent dien gevallen Held.

daar hy, om zyne Perfonaadjen naar waarheid te fchilderen, niet gefchroomd heeft, dezelve in een minder gunftig licht te plaatfen (*). Want dat de groote Dichter zelf deze barbaarsheden afkeurde, blykt uit zyne korte aanmerking, welke hy zich anders ten uiterften zeldzaam veroorlooft, by de mishandeling van HECTOR'S lyk door ACHILLES: *Hy deed een* ONBETAMELYK *werk aan den edelen* HECTOR.

Doch niet flechts mannen waren de voorwerpen van een' onverzoenlyken haat des vyands. De vreeslyke bedreiging van AGAMEMNON, boven opgenoemd, werd maar al te letterlyk in veroverde Steden vervuld. Wy zullen beneden, by de befchouwing van den invloed der Godsdienftige denkbeelden der Ouden op hun maatfchappelyk geluk, over de wreede opoffering van POLYXENA aan de fchim van ACHILLES handelen: de weerlooze, kleine ASTYANAX, HECTOR'S eenig Zoontje, werd aan eene nog onverbiddelyker Godheid — aan de gewaande veiligheid der Grieken, ten offer gebragt, en van een' toren te berfte geworpen. Men moge dit met de noodzakelykheid verontfchuldigen, — droevige tyden gewis, die geene veiligheid voor den overwinnaar kennen, dan in den moord van Vrouwen en Zuigelingen! — De Echtgenooten,

Doch-

(*) ILIAD. X. vs. 344—355. en 374, 375.

Dochters of Zusters der overwonnenen, welke het moordſtaal verſchoonde, moesten de wreedſte ballingſchap uit het Vaderland, de droevigſte ſlaverny ondergaan. De Weduwen van Koningen en Vorstentelgen werden gemeene ſlavinnen, tot het laagſte huiswerk of tot de bedvermaken van den kleinen *Sultan*, gedoemd. Wien is het lot van ANDROMACHE, van CASSANDRA onbekend?

Naarmate de Zeden beſchaafder werden, nam echter in *Griekenland* de wreedheid der Oorlogen ſlechts weinig af. Wanneer het eene volk op het andere eene volſlagene overwinning behaalde, was het eenige middel, waar door dit laatſte zich van dood of ſlaverny kon bevryden — vrywillige landverhuizing. Zoo verdreven de afſtammelingen van HERCULES, met de *Doriërs* vereenigd, de *Achajers* uit *Argos*, *Mycene* en *Sparta*. De *Achajers* ſtorten zich, een voortgerolden ſneeuwklomp gelyk, op de *Ioniërs*, welke de Noordkust van den *Peloponneſus* bewonen; dezen moeten zich tot hunne *Atheenſche* ſtamgenooten begeven, en, daar dezen hen niet allen kunnen huisvesten, moeten zy, op de kust van *Klein Azie*, nieuwe woonplaatſen zoeken (*). Na een langen Oorlog op leven en dood, moeten de *Mesſeniërs* voor het overmeesterend *Sparta*

(*) Zie de uitmuntende noten, en de tydrekenkundige Tafel van LARCHER, by zyne vertaling van HERODOTUS.

ta hun land ruimen; de *Heloten*, minder gelukkig, vertoonen ons het akelig voorbeeld eener geheele *Slaven-Natie*, steeds onder het dreigend moordmes van *Sparta's* beulen gekromd.

„ Dan, nu verschynen *Griekenlands* roemryke da-
„ gen! voorheen was alles met den nevel der bar-
„ baarschheid omgeven; thans gaat de zon der Wys-
„ begeerte op, en verlicht alle voorwerpen. De
„ zeven Wyzen, — PYTHAGORAS, verspreiden
„ juistere kennis van den aard der dingen; eerlang
„ verryst SOCRATES, de wyste der menschen,
„ leerling van den grooten ANAXAGORAS, en
„ leermeester van den nog grooteren PLATO. Nu
„ betreden alle Kunsten en Wetenschappen, als in
„ een bekoorlyken reyendans, hand aan hand, *Hella's*
„ zaligen grond; te *Athene* vestigen zy haren duur-
„ zamen zetel, te *Athene*, door de Godin der Wys-
„ heid, door die der liefde, door de Zanggodinnen en
„ Bevalligheden by voorkeur gestreeld. Dezen ver-
„ broederen de Grieken, verbannen alle wreedheid,
„ alle barbaarschheid van Zeden, en haar lieflyke
„ adem verspreidt een geur der bevalligste deugd,
„ zoo ver *Athene's* invloed zich uitstrekt."

De waarheid van dit laatste staat ons nu te onderzoeken.

Wy zullen daartoe vooreerst de algemeene handelwys der Grieken omtrent het Volkenregt, den Oorlog en den Burgerstaat beschouwen, daarna de by-

byzondere gesteldheid der voornaamste staten, *Athene*, *Sparta*, *Corinthe*, *Thebe* en *Syracuse* een weinig nader inzien.

De Grieken waren nu vry. In meest alle staten van dat land was de Alleenheersching afgeschaft, de Gemeenebestregering ingevoerd. De zeven Wyzen hadden reeds gebloeid, SOLON had aan *Athene*, en reeds vroeger LYCURGUS aan *Sparta* zyne vermaarde wetten gegeven. Nu ontstaat er Oorlog met *Persië*; XERXES zendt gezanten naar de Grieksche staten, om, volgens het toenmalige gebruik, Aarde en Water, als zinnebeelden van onderwerping, te eischen. Wat doen nu de *Atheners* en *Spartanen*, deze zoo geroemde Republikeinen? Zenden zy de Gezanten onverrigter zake terug? Of sluiten zy hen misschien, even als zulks by de Turken tot hier het gebruik was, in eene gevangenis? O neen! deze barbaarsche Musulmannen overtreffen de beschaafde Grieken nog in achting voor het regt der volken. De Persische Gezanten worden, onder de helsche spotterny *dat men hun Aarde en Water zou geven*, in *stykputten versmoord* (*). Het zal onnoodig zyn, iets op deze daad aantemerken; zy brengt haar eigen vonnis met zich.

„ Maar de Oorlog wordt nu misschien, tusschen „ Grieken en Grieken onderling, menschlievender ge-

(*) HEROD. L. VII.

„ gevoerd? Het barbaarſche gebruik, om alle ſtrydbare manſchap omtebrengen, Vrouwen en Kinderen in ſlaverny te verkoopen, dit wordt toch nu geheel afgeſchaft? Misſchien komt men wel tot de edelmoedige zeden onzer tyden, om in den Krygsman, zoo dra hy de Wapens nederlegt, ſlechts een ongelukkig mensch te zien, hem van ſlaverny en mishandeling te verſchoonen? Immers de *Perſiſche* kryg had nog in den eersten dageraad der Griekſche beſchaving plaats, toen de heldere zon der *Socratiſche* Wysbegeerte de Aarde nog niet beſtraalde. – De *Peloponneſiſche* Oorlog, op den vollen middag van den Griekſchen luiſter en zedelyke verlichting gevoerd, zal immers den invloed der Wysbegeerte in geene geringe mate ondervonden hebben?"

De *Poloponneſiſche* Oorlog? Helaas! hoe zou men zich in die vooronderſtelling bedriegen! Wil men in een beknopt Tafereel van dien Kryg, door de meesterhand van een Tydgenoot geſchetst, alle de gruwelen van Uitheemſchen en Burgertwist op een gepakt zien, men ſla THUCYDIDES op. Hy zegt van een oproer te *Corcyra* (*Corfu*).

„ Dus bragten de *Corcyrieërs* zeven dagen door met den moord hunner vyanden, aan welken zy wel in 't openbaar te last legden, dat zy de Volksregering hadden willen om verre werpen, doch eenigen werden uit hoofde van byzonderen wrok,

„ an-

„ anderen door hunne ſchuldenaren, wegens uitge-
„ zette penningen, ter dood gebragt; geene ſoort
„ van doodſtraf, geen ramp, die men zich onder
„ zulke omſtandigheden kan voorſtellen, ja, zoo
„ 'er nog iets erger kon bedacht worden, niets van
„ dit alles, of het had hier plaats. Het oproer
„ ſloeg tot zulk eene wreedheid over, dat zelfs een
„ Vader zyn' Zoon vermoordde, dat ſommige uit
„ de Tempels geſleurd, anderen in die Tempels
„ zelve geſlagt werden: deze opſtand kwam daarom
„ van allen als de vreeslykſte voor, om dat hy als
„ tot een ſein verſtrekte. Immers na dien tyd
„ werd genoegzaam geheel Griekenland door alom
„ ontſtane partyen beroerd, waarvan de Volkleiders
„ het met *Athene* hielden, de Grooten *Lacedemon*
„ begunstigden. De Gemenebesten dan, door op-
„ roer geteisterd, namen, naar mate zy later dat
„ geen ondervonden, waarvan het gerucht hun
„ reeds voorheen ter oore gekomen was, telkens
„ onbegryplyk veel geweldiger maatregelen, zoo in
„ het ſnood beſteken van gruwelſtukken, als in het
„ uitvinden van halsſtraffen. De gewone benamin-
„ gen der menſchelyke daden veranderden zy naar
„ willekeur: onberedeneerde vermetelheid moest
„ heldhaftige vriendſchap, voorzigtige langzaamheid
„ moest ſchoonſchynende lafhartigheid heeten.
„ Gematigdheid droeg den naam van een voorwend-
„ ſel tot beſchroomdheid, doorgaande omzigtigheid

„ werd

„ werd bestendige traagheid, eene woedende voort-
„ hollende drift — mannelyke moed genoemd.
„ Het volgen van veiligen raad was, zoo 't heette,
„ weiflen onder den schyn van eerlykheid. Wien
„ snoode lagen gelukten, gold voor doorslepen;
„ doch voor veel voorzigtiger werd hy aangezien,
„ die dezelve voor uit zag. Gedroeg iemand zich
„ in der voege, dat hy dit hulpmiddel niet behoef-
„ de, men hield het daarvoor, dat hy het verbond
„ te schenden zocht, en voor den vyand vreesde;
„ wie in het benadeelen een' ander vóórkwam, werd
„ hoogelyk geprezen, ook hy, die iemand, welke
„ daaraan niet eens dacht, tot zulke daden wist
„ aantespooren. Men jaagde ook meer verbintenis-
„ sen na met vreemden, dan met nabestaanden:
„ immers het eerste gaf gelegenheid tot schaamte-
„ loze dolle waagstukken; daar men toch niet om
„ zyn waar belang wettige verbonden floot, maar
„ zich door hebzucht tot diergelyke zamenspannin-
„ gen liet vervoeren. Geen eed noch vrees voor
„ de Goden, maar eene of andere te zamen gepleeg-
„ de misdaad was het zegel der trouw. Billyke
„ overeenkomsten met een vyand werden slechts
„ belangshalve en uit vrees voltrokken, niet met
„ een onbekrompen, edel gemoed. Men verkoos
„ veel liever een aangedaan ongelyk te wreeken,
„ dan zich voor hetzelve te wachten. Wanneer
„ men zich, door den nood gedrongen, soms met
„ een'

„ een' eed verbonden had, was die eed zoo lang „ van kracht, als men eene andere uitkomst wist. „ Doch wien eene kans der fortuin het eerst eenige „ hoop deed scheppen, om den ander onvoorziens „ te overvallen, die bedroog zyn party veel liever „ door meinëed, dan hem rondborstig onder de „ oogen te zien. Immers dit was veiliger, en de „ overwinnaar door schelmschen handel droeg den „ roem van bekwaamheid weg! Want bedriegelyke „ menschen worden meer met den naam van *verstan-* „ *dig*, dan minder listigen met den naam van *goed*, „ bestempeld, en dus rekent men zich het eerste „ tot roem, en het laatste tot schande. De grond „ van dit alles lag in het bejagen van magt uit eer- „ en hebzucht, die ook met drift ten stryde deed „ trekken. Want zy, die in de Gemeenebesten het „ roer in handen hadden, gebruikten van wederzy- „ de een schoonschynend voorwendsel, de een van „ Gelykheid en Vryheid aller Burgeren, de andere „ van de gematigde en bedaarde Regering der „ Edelen. De staat, voor wien zy voorgaven te „ zorgen, was het loon van den sterksten, en daar „ men dus door alle middelen en wegen elkander „ den voet zocht te ligten, ontzag men zich niet, „ de uiterste geweldige maatregelen te nemen; de „ Doodstraffen werden, boven alle mate van regt „ of belang voor den staat, verzwaard, en dus volg- „ den beide partyen hare heerschzucht en begeer-

„ lykheid in, door anderen uit loutere eigenbaat,
„ en vuig belang, tegen regt en rede te veroor-
„ deelen, of met geweld te verdrukken. Niets was
„ hun dus meer heilig, geen Godsdienst, geene
„ vrees voor de Goden hield hun meer te rug;
„ daarentegen werden zy, die door redevoeringen
„ of kunstige taal iets merkwaardigs hadden uitge-
„ werkt, door een ieder geprezen. Burgers, die
„ zich onzydig hielden, werden van beide partyen
„ vervolgd en gehaat, om dat zy weigerden deelge-
„ nooten in den Opstand te zyn, of om dat zy al-
„ leen over bleven, wanneer de zege beslist was.
„ Dus brouwde de muitzucht aan Griekenland mis-
„ daden en gruwelen van allerleien aard. Eenvou-
„ digheid en Oprechtheid, (die kenmerken van ede-
„ le en verheven gemoederen) werden geheel uitge-
„ lagchen en bespot, maar door wederzydsche ver-
„ denkingen en gedurig wantrouwen bestendig als op
„ de wacht te staan, dit ging voor loffelyk, voor
„ uitnemend door. Geene Rede toch was zoo mag-
„ tig, geen Eed zoo heilig die verzoening te wege
„ kon brengen; immers daar elk beducht was, gee-
„ ne vaste trouw te zullen vinden, zorgde hy meer
„ om buiten schade te blyven, dan dat hy geloof
„ aan eenige belofte zou hebben gegeven. Van
„ daar, dat zwakke geesten meermalen de overhand
„ bekwamen, uit hoofde zy, of uit vrees voor
„ hun eigen onvermogen, of voor het beleid des

„ vy-

„ vyands, en om niet door redenen omgezet, of „ door veelvuldige listen betrapt te worden, met „ ongewone ſtoutmoedigheid hunne aanſlagen vol„ voerden. Hunne tegenſtanders, ſchoon van die „ aanſlagen de lucht hebbende, verachtten dezelve, „ en werden, daar zy op hun beleid vertrouwden, „ onverhoeds verrast" (*).

Beſchouwen wy nog een oogenblik welk een Volk het zy, waarvan dit getuigenis gegeven wordt. Het waren de beſchaafde, de geest- en vindingryke *Grieken* in het tydperk van hunnen grootſten luister; de *Grieken* in eene Eeuw, toen onder PERICLES de ſchoone kunsten den top hunner grootheid bereikt hadden; toen de Wysbegeerte door de zeven Wyzen, door PYTHAGORAS, ANAXAGORAS, vooral door SOCRATES, niet alleen in de Scholen, maar ook reeds in den omgang des gemeenen levens was doorgedrongen; toen welſprekendheid en verlichting in allerlei opzigten den grootſten bloei bereikte. En wie is de man, die dit getuigenis geeft. Misſchien een Barbaar, een Perſer, vyand der Vryheid? Een dweepzieke Christelyke kerkvader, die de ondeugden der Heidenen in het zwartſte licht zoekt te ſtellen? Neen! Het is THUCYDIDES, Zoon van OLORUS, zelf een *Griek*, een *Athener*, een man, die ſchier den geheelen *Peloponneſiſchen* Oorlog zelf

(*) THUCYD. L. III.

zelf had bygewoond, die denzelven althans beleefd had. Te minder verdenking baart zyn getuigenis, daar hy niet *ééne* maar *beide* partyen berispt, en het misdryf zoo wel der *Democraten*, als der *Oligarchen*, in het helderste daglicht stelt.

Doch treden wy in eenige byzonderheden nopens dit stuk. Zien wy, uit eenige staaltjes van de wyze, op welke men dezen Oorlog voerde, in hoe verre burgerlyk geluk en beschaving van zeden by de Grieken was doorgedrongen — ook hier zal THUCYDIDES weder onze gids zyn.

Mitylene, van *Athene* afgevallen, was door de magt van dat Gemeenebest heroverd; het Volk neemt daarop het besluit, alles, wat in die Stad mannelyk was, om te brengen, Vrouwen en Kinderen in slaverny te verkoopen. Reeds was een Schip tot dat einde afgezonden; toen echter het natuurlyk gevoel van Regt en Menschelykheid een oogenblik by hun de overhand had, herriepen zy dit onmenschelyk besluit; doch bragten niet te min meer dan duizend menschen, als hoofden van den opstand, om 't leven, terwyl zy ook een gedeelte der akkers aan de Mityleners ontnamen (*).

Byna ten zelfden tyde werd *Platéa* nog veel deerlyker geteisterd. *Platéa*, die zelfde Stad, welke, te *Marathon*, Griekenland had helpen redden, op wier grond-

(*) THUCYD. L. III.

grondgebied de Perſiſche magt geheel geſmuikt was; dit *Platéa* moest thans, om dat het de zyde der *Atheners*, zyner oude Bondgenooten, gekozen had den geheelen last der wraak van het bloedgierig *Sparta* torſchen; alle zyne Burgers, die niet ontvloden waren, bragt men ter dood, en verkocht de Vrouwen (*). De uitgemoorde Stad werd een poos daarna geheel en al verdelgd.

Dit ſchandelyk voorbeeld werd eenigen tyd later, ook door de *Atheners*, gevolgd en overtroffen. Dezen, niet te vreden met de *Meliërs*, eene volkplanting der *Lacedemoniers*, *die zich onzydig trachtten te houden*, tegen alle regt en rede getergd en aangevallen te hebben, voltodiden dit geweld door eene daad, die ons yzing aanjaagt. Het geheele ſchuldelooze *Meliſche* volk, hetwelk men niet dan zelfsverdediging kon te last leggen, *werd vermoord*, behalven Vrouwen en Kinderen, die men in ſlaverny verkocht (†).

Doch niet alléén de twee Hoofdſtaten van Griekenland *Athene*, en *Lacedemon*, waren zeer verre van de tegenwoordige Menſchelyke begrippen omtrent de behandeling der Gevangenen verwyderd. Die twee Gemeenebesten, zou men hebben kunnen denken, gingen de palen van het toenmalige Volkenregt te

(*) THUCYD. L. III.

(†) ID. L. V.

te buiten, om hunne onderhoorigen in toom te houden, of andere Volken door vrees voor algemeen lyfsgevaar onder hunne magt te doen bukken. Doch neen! Dit was het geval niet. *Syracuse*, door *Athene* besprongen, schier vermeesterd, redt zich door een kloeke tegenweer, onder het beleid van GYLIPPUS, en neemt zelfs byna het geheele vyandelyke leger gevangen. En wat deden nu de Syracusers? Welk gebruik maakten zy van hunne overwinning? De twee Veldheeren der *Atheners*, NICIAS en DEMOSTHENES bragten zy om 't leven; de krygsbenden, in de steengroeven gesmakt, stierven een duizendvoudigen dood, door hette, koude, honger, dorst en stank, daar levenden en dooden in deze moordspelonken in eene afgryselyke nabuurschap op eengepakt waren. Na deze lange marteling, die niet minder dan zeventig dagen duurde, en ons het *zwarte hol* in *Bengale* herinnert, waarin zoo vele Engelsche door de verfynde wreedheid eens NABODS sneuvelden, werd het overschot der Gevangenen in slaverny verkocht (*).

Ik ga de volgende, in gruwelen niet min vruchtbare, tyden voorby; ik zal my niet ophouden by den moord aan de Corinthers, door hunne eigene Bondgenooten, en wel op een Feestdag gepleegd (†), noch by de moord-

(*) THUCYD. L. VII. *Sub Fine.*

(†) XENOPH. *Hist. Graec.* L. IV.

moorddadige zoogenaamde *Heilige* Oorlogen (*). Gaarne erken ik, dat PHILIPPUS de *Macedonier* met vele veroveraars de schrandere, en voor het Menschdom waarlyk heilzame staatkunde gemeen had, van na de overwinning eene buitengewoone zachtheid te betoonen, schoon hy te *Olynthus*, welke Stad hy in den grond vernielde, zyne ware geaardheid aan den dag leide. Maar staan wy een oogenblik stil by dien ALEXANDER, aan wien men den naam van *den Grooten* verspilt, naar wien men de schoone Eeuw der Griekfche welspreekendheid en schilderkunst genoemd heeft, een man, wien blinde bewonderaars van gelukkige stoutheid, en hunne slaafsche naprapraters, tot de wolken verheven hebben, om dat hy — eene gevangen Koningin niet in zyn *Harem* nam, en om dat hy *Alexandrië* gebouwd heeft. Dan welk eene zwarte lyst van misdaden en dwaasheden staat hier niet tegen over! *Thebe*, door zyn min bloeddorstigen Vader gespaard, — door hem in de assche gelegd; *Tyrus*, die kroon van den Zeehandel dier tyden, het onderst boven gekeerd, en haar oever in een bloedtooneel herschapen, waar tweeduizend kruisselingen van ALEXANDERS grootheid en Griekfche zachtheid van zeden getuigden. *Persepolis* ondergaat het lot van *Thebe* en *Tyrus*; te *Gaza* wordt de dappere verdediger dier Stede door ALEX-

ANN-

(*) DIOD. L. XIV.

ANDER, even als HECTOR door ACHILLES behandeld, en de zoon van PHILIPPUS toont ons in deze daad, dat hy, de zoogeroemde bewonderaar der beschaving, de woestheid der Helden-eeuwen zocht te doen herleven. Na de geheele t'onderbrenging des *Persischen* Ryks, wil ALEXANDER voor een God doorgaan, en voert dus een gewoonte in, die (gelyk wy naderhand zien zullen) juist in de verlichtste eeuwen des Heidendoms, en by de grootste mannen, de buitensporigste vleyeryen voor sommige onwaardigen deed gebooren worden. CLITUS, een vryman van den ouden stempel, gedachtig aan de gelukkiger dagen van PHILIPPUS, wil den Vorst op een Feestmaal de taal van het gezond verstand doen hooren. Hy waande zich daartoe geregtigd, om dat hy den Wereldbeheerscher het leven gered had. Die ongelukkige! Hy kende nog de dankbaarheid der Despoten niet! ALEXANDER jaagt hem eene lans door 't lyf. Het is waar, lang en zwaar berouwde hem deze daad, en dit moet hem die ook by ons doen vergeven, doch was dit ook het geval by den moord van PHILOTAS, van PARMENIO, van CALISTHENES? Ruimde hy dus niet, even als een der grootste dwingelanden, zyne beste Vrienden somtyds, op een lossen argwaan, uit den weg? Het zyn slechts zyne groote Oorlogsdaden, zyn roem als Veldheer, het bloed, als water door hem (maar in den Oorlog) ver-

vergoten, het welk hem by de nakomelingschap, die gelyk wy in onze inleiding zagen, alleen het schitterende bemint, boven de zoo beruchte kleine *Tyrannen* der *Griekſche* Steden heeft doen verheffen.

Maar men verontschuldigde al eens dezen Koning van *Macedonië* wegens de bedwelming der Zegenpraal; welke gronden zal men toch bybrengen, om zyne Veldheeren vry te spreken, die zich, na ALEXANDERS dood, onderling als Tygers verscheurden? Welk een akelig veld doet ons, by de beschouwing dier tyden, de Geschiedenis niet doorloopen! PERDICCAS in *Egypte* vermoord; de geheele Familie van ALEXANDER, zyne Kinderen, zyn halve Broeder, zyne Moeder, als slagtoffers deels hunner eigene heerschzucht, deels van den wrok van anderen, gevallen; EUMENES, de bekwaamste man van zynen tyd in Krygs- en Staatsbeleid, door zyn eigen volk aan ANTIGONUS overgeleverd, en door dezen ter dood gebragt; — THESSALONICE, Weduwe van CASSANDER, door haar eigen Zoon vermoord; de Broeder van dezen ALEXANDER, op een *Gastmaal*, door DEMETRIUS van kant geholpen; wien stuit niet deze opeenstapeling van misdaden (*)? En toen de razende zucht naar het Ryksgebied een weinig bekoeld, toen ALEXANDER's onmetelyke nalatenschap in de drie Ryken

(*) PLUTARCH. *in Eumene et Demetrio.*

ken-van *Macedonië*, *Syrië* en *Egypte* verfhipperd was, van toen af ontmoet men in de beide laatften niet dan een reeks der fchandelykfte Alleenheerfchers, voor welken bloedfchande eene gewoonte, moord hunner naaste Magen een fpel en wellust, en overdaad, waarvan wy ons naauwlyks een denkbeeld kunnen vormen, eene behoefte ware! — Het zal genoeg zyn, hier voor deskundigen eenen PTOLEMEUS PHILOPATOR, PTOLEMEUS PHYSCON, ANTIOCHUS EPIPHANES en PHILIPPUS den II. (Zoon van DEMETRIUS) te noemen.

Doch het zou éénzydig, het zou onbillyk zyn, hier alleen de kwade zyde der Macedonifche Vorsten te vertoonen. Neen! gewis heeft *Azië* aan ALEXANDER voor de Steden, welke hy verwoestte, ook eenige nieuwe te danken. De ftichting van *Alexandriën* was voor den Koophandel, en de onderlinge betrekking der Volken, van geen gering belang, en de drie eerste *Ptolemëusfen* waren, fchoon in hun byzonder gedrag verre van onberispelyk, echter als Vorsten, als bevorderaars van den bloei hunner Onderzaten, en den luister der Wetenfchappen en fraaije Letteren, Modellen ter navolging. Dan, ach! hoe werden deze goede Vorsten door eene reeks van nietswaardige vervangen. Hoe fchandvlekte zich niet ANTIOCHUS EPIPHANES, door de vervolging der aanhangers van den éénen waren God? (een bewys tegen *de algemeene* verdraagzaam-

zaamheid der Ouden, waarop wy ter behoorlyker plaatfe zullen terugkomen.) Beklom, federt den dood van PTOLEMEUS EUERGETES, wel één flechts dragelyk, flechts middelmatig ondeugend Gebieder den troon van *Alexandrië*, tot op de zegepraal der Romeinen over CLEOPATRA toe?

Dus verzonken dan de *Macedonifche* Ryken, zoo in *Europa* als *Azië*, na eerst de verdeelde Grieken te hebben t'ondergebragt, onder den last hunner eigene gruwelen. —

Gaan wy nu over ter befchouwing van de afzonderlyke, zoo zeer beroemde, Griekfche Gemeenebesten. *Athene* vereifcht het eerst onze aandacht. —

Het was aldaar, federt den dood des laatften Konings, een ftandvastig gebruik, om elke Alleenheerfching, elk beftuur der Voornaamften zelfs, als verderfelyk, en den mensch onwaardig te befchouwen, en overal, waar men flechts kon, de onbepaalde Volksregering intevoeren. In fommige anderen Griekfche Steden was men even zeer voor de zoogenaamde *Ariftocratie* ingenomen; doch de haat tegen Alleenheerfching was algemeen. Deze Vryheid-zucht kon prysfelyk en eerbiedwaardig zyn, zoo lang zy zich binnen de behoorlyke palen hield: zy werd eene fchandelyke Dweepery, zoo-dra zy alle grenzen te buiten ging. Zy was het, die de ongehoorde fchennis van het regt der Volken, waar van wy boven fpraken, aan de *Perfifche* gezanten

F 2 deed

deed plegen; zy jaagde Grieken tegen Grieken in gedurige Burgeroorlogen, vermits elke party, zelfs in den kleinsten Staat, wel van heerschen, maar niet van gehoorzamen, wist; zy verscheurde alle banden van het bloed, (hier van zullen wy beneden voorbeelden zien) en zy deed het *Atheensche* Volk de willekeur van een wel beschaafd, doch woelziek en wispelturig Gemeen boven het wys bestuur van eenen PISISTRATUS stellen.

De vooroordeelen, welke de wegslepende styl der *Griekſche* Geschiedschryvers de gemoederen, ook in nieuwere tyden, zelfs onder *Monarchale* Regeringsvormen, had ingeboezemd, zyn oorzaak geweest, dat men, zelfs by verlichte staatkundigen, nog meenigmaal van den *Tyran* PISISTRATUS (in een kwaden zin) gewag gemaakt vindt. Doch welke was nu de misdaad van dezen *Tyran*? Het *Atheensche* volk werd door drie partyen verscheurd, die elkander woedend bevochten, en alle heil, alle rust, uit den Staat verbanden. Het laatste gewettigde hulpmiddel tegen een zoo vernielend kwaad, waardoor de Staat gewis eerlang moest te gronde gaan, was beproefd. — SOLON had aan *Athene* wetten gegeven, en juist wetten voor hetzelve berekend. — Doch ook deze wetten moesten, toen zy naauwlyks bekend waren, reeds voor den party-geest en de muitzucht van een toomeloos gepeupel zwichten. Nu verschynt PISISTRATUS, als hoofd eener party; door list weet

hy

hy zich een lyfwacht te verſchaffen. — Met deze overweldigt hy den Burgt, wordt onbepaald gebieder der Stad, en dwingt nu de woelgeesten tot die rust, welke zy zoo zeer behoefden. Ik wil niet beweren, dat alleen de zucht, om *Athene* gelukkig te maken, PISISTRATUS bezield hebbe; ook Heerschzucht ſpeelde daar by waarſchynlyk hare rol: maar, uit een ſtaatkundig oogpunt beſchouwd, was zyn beſtuur eene ware weldaad voor *Athene*, welke hem den dank van alle weldenkenden had behooren te verwerven. En toch werd hy tot driewerf toe gebannen; driewerf kwam hy terug, en niet eene wreedheid bezoedelde zyne wederopvatting der teugels van het beſtuur. Hoe hy zich tegen zyne beleedigers gedroeg, zien wy by VALERIUS MAXIMUS en SENECA, volgens wier verhaal PISISTRATUS zekeren THRASIPPUS, die hem onder den maaltyd met den vuilſten ſchimp behandelde, uit hoofde zyner dronkenſchap, alles grootmoedig vergaf (*). SOLON, de beroemde Wetgever, die vol gemeenebestgezinden yver in het openbaar verzen tegen den *Tyran* opzeide, werd door dezen niet als een zeer gevaarlyk vyand behandeld: ô neen! PISISTRATUS beſchouwde hem als vriend, maakte hem tot zyn Raadgeever, en volgde zelfs zyne wetten; wat meer is, hy ontrok zyn eigen perſoon zoo

(*) VALER. MAX. L. V. c. 1. *Ext.* 2. SENECA *de Ira.* L. III. c. 2.

zoo weinig aan dezelven, dat hy zelf voor den Regtbank des *Areopagus* verscheen, om zich wegens eene aangetygde misdaad te verdedigen. PISISTRATUS voerde ook de heilzame Wet in, om de verminkte verdedigers van den Staat op 's lands kosten te onderhouden; een gebruik, thans by alle beschaafde *Europische* Natiën in zwang (*). Hy bragt de verstrooide gezangen van HOMERUS by één, gaf dezelve te zamen in die orde uit, waar in wy ze nog bewonderen, en waar in zekerlyk de dichter dezelven vervaardigd had. En welke ondeugden, welke misdaden, konden de vooringenomene Atheensche Democraten hem aantygen, als voorwendsels voor den gloeyenden haat, dien zy hem en zyn geslacht toedroegen? Geene dan zyn onwettige troon-beklimming: en toch was dit geweld een middel, gelyk wy zagen, en wel het eenige, waar door PISISTRATUS de Partyen, die *Athene* op den oever des verderfs bragten, tot rust kon noodzaken.

Maar deze groote man werd in zyn nageslacht maar al te slecht voor zoo veel goeds vergolden. Gedurende zyn leven, hield beleid en moed zyne Regering in stand; dan zyne Zoonen ondervonden alle de kracht van het volksvoorördeel, zyne Zoonen; van welke de oudste, HIPPIAS, in de voetstappen zyns Vaders trad, en den Staat met de uiterste billyk-

(*) PLUTARCH. in SOLON *Sub. Fine.*

lykheid en zachtheid regeerde. „ Zeer langen tyd, „ zegt THUCYDIDES, behartigden deze Koningen „ (*Tyrannen*) wysheid en deugd; zy leiden der Atheneren geene meerdere belastingen dan een twintigste der inkomsten op; zy verfraaiden de Stad, „ en lieten de oude wetten in stand, uitgezonderd „ dat zy steeds iemand uit hun midden in de Regering trokken" (*).

Wel nu! deze HIPPIAS, zulk een waardig navolger zyns Vaders, werd door den moord zyns Broeders tot argwaan, straks tot wreedheid aangepord; de heerschzuchtige Familie der *Alcmeoniden*, die gaarne deel aan het Bestuur wilde hebben, verdreef hem weldra uit de Stad, en *Athene* verkreeg zynen wensch, eene *Volksregering*. —

Zie daar de zoo gevloekte Familie der *Pisistratiden!* Zien wy nu, welk een geluk *Athene* gesmaakt heeft onder die zoo hoogelyk geroemde *Isonomie*, het voorwerp van den lof harer Geschiedschryvers en Dichters te gader! . .

Reeds terstond valt ons de ongerymde Wet van het *Ostracismus* in 't oog, by welke een ieder, die voor de *Vryheid* door al te groote *Bekwaamheid* of *Deugd* (†) gevaarlyk moest heeten, tot eene tienjarige ballingschap veroordeeld werd. In der daad on-

(*) THUCYD. L. VI.

(†) Dit laatste was letterlyk het lot van ARISTIDES *den Regtvaardigen*.

ondergingen de grootfte mannen dier Stede dat lot. THEMISTOCLES, ARISTIDES, CIMON, de twee THUCYDIDESSEN (*), moesten *Athene* ruimen, terwyl een CLEON en andere Demagogen daar in den meester fpeelden! PERICLES alléén ontdook dit fchier algemeene lot van groote verdiensten; doch wy zullen aanftonds zien door welke middelen —

Naauwlyks was de vryheid gevestigd, of het Volk, dat veelhoofdig monster, 't welk, gelyk aan elk door de treurige ondervinding onzer dagen gebleken is, niet zelf te regeeren vermag, liet zich door eenige Redenaars befturen, die van daar den naam van *Demagogen* of *Volkleiders* bekwamen, en doorgaans flechte beginfelen volgden! THEMISTOCLES was de eerste derzelven; doch het *Atheenfche* Volk bezat in zynen tyd nog eene mate van deugd, waarvoor de listige raadgevingen van dezen meer fchranderen, dan deugdzamen Staatsman, fomtyds moesten onderdoen. Het doet ons de *Atheners* van dien tyd in een zeer gunstig licht befchouwen, wanneer wy lezen, dat zy den raad van THEMISTOCLES, om zich door het verbranden van de Vloot der Bondgenooten meesters van Griekenland te maken, aanftonds verwierpen, zonder nog eens

(*) THUCYDIDES van *Alopece* tegenftander van PERICLES en THUCYDIDES zoon van OLORUS. zie PLUTARCH. en PERICLE en THUCYD. V.

eens het middel te kennen, zoo dra hun de groote ARISTIDES verzekerde, dat de voorslag van THEMISTOCLES *zeer voordeelig maar ook zeer onregtvaardig was* (*). Zoo wel het kiezen van een man als ARISTIDES tot het aanhooren van dien voorslag, als de edele weigering zelve, strekken ons ten zekeren bewyze, dat *Athene* in dien tyd nog ryk was in echte zedelyke beginselen, en dat de overwinnaars van *Marathon*, *Salamis* en *Platéa* meer dan enkel dappere Krygslieden waren.

Maar hoe onverklaarbaar is de mensch? — Hoe strookt zulk een waarlyk uitmuntend gedrag, — te uitmuntender by eene geheele Volksvergadering, — toch met de verfoeyelyke ondankbaarheid van dat zelfde Volk omtrent zyne grootste mannen? Van het *Ostracismus* en de daar door ontstane verbanning der bekwaamste en deugdzaamste lieden, spraken wy boven reeds, men zou dit gebruik misschien met de noodzakelykheid, om tegen den te sterken invloed der Grooten te waken, eenigermate kunnen vergoelyken: maar is dit ook het geval met de veroordeeling van den grooten MILTIADES, den overwinnaar by *Marathon*? Hoe? Vereischte 's Volks rust en geluk, dat een edel Held, niet slechts tot eene zwaare geldboete, maar zelfs by onvermogen daar toe, tot den kerker gedoemd werd, en dat leven, [illegible] welk

(*) CIC. *de Offic*, L. III. PLUT. *in* THEMIST.

't welk hy voor het geluk zyner Vaderſtad veil had, in dien kerker moest uitblazen? Kon het *Athene's* welzyn bevorderen, dat de edele CIMON, na 's Vaders dood, in dezelfde kluisters geklonken werd, om 's Volks razende woede tegen zynen weldoener, ook na diens overlyden, te voldoen? Het *Atheenſche* Volk was dus, indien men uit het een en ander deszelfs karakter mag opmaken, zeer geſteld op den *naam* van regtvaardig en billyk. Tuk op ſchoone klanken, jaagde het ook met byzondere gretigheid den lof van het deugdzaamſte Volk na. Toen dus ARISTIDES, een man des tyds algemeen geacht, ſchoon ook voorheen om zyne uitſtekende braafheid gebannen, — toen ARISTIDES eene daad voor onregtvaardig verklaarde, kon het niet anders of 's Volks afkeuring moest daar op volgen. Ydelheid kon dus hier ook wel gedeeltelyk ten grondſlag liggen, althans bloote Eerzucht. Maar zyne eigene Burgers als onderdanen beſchouwende, omtrent welken het geene pligten had, dan die der behoedzaamheid, dat hun aanzien niet mogt toenemen, ſchepte het Volk behagen in dezelve opzettelyk, en by alle gelegenheden, te vernederen.

Nu kreeg PERICLES, een der grootſte geesten en der meest omvattende verſtanden, die *Griekenland* ooit bezat, het roer in handen. Niet min onbepaald dan PISISTRATUS regeerde hy over *Athene*; maar zyn gebied was omſluierd door het

het ſchaduwbeeld van 's Volks gezag, 't welk hy aan zyne Stadgenooten toekende. PERICLES offerde eigenlyk de toekomst geheel aan het tegenwoordige op. Verzekerd dat zyne geſpierde vuist beſtendig het Volk, zoo lang hy leefde, zou kunnen betoomen, wierp de heerschzuchtige Zoon van XANTHIPPUS alle dyken omverre, die tot nog toe, door het gezag der Edelen, de onbepaalde heerſchappy des Volks tegen hielden, en gaf dezen ſtroom eenen vryen loop, dien hy dacht dat hem zelven nimmer gevaarlyk kon worden, maar hem integendeel, onder den naam der Gemeente, de beſtendige regering over *Athene* zou bezorgen. Vergeefſche hoop! ydele waan! Hy ondervond, in zynen ouderdom, wat het zy, eene dolle Gemeente te ontbreidelen! Het Volk waaraan hy, met vertrapping van SOLON's Grondwetten, eene *belooning* had toegekend, voor het waarnemen der Heiligſte waardigheid in elken ſtaat, van het Regterampt; — het Volk, door hem met grootere magt bekleed, naar mate hy die van den eerwaardigen Raad des *Areopagus* fnuikte en tot eene bloote Regtbank vernederde, en den Senaat zyn invloed ontrukte (*); — dat zelfde Volk doet hem op zyn ouden dag de wrange vruchten zyner wetteloze pogingen ſmaken, en het gan-

(*) Zie LUZAC. *Orat. de SOCR. cive* en MEERMAN's *Aanmerkingen op* DE GROOT, *Vergelyking der Gemeenebesten Deel.* I. *bl.* 228.

ganfche gewigt van het Alvermogen gevoelen door hem zelf aan het Gemeen gefchonken. Zyne beste Vrienden, een PHIDIAS, Griekenlands roem door kunstvermogen, — eene ASPASIA, die hare flechte zeden ten minften door fynen fmaak, uiterlyke kieschheid, en een onuitputtelyk vernuft bedekte, — maar vooral de verhevene ANAXAGORAS, die het eerst uit wysgeerige gronden het beftaan van een oneindig verftand, den Formeerder aller dingen, betoogde, werden door het Volk of in de gevangenis geworpen, waar in PHIDIAS overleed, of ter naauwer nood door de laagfte vernedering van den verliefden PERICLES behouden, of eindelyk, (en dit was het geval met ANAXAGORAS) ten fpyt der befcherming van den grooten *Demagoog*, verbannen (*). Wat meer is: PERICLES zelf, van zyne waardigheden ontzet en tot eene geldboete veroordeeld, werd maar al te zeer overtuigd van de dwaasheid en fchadelykheid zyner ondernemingen (†).

Dan misfchien zou men kunnen aanmerken, dat deze ftraf den verbreker van Athene's grondwetten, den man, die flechts eigene grootheid, ten koste van wat prys het ware, had nagejaagd, hierom billyk bejegende. Misfchien zou men zelfs hier omtrent

(*) PLUT. *in* PERICLE.

(†) ID. *ibid. Sub. Fine.*

trent het Volk kunnen verontschuldigen, zoo het nu verder een verstandig gebruik van de wysheid, of liever losbandigheid gemaakt had, die PERICLES aan hetzelve bezorgde: maar is dit wel ooit van een Volk te verwachten, dat heerschappy bezit? Na den dood van PERICLES, die alleen, nog zelfs in zyn val, den Volke zekeren eerbied had afgedwongen, gaf zich het nu heerschende Gemeen aan eene *Ochlocratie* over, waarin het altyd den deugdzaamsten man te beurt viel, ellende, schande of den dood te ondergaan (*); terwyl slechthoofden, als CLEON, zoo zy slechts stoutheid en vermetelheid genoeg bezaten, aan het roer van zaken gesteld werden. Wil men bewyzen hiervan?

De dolste ondernemingen met de meeste drift volvoerd; tegen het gevoelen aller verstandigen en kundigen aan, eene geweldige heermagt ter verovering van *Siciliën* uitgezonden; — ALCIBIADES, van wiens wenken men gevlogen had, zoo lang hy slechts onzinnig *Demagoog*, doldriftig Redenaar, geweest was, onder den schyn van heiligschennis veroordeeld, zoo dra hy gelegenheid had, den Staat als Veldheer nuttig te zyn; — eene ware, eigenlyke *Inquisitie*, wegens die zoo genoemde heiligschennis aangesteld, waar onder de beste Burgers last leden; — zie daar de vruchten van *Athene's* zoo geroem-

(*) MEERMAN. l. c.

roemde Volksvryheid! Of is de benaming van *Inquisitie* te gestreng, wanneer wy by THUCYDIDES lezen: „ Dat men de geloofwaardigheid der Getuy-
„ gen niet onderzocht, vermits de algemeene stem-
„ ming tot wantrouwen overhelde, maar zich in te-
„ gendeel op misdadige menschen verliet; goede en
„ onschuldige Burgers in den kerker deed kwynen,
„ oordeelende het nuttiger voor den Staat, daarom-
„ trent al te gestreng onderzoek te doen, dan dat
„ een beschuldigde, al droeg hy voor het overige
„ den naam van braaf, uit hoofde der verachtelyk-
„ heid van den aanbrenger vry zou komen, hou-
„ dende dus elk verdacht, die wegens de misdaad
„ der geschondene *Mysteriën* was aangeklaagd, en
„ voor eene zamenzweering ter herstelling van den
„ Troon beducht; voorts zwellende van spyt,
„ wierp het *Atheensche* Volk vele mannen van het
„ hoogste aanzien en gezag in den kerker, en er
„ was geen uitzigt op verbetering, daar de daaglyks
„ toenemende woede steeds meerderen beschuldig-
„ de. Toen raadde iemand der geenen, die in
„ de boeyen zaten, aan een zyner medegevange-
„ nen op wien voornamelyk verdenking viel, dat
„ hy zichzelven beschuldigen zou; (het zy nu die
„ aangifte valsch, het zy ze waar geweest zy; want
„ het regte wegens deze zaak is nooit aan den dag
„ gekomen.) Immers, hy gaf voor reden van zy-
„ nen raad, dat, schoon hy ook al niets misdreven

mogt

„ mogt hebben, het toch zyn pligt was, daar men
„ ſtraffeloosheid aan den aanbrenger beloofd had,
„ zoo wel zyn eigen welzyn te behartigen, als de
„ Stad uit den heerſchenden argwaan te redden; —
„ daar er toch meer hoop tot zyne redding was,
„ zoo hy op belofte van ſtraffeloosheid bekende,
„ dan wanneer hy, in het tegenovergeſtelde geval,
„ het gevaar van een Regtsgeding had door te ſtaan."

Eenige jaren later, weigerde ALCIBIADES, die wel niet deugdzaam, maar zeer ſtaatkundig en voorzigtig was, aan het verlangen der Opperhoofden naar zyne terugkeering te voldoen, zoo lang deze regeringloosheid, deze ongetemde Volksheerſchappy, in dier voege bleef ſtand houden. Men ſtelde daarop een Beſtuur van 400 Hoofden in, 't welk echter even min aan de verwachting voldeed, en weldra voor de oude *Democratie* moest plaats maken. Dezen toch, als wilden zy zich over hunne korte onderdrukking door verdubbelde woede wreeken, gingen volſtrekt buitenſporig te werk.

De eerst terug ontbodene ALCIBIADES werd, na eene reeks van zegepralen, om eenen misſlag verbannen; PERICLES, de eenige nog overgeblevene Zoon van den grooten Volksvriend en Volksverheffer, werd met nog vyf andere Legerhoofden, *na eene gewonnen Zeeſlag*, waar in de hoofdmagt der *Lacedemoniers*, en een hunner grootſte Veldheeren, CALLICRATIDAS geſneuveld was, — *ter dood ver-*

[illegible] [illegible]? Om dat zy de by toeval [illegible] Schipbreukelingen uit fommige fche-[illegible] [illegible], niet hadden kunnen redden. [illegible] dit gruwelftuk der onregtvaardigheid [illegible] [illegible]NES zelf, de Bevelhebber, [illegible] de Legerhoofden met gemelde taak belast, die [illegible] de woede der zee belet was, dit bevel te volbrengen. — *hy* is de befchuldiger, *hem* wordt geen hair gekrenkt, en zyne onfchuldige lastgevers [illegible] als misdadigers! Wee dan, wee over dat [illegible] Bestuur van het graauw; waarin een Booswicht het Volk tot eene koorts van ylhoofdigheid wist optewinden, waar van fchier de enkle SOCRATES vry bleef! Wat hielp het dan dat, na gepleegden [illegible], de *Atheners* te laat ontnuchterd, hunnen [illegible] op de raadgevers van dit feit zochten te wreeken (*)!

Terwyl *Athene* dus in zyne ingewanden wroette, en zyne beste Leger- en Vloot-voogden uit den weg [illegible], kon het den listigen LYSANDER niet veel moeite kosten, om de flechthoofden, die nog alleen waren overgebleven, om het bewind over de [illegible] Vloten en Legers te voeren, te verfchalken en den oorlog fchier zonder flag, of ftoot, by den vloed *Aegos* te eindigen (†).

De

(*) XENOPH. *Hist. Graec.* L. I. *Sub. Fine.*

(†) ID. ibid. L. II.

De door hem aan het roer der zaken gestelde dertig mannen (met meer regt, dan de *Pisistratiden*, Tyrannen genoemd) gaven de Volksregering in wreedheid niet alléén volstrekt niet toe, maar overtroffen die zelfs in vele opzigten. Na eerst die rampzaligen, welke onder de *Democratie* alleen van het beschuldigen hunner Medeburgers werk maakten, en daar in een bestaan zochten (*), naar billykheid gestraft te hebben, bevangt hen allengs, te gelyk met eene onverzadelyke heerschzucht, een heillooze bloeddorst. Zy vertoonden nu reeds in het klein een dergelyk treurspel, als in onze dagen in *Frankryk*, op een grooter tooneel en met meer vernielingsmiddelen, is uitgevoerd. Aan alle *verdachte lieden*, (en dit waren verre de meeste Burgers) de wapenen te ontnemen, door geweld van krygsvolk te heerschen, alle hunne persoonelyke vyanden, straks de meest gegoede Burgers, ter dood te brengen, en eindelyk zich ieder, hoofd voor hoofd, een slagtoffer uit te kiezen, ten einde de *Spartaansche* bezetting, die handlangers hunner euveldaden, te kunnen voldoen, — zie daar eenige staaltjes hunner gruwelen, gedurende het jaar, waarin zy het gebied voerden. CRITIAS de Godloochenaar, CRITIAS, die de Schole van den grooten *Socrates* verlaten had, uit hoofde men daar in te veel van deugd, pligt en [illegible] ge-

(*) De *Sycophanten*.

geweten hoorde ſpreken, — hy was de ergſte, de grimmigſte dier dertig, — de *Robespierre* van dit oudere ſchrik-bewind.

Na zyn val door het ſtaal van THRASYBULUS, na de kort daar op gevolgde geheele afzetting der dertig mannen, welke deze brave man wysſelyk eene *Amnestie* verleende, ſcheen het *Atheenſche* volk, nu aan de *Iſonomie* terug gegeven, door lange rampen en heilloze ondervinding geleerd, daarvan een beter gebruik te zullen maken, en ten minſte zyne groote mannen, zoo verre die nog overig waren, op prys te zullen ſtellen. Dan hoe? Reeds weder druipen de handen dezes volks van bloed! En van wien? van den grootſten, den wysſten aller Grieken, van het levendig beeld der deugd onder de menſchen, op wien nog heden, na 2200 jaren, de naneef met tranen van bewondering, van liefde ſtaart, van SOCRATES! Neen! de Nakomelingen der genen, die ARISTIDES om zyne regtvaardigheid verbannen konden, verzaken hunne afkomst niet; zy toonen ſlechts, hoe het tydverloop eener Eeuw hen woester, ſnooder heeft doen worden. Dat toch allen, die van volks-geluk in de Griekſche *Democratiſche* Staten droomen, en die de heidenſche verdraagzaamheid zoo hoog verheffen, een blik op de boeyen des zoons van SOPHRONISCUS ſloegen! Wat had hy misdaan? immers niets, dan de jeugd tot edele beginſels opgeleid,

leid, het geen zyne beschuldigers *de jeugd bederven* noemden, en met den diepsten eerbied van de Godheid, nooit dan met ontzag van *Athene's* Goden, gesproken. Evenwel moest de gifbeker zyne misdaad straffen, om dat hy aan een byzonderen beschermgeest (*Daimoon*) geloofd had (*); en deze twee hoofdbeschuldigingen, voor een onpartydigen van geen het minste gewigt, deden het Atheensche Volk, door ANYTUS en MELITUS opgeruid, in den dood van hunnen wysten, deugdzaamsten burger stemmen.

De deugden, aldus in *Athene* steeds met ballingschap of dood vergolden, schenen eindelyk schuw te worden van een zoo ondankbaar volk. Eenige bekwame Veldheeren uitgezonderd, bepaalde zich de roem van *Athene*, in de laatste jaren vóór de Eeuw van ALEXANDER, tot groote Wysgeeren, die in de schaduw der *Academie* of van het *Lyceum* buiten het gewoel der menigte ongestoord bleven. Dáár leefde PLATO, *dáár ontweek hy, als onder eene muur, de stofwolk en de kracht des storms,* en

(*) Men heeft slechts het 1ste Hoofdstuk der Gedenkwaardigheden van SOCRATES, door XENOPHON en de *Apologie* van dien Wysgeer, door PLATO, in te zien, om op te merken, dat het gevoelen, als of SOCRATES als Martelaar voor Gods Eenheid zou gestorven zyn, geen steek kan houden. Immers in beiden verdedigt hy alleen het gevoelen van zynen *Demon*. Hy moge Gods Eenheid geloofd hebben, dit komt my zelfs waarschynlyk voor, maar openlyk leerde hy die nimmer, zelfs niet, zoo verre wy weten, aan zyne Vrienden, en mogelyk is dit de eenige smet op 's mans karakter.

en, ziende andere menschen met onregtvaardigheid vervuld, verheugde hy zich, zoo het hem gebeuren mogt, rein van onregt en godlooze streken, dit leven door te brengen en daarna, in 't scheidings uur, met goede hoop verheugd en gerust van hier te vertrekken.

Immers hy, *en nog een klein aantal liefhebbers van Wysheid, hadden gesmaakt, hoe zoet en zalig een voorregt dit was; zy hadden de razerny der menigte gezien, dat niemand iets goeds (om zoo te spreken) ten opzigte van het algemeen bestuur verrigtte, en dat men geen medestryder zou kunnen vinden, ten einde veilig het Regt (overal) te kunnen handhaven; maar dat een mensch, die, niet gezind om mede onregt te plegen, en niet in staat, om overal de wreedheid te stuiten, even als of hy onder de wilde dieren was, eerder, zonder nut voor zich of de zynen, zou omkomen, dan den Staat of zyne Vrienden te kunnen redden* (*). En elders zegt hy, na een afzigtig tafereel der bedorvenheid des Volks in zynen tyd te hebben opgehangen, *dat de menigte hem, die aan hare valsche begrippen van Regt en Onregt zyn zegel niet hangt, met schande, met berooving, met den dood straft.*

Dan, deze afzondering baatte den Wysgeeren zelfs niet altyd. ARISTOTELES werd ook in zyn *Lyceum*, door den Priester EURYMEDON, van oneerbiedigheid tegen de Goden beschuldigd, en ont-

vlood

(*) PLATO, *de Republ.* L. VI.

vlood heimelyk naar *Chalcis*, om den *Atheneren* eene tweede misdaad, even als die tegen SOCRATES, te besparen (*). PLATO was dus de eenige groote man, die in dezen zoo geroemden zetel der Zang-Godinnen en der Wysbegeerte voor de woede van een onzinnig gepeupel veilig bleef.

In den avondstond der *Atheensche* vryheid, toen tien Redenaars, gelyktydig, bloeiden, toen men het zeldzaam verschynsel zag eener Natuur, die even zoo onuitputtelyk bleef in het voortbrengen van groote geniën, als het *Atheensche* volk, reeds van de tyden van MILTIADES af, hardnekkig dezelve vervolgde, toen verscheen, in het midden van dit verdraaid geslacht, een man, die niet minder door Talenten, dan door de verhevenste Deugden uitblonk, een man, zoo als de Eeuwen er slechts weinigen opleveren, regtvaardig als ARISTIDES, matig, kuisch en eerlyk, arm, gelyk SOCRATES, de grootste Veldheer, dien *Athene*, in die dagen bezat (†), en zoo welsprekend, dat de nooit overtroffene Redenaar DEMOSTHENES, by het optreden van PHOCION, op het spreekgestoelte zeide: *Zie daar de byl myner redenen!* Het zou wel

(*) DIOGEN. LAERT. *in* ARISTOTELEM.

(†) Het gezag van PLUTARCHUS, volgens wien PHOCION 45 maal tot Veld-Overste benoemd is, en die zynen gantschen Krygshandel opgeeft, doet by my meer af dan dat van CORNELIUS NEPOS, die slechts in algemeene uitdrukkingen zynen Krygsroem voor nietig verklaart.

wel eene uitzondering op den algemeenen regel geweest zyn, zoo deze groote man den arm zyner Medeburgers ontsnapt ware! Neen! juist naar de mate zyner meerdere Deugd, wachtte hem een des te droeviger lot. Daar hy zich met eene buitengewone vrymoedigheid tegen de aanmatiging van het Gemeen verzetten durfde, en eenmaal in eene openbare Redevoering het razend gepeupel by *schreeuwende Kraaijen* vergeleek; zoo moest de opgekropte haat des Volks, hoe zeer hem dit menigmaal, uit nood en gevoel van 's mans waarde, tot Veldheer en Bestuurder verhief, eindelyk toch op eene geweldige wyze uitbarsten: te meer daar hy met reden eene magt, die in staat was zulk eene vreesselyke Regeeringloosheid te fnuiken voor zeer heilzaam keurende, zelfs den overwinnenden *Macedonischen* ANTIPATER door zynen raad ondersteunde, in stede van, gelyk DEMOSTHENES, zich, na het verlies van *Athene's* vryheid, door *zelfsmoord*, geheel nutteloos te maken. Ook boette hy dit vergryp tegen de *Oppermagt des Volks* ten zwaarsten na ANTIPATER's dood, toen het Gemeen het roer der Regering hernam. PHOCION, met nog vyf anderen, werden ter dood veroordeeld; zelfs wilden eenige aterlingen hen eerst de wreedste martelingen doen ondergaan; 't welk echter door het nog niet geheel gesmoord gevoel van menschelykheid achter bleef. PHOCION werd, op een Feestdag, door het Graauw ver-

veroordeeld, befpot, befpogen, genoodzaakt den gifbeker te drinken, en zyn lyk, als een verfoeyfel buiten de grenzen geworpen. Wil men weten, hoe hy deze wreedheid verdroeg? op de vraag, of hy niets aan zyn Zoon te belasten had, gaf hy tot antwoord: *ja! zeg hem, dat hy het ongelyk, my door de Atheners aangedaan, vergete* (*). Zulk een man leed zulk een ftraf! wel te regt mogt dan PLATO den eerlyken man, die te *Athene* meer het Regt dan den fchyn daarvan beminde; de uitgezochtfte kwalen, den doortrapten booswicht, die, onder het mom van Regtvaardigheid, de fnoodfte bedoeling verborg, voorfpoed, luister, en eere voorfpellen (†); en XENOPHON zeggen, dat *Athene's* Staatsregeling den deugniet boven den braven man de voorkeur gaf (§). Kan men na deze voorbeelden nog wel beweren, dat de Atheenfche Regeeringsform berekend was voor het geluk des volks, van die bedaarde vreedzame Burgers, die flechts door deugd en werkzaamheid tot nut van 't algemeen, niet door woelingen en flinkfche *Oratorifche* Kunstgrepen, zochten uittemunten? zelfs de anders uitmuntende wetgeving van SOLON bevattede zekere bepaling, die voor de rust van den Staat doodelyk was; zy

ftraf-

(*) PLATO *de Republ.* L. III.

(†) XENOPH. *de Athen.* Republ. *ab initio.*

(§) PLUTARCH. *in* PHOCIONE.

ſtrafte elken Burger met den dood, die in Staatsberoerte onzydig bleef; welk eene eeuwigdurende onrust, welk een onderling wantrouwen, moest dit niet te midden van alle klasſen der Ingezetenen zaayen! Gewis; by my ſtaat de wonderſpreuk vast, dat Athene nooit meer *ware* vryheid geſmaakt heeft, dan onder de *Tyranny* van PISISTRATUS, en nooit onder een ondragelyker juk; — het juk van het honderdhoofdig monster, het Gemeen, — heeft gezucht; dan, in de tyden der Volkregering, ſints den dood van PERICLES tot op de geheele onderwerping der ſtad door CASSANDER. De volgende tyden, toen de *Atheners* eerst aan DEMETRIUS PHALEREUS, die hun door CASSANDER als ſtadvoogd was opgedrongen, ontelbaar veele ſtandbeelden oprigtten, en die ſtraks na de herovering hunner ſtad door DEMETRIUS, Zoon van ANTIGONUS, omverre wierpen niet alleen, maar zelfs dien verdienstelyken man het leven onveilig maakten, en hunnen zoo genoemden Bevryder met de ſchandelykſte vleyeryën overlaadden (*), behooren niet meer tot de Geſchiedenis van het *onafhankelyk Athene.* De Nazaten der Helden van MARATHON en SOLANUS werden de verachtelykſte ſlaven, even laaghartig in het kruipen voor hunne Meesters, als zy voorheen, trotsch in hunne onbe-

(*) PLUTARCH. *in* DEMETRIO.

beperkte Heerſchappy geweest waren; hunne Helden en Redenaars werden door *Sophisten* vervangen, en de twistzieke geaardheid des volks oefende zich nu, by gebrek aan ſtaatkundige onderwerpen, in de ſchoolſche geſchillen der Wysgeeren. De brave Burger kon althans eenige rust genieten, inzoovetre de *Romeinſche* Landvoogden die aan de Ingezetenen der Wingewesten wel geliefden te vergunnen. ... Dan, de billykheid eischt, dat wy ook de goede eigenſchappen der *Atheners*, als Burgers beſchouwd, vermelden. De nyverheid was volkomen vry en onbelemmerd; Koophandel en Zeevaart, deze twee hoofdbronnen van beſtaan voor een ſchraal gewest, van weêrszyden door de Zee beſpoeld, bevorderde de Regering, hoedanig zy ook wezen mogt, ſtandvastig en met ernst: en van daar dat *Athene* niet ſlechts de eerste Koopſtad van *Griekenland* werd, werwaarts uit alle oorden der *Middellandſche* en *Zwarte* Zeën (die toen byna de ganſche bekende Wereld beſpoelden) ſchatten toeſtroomden, maar dat deze Stad ook de grootſte, toen bekende, Zeemagt na die van *Carthago* bezat. De Heldendaden der *Atheners* in den Perſiſchen Oorlog zullen by den laatſten Naneef, die gevoel voor ware grootheid heeft, althans zeker by elken *Nederlander*, die aan zyne doorluchtige Vaderen herdenkt, eerbied en bewondering wekken; doch wy zullen daar over nader ſpreken, wanneer wy aan de *Deugden* der oude

Volken komen. — Wat fraaye Kunsten en Weten-schappen betreft; hiervan heeft, zoo lang de Wereld staat, zich geen volk een' zoo yverigen voorstander betoond, als de *Atheners* in en na de tyden van PERICLES: en schoon, gelyk wy zagen, PHIDIAS, ASPASIA en ANAXAGORAS almede vervolgd werden, moet zulks meer aan byzondere omstandigheden, dan aan onverschilligheid voor de Kunsten en Letteren, worden toegeschreven (*). — Doch kon dit alles opwegen tegen de vrees voor dood of ballingschap, die elken Deugdzamen en Verstandigen, juist naar mate hy kundig en braaf was, over het hoofd hing?

Dit zy genoeg nopens het Maatschappelyk geluk, 't welk men te *Athene* genoot. Wy hebben ons een weinig langer by deze Stad opgehouden, om dat zy niet alleen de beroemdste, maar ook de beschaafdste, van Griekenland was.

Wenden wy ons thans naar *Sparta*, welks Staatsinrigting, schoon van een' geheel anderen aard, ook zeer vele voorstanders en bewonderaars telt, en daar-

(*) Het *Treur-* en *Blijspel* werd te Athene geboren, door den fijnen smaak der Natie gekoesterd, en bereikte daar door in zoo korten tyd dien ongemeenen luister, welken wy nog bewonderen. Wat het laatste betreft, onder een anderen Regeringsvorm dan die van *Athene*, zouden de stukken van ARISTOPHANES nooit zyn vertoond geworden; doch misschien was dit juist een gebrek in dien Regeringsvorm, daar ARISTOPHANES openlyk de achtbaarste mannen by hunnen namen durfde ten toon stellen en beschimpen.

daaronder mannen van het braafste hart, die, door eerbied voor de Oudheid weggesleept, hunnen lof aan eene Wetgeving verspilden, meer voor boschgedrochten dan voor menschen geschikt. Men zal, hoop ik, dit gezegde niet te sterk vinden, wanneer wy de Wetgeving van LYCURGUS, van alle loftuitingen en vooroordeelen ontbloot, naakt zullen ten toon gesteld hebben. De beroemde HIERONYMUS VAN ALPHEN heeft in eene uitmuntende Prysverhandeling, by dit Genootschap bekroond, ter verontschuldiging dier Wetgeving gezegd, dat men dezelve niet in het afgetrokkene, maar in verband, vooral met den geest dier tyden, moet voorstellen. Wel nu! beschouwen wy daartoe het einde, waarop die wetten moesten neerkomen. Het zy dit nu de bedoeling der Wetgevers geweest zy of niet. Wy zullen daartoe de getuigenissen van PLUTARCHUS en XENOPHON, beide zelfs eenzydig ten voordeele van LYCURGUS, inroepen.

Dit einde was niets anders, kon niets anders zyn, dan *ligchaams sterkte* en *bekwaamheid ten Oorloge*.

Immers, het volk werd, van de wieg af, niet tot zachte, lieftalige Zeden, tot de hartstreelende Kunsten en Wetenschappen, wat zeg ik! tot geenen arbeid aangehouden, dan tot ligchaams-oeffeningen, tot sterkte en handigheid van allerlei soort, waaronder ook niet van de eerlykste. De oude lieden bragten schier den geheelen dag in de Scholen,

 of

of zoogenaamde *Lefchen* door, om daar met eigen oogen de vorderingen van hun kroost in de Kunst te zien, om — als Helden tegen hunne naburen te ftryden (*). Het Ligchaam alléén, en de met deszelfs gezondheid in verband ftaande deugden, matigheid, dapperheid en gehardheid tegen vermoeijing: zie daar het voorwerp van de beftendige, van de eenige zorg der *Lacedemoniërs*, en van hunne zoo hoog geroemde opvoeding! Zien wy nu eerst, welke de gevolgen hiervan moesten zyn, 1) door overdryving der genoemde deugden, 2) door verzuim der overigen.

Het is thans wel, in het oog van elken onbevooroordeelden zedekundigen, eene vastgeftelde, heilige waarheid, dat *hy* niet den naam van deugdzaam verdient, die *of* flechts zekeren pligt in eene hooge mate uitoefent met verwaarloozing der overige, — of die denzelven, buiten de grenzen, door de Rede voorgefchreven, overdryft, en dus, (volgens de juiste aanmerking van den fchranderen ARISTOTELES, die elke Deugd als een midden tusfchen twee Ondeugden ftelt) dien pligt in eene misdaad herfchept. Wat moeten wy dan van de *Spartanen* zeg-

(*) Het bovengeftelde was gewis de geest der Spartaanfche opvoeding, en de bedoeling hunner geheele Wetgeving. Men zie onder anderen XENOPHON *de Lacedem. Republ.* PLUTARCH. *in* LYCURGO. *Verhand. van Teyl. Godgel. Genootfchap IX. Deel.*

zeggen, die zich zoo wel aan gezegde verwaarloozing, als overdryving schuldig maakten? Daar wy echter in dit gedeelte onzer nafpooringen niet zoo zeer de Zedelykheid der volken, *als zoodanig*, dan wel bepaaldelyk derzelver betrekking op hun Maatschappelyk geluk onderzoeken, zoo is het thans in het byzonder onze taak, *de Republiek der Spartanen*, in het laatstgemelde licht, te beschouwen.

By het lezen van THUCYDIDES en andere Grieksche Geschiedschryvers uit de gouden eeuw hunner Letteren, kan het den opmerkzamen niet ontsnappen, dat de Grieksche Staten onderling schier door denzelfden band vereenigd waren, als de Christelyke Ryken en Gemeenebesten van *Europa* in en voor onze dagen, door gelykvormigheid van Godsdienst en Zeden, en het bestaan zelfs eener zekere *Balans*, die hen even als de Europeanen, in tyden van dreigend gevaar van den kant hunner naburen, met Barbaren verbonden deed sluiten, — daar en boven door beschaving en zekere zachtheid van zeden, die hen van andere Volken voordeelig onderscheidde, en het gebied der wet boven dat der bloote kracht vastftelde (*). Wel nu! men verbeelde zich

(*) Dit voorregt werd in de schoone dagen van Griekenland voor een zoo onderscheidend kenmerk van den Griekschen bodem gehouden, dat EURIPIDES hetzelve reeds in de Helden-eeuwen doet plaats hebben, daar hy JASON tot MEDÉA laat zeggen:

Πρῶ-

zich dan eens, te midden van het befchaafd Europa, een Volk waarby men, even als toen te midden van Griekenland, alle pligten van eerbaarheid, kuischheid, menschlievendheid, eerlykheid opöffert, om alléén der vaderlandliefde, alléén den moed te huldigen; waar het fchoonere, zachtere gedeelte des menschdoms deszelfs teedre Kunne afzweert, om in *Manninnen* en Burgeresfen herfchapen te worden; waar de Maagd niet alléén de eerbaarheid in zoo verre vertrapt, dat zy *naakt* ten aanfchouwe der Mannen wapen-danfen uitvoert, maar zelfs, byaldien men PLUTARCHUS mag gelooven, doorgaans naakt ging (*); waar, even als by de wildfte Barbaren, de Bruid moest geroofd worden; waar alles, wat naar ware liefde zweemde, volftrekt verbannen was; waar men, by eene vriendelyke fchikking, elkanderen zyne Vrouw *leende*; (om NB. vooral fterke kinderen te teelen,) waar tevens de natuurlykfte de teederfte aller banden,
de band, die 't harte bindt
der Moeder aan het Kind,
ge-

Πρῶτον μὲν Ἑλλάδ' ἀντὶ, βαρβάρου χθονὸς,
γαῖαν κατοικεῖς, καὶ δίκην ἐπίστασαι,
νόμοις τε χρῆσθαι, μὴ πρὸς ἰσχυὸς χάριν.

EURIP. MEDEA, *Act. III. fc.* I.

(*) Eene plaats van PLUTARCHUS (bekend als Lofredenaar van LYCURGUS, en uit wien ik dus by voorkeur myne berigten ontleend heb, om niet partydig te fchynen) duidt dit myns bedunkens aan.

In LYCURG.

gebaard met wee en ſmarte,
aan hare borst met melk gevoed,
zoo lang gedragen onder 't harte,
het Bloed, niet verbindt, maar de ontmenschte Moeder, by de terugbrenging op zyn ſchild van haren eenigen Zoon, onverſchillig blyven (*) kan! — waar dus Eerbaarheid, Huwelyks- en Kinderliefde onbekende namen zyn: wie zou het wagen, dien Staat te pryzen! Maar dit is nog op verre na niet alles. Zie, in dezen Staat, dus op de verzaking der teederſte, den mensch dierbaarſte, aandoeningen en pligten gegrondvest, niet, gelyk men ligtelyk wanen zou, de heilige geregtigheid ten troon verheven, of billykheid, gematigheid, en diep ontzag, althans voor het leven en de welvaart der Burgers, onbepaalde heerſchappy voeren. O neen! verplaats u in de gedachten naar het moordhol *Apothetè*, waar een aanzienlyk gedeelte der pasgeborene bevolking, niet gelyk in *China* door arme Ouders met oogluiking de Politie, uit hoofde van volſtrekte behoefte, maar, op last der *Regering* zelve, na in de Regtplaats *Leſchè veroordeeld* te zyn, op een verfoeijelyke wyze geſmoord wordt!

Wanneer men aannemen mag, (en dit lydt by regtgeäarde gemoederen wel geene tegenſpraak) dat eene

(*) Ja, wat meer is, waar eene Moeder den eerſten ſteen kan aanbrengen, om het verblyf van haren ſchuldigen Zoon toetemuren. DIOD. L. XI. c. 45.

eene misdaad, een geweldenary naar die mate in laaghartigheid toeneemt, naar welke zy aan meer zwakken en weerloozen gepleegd wordt, en de natuurlyke banden het meest beleedigt, dan kunnen wy ons naauwlyks eenigen gruwel voorstellen, die dit *Spartaansche* bloedgeregt in ysselykheid zou evenaren, en dan zou het by den Menschenvriend genoegzaam zyn, om zulk eenen Staat voor ongelukkig te verklaren, die het onder zich dulden kon, zelfs al vereenigde dezelve alle overige Deugden in zich.

Maar was dit nu in *Sparta* het geval? Wy zeiden het boven reeds; *Lacedemon* wist van geene Deugden, dan die met lichaamssterkte, of gehardheid ten Oorloge in betrekking stonden. Daar voor slagtte het alle zwakke, of mismaakte kinderen; daar voor voedde het alle de overgeblevenen van het zevende jaar in algemeene *Gymnasiën* op; daar voor leerde het aan de jonge knapen, geene menschlievendheid, gevoeligheid, zachtaardigheid, medelyden met ongelukkigen, maar matigheid (*), onthouding van gemakken, *Physieke* kuischeid, (de *moreele*, dit zagen wy zoo even, werd in *Sparta* niet geacht,) Dievery, (men weet, dat zy tot *stelen* ge-

reg-

(*) Matigheid in zulk eenen uitgestrekten zin, dat kinderen naauwlyks half genoeg te eten kregen, op dat zy in de lengte, niet in de dikte, groeijen mogten; daarom *moesten zy* ook dikwerf stelen.

regtigd waren;) daar voor geefelde men hen goedsmoeds en zonder eenige misdaad, voor het Altaar van DIANA ORTHIA ter dood; daarom dwong men de ongelukkige *Heloten*, dit ſlavenvolk, om zich in den drank te buiten te gaan, op dat de jonge *Spartanen* zich aan hun voorbeeld mogten ſpiegelen; — daarom hield men eene *Helotenjagd;* of de zoogenoemde *Cryptia*, waarin de jonge Tygers, om ſmaak in bloed te bekomen, en zich tot het verſcheuren der naburige *Mesſeniers* en *Argivers* voortebereiden, zich over dag in eene hinderlage verſcholen, en des nachts alle *Heloten*, die zy maar konden, in *koelen bloede*, zonder eenige reden, vermoorden (*). Nog een voorbeeld van den ongetergden bloeddorst der *Spartanen*. In eenen Oorlog tegen de *Atheners*, waarby zy de zoo getergde *Heloten* niet minder dan hunne openbare vyanden vreesden, bedachten zy het volgende helſche middel, om zich van dezen te ontdoen: zy belooven de vryheid aan die *Heloten*, welke zich het dapperſte tegen den vyand zouden kwyten. Dus worden er 2000 uitverkoren. Met kranſen om het hoofd zeggen deze in de Tempels dank aan de Goden voor hunne vrylating . . . een weinig daarna waren zy verdwenen; het *regtvaardige Sparta* had hen, zonder gerucht, uit den weg geruimd (†). Is

(*) PLUTARCH. *in* LYCURG. *pasſim.*

(†) THUCYD. *de bello Pelop.* L. IV.

Is het nu wel te veel gezegd, dat wy *Europeanen* een zoodanig Gemeenebest in ons midden meer voor het verblyf van boschgedrochten, dan van menfchen, zouden verklaren?

Voeg hier nog by, dat de *Heloten*, die men dus vermoordde, juist die menfchen waren, welke den luiën *Lacedemoniër* voeden moesten, daar hy in zyne jeugd niet dan van worftelen, ftelen, moorden en vechten wist, en in zynen ouderdom de ledigheid voor eene zoo natuurlyke hoedanigheid van den mensch hield, dat zeker *Lacedemonisch* grysaard, te *Athene* vernemende, dat men iemand, volgens SOLONS wyze Wetten, wegens luiheid geftraft had, verzocht, *hem toch den man te toonen, die wegens eene zaak, zoo pasfend aan vrygeborenen, ftraf ontvangen had* (*).

„ Maar, zal men zeggen, hoe waagt gy het eene
„ Staatsinrigting zoo zeer te berispen, die door de
„ grootfte mannen der oudheid, eenen PLATO,
„ XENOPHON, ARISTOTELES, POLYBIUS en
„ PLUTARCHUS hemel hoog geprezen wordt?
„ zou uw gering, niets beduidend oordeel, hier in
„ van eenig gewigt zyn?" Ik antwoorde, (1. Dat gezag niet geldt, waar feiten fpreken, die door lofredenaars zelve erkend worden, en dat hier het zedelyk gevoel alleen beflisfen moet, welks uitfpraak

ik

(*) PLUT. *loc. cit.*

ik gerust durf inroepen; dat hier, zoo immer, de ſpreuk geldt: *Amicus* SOCRATES, *Amicus* PLATO, *ſed magis amica veritas*, (2. Dat juist deze vooringenomenheid, ook der voortreffelykſte *Grieken* voor eenen Staat, alleen op ligchaams-kracht en moed gegrond, zich aan een beginſel hecht, het welk onmiddelyke betrekking tot ons onderwerp heeft; doch het welk wy dan eerst zullen ontwikkelen, wanneer wy over de deugd der Ouden ſpreken; dat namelyk alle Grieken de betrekking der Burgeren tot den Staat, als een der voornaamſte gedeelten hunner beſtemming hielden, en dus voor die betrekking de opoffering veler *individuële* pligten gaarne over het hoofd zagen. —

Dan het zou weder onbillyk zyn, alleen de ondeugden der *Spartanen* op te vyzelen, en niet ook hunne goede zyde te vertoonen. Men moet bekennen, dat zy het in de deugden, welke betrekking hebben op de volmaking van het ligchaam, en de verſtaling van den moed, tot eene zeldzaame hoogte gebragt hadden. Een tydſtip was er zelfs in hunne Geſchiedenis, waarin *Sparta* in ware grootheid met de doorluchtigſte oudere en nieuwere Staten, zelfs, het geen zeer veel zegt, met onze Voorouders, wedyverde, — dat van den inval van XERXES, namelyk, in Griekenland. LEONIDAS, een der edelſte mannen, zich by *Thermopylæ* met 300 Spartanen gerust tot een ſlagtoffer aan 't Vaderland

wydende (*), en daarvoor flechts dit eenvoudig Grafschrift verlangende: *Sta Wandelaar! en zeg te Sparta, dat wy sneefden ter voldoening aan hare heilige wetten*, levert een zoo heerlyk Schouwspel op, dat het ons byna met eene Stad, die zulke ware Helden kon kweeken, verzoenen zou, indien ééne enkele daad ter vergoeding kon strekken voor het om wraak schreeuwend bloed der gesmoorde Kinderen, der verraderlyk omgebragte *Heloten*, der tot stervens gegeesfelde Jongelingen, en der tallooze Menschen, in *Sparta's* rooftogten tegen *Messena*, *Argos*, en andere Naburen vermoord. Dat deze Oorlogen met eene wreedheid, zulk een bloedgierig Volk waardig, gevoerd werden, blykt uit het voorbeeld van den gevangen Held ARISTOMENES, dien men in een moordkuil stortte, (de *Spartanen* hadden er meer dan die ééne, waarin men de Kinderen bedolf,) en waaruit hy bykans niet dan door een wonder ontsnapte. Niettemin zorgden de *Lacedemoniers* in het vervolg, ook wel, dat eene reeks van gruweldaden aan hunne Staatsregeling een' roem ontroofde, die slechts der menschheid toekwam, den roem, van eenen LEONIDAS te hebben voortgebragt. Na de voltooying hunner heerschappy over *Griekenland* door het eindigen van den *Peloponnesischen* Oorlog, (vóór welken, en gedurende welks loop, zy den schyn

van

(*) HEROD. L. VII. *Diod. Sicul.* L. XI.

van regtvaardigheid tamelyk wel bewaard hadden.)

Toen zag men den Tyran, en veinzen ſloeg aan 't woeden,
Wie kan voor zulk een' Leeuw in 't Vosſevel zich hoeden?

Zy dwingen door hunne onverzadelyke heerschzucht de *Argivers*, *Thebanen* en *Corinthers* tot een verbond, waarvan zy ſlechts door eene ſchandelyke toegevendheid aan den Koning van *Perſië*, dien zy nog korts beſtreden hadden, door een voordeeligen Vrede ontſlagen worden. Maar na dien Vrede, by de Ouden algemeen onder den naam van *Vrede van Antalcidas* aan de verfoeying toegewyd, en waarin *Sparta* alle *Griekſche* Steden en *Aſiën* aan hare dorst naar heerſchappy opofferde, dwong *Lacedemon* het Volk van *Mantinea*, zonder voorafgaande beleediging, hare Stad te ſlechten, en zich in vier Dorpen te verſpreiden. Het heerschte met een yzeren arm over alle andere *Griekſche* Steden, voerde gewapenderhand de Ballingen uit *Phlius* weder daar binnen, dwong het verafgelegen *Olynthus* tot een aanvallend en verdedigend verbond, bragt te *Thebe*, door de ſchreeuwendſte onregtvaardigheid, hare bezetting op den Burgt, en de braafſte Vaderlanders om 't leven (*), en zou, wanneer de Voorzienigheid in dat hag-

(*) XENOPH. *Hist. Graec.* L. V.

hagchelyk tydsgewricht geenen EPOMINONDAS verwekt had, gansch *Griekenland* misschien, even als *Sparta* zelve, in eene kloosterlyke *Oligarchie* veranderd hebben, waaruit alle zachtere kunsten des Vredes, alle beschaafde Zeden verbannen waren, en waar de eenige voortreffelykheid in die van *Physieke* kracht en dierlyke hardvochtigheid zou bestaan hebben.

De Vraag is thans, of 'er eenige aanmerkelyke grond van algemeen en byzonder geluk kon plaats hebben, in eenen Staat, waar de Burgers niets kenden dan ligchaams-oefeningen, waar de eentoonigste, striktelyk voorgeschreven pligten, wering van nuttige handwerken, van heilzamen Landbouw (*), en zielverheffende Kunsten en Wetenschappen, een onbegrypelyk ledig in de ziel moesten laten, 't welk niet dan door eeuwig op de benadeeling zyner Naburen te peinzen kon worden aangevuld. Voeg hier by, dat, hoe weinig men ook de gemakken des levens, als voorwerpen voor de begeerte en najagingen van den Mensch, mag stellen, ik echter geenzins kan zien, dat men zich zelven gelyk blyft, door de strenge Ordenspligten der *Capucynen* te beklagen, en den zich geesselenden spaanschen Monnik voor eenen ongelukkigen Dweeper te houden, wanneer men tevens de even gestrenge *Spartaansche* opvoeding voor schoon,

(*) Wy zagen boven, dat deze door de *Heloten* werd uitgeoefend.

ſchoon, en 's menſchen aanleg waardig, gelieft te verklaren. De Monnik heeft zelfs nog dit voorregt, dat hy daarvoor, hier namaals, den Hemel tot belooning wacht: de geplaagde half uitgehongerde *Spartaanſche* Jongeling had voor alle zyne opöfferingen niet dan den lof van dweepzieke Grysaards of ſchaamtelooze Maagden, den ſpot der geestige *Atheners*, den gloeyenden haat van *Sparta's* Nabuuren en fel verdrukte Slaven, en geene uitzigten na den dood.

Thebe was eigenlyk van geen belang in de Geſchiedenis, voor de ſchitterende dagen van PELOPIDAS en EPAMINONDAS, toen het zich ſnellyk tot eene duizelende hoogte verhief, en de heerſchappy bekwam over geheel *Griekenland*. — Dan hoe gedroeg zich nu de Stad, welke volgens CORNELIUS NEPOS, vóór de geboorte, en na den dood, van EPAMINONDAS, beſtendig onder vreemde heerſchappy zuchtte, doch onder zyn beſtuur het hoofd van *Griekenland* werd; hoe gedroeg zy zich omtrent dezen haren verdienſtelykſten Burger? Hooren wy denzelfden NEPOS, in wiens onopgeſmukt verhaal wy den geest van nyd tegen de grootſte mannen, die ons te *Athene* zoo ſtuitte, te *Thebe* zullen wedervinden. „Hoe lydzaam EPAMI„NONDAS was, hoe geduldig hy de beleedigingen „zyner Medeburgers droeg, (immers hy oordeelde „het onregtmatig, vergramd te zyn op zyn Vader-

„land)

„ land) blykt uit het volgende. Daar zyne Mede-
„ burgers hem uit nyd niet aan het hoofd huns Le-
„ gers ſtellen wilden, maar een' onkundigen tot Be-
„ velhebber verkozen, en door deszelfs dwaaſ be-
„ leid het ganſche Heer in lyfsgevaar gekomen was,
„ doordien zy, in enge pasſen bekneld, door den
„ Vyand ingeſloten werden, begon men ras naar de
„ bekwaamheid van EPAMINONDAS, die zich te
„ midden der Troepen als gemeen Soldaat bevond,
„ omtezien. Om zyne hulpe gevraagd, herinnerde
„ deze zich den geledenen ſmaad in geenen deele,
„ maar bevrydde het Leger uit dezen gevaarlyken
„ ſtand, en deed het ongekrenkt naar huis terug
„ keeren. Hy deed zulks ook niet eens, maar meer-
„ malen. Doch op de luisterrykſte wyze ſchitterde
„ zyn beleid, toen hy het Leger naar den *Peloponne-*
„ *ſus* tegen de *Lacedemoniers* aanvoerde met nog
„ twee Ambtgenooten, onder dezen den dapperen
„ PELOPIDAS. Vermits nu deze alle, door de be-
„ ſchuldigingen hunner Vyanden, aan den nyd ten
„ doele ſtonden, en men hun om die reden het be-
„ wind ontnomen en aan andere Veldheeren toe-
„ betrouwd had, weigerde EPAMINONDAS ge-
„ hoorzaamheid aan dit Volks-beſluit; hy overreed-
„ de zyne Ambtgenooten mede daar toe, en ging
„ voort in het volvoeren van zyn eens beraamd plan
„ van Veldtogt, daar hy in het tegenovergeſteld ge-
„ val het geheele Leger door de onkunde en on-

„ voor-

„ voorzigtigheid der Hoofden met een gewis bederf
„ bedreigd zag; doch 'er bestond eene wet te *Thebe*,
„ die op het overschryden van den tyd, tot het be-
„ kleeden van den post eens Legerhoofds bepaald,
„ den dood stelde. EPAMINONDAS, die deze
„ Wet, als tot behoud van den Staat ingesteld, be-
„ schouwde, wilde dezelve niet ten bederve van den-
„ zelven in acht nemen, en hield zynen post vier
„ maanden langer in handen dan het Volk hem dien
„ had opgedragen. T'huis gekomen, werd hy met
„ zyne Ambtgenooten over die misdaad beschuldigd.
„ Hy vergunt aan deze, de geheele zaak op hem te
„ schuiven, en te beweren, dat hunne overtreding
„ der Wet zyne schuld was; door deze verdediging
„ werd het gevaar voor de andere Bevelhebbers weg-
„ genomen, maar men dacht niet dat EPAMINON-
„ DAS iets ter zyner verantwoording zou kunnen in-
„ brengen. Hy komt echter voor de Regtbank, ont-
„ kent niets van 't geen zyne tegenparty hem aantygt,
„ en bekent alles wat zyne Ambtgenooten van hem
„ gezegt hadden, ook weigert hy niet, de straf der
„ misdaad te ondergaan, alléén met dit verzoek, dat
„ zy de oorzaak zyner misdaad dus zouden omschry-
„ ven. EPAMINONDAS *is van de Thebanen met den*
„ *dood gestraft, om dat hy hen genoodzaakt heeft te* Leuc-
„ tra *de* Lacedemoniërs *te overwinnen, welke geen* Bœo-
„ tier, *voor zyn Bevelhebberschap, durfde onder de*
„ *oogen te zien, en om dat hy door éénen Veldslag niet*

L „ *al-*

„ *alléén* Thebe *van den ondergang gered, maar ook ge-*
„ *heel Griekenland in Vryheid hersteld, en den staat bei-*
„ *der Volken zóó veranderd heeft, dat de Thebanen*
„ *Sparta belegerden, de Lacedemoniers blyde mogten*
„ *zyn, zoo zy behouden bleven, en om dat hy niet eer*
„ *zynen Veldtogt eindigde, voor hy, door de stichting*
„ *van* Messene, Lacedemon *geblokkeerd hield.* Dit
„ gesproken hebbende, begon elk van blydschap te
„ juichen, en geen Regter durfde hem veroordee-
„ len (*)."

Zoo weinig scheelde het dus, of *Thebe's* grootste man ware voor de grootste weldaad, aan zyn Vaderland betoond, met den dood gestraft! Van uitstekende belooningen, dien Edelen slechts *aangeboden* (waarschynlyk zou hy ze geweigerd hebben) lezen wy niets. Het was dus waarlyk aan *Thebe's* Deugd, Dapperheid, of gelukkige Staatsvorm niet toeteschryven, dat hetzelve voor eenige oogenblikken meester van *Griekenland* werd, maar alléén aan het beleid van EPAMINONDAS, en de dapperheid van PELOPIDAS. Immers, te voren had *Thebe* laaghartig voor XERXES gekropen, en zich naderhand op eene kleinhartige, moorddadige wyze aan *Platea* gewroken, 't welk gebrek aan Staatkunde zoo wel als aan Volksdeugd te kennen gaf, en viel kort na beider dood onder het gebied van den schranderen PHILIPPUS, den *Macedonier.*

De

(*) CORN. NEP. *in* EPAM. c. 7. 8.

De palen, ons by deze Verhandeling voorgeschreven, zouden wy te buiten gaan, wilden wy breedfprakig van de overige *Griekfche* Gemeenebesten gewagen. De meesten waren beftendig verdeeld in de party des Volks, en der Aanzienlyken. Ballingfchap, het zy van de eene of andere zyde, was doorgaans het lot der overwonnenen (*); en de magtigfte Staten van *Griekenland*, *Athene* en *Sparta*, bleven zelden in gebreke, hiervan party te trekken. Schier overal heerschte met dat al een ingekankerde haat tegen eene Alleenheerfching, een haat die alle banden des bloeds verfcheurde, in die mate, dat, toen TIMOPHANES zich het gebied over *Corinthe* had aangematigd, zyn Broeder TIMOLEON (voor het overige een der edelfte menfchen, die *Griekenland* heeft voortgebragt, en ook hier groot, om dat hy hy zich getrouwelyk van zyn pligt *meende* te kwyten), zich tot het ombrengen van dien Broeder, als van een *Tyran*, liet gebruiken. Weinige jaren later was het in dat zelfde, den Tyrannen zoo afkeerige, *Corinthe*, dat een Vreemdeling, nauwlyks een Griek, PHILIPPUS, met het Bevelhebberfchap over alle *Griekfche* Legers, dat is inderdaad met de Heerfchappy over gansch *Griekenland* zoo ruimfchoots begiftigd werd.

Doch wy moeten nog kortelyk op de voornaam-

(*) Zie onder anderen DIOD. SIC. L. XV. c. 40. 45. 58. 59.

naamste Grieksche Volkplanting in *Siciliën*, op *Syracuse*, het oog slaan, en daarmede onze beschouwing van *Griekenlands* Volksgeluk besluiten. *Syracuse* was, of in de handen van goede Koningen, of van Dwingelanden, of van een ongetemd Gemeen. Deszelfs eerste Vorst, van wien wy eenige zekere bescheiden hebben, was GELO, een der edelste Koningen, wiens groote daden en Menschlievende handelwyzen men by DIODORUS met zoo veel genoegen leest; een man die, ongewapend, in een gewapende Volksvergadering niet schroomde rekenschap zyner daden af te leggen, en toen, door de algemeene stem der Burgery, tot *weldoener*, *bevryder des Vaderlands* en *Koning* werd uitgeroepen (*). Na dezen voortreffelyken man, die slechts zes jaren regeerde, beklommen deszelfs Broeders HIERO en TRASYBULUS den troon, waarvan de eerste door Gierigheid en Geweld, de andere door openbare Dwingelandy en onwettige teregtstellingen, het Volk even zeer krenkte, als GELO hetzelve had bevoordeeld. De Gemeente, met reden tegen een zoo schandelyk misbruik der Koninklyke magt verstoord, staat op, en verjaagt den Tyran (†). Dan wel dra ontstaat er een binnenlandsche beroerte; de Vreemdelingen, door GELO met het Burgerregt be-

(*) DIOD. L. XI. c. 26.

(†) *Id. ibid.* c. 67.

begiftigd, worden door de oude Ingezetenen, welke hunne zucht voor Alleenheerfching vreesden, buiten alle Regeringsposten gesloten: zy verzetten zich Gewapenderhand, en zie daar een ander, schier nog heilloozer, kwaad, dan Dwingelandy, — den Burgerkryg geboren! — 't Is waar, deze opstand schynt eerlang gestild, en *Syracuse* in hare vryheid bevestigd te zyn; maar hoe bedroeft het ons ook hier weder, de beste Burgers met dezelfde ondankbaarheid; als te *Athene*, behandeld te zien. HERMOCRATES, *Syracuse's* Redder, die zyn schier verloren Vaderland by den Oorlog met het overmagtig *Athene* bemoedigd, den vyand ter Zee ruim zoo zeer gefnuikt had, als GYLIPPUS te Lande, en daar door eindelyk de kern der *Atheensche* magt had vernield (*), deze HERMOCRATES wordt kort daar na gebannen (†).

Dan een erger kwaad teistert weldra het ongelukkig *Syracuse*; de dwingelandy van een achterdochtigen, wreeden en listigen Tyran, van DIONYSIUS. Acht-en-dertig jaren regeerde deze die Stad, met een yzeren Scepter; doch zyne magt beveiligt hem voor alle aanslagen, en hy sterft een natuurlyken dood. Anders loopt het af met zynen Zoon, den tweeden DIONYSIUS; door diens getergden Bloed-

(*) THUCYD. L. VI. VII.

(†) ID. L. VIII.

Bloedverwant DION, en de regtmatige wraak des vertrapten Volks aangevallen, wordt hy gedwongen, den onwettigen Zetel, wiens overweldiging hy door geene Deugden vergoedde, te ruimen. Doch, welke was nu de dank, door *Syracuse's* Burgers aan hunnen redder toegebragt? De dood! Het belgde hun, dat de edele DION, die in de Schole van PLATO hoogere beginsels, dan Volksgunst-bejag, had opgedaan, onder hen eene regering der Besten (*Aristocratie*) in plaats van het razend bestuur des Gemeens, poogde intevoeren; en, toen de onmensch CALLIPPUS, met verachting van al wat heilig, menschelyk en eerbiedwaardig was, den verlosser des Vaderlands om het leven bragt, vond deze in het door hem verloste *Syracuse* ook niet ééne ziel, die hem bysprong: ja de *Syracusers*, altyd zoo nayverig op DIONS gezag, kromden geduldig hunne nekken onder een Booswicht, door PLUTARCHUS met reden den *afschuwelykften mensch* genoemd, *die ooit het daglicht aanschouwde* (*).

DIONYSIUS kwam nu weldra terug, en verdubbelde zyne wreedheden, doch werd door TIMOLEON andermaal verjaagd. Thans lichtte zekerlyk de dageraad van geluk voor *Syracuse*, door dien edelen Menschenvriend in vryheid hersteld. Dan ach! naauwlyks was hy overleden, of een vol-

(*) PLUTARCH. *in* DIONE.

volgende Tyran, AGATHOCLES vernieuwt alle de gruwelen der *Dionysiers*, en wordt door de *Syracusers* te meer gehaat, daar hy een Vreemdeling en wel van de laagste afkomst was.

Met dezen Geweldenaar schenen de rampen van het onafhankelyk *Syracuse* te eindigen. HIERO *de II.* een der edelste Koningen, regeerde vyftig jaren lang over die Stad, meer als Vader dan als Vorst. Doch met woeker zettede haar de ongelukstar van *Syracuse*, of liever de rampzalige worsteling tusschen knellende Dwingelandy, en ongebreidelde Volksregering, voor deze lange rust betaald. HIERONYMUS, kleinzoon van HIERO, trad in de voetstappen der oude Geweldenaars, en moest, na eene korte regering, zyne wreedheid met den dood bekoopen. Nu barst, gelyk een lang ingetoomde vloed, alle de woede van het Gemeen met tiendubbelde veerkracht los, en bloedtooneelen openen zich in eene der beschaafdste, der bloeyendste *Grieksche* Steden, waarvoor wy by Kannibalen gruwen zouden. Eene ontdekte zamenzweering wordt niet alleen met den dood der schuldigen geboet, maar ook het geheele geslacht van *Syracuse's* besten Koning, moest vallen onder het slagtmes des voortgehollenden gepeupels. DEMARATA, HARMONIA, HIERO's Dochter en Klein-Dochter, vallen onder deszelfs slagen; HERACLEA, eene andere Prinses uit dit bloed, *neemt, met hare Dochters,*

twee

twee onnozele maagdekens, in hangend haar en treurgewaad, de wyk na het Heiligdom harer Huis-Godin.
Zy bidt, zy smeekt: men mogt, zoo niet haar, dan toch hare Dochtertjes sparen, wier kindsche jaren ook door een' verbolgen Vyand zouden ontzien worden, zy mogten dus in hunne wraak geene navolgers der zoo gehate wreedheden van eenen Dwingeland worden. Vergeefs! men sleurt haar eerst uit de gewyde Kapel, en vermoordt ze: straks valt men op de meisjes aan, nog bespat men het moederlyk bloed. In hare doodsangst ontvlieden deze ongelukkigen; onderweg met wond op wond gegriefd, doorworstelen zy eindelyk de scharen dezer Beulen, doch vallen, afgemat door verlies van bloed, na hunnen weg met een bloedspoor gekenmerkt te hebben, dood ter neder. Na haren dood eerst ontwaakte het ontydige medelyden des Volks, en men gaf last haar niet omtebrengen, doch te laat: het feit was reeds geschied (*). Na nog eenige Staatkundige stuiptrekkingen viel *Syracuse* onder 't gebied der Romeinen, en had eerlang het ongeluk, onder eenen VERRES te staan, die in onregtvaardigheid, wreedheid en hebzucht de DIONYSIUSSEN en AGETHOCLESSEN niets toegaf (*).

En hiermede zullen wy de beschouwing van het bur-

(*) LIVIUS L. XXIV. *c.* 26.

(†) CICERO *in* VERREM. *passim.*

burgerlyk lot der Griekſche Staten beſluiten. De onpartydige zal daar uit ten overvloede gezien hebben, hoe wenſchelyk het voor een deugdzamen Burger was, in Staten te leven, waar of een teugloos Gemeen uitſtekende verdiensten met langere of kortere ballingſchap, zoo niet den dood, ſtrafte, of waar nu en dan afzigtige Dwingelanden, om zich tegen dit Gemeen te beveiligen, ook de edelſte Hoofden niet ſpaarden, — waar eindelyk de grond-inrigting voor eeuwigen Oorlog berekend, en op Kinder- en Slavenmoord, op Dievery, Ongevoeligheid en Schaamteloosheid der vrouwen gevestigd was. Gaan wy nu over tot de *Carthagers.*

CARTHAGO ſchynt, ten ſpyt der lasteringen van de *Romeinen*, in voortreffelykheid van Staatsinrigting dezen te hebben overtroffen: althans men leest niet dat de geweldige Staatsſchokken, die *Rome* zoo dikwerf op den rand des verderfs bragten, ook te *Carthago* zouden hebben plaats gehad. Twee jaarlyks gekozene, Koningen of *Suffeten*, (die omtrent met de *Romeinſche Conſuls* gelyke magt bezaten) een Raad, een Gemeenschap van 104 Burgers, die men *Vertegenwoordigers des Volks* zou kunnen noemen en, by verſchil van gevoelens in den Raad, de geheele Volksvergadering zelve, — zie daar de vooornaamſte leden van het Staats-Beſtuur (*).

Het

(*) ARIST. *de Rep.* II.

Het Bewind ftond niet, gelyk te *Athene*, voor elken Burger zonder onderfcheid open: men moest zekere gegoedheid bezitten, om deel daaraan te bekomen, en dit bewaarde den Staat voor vele ftormen. — Doch, aan den anderen kant, fchynt de zucht tot Rykdom, indien wy POLYBIUS gelooven mogen (*), en gelyk de aard der zake ook fchynt met zich te brengen, den Staat van veerkracht beroofd te hebben, daar men minder gewoon was, naar verdienstelyke dan gegoede Burgers omtezien. Evenwel kunnen wy niet voorby met TURPIN (†) aantemerken, dat de Gefchiedenis, welke van zoo vele groote *Carthaagfche* mannen gewaagt, dit geftelde van eenen Schryver, die overal zyne vooringenomenheid ten behoeve van *Rome* aan den dag legt, niet bevestigt. Hoe zou, wanneer ware verdiensten te *Carthago* geen aanzien verfchaft hadden, een HAMILCAR BARCAS, een HASDRUBAL, een HANNIBAL, zich zoo vele jaren achtereen in het Bewind over de voornaamfte Legermagten van den Staat bevestigd gezien hebben; iets, het welk te *Rome* nooit gebeurde? 't Is waar, na een ongelukkigen Veldflag was het lot der Veldheeren afgryslelyk; zeer dikwyls toefde hen de Kruis-dood, een

ver-

(*) POLYB. L. VI. *c.* 54.

(†) Vergelyking der Gemeenebesten *Rome* en *Carthago*, voor S. STYLS, opkomst en bloei der Vereen. Nederlanden *bl.* 332.

verschynsel van menschelyke wreedheid, welke men dit Volk te verwyten heeft, en welke de *Romeinen* van hun overnamen, doch byna nooit, dan op Slaven, toepasten. En het leide zeer zeker de zaden tot verderf, ja tot ondergang van den Staat, wanneer het waar is, het geen POLYBIUS verhaalt, dat er niets, het geen met winst verbonden was, te *Carthago* voor schandelyk gehouden werd.

Wy mogen dus de *Carthaagsche* Regeringsvorm in sommige opzigten met de hedendaagsche *Britsche* gelyk stellen; behalven dat deze oneindig meer volmaakt is, en van zeer veel diepere Menschenkennis getuigt; daar in dezelve het leven en de veiligheid van den Burger- en Staatsdiennaar niet aan de willekeur der menigte is blootgesteld, in het zeer mogelyk geval, dat de gevoelen in den Raad uit een liepen. Gelyk de *Britten*, en gelyk onze Voorouders onder de Republikeinsche Regering, bedienden zich de *Carthagers* ook veelal van gehuurde Legerbenden; doch zy ondervonden eenmaal al het gevaarlyke van dit middel ter versterking hunner magt, toen, na den eersten Oorlog tegen de *Romeinen*, schier alle deze hulptroepen, door wanbetaling tot muitery overslaande, de *Puniërs* op den oever van hunnen ondergang bragten. 't Is waar, misschien leide een uitmuntend beginsel, zoo wel hier, als in de beide evengenoemde hedendaagsche Staten, den grond tot het aannemen van buitenlanders in den Krygsdienst,

de zucht namelyk, om Burgerbloed te ſparen: doch ware het niet beter geweest, dat *Carthago* zich alleen tot den Handel bepaald, en geene veroveringen bedoeld had, die toch ook ten laatſten zyn verderf berokkenden? Immers, wy kunnen het niet ontveinzen, de Heerschzucht (niet uit beginſelen van eer, maar om winst-bejag) was by dit Gemeenebest onbegrensd. *Spanje*, *Siciliën*, *Sardinie*, onder HANNIBAL, zelfs *Italiën* waren de voorwerpen, waarop de *Carthager* tot voordeel van zynen Handel vlamde. Hy ſchynt eerst het gevloekte *Coloniale* ſtelſel te hebben uitgevonden (*), 't welk in de hedendaagſche *Europiſche* Staten ingevoerd, uitgebreid en in vele opzigten nog verërgerd, de ſchande onzer beſchaving, en eene luidſchreeuwend Contrast met onzen Godsdienst en onze zachtere Zeden, geworden is. Ook waren de *Carthagers*, wier gemoed door het ſchrikkelyke *Canaanitiſche* bygeloof natuurlyk moest verhardt worden, voor al niet zachter in den Oorlog, dan de Grieken; in tegendeel verdienden zy in dit opzigt, ook in de hedendaagſche op-

var-

(*) De *Carthagers* waren de eerſten, die hunne Volkplantingen, ten behoeve van den Koophandel aangelegd, in eene volſtrekte afhankelykheid van het Moederland hielden; by de *Phoeniciers* en *Grieken* was dit geheel anders. *Gades*, *Utica*, *Carthago* zelve, waren onafhankelyk van *Tyrus*; *Syracuſe* van *Corinthe*, *Miletus* en *Epheſus* van *Athene*, ja geheel *Sicilie*, *groot Griekenland*, en *Grieksch-Asia* van het eigenlyke Griekenland. De Romeinen, altyd ſtelſelmatig op verovering en onderdrukking bedacht, volgden het *Carthaagſche Systema*.

vatting, den naam van *Barbaren*, dien genen hun toekenden. *Selinus* en *Himera* twee Siciliaansche Steden, achtervolgens door hun ingenomen; met plundering en moord, zonder onderscheid van Kunne, met verwoesting en brand geteisterd, en eindelyk, na dat alle levendige zielen of vernield of, in kleinen getale, als Slaven verkocht waren, tot den grond toe gesloopt, getuigen maar al te sprekend van de wreedheid der *Carthageren* (*). Aan den anderen kant schynt het algemeene verwyt, door de Romeinen aan dit Volk gedaan, van zyne trouw doorgaans schendig te hebben gebroken, slechts eene klad te zijn, tegen billykheid door deszelfs dood-Vyanden aangewreven. Immers de Geschiedenis weet geene meerdere blyken van trouweloosheid der *Carthagers*, dan van eenig ander Volk, te verhalen, en de Romeinen, die hen met dezen laster schandvlekten, waren maar al te zeer aan daden van de verfoeyelykste ontrouw schuldig.

Wy besluiten dus, geloof ik, met regt, dat *Carthago* geen van de minst gelukkigen onder de oude Staten zou geweest zyn, zoo niet de rampzaligste aller Godsdiensten, welke daar dezelfde schendige daad voorschreef als te *Sparta*, de staatkundige Dweepery, — de Kindermoord namelyk, alle de voordeelen, die eene goede Regeeringsform aanbragt,

(*) DIOD. SIC. L. XIII. c. 57. 58. 62.

bragt, twyfelachtig gemaakt, en rykelyk opgewogen had. Wy zullen daarvan nader fpreken, wanneer wy over het *Godsdienstig* geluk der oude Natiën handelen.

Thans komen wy tot een onderzoek, welks belang aan de ééne, door de moeijelykheid aan de andere zyde, wordt opgewogen. Wy moeten fpreken van de *Romeinen*, vooral van de zoo beroemde Romeinen ten tyde van het Gemeenebest, wier *Deugd* zoo hemelhoog geroemd is, dat het ondoenlyk fchyne, daar tegen eenige redelyke twyfelingen in het midden te brengen; en echter heeft de vermaarde Gefchiedkenner LEVESQUE, in zyne, ten jare 1806 uitgegeven, *Histoire Critique de la Republique Romaine*, zeer vele vooröordeelen daaromtrent met kracht van redenen beftreden. Zien wy, of het niet mogelyk zou zyn, dat zelfde voetfpoor te volgen, zonder een nafchryver van gemelden Gefchiedonderzoeker te worden.

De onpartydigheid eischt vooraf, dat wy, wat de Zeden der *Romeinen* als Burgers betreft, dezelve zeer verre boven de half wilde *Spartanen* de voorkeur geven. Schoon niet, gelyk deze, gevormd uit een reeds verouderd Volk, maar uit roovers en ander uitfchot van *Latium* zamengefteld; zien wy echter reeds vroeg onder de Koningen by hetzelve eenen graad van befchaving, die ons bewonderenswaardig moet voorkomen. En waaraan hebbe men dit zonderling verfchynfel toetefchryven? Alléén daar-

daaraan, dat zy het geluk hadden een uitmuntenden Wetgever in den tweeden hunner Koningen, in den zoo begaafden als menschlievenden NUMA, te bezitten; wiens instellingen, lynregt het tegenovergestelde van die des *Lacedemonischen* Wetgevers, niets dan zachtheid, eene menschelyke Godsvereering, en vooral het behoud van den Vrede, en het zoo veel mogelyk verhinderen van Oorlogen, bedoelden. Wie bewondert hier niet de Wet der *Fecialen*, of Verbonds-Priesters, die met omslagtige plegtigheden altyd eerst *Rome's* aanvaller tot vergoeding van ongelyk moesten uitnoodigen, en hem niet dan by de weigering daarvan den Oorlog verklaren? — Hoe ongemeen listig moest niet naderhand de Raad zyn, om, ten spyt van dit hulpmiddel, toch de schreeuwenste onregtvaardigheden te plegen? Bovendien mogen wy ons met MONTESQUIEU billyk verwonderen, dat onder de zeven Koningen van Rome, hoe wel niet allen van gelyke waarde, toch niet één gevonden wordt, die niet in één of ander vak door bekwaamheden uitmuntte (*). ROMULUS was de stichter, NUMA de Wetgever van *Rome*, TULLUS HOSTILIUS verdelgde het nayverig *Alba*, ANCUS MARTIUS vergrootte de Stad (†).

TAR-

(*) *Grandeur et Décadence des Romaines*, c. 1.

(†) LIVIUS schryft de instellingen der *Fecialen* ook aan ANCUS MARTIUS toe; doch DIONYSIUS en PLUTARCHUS aan NUMA.

TARQUINIUS I. leide den eersten steen tot het Verbond met de Latynen, den grondslag van *Rome's* grootheid; SERVIUS TULLIUS regelde de inwendige Staatsgesteldheid, en bragt de Schattingen, de Volkstem, en de verpligting tot den Krygsdienst, door de Wet der *Centuriën*, op den uitmuntendsten voet; TARQUINIUS II. eindelyk, hoezeer een verfoeyelyk Dwingeland, knoopte toch, uit eigen belang, het Verbond met de Latynsche Steden ten naauwste aan een. Is het te verwonderen, dat *Rome* een trap van gevestigde beschaving verkreeg, waarin nog altyd de zachte geest van NUMA, en de wyze gematigdheid van SERVIUS TULLIUS eenigzins doorstraalde?

Met de verdryving van TARQUINIUS II. begon een nieuw tydperk. *Rome*, door alle zyne naburen schier tevens besprongen, besloot nu ook, daar de handen van alle tegen haar alléén opgeheven waren, aller vyand te worden. Het stelsel, door de Koningen gevolgd, 't welk den Volke eene genoegzame mate van burgerlyke Vryheid, vele tusschenpoozen van rust en de vriendschap zyner Naburen bezorgd had, was gedeeltelyk door TARQUINIUS verbroken, en de Raad, na de verjaging van dien Dwingeland, onbepaald gebieder over den Staat geworden, voerde weldra een geheel ander stelsel van in- en uitwendige Regering in, een stelsel, waarby *Rome* zekerlyk groot, en de Heerscheresse, maar te-

tevens de geesfel der Wereld, en van binnen door onophoudelyke Burgertwist, van buiten door eeuwige onrust, ongelukkig werd. — Poogen wy dit een weinig te ontwikkelen.

Het is eene juiste aanmerking van TURPIN, dat het Romeinſche Volk, van de *Koningsvlugt* tot de oprigting van het Gemeenmanſchap, ſchier in denzelfden toeſtand zich bevond, als de *Poolen* voorheen onder hunne Edellieden. (*). Dáár, zoo wel als hier, ſprak men veel van Vryheid en Vaderland, en de gruwelen van TARQUINIUS verbonden inderdaad het Volk in den beginne met hart en ziel aan den Raad, dien het meende dat hun gelukkiger dagen zou doen beleven: dan hoe ras zagen zy hunne dwaling, hoe ſpoedig beſpeurden zy, dat zy ſlechts van Heer veranderd waren!

De herhaalde Oorlogen waren voor den Raad niet alleen eene bron van aanzien en roem, maar ook van rykdom. De akkers, aan den vyand ontwrongen, deelden, zoo 't ſchynt, de Raadsleden onder zich, of wisten zich dezelve door het volgend verfoeijelyke hulpmiddel eigen te maken. Wanneer een Romein uit de Volksklasſe, door het afloopen zyner velden, zyn Oogst en Vee verwoest zag, bleef hem niets overig, dan zich in ſchulden te ſteken.

De

(*) *Vergelyking tusſchen de Romeinen en Carthagers* vóór S. STYLS, *opkomst en bloei der Vereen. Nederlanden.* bl. 329.

De leden van den Raad, natuurlyk de aanzienlykste en rykste, die ook door hunne menigvuldige akkers minder eene geheele verarming te duchten hadden, waren zyne gewone toevlugt. Was hy dan, op den gestelden tyd, buiten staat, om zoo wel de woekerrente, als de hoofdsom, af te doen, dan ontnam men hem eerst zyn vaderlyk erf, vervolgens sleepte men hem in de gevangenis, en teisterde zyn rug met felle geesselslagen. Bekwam hy nu ook de vryheid weder, zoo was hy toch arm, en zyn schuldëischer bleef in het bezit van zyn erf. De Raad moet zich, na het verdryven der Koningen, met deze handelwys, die meer een Genootschap van lage Woekeraars dan der zoogenaamde *Vergadering van Koningen* waardig was, gehaast hebben; want reeds vyftien jaren na de Koningsvlugt zien wy een' ongelukkigen Grysaard, die vergeefs zyn bloed voor deze ontaarden gespild had, luid in de Volksvergadering, met byna dezelfde woorden, die wy zoo even bezigden, zyn ongeluk beklagen, na dat hy den Kerker ontsnapt was (*). De Raad beproefde wel van tyd tot tyd, dan eens door het kiezen van een *Dictator*, die het Volk in ontzag moest houden, dan weder door bedriegelyke beloften, de algemeene verontwaardiging te sussen, en het Volk even als een lydelyk werktuig in onophoudelyke Oorlogen mede te slepen, die slechts

(*) DION. HALIC. L. VI. *Liv. L. II, c.* 23.

ſlechts den Raad voordeelig waren; maar eindelyk gevoelde het Volk zyne meerderheid, en maakte daarvan op een wyze gebruik, die ons waarlyk eerbied voor deze zoo misleide en vertrapte menigte inboezemt. Het ſloeg de handen aan niet eenen zyner verdrukkers; het vergenoegde zich, op den *heiligen Berg* te wyken, en nu den trotſchen Raad voor zich zelven te laten zorgen. Verpletterd gevoelden deze zyne afhankelykheid van het verachte Volk; men ſloeg nu den weg van zachtheid en vleyery in: maar het Volk liet zich niet meer bedriegen. De tien Gemeensmannen werden aangeſteld: en van dat oogenblik af, begon *Rome* eenige, ſchoon nog geringe mate van Burgerlyke Vryheid te ſmaken, daar alle Ambten en Voorregten in handen van den Raad bleven. Dan zou deze nu zyn ontwerp, om het Volk onder 't juk te houden, hebben opgegeven? Verre van daar! het geen door geweld onbereikbaar was, ondernam men nu met list. Drie middelen waren het voornamelyk, waar van de Raad zich bediende om zyn gezag, en zyne onwettig verkregene Landeryen te behouden. 1) *Het Bygeloof.* 2) *Buitenlandſche Oorlogen* en 3) *de Beſchuldiging van naar de Koninklyke waardigheid te ſtaan.* Hoe hy het eerſte dier middelen bezigde, zullen wy naderhand onderzoeken; gaan wy thans tot de beide anderen over.

Het is byna onmogelyk, dat een Staat, die, in

meer dan 600 jaren, federt den dood van NUMA tot aan de Regering van AUGUSTUS, flegts driemaal den Tempel van JANUS floot, ten teeken eener volkomene bevrediging met alle zyne naburen, dat deze Staat niet een bepaald ftelfel van Oorlogen zou gehad hebben, het welk, onafhankelyk van beleedigingen of verongelykigingen zyner naburen, flechts gelegenheden ten aanval zocht (*), (want om naauwlyk, zonder eenige aanleiding, den Oorlog te verklaren, ftrookte niet met de boven opgegevene wetten van NUMA.) Wien der twee Romeinfche Staatsleden moeten wy de uitvinding en handhaving van dit ftelfel toefchryven? het Volk? onmogelyk. 1) Vooreerst berustte er in den boezem der Gemeente, volgens den aard der zaken, de noodige ftaatkunde, volharding en geheimhouding niet, om dit zeer listig uitgedacht ftelfel op eene behoorlyke wyze ter uitvoering te brengen, misfchien zelfs niet eens om het te begrypen, ten minsten in de eerfte eeuwen van het Gemeenebest. 2) De Gefchiedenis leert ons ftellig, dat vele Gemeensliedén zich niet zelden met nadruk tegen de Oorlogen verzetteden, welke de Raad onder de fchynbaarfte voorwendfels den Volke wilde opdringen;

(*) Toen de Gemeenman SESTIUS, door zyn *Veto* eene *vyfjaarige* fchorfing aller Staatsbedieningen veroorzaakte, bleef het *Regeeringlooze Rome* ongemoeid. LIV. L. VI. c. 35. 36.

gen; gelyk reeds voor heen het Volk, door ellenden gedrukt, de Veldtogten, waarop de Raad zoo yverig ſtond, geweigerd had (*). Het blykt dus duidelyk, dat *de Raad* het was, wien deze Oorlogen, door de fynſte Staatkunde berokkend en tevens aan *Rome's* naburen of andere Volken te last gelegd, moet worden toegeſchreven. — Deszelfs bedoelingen daarby ſchynen tweezins geweest te zyn: *a*) het aanwinnen van akkers en *b*) het in bedwang houden der menigte. Wy zagen boven reeds, dat, zoo 't ſchynt, de Raadsleden, het zy door list of gezag, zich uitſluitend meester maakten van de veroverde Landeryen: en, het geen dit voldingend bewyst, waren de herhaalde, met zoo veel aandrang gedane voorſtellen der Gemeensmannen en zelfs van ſommige Raadsleden, om die Landeryen te verdeelen; een ontwerp van Wet, onder den naam van *lex agraria*, altyd door den Raad, die hier *pro aris et focis* te ſtryden had, met de uiterſte hardnekkigheid tegen gehouden en zelfs als een oproerig voorſtel aan de verfoeying der Nakomelingſchap toegewyd. Dan, was dit voorſtel niet billyk? Had het Volk niet zoo veel regt als de Raad op de Landeryen, die het met zyn zweet en bloed den Vyand ontrukt had? Menigmaal ook, en vooral na de inſtelling der GemeensLieden, deed het Volk dit regt gelden.

Dan

(*) Liv. L. II. c. 34.

Dan nu toonde zich het *tweede* voordeel 't welk een onafgebroken Oorlog den Raad verschafte, van namelyk deze zoo gehate, zoo *muitende* menigte door het gezag der *Consuls*, 't welk men gedurende den Veldtogt onvoorwaardelyk gehoorzamen moest, te breidelen. Immers, by elken voorkomende Oorlog, moest de jonge Manschap hare namen opgeven (*nomina dare*) een soort van *Militaire Conscriptie*, en deze jonge Manschap bevattede de keur der Burgery. Daar nu ook de *Veteranen* niet voor een zeker getal van jaren ontslagen werden, zoo laat het zich opmaken, dat er weinig in de Stad overbleef, in geval van een Oorlog, dan de *Capitecensi*, de laagste Volksklasse, die geene magt noch belang had, om den Raad te dwarsboomen, daar zy noch stemregt, noch bezittingen, noch dienstverpligting had, en dus in allen gevalle op de veroverde Akkers geene aanspraak kon maken. De Burgery dus, in het veld zonder eenige Regten, was zoo lang ten minsten geheel onder de magt des Raads, en deze had dus het hoogste belang, door gedurige Oorlogen het Volk van de gevaarlyke herinnering aan, en handhaving van zyne Regten terug te houden. Aan den anderen kant, hadden de Gemeenslieden, 's Volks voorstanders, juist een tegenovergesteld belang, en zy lieten ook niet na, de Gemeente door hunne tusschenkomst meer dan eens van onnoodige Oorlogen terug te houden. Dit deden zy vooral dan,

wan-

wanneer zy eene wet wilde doordringen, die den Volke eenige Burgerlyke voorregten bezorgen kon, (welke onder de zoo hoog geroemde Republikeinſche Regering van *Rome*, byna uitſluitend het eigendom van den Raad waren.) Naauwlyks was zulk eene Wet voorgeſteld, of de Raad nam tot zyn gewoone hulpmiddel, het voorwendſel van een opſtand der Naburen, de toevlugt; doch de Gemeenslieden ſtonden dan pal, en verzetteden zich mannelyk tegen zulk eene verbloemden rooftogt, vóór dat het Volk over hun ontwerp van Wet geſtemd had. Menigmaal gelukten humne pogingen; de *Patriciers* bewogen dan te vergeefs Hemel en Aarde, om hun doel te bereiken; het Volk verlangde zyn Regt; maar, zoo dra het dit verworven had, maakte het daarvan op eene verrasſende wyze het edelſte gebruik (*). Doch na dat, door dit hulpmiddel, allengs de groote wensch des Volks, regt tot de bezetting van eene der *Conſuls*-plaatſen, verkregen was; waarvoor echter de Raad, door de inſtelling der *Pretuur* en des *Cenſorſchap*, zich ſchadeloos ſtelde, traden de Gemeens-

(*) Het zou te lang zyn, alle die tegenſtribbelingen der Gemeenslieden tegen het onwettig bedryf van den Raad hier optenoemen: men herinnere zich ſlechts den moord van GEMUTIUS, het geweld van APPIUS, van CÆSO, aan den eenen, en het edelmoedig gedrag des Volks, na het doordryven der wet van de *Tribuni Militares* aan den anderen kant, om de handelwyze van beide te beoordeelen. LIV. L. II. *c.* 54. L. III. *c.* 2. L. IV. *c.* 1—6. vooral op de laatstgemelde plaats de uitmuntende Redevoering van den Gemeensman CANULEJUS.

meenslieden en het geheele Volk, aanſtonds, meer in de bedoelingen des Raads. Immers, ſedert dien tyd, werden de anders te *Rome* ſchier jaarlyks hervatte beroerten, allengs, geheel gedempt, en de Raad kon nu ongeſtoord zyn heilloos plan, tot berooving zyner Naburen, volgen. De *Saraniten*, Bondgenooten van *Rome*, werden, ten gevalle der *Campaniërs*, tot welke dit laatſte in geene betrekking ter Wereld ſtond, aangevallen (*), en na den dapperſten tegenſtand, den moorddadigſten Oorlog, eindelyk overwonnen. *Rome* maakte op dezelfde wyze een verbond met de *Mamertynen*, een volk van Roovers en Moordenaren, tegen zyne oude bondgenooten de *Carthagers*, van waar de oorſprong aller *Puniſche* Oorlogen. Dit laatſte beſluit was zoo onregtvaardig, dat de wel veroveringzieke, maar toch Staatkundige Raad zelfs daarin aarzelde; doch het Volk, reeds verlekkerd op buit en heerſchappy, was thans de dryver van dezen ſchandelyken Oorlog (†). Toen, na den eerſten Vrede met *Carthago*, deze Staat door hevigen Burgerkryg zwaar gedrukt en magteloos tot tegenſtand was, dwongen de *Romeinen*, al weder met onderſteuning der oproerige *Carthaagſche* Krygsbenden, zonder eenige voorafgegane beleediging, deze hunne mededingers om hun *Sardiniën* afteſtaan

(*) Liv. L. VII. c. 31.

(†) Polyb. L. I. c. 10.

ſtaan (*): welk eene laaghartigheid! Hoe verfoeyelyk moest ons zulk een Volk voorkomen, zoo niet de vooroordeelen der kindsheid ons ten behoeve van het zelve hadden ingenomen; en hoe durft men nu nog van de *Puniſche* kwade trouwe ſpreken, een ſcheldwoord, hun door de Romeinen toegeworpen, zy die zelve meermalen als huichelaars, ſomtyds als openbare verdrukkers, doch zelden ter goeder trouwe handelden! — Hunne herhaalde ſnoode treken bleven echter niet ongeſtraft. De met regt verontwaardigde *Carthagers* vonden in HANNIBAL eenen wreker, hunner goede zaak waardig: hy bragt *Rome* door Wapenen en Staatkunde op den oever des verderfs; en, had de Voorzienigheid niet om wyze redenen, en ter bereiking van een hooger doel, de algemeene Heerſchappy over de bekende Wereld voor *Rome* beſtemd, (waartoe het menſchenöfferend *Carthago* niet geſchikt kon zyn) — de overwinnaar by *Cannae* had de trotſche *Quiriten* voorzeker vernietigd; doch, als gebreideld door eene onzigtbare hand, wordt hy te midden van den loop zyner overwinningen geſtuit, en vervolgens door SCIPIO overwonnen.

Na deze zegepraal der *Romeinen* over hunnen geduchtſten vyand, wierpen zy ſpoedig het mom af. Zy doen zich nu voorkomen als ſcheidsmannen van de belangen aller Vorſten; nemen altyd, zonder eenig

voor-

(*) POLYB. L. I. c. 88.

voorwendsel, de party van den zwaksten tegen den sterksten, der *Atheners* tegen PHILIPPUS, der *Grieken* van den *Hellespont* tegen ANTIOCHUS, en PERSEUS wordt, op het enkel voorgeven van vyandelyke gezindheden tegen hen, aangetast. Doch dit alles was niets in vergelyking der gruwelyke verdelging van *Carthago*, *Corinthe* en *Numantia*. *Delenda est Carthago!* riep de oude CATO, groot als *Romein* doch juist daarom een vyand van het menschelyk geslacht, in zoo verre het maar eenigzins tegen *Rome's* belangen, al ware het in eene afgelegene toekomst, zou kunnen handelen. Geene Maatschappy heeft ooit eene schandelyker en schaamteloozer misdaad van beleedigde menschheid tegen een andere gepleegd, dan de *Romeinen* tegen de *Carthagers* in den derden *Punischen* Oorlog. Eerst zegt men dezen, volstrekt zonder reden, den Oorlog aan. De ongelukkigen, te zwak tegen de reuzenkracht van het reeds Wereldbesturend Gemeenebest, smeeken om genade. Men perst hun eerst driehonderd Gyzelaars, daar na allen hunnen Krygsvoorraad, alle hunne Wapenen af: en nu, verschanst in de veiligheid des lafaards, van een magtigen gewapenden Staat tegen eene verzwakte, nu ook ongewapende Stad, — zegt men aan de *Carthagers*, die in pynlyke ongerustheid hun lot van *Rome's* edelmoedigheid verbeidden, — koeltjes aan: „ dat zy gelast „ zyn, *Carthago* te sloopen; men had zich eene an-

„ dere

„ dere Stad, zonder muren, duizend schreden van „ de Zee af, te bouwen (*)". Dus ontneemt men aan de schuldelooze Ingezetenen wel niet het leven, maar de bron van hun bestaan, den Koophandel, en wil hen, door het onbemuurd laten hunner Stad, aan de woede der vyandelyke *Numidiers* ten prooije laten. Met regt werd door de *Carthagers*, hoe zwak ook, maar door *Rome's* barbaarschheid tot wanhoop geperst, niet naar dezen alvernielenden eisch geluisterd, maar men verdedigde zich op het dapperst, en nu waarlyk in den eigenlyksten zin voor haardsteden en altaren, tot dat eindelyk het rampzalige *Carthago*, stormenderhand veroverd, in bloed en vuur verging, en niet het tiende gedeelte harer 700,000 Ingezetenen, zelfs in slaverny, meer overig bleef!

Nog dat zelfde jaar zag de verwoesting, door *Rome's* vernielend geweld, van het aloude, Wereldberoemde *Corinthe*, door den Barbaar *Mummius*, die even wreed, als ruw en warsch van de zielbeschavende Kunsten was. Eene volstrekte verniel ing der aloude Stad, de moord van al wat manbaar was, de slaverny van Vrouwen en Kinderen (†), zie daar het loon van *Achaje*, 't welk, door zynen afval van de *Macedoniërs*, voorheen de zege der *Romeinen* zoo be-

(*) STUART *Rom. Geschied.* p. 532.

(†) ID. *ibid.* D. X. p. 500—505.

bespoedigd had; gelyk kort te voren de ÆTOLIERS niet veel beter behandeld waren, de ÆTOLIERS, die de poorten van *Griekenland* voor *Rome* geopend hadden.

Te *Numantie* wilde men het *Carthaagsche* Treurspel hernieuwen, en met het zelfde lage verraad openen. — Het eerste gelukte, niet het laatste. Ook de edele *Numantynen*, wier eenige misdaad het palstaan voor hunne onafhankelykheid was, wilde men ontwapenen, waarschynlyk, om hen daarna uit hunne woningen naar een ander Gewest te verdryven; doch dit Volk had het voorbeeld van *Carthago* voor oogen, zy wilden zich alles getroosten, slechts geene ontwapening (*), en bedienen zich nu voorts zoo treffelyk van die wapenen, dat zy eerst POMPEJUS, daarna MANCINUS, tot Vredeverdragen dwongen, welke door de trouweloosheid des eerstgemelden *Consuls*, en door de schandelyke ondankbaarheid des Volks ten opzigte van den anderen, die door dit gedrag het Leger gered had, verbroken werden. Trouwens deze minachting voor verdragen was toen te *Rome* zeer gewoon; men had met VIRIATHUS, dien edelen *Lusitanier*, wien men niet overmogt, Vrede gesloten, zelfs bekrachtigd, doch laat hem daarna door sluikmoordenaars ombrengen. — *Numantia* bezuurde eerlang hare vermetel-

(*) STUART D. XI. *p.* 75. 76.

telheid, van zich niet met handen en voeten gebonden aan *Rome* te hebben willen overgeven. SCIPIO, de zoo hoog geroemde *tweede Africaner*, tot wiens eenige verontschuldiging in zyne twee hatelyke veroveringen het dienen moet, dat hy geen schuld aan het besluit des Raads had, en die dus, om met ronde woorden te spreken, niet meer dan een blind werktuig, een beul der ongelukkigen was, welke de *Romeinen*, als zoo vele snoode Regters, veroordeelden; SCIPIO werd ook meester van *Numantia*, niet door stryd, maar door honger. De Inwoners hadden zulk een afkeer van de *Romeinsche* Dwingelandy, dat zy den smartelyksten dood *boven de onvoorwaardelyke overgave kozen* (*).

De Raad werd, door deze steeds vernieuwde Oorlogen, bezitter van onmeetlyke Schatten, en van zoo vele Landeryen, dat men *Italie*, thans meestal zyn eigendom geworden, schier niet dan door Slaven der *Patriciers*, niet door vrye Burgers, bebouwd zag. De deugdzame TIB. GRACCHUS zag dit, en poogde door de edelste zelfsöpoffering ten gemee-[illegible] nen

(*) Men zie voorts over de handelwyze der *Romeinen* ten opzigte hunner Oorlogen, en over de Staatkunde des Raads by dezelve, MONTESQUIEU, *grandeur et décadence des Romains Ch.* 6. en STUART's *Rom. Geschiedenissen* X D. bl. 542—547; waaruit ten overvloede blyken kan, dat wy hier niet te veel gezegd hebben. De bygebragte staaltjes zullen ook genoegzaam zyn ten bewyze, dat de *Romeinen* in hunne Oorlogen vooral niet minder wreed, ja wreeder nog, waren, *dan andere Volken der Oudheid.*

nen behoeve, aan de *Romeinen* een Vaderland weder te geven; dan hy bezweek onder die grootsche poging en had niet eens den troost, dat zyne nagedachtenis, als die van een held der Menschheid, in zegen herdacht werd. Neen! tot op deze tyden toe, heeft de schier eenparige stem der Geschiedschryveren hem voor een' *Muiteling*, sommigen zelfs hebben hem voor een *Eerzuchtigen* verklaard, die de *Koninklyke waardigheid* najaagde.

Dit toch was de *derde* aller gevaarlykste Kunstgreep, waarmede de Raad de pogingen der Gemeenslieden, en van elken Volksvriend tot herstel van de geschondene regten der Gemeente te leur stelde. Reeds zeer vroeg had men zich daarvan weten te bedienen. Even na de instelling van het *Volkstribunaat* werd de Consul CASSIUS, zelf een lid des Raads, om de billyke beschikking, dat de veroverde Landeryen ter helft onder de Latynen, ter wederhelft onder *Rome's* Burgers zouden verdeeld en daarby eenige akkers gevoegd worden, welke door byzondere personen ten koste van het Algemeen bezeten werden, als een Volksvleyer en Eerzuchtigen, die naar het Koningschap dong, ter dood gebragt. Het is waar, hy had er de onvergeeflyke misdaad bygevoegd, om den prys van het Koren, 't welk men uit *Sicilië* voor niet ontvangen en echter door het Volk had doen betalen, terug te geven; hy was menschelyk geweest omtrent de *Hernīciërs* zyne overwonnelingen, en billyk omtrent de

La-

Latynen, *Rome's* Bondgenooten; bovenal, bleef hy nu nog voorstander van de door hem uitgevondene zoo gehate *lex agraria*, welker schadelyke uitwerkselen voor zichzelven de doortrapte Raad wonderwel vooruitzag! Ook hem heeft dus, door het onbegrypelyk vermogen, 't geen de schynbare grootheid van *Rome's* Raad op de gemoederen uitoefende, de Nakomelingschap als een' Staatsmisdadiger veroordeeld, zonder de minste bewyzen, dan losse vermoedens en de vriendschap, welke hy het verdrukte Volk, den mishandelde Naburen toedroeg (*). Zelfs de anders zoo door schranderen en oordeelkundige STUART heeft zich hier, door den stroom, laten wegslepen. Maar zoo het te *Rome* misdaad was, het Volk en de omliggende Natiën regt te doen, welk een afschuwelyk denkbeeld moeten wy ons dan maken van een Regering, die hare zoogenoemde *Vryheid* alléén op de puinhoopen van natuurlyke billykheid en volksgeluk kon vestigen (†).

Een dergelyk noodlot trof, in latere dagen SP. MELIUS en M. MANLIUS. Ik zou te uitvoerig worden, wilde ik hier deze gevallen omstandig voordragen; men leze dezelve by LIVIUS, en men vra-

(*) DION. HALIC. L. VIII. c. 79—91. LIV. L. II. c. 41.

(†) Indien waarlyk de Romeinsche Raad door eene zoo onbeteugelde vryheidsliefde gedreven werd, waarom verzettede hy zich dan niet later tegen den wreeden tieran APPIUS CLAUDIUS?

vrage zich af: of een man, volgens eenig regt den dood ſchuldig kan zyn, om dat hy uit zynen overvloed het Volk, dat gebrek lydt, edelmoedig met Koren beſchenkt? Waar zyn toch al weder de *bewyzen*, dat MELIUS naar de Koningskroon zou geſtreefd hebben? Maar hy trachte naar 's Volksliefde, en wanneer dit zich op éénen man vestigde, werd deze, niet zoo zeer voor den Staat, als voor het ligchaam van 's volks verdrukkers, den Raad, gevaarlyk, en zulk een *Conſul* (dit ſchynt het hoogſte geweest te zyn naar 't welk MELIUS ſtreefde) (*) kon denzelven de ſchroomelykſte hinderpalen in den weg leggen. Ook hier kwam dus wederhet ſchrikbeeld van bejag der Koningskroon voortreffelyk den altyd waakzamen Raad te ſtade.

Het geval van MANLIUS had nog verdere uitzigten. Ook hy was een vriend des Volks, ook hy poogde hetzelve te redden uit de klaauwen dier roofzieke gieren, dier woekeraars, welke nimmer ophielden, als een kanker aan den Staat te knagen, en ſchier allen *Patriciers* waren. Ik wil echter de geweldige middelen, die hy daar toe bezigde, zoo [illegible] mih

(*) Zelfs LIVIUS ſchynt dit, in het verhaal dezer gebeurtenis, aan te duiden, daar hy MELIUS noemt *haud dubium Conſulatum favore ac ſpe depenſantem*. Hy weigerde, zich voor des *Dictators* Regtbank te ſtellen, doch was deze niet een Raadsheer, en dus blykbaar zyne party, ja juist tegen hem aangeſteld? zie LIV. L. IV. c. 13. 14.

min als zyne oproerige en inderdaad verdachte gesprekken, die wy by LIVIUS vinden, verdedigen; doch het staat by my zeker, dat de haat der *Patriciërs* zyne schuld in een veel te ongunstig licht gesteld, en zy veel te weinig onpartydigheid getoond hebben omtrent eenen man, die hunzelven, die gansch *Rome*, door zynen raad gered had (*).

Kort daarna zettede de Wet *Licinia* voor een tyd perken aan de heerschzucht der Grooten, door te bepalen, dat niemand meer dan 500 morgen (*jugera*) Lands mogt bezitten, en dat er een *Consul* uit het Volk, zoo wel als uit den Raad, moest gekozen worden. Dan de Raad wist het Volk, thans met deszelfs volkomene toestemming, in zoo vele Oorlogen te wikkelen, dat men niet meer aan de handhaving dier Wet kon denken: en wy zagen reeds, dat TIB. GRACCHUS, *Etrurie* doorreizende, dit heerlyk Gewest byna geheel in handen der *Patriciërs*, en door hunne Slaven bebouwd zag. De poging diens edelen mans tot herstel van 's Volks wettige Regten, mislukte, zoo wel als die van zyne Broeder CAJUS, en beiden werden gevolgd door eene handelwyze der *Oligarchen*, waarvan de Geschiedenis weinig voorbeelden vindt. Alle de vrienden van TIBERIUS werden, *zonder verhoor*, vogelvry verklaard, of ter dood gebragt; zekere C. VILLIUS, *werd*

(*) LIV. L. VI. c. 11. 14—20.

werd in eene Kooi gesloten, gevuld met Slangen en Adderen, om aldus omtekomen (*). Zou men zich niet in *Asiën*, in het leger van den Tartaar TIMUR verplaatst wanen, by het lezen van zulke gruwelen? Neen het is de *Vergadering van Koningen*, de Romeinsche Raad, die zulke doodstraffen beveelt! — Zyn Broeder CAJUS, die dezelfde regtvaardige zaak als TIBERIUS, doch misschien met wat te veel drift en hevigheid, voorstond, werd door de Grooten by een algemeenen oploop ter dood gebragt op de aanbieding des Raads, *dat elk, die 's mans hoofd bragt, daarvoor het gewigt aan goud zou bekomen*. Nog meer! de jonge FULVIUS, als Afgevaardigde zyner party tot den Raad gezonden, en in wien men dus, zoo niet zyne jeugd en onschuld, althans het heilige Gezantschaps-Regt had behooren te eerbiedigen, werd op het wreedst vermoord, en de lyken van *drie duizend* insgelyks omgebragte Burgers schreeuwden om wraak ten Hemel tegen eene vergadering van Tyrannen, die niet alleen de geheele Wereld, maar nu ook hunne eigene Burgery, op het wreedaardigst, verdrukte (†). En nu zyn wy genaderd tot dat verschrikkelyk tydvak in de Romeinsche Geschiedenis, waar het sein tot bloedvergieten, eenmaal gegeven, aan de harde geaardheid van dit Volk in eens

den

(*) PLUTARCH. *in Tib. Graccho.*

(†) ID. *ibid.*

den teugel viert en het begin is eener reeks van euveldaden, die eene Eeuw lang, genoegzaam onafgebroken, voortduren. Het Veld van dood en verwoesting breidt zich hier in eene onoverzienbare vlakte uit, en vertoont tooneelen, waarvoor de menschheid al weenend terug deinst. En toch vereischt het onze taak, dit Veld, hoe wel zeer kort en vlugtig, te overzien. Slaan wy echter eerst nog even het oog op den reeds afgelegden weg, de zoogenaamde *deugdzame* en *gelukkige* tyden van *Rome* bevattende, en vragen wy ons zelven af: — *Was dan Rome zoo gelukkig in die dagen?*

Onloochenbaar is het, dat het Gemeenebest vele groote, roemwaardige mannen (ten minsten *als Burgers*) in zyn midden telde, wier verdiensten wy onderzoeken zullen, wanneer wy de deugden der Oude Volken te behandelen hebben. Maar was het *Volks-geluk* te Rome op een' duurzaamen grond gevestigd? gewis niet, indien volgens MONTESQUIEU *de Deugd* het levensbeginsel der Gemeenebesten is. Want te Rome werd de *Staats-Machiene* gedreven en in stand gehouden door een ligchaam, 't welk door de fynste, de schranderst uitgedachte vonden, by wege van een Plan, 't welk nog onze bewondering wekt — maar niettemin, ten koste van het geluk zoo wel zyner eigene Burgers, als van alle omliggende, ja van alle bekende Volken, — eigene grootheid, luister, eerambten, en buit be-

jaagde. Hier was dus het Volk altyd, of de speelbal des Raads, in het eerst, gelyk *Poolsche* boeren, ten doel aan de schreeuwendste verongelykingen, aan een' uitzuigenden woeker, en wreede mishandeling by onvermogen — of het zag zich medegesleept in Oorlogen, alleen dienstbaar aan de grootheid des Raads, of het moest zyn Regt door eeuwige Burgertwisten en eene duurzame Regeringloosheid koopen. Toen *Rome* in vermogen aangroeide, zond de staatkundige Raad naar alle zyden Volkplantingen van schamele Burgers uit, en handhaafde zich dus in het bezit der *Italiaansche* landeryen; terwyl men het land, tot die Volkplantingen bestemd, eerst met het bloed der Inboorlingen en de asch hunner verbrande Steden moest mesten. Wie hier Volks-geluk, in den waren zin, mogelyk waant, kent het eeuwige verband niet tusschen geluk en deugd, 't welk niet alleen by ondeelbaren, maar ook by Volken bestaat. Toen echter, met de ondernemingen der GRACCHUSSEN, het bloed in Burgertwisten begon te stroomen, toen ontwikkelde zich eerst regt de ondeugende en bloedgierige aard der Romeinen. Eerst zien wy de leden van den Raad, nu meester des Heelals, en overwinnaars des Volks, schaamteloos het mom afwerpen, en hunne werkeloosheid aan den verklaarden vyand des Staats, aan JUGURTHA, verkoopen: weldra verryst MARIUS, en leert het tot hiertoe altyd gematigde *Volk*

nu

nu ook de palen van billykheid te buiten gaan, en zich bloedig op den Raad te wreeken, ja hy woedt als een tyger in dat *Rome*, 't welk hy eenmaal van het gevaar der *Cimbriers* bevryd had. SYLLA, zyn vyand, bleef hem, na zyne overwinning, in barbaarschheid niets fchuldig, ja overtreft hem zelfs. Hy telde het getal zyner flagtöffers niet by honderden, maar by duizenden. Van een zesduizendtal Romeinfche Burgers meester geworden, doet hy dezelve ter dood brengen ten aanhoore des juist op dat pas vergaderden Raads, wier leden hy, toen op het noodgefchrei der ongelukkigen de kille fchrik hen om 't harte flaat, koeltjes toevoegt: *Befchrevene Vaders! luistert naar myne aanfpraak, en bemoeit u niet over 't geen daar buiten omgaat; ik doe eenige kwaaddoenders kastyden* (*).

Maar het zou myn beftek verre te buiten gaan, wilde ik alle de heillooze misdaden opfommen, die gedurende de Burgerlyke Oorlogen te *Rome* in zwang gingen; wilde ik fpreken van den Broedermoorder CATILINA, van den moord aan 12,000 Menfchen te *Preueste* gefchied (†); van de gruwelen der Familie ROSCIUS aan derzelver Bloedverwant gepleegd, wien zy haar eigen bedryf, den moord zyns Vaders, te

(*) PLUTARCH. *in* SYLLA.

(†) ID. *ibid.*

te laste leiden (*); van de handelwyze der Stadhouders in de wingewesten, waarvan wy een ſtaaltje in den alom beſchermden VERRES vinden, die zonder den edelen moed en welſprekendheid van eenen CICERO gewis het Regt zou ontſnapt zyn (†); van de onnatuurlyke, byna ongeloofelyke ſnoodheden van eenen OPPIANICUS, en zyne waardige wederhelft SASSIA (§); eindelyk wilde ik van 's Volks ondankbaarheid tegen CICERO gewagen, die het van de heillooste zaamenzweering verlost had, welke ſlegts in de woeste ziel van Romeinen kon opkomen, om de geheele Stad in brand te ſteken en alle hunne tegenſtanders te vermoorden, of van de ſchandelyke daden van eenen CLODIUS, eenen CURIO en andere oproerige Gemeenslieden, die nu niet meer, gelyk ten tyde hunner Vaderen, uit alle magt voor het Volk tegen den onderdrukkenden Raad ſtreden, maar by voorkeur, of ten prys der euveldaad, de edelſte Burgers verbanden of de ſnoodſten ten top van eer verhieven! Deze baijert van ellende, vuige omkoopbaarheid, woelingen en byna onafgebrokene moorden, vereischten zekerlyk eenen man, in ſtaat, om het geſchokte Gemeenebest een' geregelden vorm te geven, en in myn oog zou

(*) CIC. *pro* ROSC. *Amer.*

(†) ID. *in* VERRAM.

(§) CIC. *pro* CLUENTIO.

zou CESAR, volgens den vasten Staatkundigen grondregel, *'s Volks heil is de opperste Wet*, niet zeer misdadig geweest zyn, zoo hy, ter bereiking van zyn oogmerk, niet stroomen bloeds in den Oorlog had vergoten, die alle de weldaden, en alle de zachtheid van zyn bestuur met eenen onuitwischbaren vlek bezwalken.

Na den dood van CESAR begon de Burgertwist met verdubbelde woede. De op elkander gevolgde *Mutynschen*, *Philippische*, *Perusynsche*, *Sicilische* en *Actische* Oorlogen vertoonen ons de Romeinen als bloedgierige boschgedrochten, elkaar den behaalden buit betwistende, of liever, gelyk die voor eeuwig gebrandmerkte Spaansche Roovers in *America*, na de Rykdommen der Wereld in hun hol gesleept té hebben, zich thans om dezelve vermoordende. Er is schier geen snoodheid uittedenken, waar aan zich dé beruchte Driemannen, OCTAVIAAN, ANTONIUS en LEPIDUS niet zouden hebben schuldig gemaakt; schier geen verdienstelyk man van eenigen naam, dien zy in leven, of althans in zyne bezittingen zouden gelaten hebben. Zy beloofden zich onderling het bloed hunner Broeders, hunner Weldoeners, hunner naaste Bloedverwanten; CICERO's hoofd werd door OCTAVIAAN, dien hy ter grootheid verheven had, aan ANTONIUS overgelaten. Te *Perusia* geeft die zelfde OCTAVIAAN, aan de bezetting, die zich aan zyne genade overgeeft

geeft en hem slechts om lyfsbehoud smeekt, met afgrysselyken *Laconismus*, ten antwoord: *Gy moet sterven* (*Moriendum est.*) Eindelyk echter beklimt die zelfde OCTAVIAAN, na zyne overwinning op ANTONIUS, den zetel des Romeinschen Ryks, en werpt zich, onder den weidschen titel van *Augustus*, tot Heer van hetzelve op.

Nu genoot, het is waar, *Rome* en de Wereld eenige rust, zelfs eene vry hooge mate van uitwendig geluk. AUGUSTUS, een onmensch als *Drieman*, was als *Keizer* 's Volks Vader geworden en handhaafde nog in vele opzigten de oude Staatsgesteldheid. De Oorlogen hielden op; de tempel van JANUS werd eindelyk gesloten, nu op de bekende Wereld niet dan afgelegene Barbaren meer vry waren, waarvan men de *Parthen* door de nederlaag van CRASSUS, en die van ANTONIUS, te wel had leeren kennen, om hen veel te verontrusten; de *Duitschers* aan den anderen kant deeden door de nederlaag van VARUS, den Dwingeland der Wereld ook wel ras zien wie zy waren. Men bepaalde zich dus tot de grensscheiding van den *Rhyn* en den *Euphraat*, en de onmetelyke, tusschen die stroomen gelegene, landen bleven, onder AUGUSTUS, beveiligd door de *Romeinsche* magt, in vrede onder hunnen wynstok en vygeboom rusten; onderling verkeer herbloeide tusschen de Natien, en de Staatkundige Keizer wist de wonden, door de veelvuldi-

ge

ge Burger-Oorlogen aan het Ryk geſlagen, vrywel te heelen. Dit ſchier eenige tydſtip in de oude (en ik mag 'er byvoegen, nieuwere) Geſchiedenis was dan ook klaarblykelyk tot iets groots beſtemd; — het zag de nog onopgemerkte Geboorte van een kind, 't welk door zynen invloed eenmaal met een zachten band de Natiën aan een ſtrengelen, en de tallooze wreedheden en plagen van de Aarde verbannen zou.

Dan de *inwendige* geſteldheid van *Rome*, van de beſchaafde Wereld, verbitterde niet alleen deze uitterlyke welvaart, maar deed ook derzelver kortſtondigheid te gemoet zien. Misdaden van allerlei aard hadden nu den *Romein* bezoedeld. De Voorouderlyke ſpaarzaamheid was in alles verſlindende weelde, de Staatkundige gematigheid omtrent geduchte overwonnelingen in openbare verdrukking van kruipende Slaven veranderd. — 's Volks geaardheid, die wy in den beginne van het Gemeenebest nog zoo afkeerig van geweld en burgerbloed zagen, was, even gelyk men zulks van den leeuw verhaalt, door het herhaald gezigt van bloed, zoo der Vyanden, der Bondgenooten als der Burgers, waar aan de Raad de Gemeente gewend had, in den afgryſelykſten bloeddorst verbastert: en wy zullen beneden zien, tot welk eene hoogte deze onverzadelyke zucht naar menſchenbloed geklommen was. Sporelooze, onnatuurlyke wellust ging, zoo als doorgaans, met

deze wreedheid gepaard. Kon het anders of de Heeren van *Rome* moesten even zoo flecht, ja vry flechter zyn dan hunne Onderdanen, daar zy boven dezen, door de gevaarlyke aanlokfelen van onbepaald gezag over de ganfche befchaafde Wereld en van ftraffeloosheid, verleid werden? Schoon dan wel de Vrede en uiterlyke welvaart na den dood van AUGUSTUS, tot op het einde van NERO's beftuur, in een vry hooge mate bleef voortduren, zoo dat zelfs het monster CALIGULA, met regt, klagen kon, dat geen pest, geene nederlaag of andere algemeene ramp het uitgeftrekte *Romeinfche* Ryk in zyne Regering getroffen had (*); was toch hy, zyn voorganger, en waren zyne twee navolgers niet alleen fchandvlekken, maar ook ware geesfels voor *Rome*. Zou ik hier een tafereel der gruwelen van TIBERIUS, van CALIGULA, van CLAUDIUS, van NERO fchetfen? Zou ik de volgende tyden afmalen, toen Burgerkryg zich in alle zyne affchuwelykheid nog by Dwingelandy kwam voegen, om de Wereld te verwoesten? Neen; daar toe zyn myne krachten veel te zwak. Men leze flechts JUVENALIS, dien vyand der Ondeugd, of, houdt men foms diens tafereelen voor Dichterlyk vergroot, men leze dan TACITUS, of wel SUETONIUS, wiens gematigde, ongekunftelde ftyl

(*) SUETON. *in* CALIG. *c.* 31.

ſtyl het kenmerk der waarheid op het voorhoofd draagt. Hoe konden de Romeinen zich toch vleijen, gelukkig te zyn onder het knellend juk van Monsters, gelyk de Aarde, zelfs in haar meest verbasterde dagen, nimmer gedragen heeft? van eenen TIBERIUS, die niet ſlechts te *Caprea*, gruwelen van *wellust* pleegde, die men thans niet meer durft noemen (*), maar zich ook in alle betrekkingen als Zoon, als Vader, als Vriend, als Regent, in een licht vertoonde, het welk ons nog van hem yzen doet; die, uit dezen ſchuilkoek, het lafhartige Volk met een yzeren Scepter regeerde, zoo dat niet één dag vry was van halsſtraffen, en velen met Vrouwen en Kinderen, op de Oosterſche wyze, ter dood gebragt werden, dat men het rouwdragen over vermoorde Bloedverwanten verbood, en alle verklikkers, hoe laag hoe verachtelyk, ten ſterkſte aanmoedigde en beloonde (†)? of waar was, ten minste in de Hoofdſtad, heil te vinden onder eenen CAJUS CALIGULA, die in wreedheid met TIBERIUS wedyverde en hem daar in werkelyk overtrof; ſchoon geene meer het aanzien van een ſtillen, uit vrees huichelenden verdrukker had, en deze openlyk voor zynen bloeddorst uitkwam; in de omhelzingen zyner boeleerſters zelfs haar toonde, hoe

(*) SUETON. *in* TIBER. *c.* 43. 44.

(†) ID. *ibid.* c. 8.

hoe ligt het hem zou vallen dat geliefde hoofd afteslaan; die, altyd, by bloedstorting bespotting voegde; die niemand, zelfs menschen, die hem onverschillig waren ooit deed ombrengen, dan onder de uitgezochtste pynen, *op dat zy het sterven zouden voelen* (*); die zeer dikwyls voor liefhebbery, uit scherts, eene menigte menschen deed vermoorden, en het geheele *Romeinsche* Volk maar éénen hals toewenschte om het genoegen te hebben, dit in éénen slag afteslaan (†); die eindelyk by dit alles bloedschande, dagelyksch overspel, begunstiging van zedeloosheid, en openbare roofzucht voegde (§)? Ik zwyg van CLAUDIUS die wel niet zelf, maar door zyne beide Vrouwen, MESSALINA en AGRIPPINA, zoo veel schendigs bedreef, of laf-hartig bedryven liet: of van de kroon aller Dwingelanden (zoo men CALIGULA uitzondert) van den Moeder-, Vrouw-, Broeder- en Leeräar-moordenaar NERO, die uit scherts *Rome* in brand stak, van een toren dit gezigt aanschouwde, en om zich te zuiveren de ongelukkige *Christenen* betichtte en als lantaarnen tot verlichting der Stad gebruikte! —

. . . .

OTHO en VITELLIUS, twee monsters van dierly-

(*) SUETON *in* CALIG. *c.* 33.

(†) ID. *ibid.* c. 30.

(§) ID. *ibid.* c. 24. 25. 41.

lyken wellust, betwisten elkander daarop het Ryk, 't welk flechts in de twee eerfte FLAVIUSSEN weder adem fchept, doch onder DOMITIAAN de gruwelen van eenen TIBERIUS herleven ziet. Eene reeks van deugdzame Keizers (van NERVA tot MARCUS AURELIUS) deed daarop de Eeuw van AUGUSTUS herleven, en de eenige misdaad, welke men aan twee hunner (TRAJANUS en MARCUS AURELIUS) wyten kan, was de vervolging der *Christenen*, die toch, ware het mogelyk geweest, den Romeinfche Staat, die, door affchuwelyke Zedeloosheid overftroomd, fteeds dieper in den poel der misdaad verzonk, weder optebeuren, dit wonder verrigt zouden hebben.

Immers te *Rome* zag men onder den algemeenen Vrede, dien het onder de Keizers genoot, eene levenswyze by de Grooten, ja by den Middelftand en de fmalle Gemeente, waarvan wy in onze Christelyke Maatfchappyen ons fchier geene verbeelding kunnen maken. Ik fpreek hier niet van ons Vaderland, waar, Gode zy dank! nog een algemeene geest van ingetogenheid heerscht, die zelfs de fnoodften tot het bedekken of vermommen hunner wandaden noodzaakt; maar zelfs (het geen veel zegt) te *Parys*, te *Rome* en te *Napels*, zal men hedendaags zeer zeker niet die algemeene fchaamteloosheid, dat openlyk minachten der eerste gronden van Zedelykheid, die gedurige zegepraal der Ondeugd over de

braafheid aantreffen, waarvan men in Oud *Rome* zulke dagelykſche voorbeelden zag. Om nu alleen van den Burgerlyken toeſtand des Ryks te ſpreken; wie herinnert zich niet aan den moord der beste Keizers, eenen PERTINAX, ALEXANDER SEVERUS, AURELIANUS, PROBUS, door dat toomeloos Krygsvolk, 't welk zich, na den dood van PERTINAX, niet ſchaamde, het Ryk aan den *meestbiedenden* te koop te veilen? Wie denkt niet aan eenen GETA, door CARACALLA in de armen hunner gemeenſchappelyke Moeder vermoord; — aan den verwyfden, en tevens wreeden HELIOGABALUS en deszelfs onnatuurlyke gruwelen? Dan waartoe de lange lyst der ſnel op elkander volgende Keizers doorloopen, van welke velen nog, eer één jaar hunner Regering ten einde was, het zy door hunne trouwſte Vrienden, of door hunne Bloedverwanten, of door de Soldaten, vermoord werden. Hoe ſteekt deze ſchandelyke lyst niet af by de opvolging der Koningen van *Rome*? De achting voor de Keizerlyke waardigheid verdween dan ook geheel, en onder den zwakken GALLIENUS zag men *dertig* Muitelingen, *Tyrannen* genoemd, elkander de ſtukken van het verſcheurde Ryk betwisten. Eindelyk werd, na dat de *Adoptie*, onder de opvolgers van DIOCLETIAAN, weder de grootſte verwarring gebaard had, door het beleid en de overwinningen van KONSTANTYN I., die alle deze kleine Dwingelan-

landen wegvaagde, het Romeinsche Ryk ten minsten, het zy nu met, het zy tegen regt, onder éénen Heer vereenigd. En hier, aan de grenzen der Middel-eeuwen, eindigt ons overzigt van het *Maatschappelyk geluk* der Oude Volken.

Wy zien dus uit het tot hier toe verhandelde:

1.) Dat de gematigde Regeringsvorm, die uit een mengsel, of liever uit het evenwigt, van de magt des *Volks*, der *Aanzienlyken*, en van den *Regent* bestaat, en die in meest alle onze tegenwoordige Europische Maatschappyen in meerdere of mindere mate plaats heeft, geheel by de Ouden onbekend was, behalven misschien te *Rome*; waar echter de Raad zich van zynen invloed op het Volk, en van zyne Staatkunde zoo meesterlyk wist te bedienen, dat de invloed der Gemeente slegts veelal in naam bestond, en die der *Consuls*, (als uit den boezem des Raads voortgekomen, en, toen ook het Volk aan die waardigheid deel mogt nemen, toch alle de maatregels van den Raad volgende) niet in aanmerking kan komen; dat dus te *Rome* de hatelykste *Oligarchie* heerschte, terwyl te *Athene*, *Syracuse*, *Thebe* en elders in Griekenland een toomeloos Volks-bestuur, te *Sparta* eene geheel op zich zelve staande, voor Nabuur, Onderdaan en Staats-Burger wreede Staatsinrigting bestond, en in het Oosten, by de *Syracusische* Tyrannen, en de Romeinsche *Cesars*, geene gematigde Monarchie maar het willekeurig *Despotismus* de overhand had.

2.) Dat

2.) Dat de gewoonte der Ouden, om alle jonge Manschap ten Oorlog te doen trekken, den Nationalen haat bevorderde, de Oorlogen als byzondere veten deed behandelen, en daarom ook dezelve zoo bloedig, zoo noodlottig voor de overwonnenen maakte, dat alle strydbare Manschap doorgaans ter dood gebragt, Vrouwen en Kinderen in slaverny verkocht werden. Alleen *Carthago* en *Egypte* schynen, zoo ten opzigte des Staatsvorms, als van het huren van vreemde Krygsbenden, hier in uitzonderingen gemaakt te hebben.

Gaan wy nu in het *tweede* gedeelte dezes Hoofdstuks over tot het *huisselyke* genoegen der Oude Volken. En hier moeten wy dezelve in de betrekkingen van *Echtgenooten*, van *Ouders*, van *Meesters* en *Onderhoorigen*, en eindelyk in hunne dagelyksche bezigheden en uitspanningen, doch, gelyk van zelf spreekt, zeer beknoptelyk, nagaan.

Het eigenlyke *huisselyke geluk*, dat is de zaligheid, die men in den kring zyner eigene Familie smaakt, zyner Echtgenoote, die men hartelyk, als vriendin als deelgenoote van alle zyne genoegens en smarten, bemint, zyner Kinderen, die men zoekt optevoeden, niet alléén tot goede Staats-Burgers, maar wel voornamelyk tot goede Menschen, bestemd voor een hooger doel, dan de Volksvergadering of de Pleitzaal; dit geluk was by de Ouden schaars bekend. *Zy* waren meestal slechts *Burgers*. Krygs-

en

en Staatkunde verslond alle, of toch de meeste hunner oogenblikken, en, wanneer eenig toeval of overheersching hen van de Staatkundige vryheid beroofde, dan stortten zy zich met dolle drift in alle, zelfs de schendigste vermaken, en zochten daar in vergoeding voor de verlorene vryheid, het eenige plegtanker hunner mannelyke Deugden. Van daar dat, gelyk ons naderhand blyken zal, de zachtere Deugden zoo weinig by hun uitgeoefend werden; terwyl zy in moed, en alles wat daartoe behoort, de nieuweren op een verren afstand achter zich *schynen* te laten. Van daar dan ook, dat de huisselyke pligten, by de *Grieken* althans, zoo verwaarloosd werden (*). Wat kon de *Athener*, die den geheelen dag door, het zy op den *Pireëus*, ter bezorging zyner Koophandels, of op de Marktplaats in het gehoor zynes Redenaars, of wel in het Veld moest zyn, om de menigvuldige Oorlogen van den Staat te voeren, wat kon hy voor oogenblikken voor zyne Vrouw, voor de zedelyke vorming van zyn Kroost afzonderen? voor zyne Vrouw! dit denk-

(*) Het zal, denk ik, onnoodig zyn, hier telkens opzettelyk alle de Schryvers aan te halen, die over de Zeden der Ouden geschreven hebben, waarvan men by sommigen slechts wenken, by anderen, inzonderheid by de nieuweren, uitgebreide Verhandelingen daar over aantreft: vooral is de *Voyage du Jeune Anacharsis*, ten opzigte, van vele byzonderheden hieromtrent in één oogpunt byeen te brengen, van groote waarde. Men zie wyders WIELAND's *Aristipp*, en DE GROOT's, *Vergelyking der Gemeenebesten*, met MEERMAN's *Aanteekeningen*.

denkbeeld zou hem reeds belagchelyk zyn voorgekomen. Immers deze was in het *Gynæceum* opgefloten, eene flechts iets dragelyker Gevangenis, dan de beruchte *Harems* der Oosterlingen. De Vrouwen waren dus den *Griek* flechts, uit hoofde dat zy hem Kinderen gaven, van eenige waarde. Zyne liefde bezat niet zy, die fchier geene opvoeding, dan tot werktuigelyke verrigtingen, tot Spinnen en andere *opera muliebria*, gelyk het heette, genoot, maar de vrolyke, dartele, welopgevoede, in allerlei aanlokkende en befchavende Kunsten gevorderde *Hetaire*. Men vergeve het my, dat ik, op het voorbeeld der *Duitfchers*, hier dit Griekfche woord gebruike, wy hebben in onze nieuwere Talen geene uitdrukking, die het zelve opweegt.

De *Hetairen* waren Slavinnen, veelal van de welige boorden van *Aziatisch Griekenland*, (*Jonië*, *Æölië*, *Dorië* en de daartoe behoorende Eilanden.) In het zalig klimaat, waar eene fteeds liefelyke, albezielende, nooit verfchroeijende Zon, op de lagchenfte Kusten, door eene kronkelende Zee befpoeld, het genie van eenen HOMERUS, eene SAPPHO, eenen ALCEUS en ANACREON! ontwikkelde, en allen den luister eener jeugdige Natuur in het nooit veranderend kleed eener eeuwige lente vertoonde; waar vruchtbaarheid overvloed, en deze de buitenfporigfte weelde en dartelheid teelde, dáár ontloken die bloemen van fchoonheid,

geest

geest en bevalligheid, welke zelfs eenen SOCRATES bekoorden, en waar tegen flechts, het zy de wysbegeerte, het zy het *temperament* van eenen XENOCRATES bestand was. Inderdaad waren de ASPASIA's, de LAÏSSEN, de PHRYNE's van meer dan eene zyde belangryk. Haar geest was beschaafd; de Dichters waren haar gemeenzaam; de betooverende Muzyk naar de wellustige Jönische, of tot zachte droefheid stemmende *Lydische* maat, de dans, het gebaarden-spel en andere vermakelykheden werden niet alléén door haar beoefend, maar zy vertonden dezelve veelal in de uiterste volkomenheid. Hare tong schrikte niet, gelyk die van dagelyksche boeleersters, door walgelyke taal den eenigzints kuischen man af, maar wist des noods de welsprekenheid van een PLATO, of de schoonschynende drogredenen van een' EPICURUS tot haar oogmerk te bezigen. ASPASIA vooral was een model van verstandelyke vorming en geestbeschaving in éene Vrouw; in de byeenkomsten ten haren huize zag men de bloem van *Athene*, een' PERICLES, SOCRATES, EURIPIDES, en anderen, verschynen. Dan het schynt dat zy, na de nadere kennismaking met PERICLES, dezen in zoo verre getrouw bleef, als men verwachten kan van eene Vrouw, by welke, gelyk ook by allen van haar soort, niet de minste ware eerbaarheid bestond; want juist alle die voortreffelykheden van ligchaam

en geest dezer Vrouwen dienden flechts tot een lokaas voor de Mannen, tot een fchynbaar meer kiefchen; doch inderdaad even verachtelyken wellust, als die, welken men by de veilfte Deernen genoot. En laten wy het, met bejammering harer zoo misbruikte gaven, bekennen, — de *Hetaïren* waren zelve veile Deernen; immers het was geene liefde, die haar aan een', meer dan aan een anderen Minnaar, verbond, maar openbare, volftrekt niet ontveinsde *winzucht* (*). Immers de bekende PHRYNE werd *Charybdis* of *de Zeef* genoemd; uit hoofde harer hebzucht, die haren Minnaar op onnoemelyke fchatten te ftaan kwam, zonder dat zy ophield meer te eifchen.

By deze zoo bekoorlyke, maar tevens zoo verachtelyke Vrouwsperfonen bragt de eenigzins boven de behoefte verhevene *Athener* zynen tyd en zyn geld door; en liet zyne onbefchaafde, door de opvoeding van alle vorming der Ziele verftokene Vrouw, in het *Gynæceum*, verkwynen. Van daar het byna ongeloofelyk getal der Priesteresfen van de Godin *Venus Vulgivaga*, 't welk volgens DE GROOT dat der mannen in *Athene* fchier overtrof (†); eene zaak;

(*) Zie over dit onderwerp de uitmuntende en zaakryke aanteekeningen des Heeren MEERMAN's op het XI. Hoofdeel van de GROOT's vergelyking der Gemeenebesten.

(†) Zie DE GROOT, in het genoemde Werk Hoofdd. XI.

zaak, welke, zoo zy niet overdreven is, ons het *Atheensche* Zeden-bederf in het schroomelykste licht voorsteld; waarby dat der grootste *Europische* Hoofdsteden van onzen tyd niet in vergelyking kan komen (*). Men had ook van deze Priesteresfen, gelyk ligtelyk te denken is, allerlei soort, en de eigenlyke beschaafde *Hetairen* dienden slechts voor de meer aanzienlyke Klasfen. Doch er schynt niet, zoo als by ons, eene zeer talryke soort van menschen geweest te zyn, die uit Godsdienstige of Deugdlievende beginselen den omgang met boeleersters, hoe verleidelyk dan ook, zouden geschuwd hebben.

Men heeft alles gezegd, wanneer men weet, dat de deugdzame SOCRATES zelf den omgang met ASPASIA zocht (†), die eene *School der verleiding* hield, waarin jonge Dienaresfen van *Venus* tot waardige offerhanden aan deze Godin werden toebereid; en, schoon wy den braven man hier niet van stellige misdaad beschuldigen, van grove onvoorzigtigheid kunnen wy hem, met den Heere MEERMAN, niet vry pleiten. De aanlokkelykheden van ASPASIA voor de vorming des Geestes sleepten hem weg;

(*) Te Londen, waar de openbare Vrouwlieden zekerlyk niet geringer in aantal zyn, dan te *Parys*, bedraagt dit getal nogthans slechts 40,000 op één Millioen Inwoners.

(†) XENOPH. MEMOR. SOCR. L. II. c. 6. PLATO *in* MENEXENO.

weg; hy fchynt de gevaren niet bevroed, of minder geacht te hebben, die haar omgang voor het hart moest hebben.

Hier dus was het dat de *Athener*, wanneer hem Krygs- of Staatshandel niet bezig hield, zyn vermaak zocht. Gewis, zynen *Geest* kon het by die bevalligen fchoonen (ten minsten by de uitftekender foort) aan geen voedfel ontbreken, en misfchien moet de beroemde *ἀςτεία*, die buitengewone befchaafdheid van uiterlyke Zeden, welke te *Athene* plaats had, voor geen gering gedeelte aan deze Vrouwen worden toegefchreven. Maar kon het hart eenig het minste waar genot hebben in de gemeenzaamheid met veile boeleerfters? De zaligheid van den Huisvader, die eene dierbare Echtgenoote, den wellust zyns levens, aan het harte drukt, en in deze omhelzing verpoosd wordt; door het toeloopend Kind, 't welk zyne tedere armtjes en om Moeder en om Vader flingert, zoo dat nu alle drie elkander naauw omvat houden; terwyl misfchien een Zuigeling aan Moeders borst het fchoonfte tooneel in de Natuur voltooit, — Deze Hemel van reinen wellust was voor den *Athener* verloren. Zyne ASPASIA of PHRYNE mogt hem een wyl betooveren; naauwlyks kon deze bedwelming voorby zyn, of zyn ledig hart moest luid om voldoening roepen, en de adder der wroeging zelve zyne luidruchtigfte genoegens ftoren! Byaldien toch, gelyk de

de ondervinding getuigt, alle luidruchtige vermaken slechts klatergoud zyn; en het huisselyk geluk alleen het ware is, dan kon de man, die zyne vrouw slechts als Kinderteelster, niet als lotgenoote op den levensweg aanzag, die haar in het afgelegen *Gynæceum* als eene deftige *Matrone* misschien eerbiedigde, maar zyne dartele omhelzingen by onwaardigen verspilde, zulk een kon dan nooit regt gelukkig zyn; nooit het verband tusschen de betrekking van Echtgenoote en Moeder, — een verband, 't welk beide zoo oneindig verhoogt, in zyne volle waarde kennen.

Immers, het is eene bewezene zaak, dat Sekfenliefde by de Ouden in het algemeen volstrekt zinnelyk was; dat de Zedelyke zyde derzelve, welke den man tot zulke groote opöfferingen in staat stelt voor haar, die hy niet slechts ter botviering zyner lusten, maar ook wel degelyk tot voldoening aan de behoeften van zyn hart bemint, by hun onbekend schynt geweest te zyn. Men kan dit uit vele kleine byzonderheden opmaken, 1.) uit het volslagen gebrek aan *Romans* by de Ouden, (het eerste Werk van dien aard werd door den *Christen*-Bisschop HELIODORUS opgesteld,) eene soort van geschriften, waarin, op dat 'er een knoop zal aanwezig zyn, de liefde ten minsten *schynbaar* ook van den kant van het hart, en als eene vereeniging der ziele moet voorkomen; 2.) uit hunne overgeblevene Werken, waarin wy zekerlyk genoeg *razende* Minnaars

naars en vooral Minnaresſen, DIDO's, SAPPHO's en diergelyken, aantreffen; maar (zoo myn geheugen my niet bedriegt) ſchaars éénen Ridder, die, ten behoeve, of ter verkryging zyner ſchoone, eenige groote edele daad verrigt. — (Ik ſpreek niet van de Oude Heldentyden; de roerende liefde van HECTOR en ANDROMACHE was waarſchynlyk meer dan een Idiaal.) De reden van dit gebrek aan Zedelykheid ſchynt aan de menigvuldige, en byna niet misdadig gekeurde ſchending der Huwelykstrouw, aan de gemakkelykheid der Echtſcheiding en aan die andere verfoeijelyke misdaad te moeten worden toegeſchreven, welke in *Griekenland* en *Rome* zoo ſchandelyk algemeen was. — Het eerst, de algemeen in zwang gaande omgang met gerieflyke Meisjes, hebben wy reeds beſchouwd; vertoeven wy nog een oogenblik by de twee andere redenen.

Dat de Echtſcheidingen, naar het ſchynt, te *Athene* niet zeer talryk waren, laat zich gemakkelyk verklaren uit de minachting waarin de Vrouwen aldaar ſtonden. *Zy zelve* hadden weinig of niets intebrengen, en dus kon de begeerte van Echtſcheiding althans van haar niet komen: en zoo de mannen met haar ontevreden waren — wel nu! dezen hadden immers meer dan ééne *Hetaire*, of, des noods, een *Paidion* (waarvan ſtraks nader;) waartoe zou hen dan eene Echtſcheiding met de Familie hunner Vrouwen in noodelooze moeijelykheden dompelen?

By

By de *Spartanen*, onder welken het *Vrouwen leenen* in gebruik was, kwam natuurlyk de Echtfcheiding nog minder te pas. Echter kan ik niet voorby aanmerken, dat dit *leenen* enkel plaats fchynt gehad te hebben in het geval van onvruchtbaarheid, en dat dus de zeldzaamheid der Echtfcheiding, in andere gevallen, *in zoo verre* van de zuiverheid der Zeden getuigde; en men moet bekennen, dat de andere woeste en ontmenschte opvoeding der *Spartanen* voor hunne Zeden in dit geval voordeelig was, welke zy door ligchaamsoeffeningen naar die zelfde mate verhardde en rein hield, als een zachtere opvoeding meer aanleiding tot befchaving, en tevens tot Zedebederf geeft. De *Phyfieke* kuischheid blyft ook nog heden by wilde Volken, die daarom niemand in Zedelyke waarde boven ons zal ftellen, meer in ftand, dan by de verlichte en befchaafde Natiën; doch de *Deugd* van kuischheid moet uit reinere bronnen opwellen. Intusfchen kan men aan *Sparta* eene zekere mate van huisfelyk geluk niet ontzeggen. Het zelfde was het geval met *Creta* en andere *Griekfche* Staten, die met de *Spartanen* in Wetgeving overeenftemden, of nog verder van *Athene*, dien Zetel der uiterfte bedorvenheid, verwyderd leefden. — *Corinthe* daarentegen, het verblyf der beruchte PHRYNE, fchynt in Zedeloosheid met de Stad van MINERVA gewedijverd te hebben; fchoon men ook daar, om dezelfde redenen, niet vele Echtfcheidingen zag.

Een der beste Staatsinrigtingen te *Lacedemon* was de meerdere vryheid, aldaar door de Vrouwen genooten, en welke ook aan het hoofddoel van den wetgever; een ras van sterke en moedige Mannen te vormen, door den grooten invloed, dien de Moeder op het karakter van haar Kind heeft, ongemeen te stade kwam. Gedeeltelyk om die zelfde redenen schynen de *Romeinen*, in de eerste Eeuwen van hun Gemeenebest, zulke Helden geweest te zyn, doordien de Vrouwen aldaar eene grootere mate van vryheid bezaten, dan in *Griekenland*. Dezen werden tot de maaltyden toegelaten, zy gingen vryelyk uit en bewoonden zelfs de beste vertrekken in huis (*). Kortom de vryheid, welke den *Romeinschen* Vrouwen gegund werd, schynt minder dan die der *Grieken* van die in onze tyden verschild te hebben. Bewonderenswaardig is de heerlyke uitwerking, welke de vryheid der Vrouwen, aan reinheid van Zeden gehuwd, in de vyf eerste Eeuwen na *Rome's* stichting voortbragt, door niet ééne Echtscheiding toetelaten (†).

By

(*) CORN. NEP. *in praef.*

(†) De aanmerkingen des Heeren MEERMAN op het boven aangehaalde Werk van DE GROOT, en dat Werk zelf, (welk ik by dit onderwerp met zeer veel vrucht gebruikt heb,) komen my echter (onder verbetering) een weinig streng voor, ten opzigte van de *Romeinsche* Zeden in de vroegere tyden. Zie Deel I, bl. 19. en 220. Zou de daad van TARQUINIUS, zon die van APPIUS wel zulke gevolgen gehad hebben, wanneer men de eerbaarheid der Vrouwen niet voor een zaak van het hoogste belang gehouden had?

By gelegenheid van een' Eed, die elken Burger tot het aangaan van een Huwelyk verplichtte, om Kinderen te telen, was SP. CARVILIUS de eerste Burger die zyne Vrouw verstiet, uit hoofde van onvruchtbaarheid en alleen uit naauwgezetheid, zelfs tegen dank. Wy zien uit dit voorbeeld dat het Huwelyk, deze grondzuil der Maatschappyen, in die tyden door den Staat niet alleen ten sterksten werd aangemoedigd, maar ook op eenen nog hechteren steun, het algemeen gevoelen, rustte. CARVILIUS toch hoe onschuldig ook, wat de dryfveeren zyner daad aanbelangt, werd door het Volk ten sterksten berispt, en verloor de achting der Menigte. Ook hier verschynt ons het *Romeinsche Volk*, 't geen wy reeds zoo gematigd in Burgertwisten zagen, weder in een treffelyk licht. Hoe betreurenswaardig, dat een Raad, door onlesch'bren dorst naar Heerschappy verteerd, door langzaamwerkende, maar niet te min zekere, middelen, dit Volk in Heeren, maar tevens in verdrukkers en uitvaagsels der Aarde herschepte!

Immers, van lieverlede werd de Echtscheiding, die eerst zoo veel opziens baarde, door de kennis aan uitheemsche Zeden, en de vermenging met dartele Volken, te *Rome* een spel, een gebruik, 't welk men herhalen kon, zoo dikwyls de prikkel van wellust nieuwe voorwerpen ter bevrediging verlangde. De *Stoïcynsche* CATO staat zyne Vrouw MAR-

CIA aan HORTENSIUS af, en neemt haar na deszelfs dood terug, als een ryke Weduwe (*). CICERO verstoot insgelyks zyne Vrouw TERENTIA, en trouwt, om zich uit zyne schulden te redden, aanstonds weder met een jong en ryk Meisje (†). De uitmuntende Verhandeling, in de *Bibliotheek van Oude Letterkunde*, heeft aangetoond, dat hieruit juist dat Zedenbederf voorkwam, 't welk alle beschryving, allen denkbeeld, te boven gaat. De Vrouwen onderscheidden hare jaren naar de Mannen, die zy gehad hadden (§). Iets later veranderde de Vrouw in vyf jaren wel achtmaal van Man (**); om de minste beuzeling verstiet de Man zyne Vrouw, ontliep de Vrouw haren Man. Tot bevrediging van den vuilsten, minst geoorloofden wellust ontzag men noch Kindermoord, noch Vergiftiging (††). JUL. CÆSAR, die verre was van de bedorvenste der Keizeren te zyn, heette nogtans de Man van alle Vrouwen, en — myne pen beeft terwyl ik het schryve — de Vrouw van alle Mannen (§§)! Wien zou het lusten, de ongeregeldheden eener JULIA, [illegible] eener

(*) PLUT. in CAT. UTIC.

(†) ID. in CICERONE.

(§) SENECA de *Benefic.* L. III. c. 16.

(**) JUV. *Sat.* VI. S. 224.

(††) CIC. *pro* CLUENTIO.

(§§) SUETON. in *Jul.* c. 52.

AIJ

eener MESSALINA, van eenen TIBERIUS, eenen CALIGULA, eenen NERO, eenen OTHO, en meer monfters van die foort optefommen? Helaas! zy zyn maar al te bekend uit de Gefchiedenis. Na het lezen van JUVENALIS, SUETONIUS en TACITUS, behoeft men niet te vragen of de Romeinen niet, van alle tot nu toe bekende Volken, de geflachtsdrift het meest, het fchandelykst, misbruikt hebben. En, wat het ergfte was, het algemeen gevoelen, voorheen zoo afkeerig van eene op gronden fteunende Echtfcheiding, was nu zoo dóór en dóór bedorven, dat men, zonder ergernis te geven, de vuilfte daden bedryven, de ontuchtigfte gezangen vervaardigen kon, ja daarvoor algemeene toejuiching opdeed. Een CATULLUS, TIBULLUS, PROPERTIUS, OVIDIUS, zelfs de Goddelyke HORATIUS, leveren fchilderingen op, die men thans, in de bedorvenfte Steden, in de verachtelykfte kringen van wellustelingen, om hare naakte befchryving, walgelyk zou vinden. 't Is waar; AUGUSTUS verbande OVIDIUS naar *Pontus*, zoo 't heette, om zyne Minnezangen, doch in der daad om eene geheel andere rede, die, zoo men de doorgaandfte gisfing gelooven mag, den Keizer zelven tot eenen bloedfchender zou maken.

Reeds van voren zou men uit het geftelde kunnen opmaken, dat huisfelyk geluk in die dagen volftrekt verbannen was; daar de Vrouwelyke zeden die

die der Mannen in ſlordigheid althans niet toegaven. En wezenlyk vinden wy by die zelfde Dichters, die ons *Rome's* toeſtand als zoo Zedeloos voorſtellen, aandoenelyke klagten over het *Contrast* tusſchen de oude en toenmalige Zeden dier Stad. Indien ſlechts het tiende gedeelte waar is van hetgeen JUVENALIS, in zyn zesde Hekeldicht, nopens de Vrouwen van zynen tyd verhaalt, dan gaat reeds de ſchaamteloosheid, de heerschzucht, de verkwisting en dwingelandy dier Vrouwen alle verbeelding te boven: en wy kunnen, met dankbaar opzien tot de Voorzienigheid, ons geluk niet genoeg erkennen, dat de Sekſe, zelfs in onze bedorvenſte Hofſteden, toch nog altyd zekere mate van uiterlyke Zedigheid behouden heeft, en dat er zich onder den middelſtand derzelve overal nog eene achtingswaardige Klasſe bevindt. Doch deze beſtond, ten opzigte der Mannelyke kuischheid, gewis in de dagen van CICERO niet meer (*), toen dezelve *naauwelyks* meer in geſchriften, laat ſtaan in gedragingen, te vinden was; wat zeg ik? zelfs de Oude *Romeinen*, die *in het Huwelyk*, zoo 't ſchynt, hunne trouw zoo voorbeeldig bewaarden, en wegen hunne kuischheid en ingetogenheid zoo beroemd zyn, de Oude *Romeinen* berispten in geene deele den ſtrafbaren omgang met openbare Vrouwlie-

(*) CICERO *pro* M. COELIO, c. 17, 18. 20, aangehaald by MEERMAN, Deel I. p. 230.

lieden *in den Jongeling* (*). En hoe zouden zy dit ook hebben kunnen doen? De Jongeling was immers niet door zyn woord gebonden, en hy veronglykte den Staat niet: hoogere Godsdienstige beginselen waren hem vreemd. Wat zou hem dan tot weêrstaan zyner zinnelyke lusten hebben kunnen nopen? De *Praktische Rede* onzer hedendaagsche Wysgeeren zweeg hier; trouwens deze is over 't algemeen nog al inschikkelyk omtrent ontucht en overspel (†).

Men moet echter met diepe droefheid bekennen, dat het voor *Griekenland* en *Rome* gelukkig zou geweest zyn, indien het misbruik van *Vrouwen-liefde* maar alléén had kunnen verweten worden. Dan de *Pederastie* was byna even zoo gewettigd te *Athene*, als het Huwelyk, voor het minste althans als de omgang met de *Hetairen*, en zy wierd het te *Rome* niet minder onder de Keizers. Hoe gaarne sloeg ik dit menschöntéerend, onkiesch en walgelyk onderwerp over! Dan hetzelve is één der grootste smerten voor de Zeden der Ouden, en behoort dus van naby tot myne taak. Echter zal ik slechts zeer kort zyn, en niet dan van eenige der treffendste voorbeelden spreken.

HERODOTUS verhaalt, dat de *Persen* dit misdryf

(*) CICERO *pro* M. COELIO.

(†) Althans volgens de stellingen van FICHTE.

dryf van de *Grieken* leerden, by welken hetzelve dus zeer algemeen moet geweest zyn. En inderdaad was het zoo. Volgens DE GROOT, vond men te *Athene* niet weiniger Bordeelen van Jongelingen, dan van Meisjes: en elk, die de *Attische* Schryvers, ook flechts oppervlakkig, gelezen heeft, ftuit op elke bladzyde tegen uitdrukkingen, die de fchroomelyke uitgebreidheid dezes kwaads bevestigen. Het zy verre van my, dat ik SOCRATES, den grootften en deugdzaamften der *Grieken*, met eene misdaad bekladden zou, welke hy, naar het uitdrukkelyk getuigenis van XENOPHON, (die toen zelf met dit euvel fchynt befmet te zyn geweest) ten fterkften afkeurde, en onder de afzigtigfte beelden aan zyne leerlingen voorftelde (*); het zy verre, dat ik den man, dien ALCIBIADES, wiens liefde men hem tot eene misdaad rekent, by PLATO op de volledigfte wyze regtvaardigt, als een *Pederast* zou befchouwen; doch by dien (†) zelfden PLATO, en in dit zelfde gefprek, komen ons de volledigfte bewyzen voor, dat de *Pederastie* te *Athene* geen fchande was; dat de grootfte Dichters, (de Treurfpel-Dichter AGATHON b. v.) zich niet ontzagen, de-

(*) XENOPH. *Memor.* SOCR. L. I. c. 3.

(†) PLATO *in Sympos.* Doch deze Onthouding van SOCRATES werd, door den jeugdigen ALCIBIADES, ook voor een wonder van kuischheid aangezien.

dezelve in geestvervoering te loven; en dat dit alles niet van eene warmer vriendschap kon verstaan worden, daar toch SOCRATES door zyne kuischheid eene *uitzondering* op den regel was, waar over men *verfteld ftond*. Wy zien daaruit tevens, dat deze groote Zedemeester het niet wagen durfde, dit ingewortelde kwaad openlyk het hoofd te bieden, en daarom onder bedekte uitdrukkingen hetzelve tot een goed einde zocht heen te leiden, door ziele vriendschap, of de later zoo bekende *Platonische* liefde te prediken, welke zich, ter teling van een kroost van schoone gedachten en edele daden, uit den omgang van twee schoone Jongelingen zou vormen (*). — Het is een afgrysselyk denkbeeld, dat men eene zoo regtstreeks onnatuurlyke misdaad niet eens meer voor het hoofd durft stooten!

Maar niet alleen te *Athene* heerschte deze gruwel, ook elders in *Griekenland* was men 'er niet vry van. De liefde der *Cretenser*, der *Lacedemonische*, der *The-*

(*) Niet tegenstaande PLATO's Gastmaal dus, als volkomene regtvaardiging van SOCRATES, van zeer groot belang voor de wysgeerige Geschiedenis, en tevens, wat den betooverenden styl aangaat, een onnavolgbaar Meesterstuk is, zoo is, de lezing nogtans hoogst gevaarlyk voor elken onbedorven Jongeling, door de vuile denkbeelden, welke de minder kiesche sprekers, b. v. een ARISTOPHANES, in hunne ziel doen opryzen. Zelfs, al werd al het hier voorgedragene alléén tot Vrouwen-liefde betrekkelyk gemaakt, dan zou de lof daaraan toegezwaaid nog veel te algemeen en te verleidelyk zyn. Eene woordelyke vertaling van het *Gastmaal* is dan ook, dank zy de kieschere Zeden van onzen tyd, onmogelyk, zonder algemeene verfoeijing te baren.

Thebdansche Jongelingen was misschien zuiverder, dan die der *Atheensche*, doch altyd bleef by een Volk, 't welk tot het kwade in dezen dermate overhelde, als de *Grieken*, de aanpryzing van eene meer dan mannelyke vriendschap, gevoegd by de gewoonte der naakte worstelingen, hoogst gevaarlyk voor de Zeden. De *Lacedemoniërs* waren in dezen misschien wel iets gestrenger, dan de overigen, doch het gedrag van AGESILAUS in *Azië* (*) toont echter, dat Jongelingsliefde (in een' kwaden zin;) hun alles behalven vreemd was.

Te *Rome* geraakte, na dat dit kwaad éénmaal van den *Griekschen* bodem derwaarts verplant, en, volgens de zeden van de Heeren der Wereld, nog oneindig verslimmerd was, het gebruik der schandelykste uitdrukkingen in de taal algemeen in zwang, 't welk zich de anders zoo vrye *Grieken* niet eens veroorloofd hadden, uitgezonderd in hunne Blyspelen. Men bloost over de Dichters in hunne schoonste Eeuw, wanneer men de boven alle beschryving onbeschaamde *Epigrammen* van CATULLUS en MARTIALIS leest. Dan, ook in snoode bedryven, staken de *Romeinen* den *Grieken* de loef af, NERO huwt opentlyk den vrygelatenen PYTHAGORAS by toortslicht en alle gebruikelyke Trouwplegtigheden. HELIOGABALUS viert zyne Bruiloft

(*) PLUT. *in* AGESILAO.

loft met HIEROCLES. — Doch reeds genoeg van deze uitvaagfels der Natuur. Gewis! zoo in het tegenwoordig *Italie*, *Frankryk*, en elders in het Zuiden, tot fchande der Christenheid, deze onnatuurlykheden algemeener zyn, dan men reden had te hopen, en by menfchen, van hooger licht beftraald, te vooronderftellen, die onbefchaamde openlykheid, die taal der bordeelhuizen, durft men toch althans by dezen gruwel, in daden en gefchriften, niet vertoonen noch bezigen: — en wy durven het op alle befcheiden van ouderen en lateren tyd gerustelyk ftellen, — ook in deze door alle Volksklasfen heen dringende algemeenheid, heerscht deze misdaad daar niet. — Wie zou het, zelfs dáár, thans durven wagen, gelyk GRACCHUS, met een Muzykant openlyk te huwen (*).

Het geluk der Ouden in hunne betrekkingen als Vaders was grooter, dan in die als Echtgenooten. De *Athener*, de *Romein*, befchouwde zynen Zoon niet flechts als een lieveling van zyn hart, maar zag ook met welgevallen op hem, als op Erfgenaam zyner Regten, als Burger eener vrye Stad, die misfchien éénmaal Regent van dezelve zou worden. Terwyl dan de opvoeding der Dochteren fchandelyk verwaarloosd werd, hield die der Zoonen den Vader ten fterkften bezig. Doch daar ligchamelyke be-

(*) JUVENAL. *Satyr.* II. 116 et *feqq.*

bekwaamheden in den Krygshandel, voor welken zich ieder Burger moest vormen, een volſtrekt vereischte zyn, zoo heerschte by de Ouden wel het ongetwyfeld loffelyke gebruik, om de Kinderen, meer dan by ons, tot ligchaamsoefeningen op te leiden, (en van daar, misſchien gedeeltelyk de ſchoone, nog met regt bewonderde *antieke* vormen,) doch aan den anderen kant teelde deze drift voor ſchoone, vlugge en gezonde Kinderen, gevoegd by behoefte, en nalatigheid der Wetgeving op dit ſtuk, den afgrysſelyken *Kindermoord*. Te *Athene* ſchynt dezelve ſlechts by oogluiking geduld te zyn; te *Sparta* zagen wy, dat het eene *Wet* was, de mismaakte Kinderen in het hol *Apothêté* te werpen; te *Rome* was het juist geene verpligting, maar, toch in de oudſte tyden, eene toelating, onder die bepaling, dat men geene Jongens, noch de eerstgeborene zyner Meisjes mogt te vondeling leggen, zonder dat zy, volgens het oordeel der geburen, *monsterachtig gebrekkig* of *zwak* waren. Deze vergunning was niet ſlechts eene Wet voor den Roverhoop onder ROMULUS, maar ook voor de latere *Romeinen* in de *twaalf Tafelen*. Echter geraakte deze bepaling eerlang geheel in onbruik, en niets was algemeener dan het te vondeling leggen van Kinderen. Eerst onder de Christen Keizers VALENTINIANUS, VALENS en GRATIANUS, die, even na de volkomene afſchaffing der Heidenſche Regering door JOVIANUS, het

het Bewind voerden, werd ook deze heillooze gewoonte afgeschaft (*).

Vermogt te *Rome* de Vader zyn Kind even na de geboorte te smoren, het stond hem niet minder vry, hetzelve naderhand omtebrengen. Tot dat einde werd, byaldien, namelyk, de Vader het noodig oordeelde, eene Vierschaar der Bloedverwanten, en van eenige Voornamen gespannen, en de Zoon zonder genade, en zonder krenking der Wetten, ter dood gebragt (†). Dat de Vader door de Wet hiertoe het *regt* gegeven was, zullen sommigen misschien aan een edel vertrouwen op de banden der natuur toeschryven, die hem niet vergunnen zouden, zyn geliefd Kind omtebrengen; dan hoe moet onze verontwaardiging tegen de achteloosheid des Wetgevers, die daarin zyn Volk beter diende gekend te hebben, *of* tegen zyne wreedheid niet ten top ryzen, wanneer wy by de *Romeinen* onderscheidene voorbeelden van zulke onnatuurlyke teregtstellingen zien? Wy zien hier uit tevens, dat het *Romeinsche* Volk, by alle zyne erkende goede eigenschappen, toch reeds van den beginne af een' aanleg tot wreedheid had, die slechts gelegenheid behoefde, om tot de groot-

(*) HEINECCIUS *Antiquitat. Roman. Jurisprud. Illustrant.* L. I. Tit. IX. § 5., en de aldaar aangehaalde Schryvers.

(†) ID. *ibid.* Men vindt hier de voorbeelden van FABIUS EBURNIUS, SCAURUS en FULVIUS.

grootste onmenschelykheid overteslaan. Men kan ligtelyk nagaan, dat het regt over leven en dood der Kinderen tevens alle ligtere straffen insloot. Inderdaad mogt de Vader zynen Zoon in den kerker sluiten, met roeden geesselen, gebonden tot slaafschen arbeid op het land verzenden, tot ballingschap doemen, en als slaaf verkoopen; hiertoe behoefde hy zelfs het voorwendsel eener misdaad niet. Driemaal kon hy den ongelukkigen verkoopen, welke eerst na de derde bevryding uit het yzeren juk ontslagen werd; ook alle goederen des Zoons behoorden van regtswege den Vader toe, die zyn Kind, even als een vrygelatenen Slaaf, slechts door de *manumissio* tot een vry mensch verhief. — In dit alles kwam wel onder eenige goede Keizers, een' TRAJANUS, HADRIANUS, ALEXANDER SEVERUS, merkelyke verzachting, doch aan de eerste Christen-Keizers, een' CONSTANTINUS I., VALENTINIANUS, VALENS, en THEODOSIUS behoort de eer, dat zy het regt der Ouderen op het leven der Kinderen afgeschaft, den verkoop slechts van Zuigelingen toegestaan, ook hierin, door onderstand aan behoeftige Ouders te verleenen, voorzien en eindelyk aan Kinderen de bezitting van hun Moederlyk, en andere Erfgoederen verzekerd hebben (*). Wy mogen dus wel met den meermaals aan-

(*) HEINECC. *loc. cit.* L. II. Tit. IX. § 2. Hoe menschkundig was de Wet van

aangehaalden HEINECCIUS zeggen. *De toestand der Kinderen was by de Romeinen eenigermate nog harder dan die der Slaven, althans niet veel dragelyker.* Dan, ook de Slaven hadden weinig reden, om zich over hun lot te verheugen. Beschouwen wy dit nu een weinig van naby.

Het is algemeen bekend, dat in de geheele Oudheid de huisselyke Slaverny algemeen was ingevoerd; dat men dezelve als een onmisbaar gebruik tot instandhouding der Maatschappy beschouwde, en dat de Slaven tot ontelbare bezigheden gebruikt werden, welke de vrye lieden, die alleen Staatszaken en Oorlog behartigden, beneden hunne aandacht keurden. Zoo hadden de *Spartanen* hunne *Heloten*, eene Natie, die zy tot het bouwen hunner Akkers veröordeelden. Het is waar, *Lacedemon* stak uit in wreedheid omtrent deze Ongelukkigen, en het zou ten hoogsten onbillyk zyn, de handelwyze dezes Volks ook tot de andere Volken betrekkelyk te maken. Maar althans *Syracuse* en andere Steden waren toch voor het grootste gedeelte met gekochte lyfeigenen bevolkt (*), welke men, even als de Negers in onze Volk-

van CONSTANTINUS, den Vader slechts de verkooping van *Zuigelingen* toetestaan? zou het schier mogelyk geweest zyn, voor een niet geheel ontmenscht gemoed, om het lieve Wicht van 's Moeders borsten te rukken, en het der slaverny ten prooije te geven?

(*) *Voyage d'Anach.*, par 1789, Tom. II. c. 6. p. 73.

Volkplantingen, openbaar op de markt verkocht, zonder dat één Wysgeer immer met één woord dit gebruik voor hard, laat ſtaan voor ſtrydig met 's Menſchen waardigheid verklaarde. Wat zeg ik de grootſte Wysgeeren hadden zelve Slaven; zoo dra hunne Middelen dit maar eenigzins toelieten.

Maar van waar deze groote menigte Lyfëigenen, die het getal der vryen doorgaans verre overtrof? Van de geweldige Oorlogen, die de Oude Wereld zoo dikwerf verſcheurden. Alle die gevallen afgerekend, waarin men de weerbare Mannen, ſomtyds al wat Mannelyk was, ter dood bragt, bleef er dus nog altyd een aantal Gevangenen over, aanzienlyk genoeg, om, met den tyd, de ganſche Bevolking van den zegevierenden Staat te overtreffen!

Te *Athene* was de Slaverny, wel is waar, aanmerkelyk verzacht (*). De zeden des Volks waren in dit opzigt pryzenswaardig, en de benaming *οἰκέται* (Huisgenooten) ſchynt eenigermate een blyk van heuſche behandeling op te leveren. Veel harder was de toeſtand der lyfëigenen te *Rome*. De Slaven werden by de *Romeinen* niet voor *Perſoonen* gerekend. Zy mogten niets voor zichzelven verwerven, niet trouwen, niet, over het geen hun ſoms mogt ten deele vallen, beſchikken; kortöm zy

(*) *Voyage d'Anacharſis*, Tom. II. p. 73—75. PETIT. *in Leges. Attic.* L. II. Tit. VI.

zy hadden geene burgerlyke Regten hoegenaamd (*): waar uit natuurlyk volgt, dat ook zy zich als in den natuurstaat omtrent hunne Meesters, of liever Tyrannen, beschouwen mogten, en het niet te verwonderen is, dat zy gretig elke gelegenheid by de hand namen, om te toonen, dat zy niet, volgens de echt *Romeinsche* uitdrukking van FLORUS, *een minder slach van Menschen* (†) *uitmaakten*, dan die Heeren der Wereld, maar dat hunne armen even gespierd, en hunne zielen even goed tot Heldenmoed gestemd waren. De weggeloopene Slaven brandmerkte men op het Voorhoofd met vyf letters, een gruwel eerst door CONSTANTINUS afgeschaft (§). Men dreef grooten handel met zyne Slaven, en verkocht dezelve dagelyks op de Markt. Misdeden zy in iets, het welk men der doodstraffe waardig keurde, dan was de Kruisdood, deze verfyning der uitgezochtste barbaarschheid, hun deel (**); de Heeren hadden regt van leven en dood over hunne Slaven (††). Doch zoo men by dit

(*) HEINECC. L. I. T. 3. § 2.

(†) *Secundum Genus Hominum*, FLOR. *Hist.* L. III. § 20.

(§) HEINECC. L. I. T. 5. § 11.

(**) ID. *ibid.* L. IV. T. 18. § 10.

(††) ID. *ibid.* L. I. T. 8. § 2. Een staaltje, hoe verre het vooroordeel, ten behoeve van *Rome*, ook de scherpzinnigste mannen verleid hebbe, vindt men in de-

dit alles nog voegt, dat deze Slaven tot de vuilste, tot de moorddadigste vermaken der *Romeinen* dienden; dat zy daar uit en hunne *Pusiones* (de eerbaarheid verbied my dit woord te vertalen) en hunne Kampvechters of Schermers namen, die, tot vermaak der menigte, elkander om hals moesten brengen, dan moet, in elk eerlyk hart, de bewondering voor het hoog geprezen *Rome* in de diepste verontwaardiging verkeeren; en de opstanden der Slaven in *Siciliën*, derzelver hardnekkige tegenstand, en de ondernemingen van den even moedigen als krygskundigen SPARTACUS, komen ons nú niet meer vreemd voor; wy zien daar in de getergde vertrapte menschheid, die de uiterste verachting, zelfs de snoodste mishandeling met overtaai geduld verdraagt, maar wanneer nu de Tyran, hiermede niet te vreden, ook tot zyne uitspanning het leven der ongelukkigen eischt, dan eensklaps met reuzekracht verryst, en, geleid door de eeuwige wet der zelfsverdediging, het ontäarde menschenras, 't welk zich van moord een spel maakt, zoo lang snuikt, en voor zyn eigen bestaan doet vreezen, tot overmagt eindelyk de wankelende zege beslist, en de verkrachte menschelykheid voor Eeuwen in hare kluisters doet zuch-

deze plaats van HEINECCIUS, die beweert *dat het regt van leven en dood over eenen Slaaf niet met het Natuurregt stryde.* Maar is de geheele Slaverny dan niet strydig tegen het Natuurregt?

zuchten. — Neen! met hoe veel regt ook de menschelykheid hare stem tegen de slaverny der Negers verheft, deze kon, door de winzucht der Eigenaars zelve, nooit die gruwelen voortbrengen, welke *Rome*, waar bloeddorst het eigen belang nog overtrof, elken dag nog in de krimpende smarten van een' stervenden schermer aanschouwde.

Wy zyn dus van zelve genaderd tot de *uitspanningen* en dagelykscbe verrigtingen der oude Volken. De spelen toch maakten een zeer gewigtig deel hunner tydverdryven uit. De *Franschman* moge tuk zyn op Tooneelvertooningen; nog ruim zoo veel was het de *Atheniënser*, gelyk de *Romein* op vechten tusschen Menschen onderling en met Dieren.

Het was juist de onzalige Slaverny, die den vryen Burger zoo veel ledigen tyds verschafte, dat hy gedurig jeukerig werd naar Staats-verandering, of wel zynen overigen tyd aan de Schouwspelen te kost leide. Men behoeft slechts in die schatkamer van geleerdheid, de Reis van den jongen ANACHARSIS, het 20 Hoofddeel natelezen, om met verwondering de ledigheid optemerken, waaraan zich zulk een aanzienlyk gedeelte der *Atheners* den ganschen dag kon overgeven. Gelukkig zoo hunne schouwspeelen, die toch echte Kunstwaarde bezaten, en ter beschaving der zeden strekten, het voornaamste tydverdryf der Ouden, in hunne menigvuldige vrye

Senaat kromde zich, nu ryk genoeg, gewillig onder het juk van monsters, en het Volk was te vreden, zoo men het zelve *Brood* uit *Egypten*, en Kampvechters en wilde Dieren uit de geheele bekende Wereld tot zyne *Spelen* verschafte.

„CESAR liet, op eigene kosten, eenige duizend Zwaardvechters onderhouden, en gaf, toen hy den post van *Ædilis* bekleedde, Spelen, waarin 320 paar te gelyk het Stryдperk betraden. TRAJAAN gaf, gedurende 120 dagen, zulke Spelen, waarin 10,000 Kampvechters verscheenen. AUGUSTUS had een Wet gegeven, waarin hy de kosten voor byzondere Persoonen, die het Volk met zulke Spelen wilden vermaken, tot de helft van hun vermogen bepaalde."

„Wanneer een Schermer eene doodwond ontving, betoonde het Volk zyne blydschap, door het uitgelaten geschreeuw, *habet! hoc habet* (*)! — Men zag, behalven de Zwaardvechters, anderen, voorzien met een veerkrachtig Net in de ééne, en eene drietandige Vork in de andere hand, wier pogingen strekten, om hunne partyen het Net over het hoofd te werpen, en ze dan te doorboren. Hy, wien dit mislukte, werd door zyne party vervolgd, die hem dan zocht van kant te helpen. Hiervan werd deze de Volger (*Secutor*) en gene de Netdrager (*Retiarius*) genaamd." „De

(*) „Hy heeft hem! dat heeft hy weg!"

„ De Netdragers vochten ook met geharnaste *Galliërs*, die men *Myrmillones* noemde. Deze droegen op den helm de figuur van een Visch; zy zochten het geworpen Net daardoor te ontkomen, dat zy zich schielyk bukten, onder hetzelve wegduikten, hunnen vyand, door een' houw de voeten verlamden, en hem dan doorboorden." De Netdrager plag, wanneer hy den *Myrmillo* vervolgde, te roepen: *Non te peto, piscem peto, quid me fugis, Galle? Ik zoek niet u, maar den Visch; wat vlucht gy voor my, Gallier?* („ Dus spottede men dan noch op het oogenblik, dat men een onbekenden, ten gevalle der moordlust van een ontäard Volk, den doodsteek stond te geven!")

„ Wanneer een *Gladiator*, na eene ontvange wonde, kermde, of zyne smart deed blyken, of om zyn leven bad, geraakte het Volk niet zelden in woede, en schreeuwde luidkeels, *Vermoord, verbrand, Geesel hem!* Ik herinner my (zegt Graaf STOLBERG, uit wien wy deze byzonderheden ontleenen) ergens gelezen te hebben, dat zelfs de wreedheid zoo verre ging, om zoodanigen, welke reeds half dood ter aarde lagen, met gloeijende tangen te knypen, ten einde hen tot eene laatste inspanning hunner krachten te noodzaken."

„ Ondertusschen deed het Volk ook zyne goedgunstigheid blyken jegens Kampvechters, die zich vooraf door behendigheid of moed onderscheiden

had-

hadden. Het opheffen van de hand, met een binnenwaards gebogen duim, was een teeken dat hem het leven werd geschonken; eene geslotene hand en een opgestoken duim velden het Vonnis des doods. Gewoonlyk riep het Volk: *Accipe ferrum!* (ontvang het Zwaard!")

„Zoo dra een der Schermers dood was, kwamen de Slaven, daartoe geschikt, op de Kampplaats, sloegen hem een haak in het lyf en sleepten hem door de doodspoort (*porta libitina*) naar buiten, om hem in de aarde te bedelven."

„De stryders bestonden doorgaans of uit Krygsgevangenen of uit Vryen, welke opzettelyk zich in die Kunst geöefend hadden; of uit Vondelingen, welke daartoe waren opgebragt."

„Zy waren buiten deze oefening niet vry, maar werden, gelyk de Jagdhonden door de Jagers, ieder in een afzonderlyk hok opgesloten. In de laatste tyden van het Gemeenebest waren zulke Schermers de werktuigen van de Eerzucht der Grooten, en werden tegen het Volk, gelyk de Honden tegen het Wild, losgelaten."

„Wanneer het Volk eenen Kampvechter het leven schonk, was het dikwerf alleen voor dien dag, hy moest er het den volgenden weder aan wagen, dikwerf telkens, zoo lang de spelen duurden. Hy, die meer dan éénen overwon, werd met een houten Degen, (*rudis*) met palmen omwonden, beschonken,

en

en tevens van de verpligtiug, om te moeten kampen, ontslagen. Vervolgens hing hy zyn Schild, Helm en Zwaard, in den Tempel van HERCULES, als zoo vele Zegeteekenen op. Zoogenaamde vrye Vechters, welke zich daartoe aanboden, werden zeer duur betaald, maar nog duurder de *rudiarii*, dat is: de zoodanigen, welken den houten degen (of het zoogenaamd Rappier) bekomen hadden."

„ Onder de Regering der Keizeren zag men Romeinsche Burgers, zelfs Ridders en Raadsheeren, zich zoo verre vernederen, om met loontrekkende Schermers en Slaven te kampen. De Keizer COMMODUS trad zelf, als Schermer, ten tooneele, en liet zich dagelyks uit de Kas der *Gladiators* ruim 100,000 Guldens betalen."

„ Ten tyde van DOMITIAAN verschenen zelfs vechtende Vrouwen. De *Romeinen* geraakten eindelyk op dit bloedig spel zoodanig verzot, dat zy er zich, gelyk weleer de *Campaniers* by hunne Gastmalen mede verlustigden (*)."

Wil men nu een bewys, dat deze verfoeijelyke spelen, die de Menschelyke natuur onteeren, eene eigen-

äar-

(*) Zie STOLBERG's *Reise door Duitschland, Zwitserland, Italiën en Siciliën*, Deel II. bladz. 128—134. der *Nederd. Vertaling*. Deze Reiziger heeft wel geen *Classiek* gezag, doch daar men veilig veronderstellen mag, dat hy alle deze byzonderheden uit oude Schryvers heeft geput, schoon hy dezelve niet opgeeft, en daar ik nergens zulk een zamenhangend verslag van de *Gladiators* heb aangetroffen, zoo heb ik geen zwarigheid gemaakt hetzelve, schoon eenigzins uitvoerig, als regelregt tot ons vraagstuk behoorende, hier intelasschen.

äardige vrucht van het Heidendom waren, en alleen voor den zachteren geest van den Christelyke Godsdienst wyken konden? Men leze het geen de zoo even aangehaalde Schryver, eene bladzyde verder, zegt:

„ KONSTANTYN, de eerste Christen-Keizer, verbood op aandrang van LACTANTIUS, dit afschuwelyk gebruik, doch was niet vermogend, het geheel te doen ophouden. Ten tyde van Keizer HONORIUS, by wien de Christelyke Dichter PRUDENTIUS ook op het affchaffen dier spelen had aangedrongen, verscheen TELÊMACHUS, een Oostersch Kluizenaar, in het Amphitheater. Naauwlyks was het gevecht begonnen, of hy ging, in vroome eenvoudigheid ontvonkt door den geest der liefde en een' heilig en yver, naar de Kampplaats en trachtte de Vechters van het moorden te weerhouden. De aanschouwers geraakten hier over in woede, en steenigden hem ter dood."

„ Menig een (merkt de genoemde Schryver te regt aan) zal hier mogelyk hartelyk glimlachen, over deze daad van eenvoudige vroomheid, die hy, indien men ze by een Heidenschen Wysgeer ontmoette, met verwondering zou beschouwen, en als een treffend voorbeeld bybrengen. TELEMACHUS sneuvelde, als het laatste offer van dit doemenswaardig gebruik. HONORIUS was er van getroffen, verbood die spelen der Kampvechters, en zy hielden van dien tyd af geheel op."

„ Hoe

„ Hoe verleidelyk, ook voor welgezinde gemoederen, deze ſpelen door het wegſlepende voorbeeld eener tallooze menigte moeten geweest zyn, zien wy aan zekeren ALIPUS, die als tegen dank naar de Schouwplaats gevoerd, aldaar zelfs de oogen ſluitende, éénmaal op het vreugdegeroep der menigte een blik op een' ſtervenden Schermer werpt, en van dit oogenblik af een' helſchen lust in deze gevloekte Feesten inzwolg. Dan in de Schole van AUGUSTINUS werd hy weder tot zich zelven gebragt, de taal des Kerkvaders verlevendigde in hem de verdoofde Christelyke beginſelen, en hy werd een uitmuntend Kerkvoogd, die zich door vlekkelooze Zeden onderſcheidde (*).”

Dan niet alleen op het drooge leschten de Romeinen hunnen bloeddorst, door moord in één ſpel te herſcheppen; toen zy meesters der wereld waren, moesten zy ook den hoogen wellust voor hunne verdierlykte zielen ſmaken, om menſchen in Zeegevechten elkander te zien vernielen. CLAUDIUS en NERO gaven zulke *Naumachiën*, de laatste, zoo 't ſchynt, alleen door wilde Dieren tegen elkander te doen ſtryden, de eerste daar en tegen wapende 19,000 Menſchen tot dit afgryſelyk Schouwſpel! Het

(*) Zie STOLBERG ter aangeh. plaatſe bl. 135—137. Elders zegt hy (Deel III. bl. 93.) De onmenſchelyke Schouwſpelen der Zwaardvechters moesten tot eerbewyzen ſtrekken aan de ſchimmen der afgeſtorvenen, en der dienst der Goden.

Het Meer *Fucinus* was de Kampplaats, waar het Romeinſche Volk met uitgeſtrekt verlangen de Vloten te gemoet ziet. De Slagt-Offers verſchynen; *wees gegroet, o Keizer! van menſchen op den oever des doods*, is hun geroep. Ook *u groet ik!* antwoordt hen CLAUDIUS. De ongelukkigen wanen, dat dit gezegde hun genade ſchenkt, en weigeren te vechten. Lang ſtaat de gevoellooze Echtgenoot van AGRIPPINA in beraad, of hy niet de geheele ſchare door vuur of ſtaal wil verdelgen. Eindelyk ſpringt hy van zyne zetel, loopt het Meer rond als een zinnelooze, en vermaant en dreigt zoo lang, tot eindelyk de Kamp werkelyk begint. De veröordeelden ſtreden moedig, *ſchoon zy ſchuldig waren* (*). Dan men heeft moeite, dit laatste zelfs op het woord van TACITUS te gelooven, of de misdaad moet te Rome eene algemeenheid bereikt hebben, die ons doet ſidderen. Negentienduizend Doodſchuldigen te gelyk; welk een denkbeeld! en de Wysgeerigſte aller Oude Geſchiedſchryveren verhaalt dit zonder ééne aanmerking!

Eene derde ſoort van volksvermaak was het vechten van veroordeelden tegen Wilde Dieren. In het eerst verkoos men daartoe niet dan blykbaar misdadigen; doch toen weldrá de weelde en het zedenbederf alle palen te buiten gingen, zocht men naar voorwerpen, die, met een ſchyn van reden daartoe kon-

(*) SUETON. *in* CLAUD., Cap. 21. TACIT. *Annal* XII. Cap. 56.

konden worden gedoemd, terwyl zy tevens talryk genoeg waren, om 's Volks blakende zucht naar vermaak gedurig voedsel te geven. En niet lang behoefde men naar zulke Menschen te zoeken. De *Christenen*, Vyanden van Rome's Goden, konden daartoe zoo gevoegelyk gebruikt worden: en, daar hun getal dagelyks aanwies, ontbrak het den moordlust nooit aan offers. Was men niet met *Hecatomben* te vreden, hier vond men *Myriaden* ter slagting! Ook plaagde nooit eenige ramp het Ryk; nooit overviel eene vlaag van dolheid het Volk, of dit laatste riep straks, als uit éénen mond. *Men werpe de Christenen voor de Leeuwen?* en deze wensch werd voldaan, zelfs (hoe bloedt hier het hart!) onder de beste Keizers, onder een' TRAJAAN, een' MARCUS AURELIUS! Even zoo brulde de bloed-gierige *Mexicaansche* Priester: *de Goden hebben honger!* en de Keizers haasten zich, hen met duizende gevangenen te verzadigen!

De Maaltyden en Voedingswyzen der Ouden (om ook hier van iets te zeggen) waren, naar mate der onderscheidene Wetten en Zeden, ook zeer verschillend. Men kan aan *Sparta* en andere *Dorische* Staten den lof eener groote matigheid niet weigeren; *Ionië*, ja geheel Grieksch- en Persisch Azie, daar en tegen, was met grond berucht wegens verregaande weelde en overdaad. Menschen, die het geluk in eene weldoorziene Tafel stellen, zouden het zeker

daar gevonden hebben. Immers 's lands ongemeene vruchtbaarheid vermenigvuldigde daar alle Voortbrengfelen der Aarde tot eenen kwistigen overvloed; terwyl de aangrenzende Zeé, (die Klein-Azie van drie kanten befpoelt) overvloed van Havens tot den Koophandel, en keur van Visch voor *Epicurifche* tafels verfchafte. De Wyn fchynt voor al in Klein-Azie, ja in geheel *Griekenland*, zeer algemeen geweest te zyn. Elke Maaltyd werd met bloemen getooid; de beker was met welriekende kranfen omwonden. Na het begin der Maaltyd, plengde men den eersten Wyn ter eere der Góden, en leide zich dan, in eene gemakkelyke houding, aan tafel; terwyl somtyds eene Fluitfpeelfter de gasten onder het Maal door maatgeluid ftreelde (*). Eene walgelyke onmatigheid en dronkenfchap fchynt, zelfs by de bloem der Burgery (†); die SOCRATES met zyn gezelfchap vereërde, zeer algemeen geweest te zyn. (Wy fpreken hier van *Athene*, alsmede tot *Iönië* behoorende; immers zy was Moeder Stad [*Metropolis*] van den *Iönifchen* Volkstak). Men heeft flechts in de reize van den jongen *Anacharfis* het 25 Hoofddeel natezien, om zich te overtuigen, dat de *Atheenfche Gourmands* in de tyden van PLATO en DEMOSTHENES aan de hedendaagfche *Paryfche* niets

toe-

(*) PLATO in *Sympos.*

(†) ID. *ibid. fub. fine.*

toegaven (*). Dan hoe dit zy; zoo wel de Grieken, als onze tydgenooten, werden in de hulde, aan de vermaken der tafel toegebragt, nog verre door de latere, verbasterde *Romeinen* overtroffen. Dit Volk in zyne vroegere armoede zoo matig, dat de *Consul* CURIUS, overwinnaar der *Samniten* en van PYRRHUS, volgens de bekende *Anecdote*, zelf zyne rapen kookte, sloeg, na de overwinning van *Carthago*, tot een byna ongeloofelyk uiterste van verkwisting in spysen over, en verwisselde zyne *Dorische* eenvoudigheid tegen eene veel meer dan *Ionische* weelde. APICIUS toch, na alle de vermogens van zynen geest, en het grootste gedeelte zyner aanzienelyke bezittingen in kwistige Maaltyden verspild te hebben, benam zich zelven het leven, om dat hy twyfelde of hy wel van omtrent *f* 300,000 Guldens, die hem nog overschoten, als een *Epicurist*, zonde kunnen bestaan.

Onder de *Romeinen* vindt men van verkwisters ten dezen aanzien gewaagd, die alle onze denkbeelden van spilzucht en onmatigheid te boven gaan.

Ik wil niet eens spreken van LUCULLUS, die Maaltyden liet aanregten, welke hem 50,000 drachmen (15,000 Gulden naar onze munt) kostten, zonder dat hy eens op gasten gerekend had; van AN-

TO-

(*) Zie ook ATHENEUS L. IV. Cap. 5. aangehaald by MEERMAN, Aanm. op de GROOT's *Parallela* I. D. p. 269.

TONIUS, die zich niet schaamde, zyne walgelyke ongebondenheden van daags te voren te midden van den Raad zeer zigtbaar te verraden; maar wat moeten wy van deezen VITELLIUS denken, die zich schandelykheden veroorloofde, welken, tot eer onzer tyden, nu ongeloofbaar voorkomen, althans geheel onbekend zyn (*). Voor al bestond dit in de onteerende gewoonte, van zich niet alléén ter voorbereiding tot het Maal, maar zelfs te midden van hetzelve, ter voldoening der vraatzucht, boven den eisch der Natuur, door braakmiddelen te ontlasten.

Doch de Dronkenschap voor al heerschte te *Rome* in eenen verschrikkelyken graad (†). De beroemde, de deugdzame, de *Stoïsche* CATO, was even min afkeerig van Dronkenschap, als zyn voorzaat, de *Censor*, van wellusten. — Doch het lust my niet, verder in eene stoffe uitteweiden, die het my zeer ligt vallen zou, uit CICERO, SUETONIUS, TACITUS, DIO CASSIUS, ATHENEUS, JUVENALIS, en nieuwere Schryvers met eene menigte voorbeelden te verryken, en tot eene groote te doen uitdyen, welke de palen dezer verhandeling niet alléén, maar ook de wetten der welvoegelykheid, by heden

den

(*) SUETON *in* VITELL. Cap. 13. DIO CASS. L. LXV. C. 2.

(†) MEERMAN haalt in de reeds dikwerf genoemde Aanmerkingen op DE GROOT uit PLINIUS Voorbeelden van de *Romeinsche* Dronkenschap aan, die ons dat Volk, als Dieren in Menschen gedaante, vertoonen.

hendaagsche Volken in zeden en schryfstyl aangenomen, zou te buiten gaan. — Dit ééne slechts; de verfyningen der weelde, de meer beschaafde, minder in het oog loopende, minder alle de wetten van betaamlykheid, orde en zedelykheid overtredende gewoonten, zoo in het nuttigen van spys als drank, die, zelfs in de weelderigste en rykste Maatschappyen, zelfs aan de schitterendste Hoven, in onze dagen algemeen zyn aangenomen, maken een zeldzaam *Contrast* met de Hofhouding van eenen PHILIPPUS, ALEXANDER, (twee Dronkaards in den uitgestrektsten zin van het woord) en hunne opvolgers, voor al echter met de tafel van eenen CRASSUS, die zich over het verlies van één fynen Zee-Visch in rouw gewaad kleedde (*), van eenen VEDIUS POLLIO, die den zelfden Visch met het Vleesch zyner Slaven mestte (†), van eenen J. CESAR, die zich, ter hartige nuttiging van een maal, met een braakmiddel wapende (§), van eenen TIBERIUS CLAUDIUS NERO, wiens bovenmatige zucht tot den Wyn hem de Parodie zyns naams in *Biberius Caldius Mero* berokkende; terwyl hy de zeldzame verdiensten, van zich mannelyk by de Flesch te houden, en in 24 uren dezelve niet eens te

(*) MEERMAN. tot aangeh. pl. bl. 279.

(†) SENEC *de Clem.* L. I. C. 18.

(§) CIC *ad* ATTIC. L. XIII. Ep. 52.

te verzaken, met het *Priesterschap* beloonde (*), eindelyk van eenen VITELLIUS, de kroon aller Vraten en Wynzuipers.

Dan, terwyl dus de Ouden, in hunne groote Steden, de door Oorlog en verdrukking (zeldzaam door Koophandel) op éengestapelde schatten in de brooddronkenste weelde, de beestachtigste onmatigheid en wellust verkwistten, zonderden zy daarvan niet één penningske af tot het aanleggen van vroome Gestichten, waarin de hulpelooze Ouderdom, de zwakke Kindsheid, of de schamele Armoede behoorlyk verzorgd, althans voor honger en naaktheid beveiligd werden. De *Atheners* mogten verdienstelyke mannen eene plaats in het *Prytaneum* aanwyzen; de *Lacedemoniers*, door eene gelyke verdeeling, en het verbieden van splitsing der akkers, gelyk mede door het gebruik van zwaar yzer geld, zoo wel armoede als rykdom zoeken te verbannen; de *Romeinsche* Raad en Keizers mogen den Volken door het uitdeelen van Koren, het verlies zyner onafhanklykheid vergoeden: nergens echter is my éene plaats van oude Schryvers bekend, die bepaaldelyk van onderstand aan Armen, Ouden, Gebrekkigen of Weezen spreekt. Geen wonder! men waardeerde den Mensch slechts in zoo verre als hy den Staat nuttig, als hy een bruikbaar Burger was: en welk nut konden

(*) SUETON. in TIBER. C. 42.

den toch alle de opgenoemde fooIten van wezens het Gemeenebest aanbrengen? De liefde van Menfchen, *als* Menfchen, tot elkander, mogten fommige Wysgeeren en Dichters in de *befpiegeling* kennen, in de *beoefening* vinden wy deze bekoorlykfte aller deugden fchier nergens, dan voor zoo verre zy met het onmiddelyk nut van den beoefenaar verbonden was.

Dan, men zal met reden vragen: hoe was het mogelyk, dat een Staat in wezen kon blyven, zonder eene of andere inrigting ten behoeve der arme of gebrekkige klasfe? Men onderftelle voor een oogenblik onze Staten zonder Geftichten of Onderftand voor ongelukkigen; zou 'er dan niet een groot getal derzelve van honger vergaan, en het overfchot, door den nood geperst, heul in burgelyke onlusten zoeken, en zich met geweld Brood pogen te verfchaffen?

Ik antwoorde hier op:

1°. Het laatste was al dikwyls het geval, te meer, daar de reeds boven, als eene hoofdbron van burgertwisten opgenoemde, ledigheid de *masfa* der voortbrengfelen van den Volksvlyt aanmerkelyk verminderde. Ik twyfel niet, of de herhaalde oproeren te *Athene*, en de lange binnelandfche rust in *Creta* en *Sparta* ontftonden daar uit, dat men in eerstgemelde Stad vele behoeftigen had, en niets voor de-

 zel-

zelve deed, dan het toetellen van eene kleinigheid voor het bywonen der Volksvergaderingen; terwyl in de twee laatst genoemde Burgeryen de armoede, zoo veel mogelyk, werd voorgekomen. Te *Rome* leert de Geschiedenis duidelyk, dat de armoede der smalle Gemeente, en hare mishandeling door de woekeraars, de meeste der in den aanvang van het Gemeenebest zoo talryke onlusten hebbe doen ontstaan.

2°. De *Kindermoord* was overal, zoo niet stellig, echter by oogluiking, geoorloofd, gelyk wy boven gezien hebben. Dit kon dus aan die ontaarde Ouders, welke door dit gevloekte hulpmiddel hunne Huishouding verligten wilden, altyd tot eene toevlugt in gebrek dienen; gelyk wy daarvan nog in *China* het voorbeeld zien, waar de sterke bevolking van dit Ryk de armoede zoo drukkend maakt, dat velen hunne Kinderen of in het water, of op de straten der Steden, aan de genade des toevals overlaten.

3°. De *Slaverny*. Dit hulpmiddel was wel het krachtdadigste van allen. Immers waar de Slaverny geoorlofd is, daar kan de Man of de Vrouw, die volstrekt geene middelen van bestaan meer hebben, zich verkoopen aan een Rykaard, die altyd wel eenige party van hun zal weten te trekken. Men werpe hier niet tegen: in *Europa* zou men ook, door zich tot arbeid of Heerendienst te verhuren, het zelfde doel bereiken kunnen, zonder den Staat of

den

der Gemeente tot last te worden; dan tot *bediening* is slechts een zeer bepaald getal Menschen noodig, en tot *arbeid* zyn niet allen even geschikt, of kunnen by gebrek aan werk niet allen gebruikt worden. By de Ouden daar en tegen was de Slaaf of Slavin gehouden, *alles* te doen wat de Heer van hun eischte, zelfs de geringste bezigheden, die wel minder moeijelyk maar des te lager en verachtelyker zyn. Ik zwyg van het groot aantal meer ongelukkigen, die de Heer tot zyne dierlyke wellusten bezigde.

Zoo was dan meer dan de helft der arme Ingezetenen, by de Oude Volken, niet onder de zachte bedeeling van een' Staat geplaatst, die, geschraagd door Godsdienstige beginselen, slechts de liefdadigheid der Rykeren voor hunne arme Broeders en Zusters behoeft te regelen, maar gekneld in het yzeren juk van willekeurige, veelal geweldige, wreede, of dartele Meesters. Doch werd hun dit juk te ondragelyk, of pynigde den vryen Burger de armoede te zeer, ook in dat geval, bleef beiden nog een middel over, namelyk:

4°. De *Zelfmoord*. Onze hedendaagsche, op Godsdienst en verlichte Rede gegronde begrippen, keuren den Zelfmoord ten sterksten af, en het is nog niet lang geleden, dat overdrevene strengheid den Zelfmoorder een eerlyk graf ontzeide. Juist het tegendeel had by de Ouden plaats. Byaldien de Staat in gevaar was, om onder een Dwingeland te

bezwyken, werd de Zelfmoord, volgens het begrip dat men als Burger nu toch staatkundig dood was, voor eene kloeke en loffelyke daad gehouden; doch de Grieken, die wy in meest alle opzigten menschelyker en zedelyker vonden, dan de latere Romeinen, by welke de zedelyke verdorvenheid den hoogste trap schynt beklommen te hebben, dien zy ooit bereiken kan, — de Grieken waren nog meer of min huiverig voor eene geweldige verwoesting onzer natuur: en wy zien met genoegen by PLATO (*) en EPICTETUS (†) duchtige gronden tegen den Zelfmoord aangevoerd. CATO daar en tegen, BRUTUS, CASSIUS, en ATTICUS, die onder de beroemdste, en misschien deugdzaamste hunner tydgenooten eene aanzienlyke plaats bekleedden, ontnamen zich, de drie eersten door staal, de laatste door honger, het leven. Onder de Keizers was hy, die door Zelfmoord het vonnis voorkwam, verzekerd van zyne bezittingen aan Vrouw, Kinderen of Naastbestaanden te laten, welken anders ten behoeve der Kroon verbeurd verklaard werden.

Dit baarde een onnoemelyk getal Zelfmoorden onder de bloeddorstige *Tyrannen*, die langer dan eene Eeuw te Rome achter elkander den Scepter zwaaiden. Van daar toch, dat zich THRASEA, SE-

(*) In PHOEDONE.

(†) ARRIAN. *de Epict. Comm.* L. I. C. 9.

SENECA, en LUCANUS, om nu slechts van een drietal te spreken, onder NERO, de aderen deden openen, in plaats van het vonnis des Regters af te wachten. Echter moet men bekennen, dat zy zeker waren van den bloeddorst des Dwingelands niet te zullen ontsnappen.

Doch was ook

5°. De *Herbergzaamheid* der Ouden en hunne heldhaftige *Vriendschap*, beide eenigermate diestbaar aan de belangen der Armoede. Men had niet ligt zwarigheid, op reis gebrek te lyden, zoo men slechts op de plaats zyner vreemdelingschap eenen Gastvriend had, die aanstonds zynen gast in huis op het beste, dat hy had, onthaalde. Echter schynt ook deze deugd by de Grieken meer, dan by de Romeinen, gebloeid te hebben. By de eersten vinden wy ook alleen het voorbeeld van eenen man, die stervende aan zyne vrienden het Legaat van — twee Dochters bespreekt, om dezelve naar haren staat uit te trouwen, en van Huwelyks goed te voorzien (*).

Wy zyn thans genaderd tot het *Derde* gedeelte van dit Hoofdstuk; eene beschouwing van het zedelyk, verstandelyk en Godsdienstig geluk der Oude Vol-

(*) Men moet echter hier tegen over stellen, dat het gemis van Herbergen een groote last voor den Reiziger was, die het ongeluk had hier of daar geen Gastvriend te hebben.

Volken. Een allerruimst veld voorzeker! — doch de uitgebreidheid, waartoe het *eerste* onderdeel (*) van dit Hoofdstuk is uitgedyd, noodzaakt my hier slechts kort te zyn en alleen de voornaamste zaken aante roeren.

Egypten en *Assyrië* schynen de geboortelanden der Afgodery en tevens der voornaamste kundigheden geweest te zyn. Dit schynbaar *Contrast* laat zich zeer gevoegelyk uit den aard der zake verklaren. Beide die Ryken waren, zoo 't schynt, de vroegst beschaafde (†), en hadden dus ook het eerst eene Orde van *Priesters*, mannen, welke de reeds over de geheele Aarde verbasterde Godsvereëering bepaaldelyk en uitsluitend hadden waartenemen. Is het te verwonderen, dat deze, door belang gedreven, allengs hunne kundigheden, (waarop zy alleen tyd en gelegenheid hadden, zich toe te leggen) voor aller oogen in een geheiligd donker verborgen, en alleen hunne byzondere gunstelingen den toegang tot die *Mysteriën* vergunden? — terwyl de menigte, door *Allegoriën*, Feestgebaar, Afgodsbeelden en Plegtigheden gemompt, met het diepste ontzag voor hare *Priesters* nederboog, die in de schaduw des altyd heiligen Tempels, als Dienaars der Goden geëerd, zich

(*) Zie deze drieledige verdeeling op Bladz. 11. boven.

(†) Ik spreek hier niet van de *Indianen* of *Chineezen*, (om dat beide buiten myn bestek liggen) op welke het hier gestelde ook grootendeels toepasselyk is, voor al op de *Bramínen* der eerstgemelden.

zich alleên op de wetenschappen behoefden toe te leggen, en dus de eerste Starrekundigen, Landmeters, Geneesheeren, en Geschiedschryvers werden. De Starrekunde was meer in *Babylon* te huis, en verbasterde daar spoedig in Starrewichelary; beide daar en in *Egypte* diende zy voornaamlyk, behalve tot de voordeelen eener meer geregelde verdeeling van den Arbeid in het dagelyks leven, tot de vestiging dier buitesporige tydrekening, welke den Nationalen trots zoo streelde, en, daar deze Volken toen alleên iets van de Starren wisten, door de overige, onkundige Wereld met eerbied geloofd werd. Hoe is het mogelyk, dat men, in de 19 Eeuw onzer Jaartelling, te midden onzer verlichting, na dat men eenen HUIGENS, CASSINI en NEWTON, gehad had, zich door partygeest en Godsdiensthaât zoo verre heeft laten vervoeren, om niet alleen aan de nog min ongerijmde voorgevens der *Egyptische* Priesters, maar zelfs aan de belagchelyke *Chaldeeuwsche* tydrekening een onbegrypelyk gewigt te hechten!

Dan, het waren zulke onschuldige Fabelen alleen niet, waarmede men de Volken om den tuin leidde. De Starren, de Zon de Maan, de Oudste Godheden des, van het verheven *Monotheïsmus* afgedwaalden, Menschdoms, werden al spoedig, niet vervangen, maar vermeerderd, door een drom van Zinnebeeldige wezens, die de *Natuurbeschouwing*, of van gestorvene Helden en Wetgevers, die de *dankbaar-*

 heid

heid vergoodde, en wel dra dermate wist te verwarren, en hunne oorſprong te verdonkeren, dat wy niet weten, of BEL en OSIRIS Zinnebeelden der Zon, of oude weldoeners der Volken, of THAUTH de uitvinder der Schryfkunst of eene kolom; of hy een *Egyptenaar* of *Phenicier* geweest zy. De behendige Priesters, zoo te *Babylon*, als te *Thebe* en *Memphis*, maakten allengs een geheel zamenſtel hunner Afgodery op, waarin niet de Deugd, maar Eerbied voor de afzigtigſte Goden, derzelver aanbidding, en ontzag voor hunne heilige Priesters en Kerkgebouwen de hoofdrol ſpeelden.

Here fix'd the dreadful, there the blest a body,
Fear made her Devils, and weak Hope her Gods,
Gods partial, changeful, pasſionate, unjust,
Whoſe attributes were Rage, Revenge or Lust,
Such as the ſoul of Cowards might conceive,
And, form'd like Tyrants, Tyrants would believe,
Zeal then, not Charity, became the guide,
And Hell was built on Spite, and Heavn on Pride.

POPE.

De razende zucht naar Zinnebeelden was zoo groot, dat men de kracht, of liever de helling in de ganſche Natuur, welke de wezens tot onderlinge vereeniging dryft, in *Egypte* onder de onbeſchaamdſte, geheel onbedekte gedaanten aan het oog der menigte vertoonde, en den *Phallus* zelfs in een omgang

gang van Vrouwen deed dragen. Erger nog was het hier mede in *Babylon* gesteld. Daar moest, volgens het verhaal van HERODOTUS (*), elke Vrouw *zich ter Eere dier gepersonifieerde* kracht, (de *Venus* der Grieken) eenmaal in haar leven aan den eersten, den besten, Vreemdeling, in den Tempel der Goden voor geld ten prooije geven. Nog meer, het mogen nu *Allegoriën* der Hemelteekenen, of der Overstroomingen van den *Nyl*, of volgens WARBURTON, een misbruik der *Hiëroglyphen* geweest zyn (†); altyd blyft het toch zeker, dat de aanbidding van *Dieren* en *Planten*, de laagste trap van menschelyke verbastering in het Godsdienstige, by de *Egyptenaars* een der voornaamste deelen van den Eeredienst uitmaakte; dat de Priesters en Koningen zich als om stryd beyverden, dit, de Godheid ontëerend, misbruik te bevorderen en voortteplanten. Niet slechts nuttige Dieren, de *Ibis*, de Koe, waren voorwerpen hunner verëering, ook de Krokodil, de Aap, de Kat, de Hond, Zee- en Rivier-Visschen, de Ajuin, de Knoflook, waren geheiligde, onschendbare wezens, die hunne zeer aandachtige verëerders vonden (§). Kon zulk een Godsdienst iets hoegenaamd bydragen tot schraging der Zedelykheid? Moest hy de ziel niet

(*) *Lib.* I.

(†) *Divine Legation of* MOSES, B. IV. sect. 4. p. 177. &c.

(§) JUVENAL. *Satyr.* XV. v. 2. 1—11.

niet vernaauwen, het hart van verhevene gewaarwordingen, het verstand van hoogere beschouwingen aftrekken, naar dat loopend en kruipend Gedierte, naar die Gewassen des velds, aan welke de *Egyptenaar*, door bygeloof verdierlykt, zich gelykvormig scheen te willen maken? Neen! hoe groot ook de diensten zyn, door *Egypte's* Priesterschap aan de beschaving in 't algemeen, en aan de Staatkundige welvaart van hun land in het byzonder, betoond, zy kunnen niet halen by die misdaad van gekwetste Menschheid, dat zy, om lage byoogmerken te bereiken, in den geest van tallooze Natiën, die zich naar hun voorbeeld vormden, *de Heerlykheid des onverderflyken Gods veranderden in de gelykenis eens beelds van een verderflyk Mensch, en van Gevogelte, en van viervoetige en kruipende Gedierten.*

In *Babylon* schynt meer by uitsluiting de vergoding van Helden, althans de aanbidding der Godheid onder eene Menschelyke gedaante, plaats gehad te hebben. Reeds in de aloude tyden van JACOB vinden wy in de nabuurschap van *Assyrië*, in *Paddan's Aram*, *Teraphim* of Huisgoden, en het is waarschynlyk, dat de geheele Familje van *Abraham*, die uit *Ur der Chaldeën* afkomstig was, zich, zoo niet aan Afgodery, dan toch aan Beeldendienst schuldig maakte; om welke reden juist *Abraham* zich van haar moest afzonderen. Deze vroege gewoonte schynt naderhand ontzettend verërgerd te zyn, en de Chaldeeuwsche-

ſche BEL of BAAL werd de Hoofdgodheid, ook der *Syriërs* en *Pheniciërs*.

Niet zeer blykbaar is het echter, of de afgryſelyke Menſchenoffers van het laatstgenoemde Volk, welke het met zyne *Cananitiſche* Stamgenooten gemeen had, ook te *Babylon* 't huis hoorden. Eerder zou ik denken, dat de *Canäaniten* alleen de ſchuld dier verfoeijelyke uitvinding droegen; eene uitvinding, welke alléén de uitroeijing van den Hoofdſtam diens Volks, waar uit het vergif des ſchrikkelykſten bygeloofs het Oosten heinde en verre dereigde te verpesten, tot eene billyke ſtraf voor dat Volk, en tot een zegen voor de menschheid maakt.

Men zal dit zeggen niet voor al te ſterk houden, wanneer men het oog ſlaat op de plegtigheden van den Eerdienst, aan *Moloch* bewezen, den grimmigen Afgod van *Ammon*, hoogstwaarſchynlyk ook van geheel *Canäan* en *Phenicië*, en denzelfden, dien de Grieken en Romeinen te *Carthago*, eene *Pheniciſche* Volkplanting, wedervonden, en voor hunnen *Saturnus* hielden, (waarſchynlyk, om dat hy, gelyk deze, met welgevallen Kinderen verſlond.) Dáár zag men een beeld dier Godheid, het welk koperen, gloeijende armen uitſtrekte, om zyne Slagtoffers te ontvangen, en in zyn brandenden buik te ſtorten. En welke Slagtoffers! Krygsgevangenen, die hun lyf duur verkocht hadden, die den Aanbidderen van *Moloch* door dapperheid van hunnen arm op bloed en

tranen waren te staan gekomen? Hoe schandelyk ook; zou zich echter deze opoffering eenigszins uit Staatkundige redenen, uit den aan alle Heidensche Natien zonder onderscheid eigenen wrok tegen Naburen, kunnen laten verklaren. Doch neen! het waren *Kinderen*, lieve, onschuldige zuigelingen van de yverigste Dienaars zelve der Godheid, die by voorkeur het *reinste* bloed beminde, en liefst juist aan *de Ouders* de verscheurendste wonde wilde toebrengen. Doch wat zeg ik? zoo verre had het bygeloof hoofd en hart dier ongelukkigen verwoest, dat het verbranden van Kinderen, van Zuigelingen, der Moeder noch der Vader een knellend wee, maar hooge Eere scheen; dat zy *hunne dierbaarste bezitting*, het naauwste 't welk Natuur aan ons harte verbindt, met onverschilligheid, ja met vreugde, van de Moederlyke borst rukken, en aan een afzigtig Monster offeren konden; terwyl de klank van barbaarsche speeltuigen het geschrei der kleine martelaars verdooven, en alle opwekking van het ouderlyk hart voorkomen moest? Dat toch de partydige Wysgeer, die zoo verächtelyk op het joodsche Volk, en met zoo veel verfoeijing op deszelfs gewapenden inval in *Canäan* neder ziet, deze verkrachting der Natuur in 't Vader-, ja in 't Moeder hart beschouwe, en ons dan zegge, of zulke Volken verdienden te leven? of niet een allersterkst tegenmiddel tegen zulk een euvel noodzakelyk was? Gewis! hy zelfs, zoo nog een

vonk

vonk van menſchelykheid zynen boezem verwarmde, zou geene zwakkere uitdrukkingen ter wraking van dit misdryf vinden kunnen, dan die, met welke de Profeten *Juda* voor den Afgodsdienst waarſchuwen, — den Afgodsdienst, die daar oneindig van de meer menſchelyke dwalingen der *Grieken* verſchilde.

Men denke ook niet, dat het Bygeloof der *Canaaniten*, der *Pheniciërs* en *Carthagers* ſlechts aan enkelden, op gezette tyden, deze wreedheid voltrok; of dat de Afgodspriester zelf, met de ſlagtoffers zyner Godheid bewogen, onder een ſchreijend oog het onnoozel Wicht zyn Monster aangeboden; of toch de Moederlyke tranen geduld zou hebben? Verre van daar! Ten tyde van den aanval, door AGATHOCLES op hun Gemeenebest gedaan, geloofden de *Carthagers* dat SATURNUS op hun verbolgen was, om dat, daar zy te voren hunne liefste Kinderen dier Godheid opofferden, zy naderhand in 't geheim gekochte en opgevoede Kinderen ter ſlagting zonden. Men deed dus onderzoek, en vond eenige ondergeſtokenen by de genen, die ten offer zouden gebragt worden. Dit overwegende, bekroop, daar de vyand voor de Poorten was, de gemoederen bekommering, als of zy de Godheid in hare aloude voorregten verkort hadden. Om dus zonder verwyl dien misſtap te herſtellen, offert men *twee honderd* knaapjes uit de bloem des Adels. Ook anderen, aan beſchuldigingen onderhevig, bieden zich vrywillig

aan

aan ten getale van niet minder dan *drie honderd* (*). En by deze verfoeifelen mogt de Natuur en de Rede niet ten halve voor het bygeloof zwichten. „ In de Afgodery der *Carthagers*, was de zachtmoedigste fekfe, en die de meeste teederheid voor hare Kinderen heeft, verpligt, dezen, in eigen Perfoon, ten offer aan te bieden. De ongelukkige Moeders moesten het zelfde genoegen, dezelfde blydfchap vertoonen, wanneer zy deze teedere en onnozele Slagtoffers befchouwden, als of zy by een Feest tegenwoordig waren. Eéne heimelyke ontvlodene zucht, ééne uitgeftorte traan, ontnamen der offerhande alle hare verdienste. Hier op misdadig geworden, om dat de Natuur zich in haar had doen gevoelen, werden zy tot een geldboete en eene foort van fchande veroordeeld (†)." Dus handelde *Carthago*, en onderging derhalve met regt (fchoon onverdiend van de zyde harer verdelgers) de Straf, door eene altyd wakende voorzienigheid op de Hoofdzetels van het Menfchemoordend bygeloof gefteld (§).

Ke-

(*) Diod. Six. L. XV. c. 14.

(†) Turpin vergelyking tusfchen de *Romeinen* en *Carthagers*, voor Style *opkomst en bloei der Vereen. Nederlanden*, bl. 333, 334.

(§) Hoogstmerkwaardig komt het my voor, dat de Goddelyke Regtvaardigheid, die *Thebe*, *Memphis*, *Athene*, zelfs *Sparta*, *Rome* en *Babylon* aan den tand des tyds ter langzame vernieling overgaf, de Menfchen offerende *Canäaniten*, *Tyriërs*, *Carthagers* en *Mexicanen* aan het vuur en zwaard van Josua, *Nebucadnezar*, *Alexander*, *Scipio* en *Cortez* ter volftrekte omkeering overliet.

Keeren wy nu weder naar het Oosten te rug. De Godsdienst der *Perſen* was zeer verſchillend van die hunner Afgodiſche Naburen. De kennis aan éénen God, Schepper van Hemel en Aarde, was hun niet vreemd; reeds ten tyde van CYRUS ſchynen zy eenen Opperſten goeden God, en een' boozen geest, die oorſprong van al het kwaad was, geloofd te hebben. Hunne begrippen van de zuiverheid der hoogſte goede Godheid gingen zoo verre, dat zy het heiligſchennis rekenden, haar in Tempelen op te ſluiten, maar haar onder den vryen Hemel aanbaden (*). Weinig moeite kostte het derhalven, den edelſten aller veröveraren, CYRUS DEN GROOTEN, hun het verhevene denkbeeld van Gods éénheid inteboezemen, Hem, die de zege over *Babylons* zinnelooze Afgodery weg zou dragen, en door een leven, vol van de edelſte deugden, den hoogen invloed van het *Monotheïsmus*, op de Zedelykheid en het Staatsgeluk, boven het vernederend *Polytheïsmus* zou toonen. ZERDUSCHT of ZOROÄSTER bragt kort daarna, onder DARIUS, Zoon van HYSTASPES, den Godsdienst der *Perſen* nog nader by de zuivere kennis, welke *Israël* van het Opperwezen koesterde. Het is wel door de ontwyfelbaarſte getuigenisſen gestaafd, dat deze groote Wetgever ééne Hoogſte, ja eenige onafhankelyke, Godheid ſtelde, en dat zyn

OR-

(*) HEROD. L. I.

ORMUZD en AHRIMAN flechts twee gefchapene wezens, twee Engelen waren, waarvan de eene, met licht bekleed, deugd, rust en geluk voorftond; de andere, in duisternis gehuld, de misdaad, het onheil, en alle rampen der Natuur in zynen ftikdonkeren pacht uitbreidde. Van daar de verëering des Vuurs en der Hemellichten als zinnebeelden van den Engel des lichts, ja van GOD, die, ook volgens meer gelouterde begrippen, een ontoegankelyk licht bewoond (*). Éénmaal zou echter de goede ORMUZD over den boosaardigen AHRIMAN de zege wegdragen; dan zou er een *laatste Oordeel* plaats hebben. De Kinderen der duisternis, volgers van den Engel des kwaads, zouden met hem tot eene lange fmartelyke gevangenis in zyn nachtelyk Ryk gedoemd worden; terwyl de Kinderen des lichts met ORMUZD by den Vader des lichts en der deugd, by YEZD, eeuwige vreugde fmaken zouden (†). De zoo opgeklaarde ZOROÄSTER, die echter niet onwaarfchynlyk uit de Heilige Boeken der toen nog meest al in *Perfië* woonende *Joden* veel goede denkbeelden zal geput hebben, ZOROÄSTER was ook een fterk voorftander van den Landbouw, en zocht het Huwelyk en de vermeerdering des Menschdoms door alle ge-

[illegible]

(*) Zie HYDE *de Relig. Veter. Perf. Zend-Avesta*, par ANQUETIL DU PERRON. NIEBUHR's. *Reizen.* D. II.

(†) GROSE, *Voyages to the East-Indies* vol. I.

paste middelen te bevorderen, zelfs door aanspo- ringen uit Godsdienstige beweeggronden ontleend. Deze uitmémende man, wien *Opper-Azie* gedurende een tiental Eeuwen (tot aan de komst van MAHOMET) de bewaring van een wel niet geheel zuiver; maar toch ook niet ganschelyk gebrekkig denkbeeld van den Eenigen Waarachtigen God te danken had; viel, zoo sommigen willen, als een Slagtoffer van zynen yver, om die zelfde leer ook verder in het Oosten uittebreiden; de *Scythen* van *Balck* zouden hem, toen hy zyne zoogenaamde *Magie* ook by hun wilde invoeren, met 80 zyner Priesteren gedood hebben (*).

Wat 'er van deze overlevering zy; het is hier de plaats, om kortelyk eene aanmerking in te vlechten, die ik niet weet, ergers te hebben aangetroffen; doch welke over menig misverstand in de Geschiedenis, naar myn oordeel, eenig licht verspreidt. Men heeft den *Christelyken* Godsdienst zyne *onverdraagzaamheid*, in tegenstelling van de *inschikkelyke* Eeredienšten des Heidendoms, te laste gelegd; doch men heeft niet bedacht, dat die zelfde tegenwerping van alle soorten van *Monotheïsmus*, in tegenoverstelling des Veelgodendoms, geldt. Om nu niet eens van de volstrekt uitsluitende *Joodsche* Godsregering te spreken, waar de Afgodery, als misdaad van Staat, met

(*) HOLBERG's Leven van eenige meest Oostersche Mannen en Vrouwen.

met den dood gestraft werd, de *Mahometanen* hebben immers de uitbreiding hunner leer aan het Zwaard, aan hunnen blakenden yver tegen anders denkenden, doch voor al, en wel bepaaldelyk tegen Afgodendienaars, te danken. 'T is waar, zy brengen niemand, buiten den Oorlog, stellig om 't leven, die, hunne gevoelens niet aanklevende, *Hoofdgeld betaalt*; doch men weet genoeg van de schamperheden, de mishandelingen, die zy anders denkenden, zelfs hunne Geloofsgenooten in den God van Hemel en Aarde, de Joden en Christenen, doen ondergaan. De Secte van CONFUSIUS in *China* is waarschynlyk ook zuiver *Theïstisch*, (schoon anderen haar, misschien met regt, van eene verfynde Godverzaking of *Spinozismus* verdenken,) en deze vervolgt niet: maar *kon* zy vervolgen, heeft zy 'er de magt toe, zy die misschien het duizendste gedeelte des grooten *Chineeschen* Ryks niet uitmaakt? Zoo roemden de *Wysgeeren* in de 18 Eeuw hunne verdraagzaamheid, die straks, toen hunne Secte zegevierde, aan den moord of de ballingschap der Christen-Geestelyken bleek.

Wat de *Persen* betreft, wy zien, nog vóór ZOROÄSTER, reeds CAMBYSES de *Egyptische* Diergoden, tot groote ergenis der geheele Heidensche Wereld, verguizen en ombrengen; — en XERXES werpt de *Grieksche* Tempelen om verre, of verbrandt die; terwyl de veelgodendienaars altyd aanbid-

bidders van andere Godheden, ook buiten de hunne, worden, en elk Volk zynen *Olympus* niet ongaarne uitgebreid ziet.

Dit verschynsel kan geene verwondering baren, het ligt in den aard der zaken. Hy die éénen God aanbidt, kan niet zonder verontwaardiging zien dat Menschen, met eene redelyke ziel begaafd, Hout en Steen, of Dieren en Planten als beschikkers hunner lotgevallen eerbiedigen, hun de onderhouding van Hemel en Aarde toeschryven: en daar het geloof aan éénen God tevens onderstelt, dat slechts *ééne* wyze van in hem te gelooven en hem te dienen, de ware en hem meest welgevallige zyn kan, zoo is het een onvermydelyk gevolg, dat een zekere yver voor dien Eerdienst, welken een ieder voor de beste wyze houdt, om tot het Opperwezen te naderen, de ware vereêrders van éénen God *moet* bezielen, en ook dikwils, gelyk in alle menschelyke geneigdheden, tot uiteinsten, ja tot grove uitersten overslaat; een gevaar, waarvoor de *Polytheïst* beveiligd is, die in elk land Beschermgoden onderstelt, en dus by elke reize of landverhuizing ook zeer opregtelyk van Godsdienst veranderen kan. Doch de *vaderlyke beschermgoden* ook in het minst door twyfelingen te beleedigen — dit was eene andere zaak, gelyk wy verder zien zullen.

De Wysgeer dus, die het den Christelyken Godsdienst tot een verwyt, of een bewys van onwaarheid

aanrekent, dat hy, hoe zeer volgens zynen waren aard verre weg de zachtste en verdraagzaamste aller soorten van *Monotheïsmus*, nogtans ook een stellig geloof vordert, 't welk alle andere wyzen van Godsvereering uitsluit; deze Wysgeer moet of een aanbidder van JUPITER, OSIRIS, of BRAMA, en van hunnen geheelen sleep van Onder-goden worden, (waar toe hy toch, *in goeden ernst*, waarschynlyk van zelv' krachtdadig neigen zal) of zich in den afgrond der Godverzaking ter neêr storten? Doch dit laatste wordt al weder door het gezond verstand, (mits het zich met een dragelyk onbedorven hart pare) ten stelligste gewraakt; en VOLTAIRE zegt 'er immers zelf van:

Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer.

Waar uit dus ten slotte blykt, dat het Christendom zoo wel als andere takken van het zuivere *Theïsmus*, niet bestaan kan zonder zekeren yver vóór de zaak van dien God, wien men alléén en uitsluitend aanbidt, en dat het als zoodanig geene de minste berisping verdient. Uitersten zyn hier, gelyk over al, het werk van menschelyke vooröordeelen en driften. Doch keeren wy, na dezen uitstap, weder tot de *Persen* te rug.

Het schynt niet, dat de gezuiverde Godsdienstbegrippen van ZOROÄSTER grooten invloed op de zedelykheid zyner Natie gehad hebben. Dit moeten wy gewis aan dien kanker van het Oosten, het on-

onzalige *Despotismus*, wyten; het *Despotismus*, 't welk na zoo vele Eeuwen zich nog heden in die zelfde gewesten handhaaft. Doch de oude *Persische* Geschiedenis is ons te weinig bekend, om stellig te bepalen, of niet ZOROÄSTER's menschlievende, en Gode niet geheel en al onwaardige leere, in de stilte der Huisgezinnen, in den omgang der menschen onderling, in de behandeling van regt en gerechtigheid, in de oefening van verborgene, maar des te edeler deugden, eenen zeer aanmerklyken invloed hebbe uitgeoefend, welken de *Grieken*, die alleen de Oorlogsvoorvallen, en de zeden van een zeer bedorven, en daarby onbepaald willekeurig, Hof te boeken hadden, uit het oog verloren; — daar toch de *Grieken* zelve, geheel door vooröordeelen omzwachteld, zich van eenen *Nationalen* Godsdienst zonder beeldendienst, en waarby hunne Godheden niet eenigzins in het spel kwamen, geen denkbeeld maken konden, en dus niet in gebreke bleven, hunnen JUPITER en hunnen APOLLO ook in *Persië* te zoeken.

Dan het wordt tyd, den meer zinnelyken Godsdienst van dat vernuftig Volk zelf een weinig nader te beschouwen. De oudste, nog bestaande, Gedenkstukken, waar uit wy dien Godsdienst kunnen leeren kennen, zyn de Gedichten van HESIODUS en HOMERUS. Ik noem HESIODUS het eerst, als, zoo al niet, gelyk SCALIGER beweerde, de oudste dier beiden Grieksche Barden, althans in zuiverheid van

Gods-

Godsdienstige begrippen, den voorrang boven den laatstgemelden verdienende.

In den JUPITER van HOMERUS, vindt men, wel is waar, ook wel den Hoogsten, Almagtigen en Albesturenden God, doch, in eenen nog sterkeren graad, in dien van HESIODUS.

Deze spreekt ook wel van de *Goden* in het algemeen, doch zyn JUPITER is de Hoogste, „de „Opperste, door wiens wil de menschen beroemd „en onbekend zyn; want ligtelyk verheft, ligtelyk „ook vernedert hy, ligtelyk ontneemt hy den ver„maarden zyn roem, plaatst den onbekenden in de „hoogte, maakt het kromme regt en stuit den ster„ken in zyne vaart (*)." Allerbyzonderst ook in zyne Voorzienigheid over de daden der menschen; hy beloont regtvaardigheid, en straft het onregt. De Koningen moeten daarom naar billykheid handelen: de Goden toch zien hunne wandaden; „*want drie„duizend Onsterflyken heeft Jupiter op de alvoedende „Aarde, wachters der sterflyke menschen, die regt„matigheid en boosheid beide beschouwen* (†)." Deze laatste plaats komt my vooral zeer merkwaardig voor, om dat daar in duidelyk schynt geleerd te worden, dat alle Ondergoden van Griekenland in dien tyd, aan niet veel meer dan ons denkbeeld van *bescherm-*

En-

(*) HESIOD. *Oper. & Dies.* v. 3—37.

(†) ID. *ibid.* v. 250—252.

Engelen beantwoorden, en dat JUPITER in hun begrip niet flechts de Hoogfte, maar zelfs genoegzaam de Eenige *ware* Godheid was.

Dan, by HOMERUS, 't zy men zulks aan zynen lateren leeftyd, of aan zyne, volgens de algemeene overlevering, veelvuldige Reizen, vooral naar Egypte, hebbe toe te fchryven, komt dit gevoelen reeds aanmerkelyk verbasterd voor. Zyn JUPITER is voor misleiding, voor flaap, vatbaar; hy *vreest* de barfche luimen van JUNO, die hy wel bedreigt, doch ook nu en dan ontziet. — HOMERUS heeft ook omtrent de Voorzienigheid die zuivere denkbeelden niet, welke aan zynen Medezanger eigen waren. By hem vinden wy reeds duidelyke fporen van het ongelukkig gevoelen, dat de Godheid zich minder aan de deugd der Stervelingen, dan aan hunne Offerhanden, laat gelegen zyn. Voor 't overige kan men niet ontkennen, dat HESIODUS, die als Dichter oneindig verre beneden HOMERUS ftaat, dezen als Zedemeester (waarin toch ook de laatste groot is) nog overtreft. Zyne Raadgevingen tot werkzaamheid (*), billykheid (†), liefde onder naburen (§), zyne waarfchuwingen tegen beleedigingen van Weezen en Gryfaards (**), aannemen van gefchenken om het Regt te

(*) Oper. et Dies. p. 296—315.
(†) P. 211—290.
(§) P. 341—349.
(**) P. 328—332.

te buigen, enz. ſtaan met zyne, althans wat de beoefening betreft, gezonde Godsdienstige begrippen in eene ſchoone overeenſtemming, en dienen mede ten bewyze, dat het *Theïsmus* niet alleen ouder is dan het *Polytheïsmus*, maar dat ook het eerſte alleen waarlyk bevorderlyk is voor de Zedelykheid.

De Fabelen, die ſedert de tyden van HOMERUS hoe langs zoo meer toenamen, werden eindelyk in een doolhof van onzin, in de *Mythologie*, tot één ligchaam vereenigd, waar aan de *Grieken* in den beginne *algemeen* geloofden. Deze algemeenheid ſtrekte zich niet alleen over het Volk, maar ook over de Wysgeeren uit, die, zoo zy al aan de Volkoverleveringen twyfelen mogten, dan toch hunne denkbeelden, uit vrees voor het lot van ANAXAGORAS, SOCRATES, en ARISTOTELES (*), diep in den boezem ſmoren moesten. Doch op deze burgerlyke onverdraagzaamheid der Ouden omtrent *Landgenooten* zullen wy naderhand terug komen. Beſchouwen wy nu liever, doch zeer kortelyk, den geest der Griekſche, en der daarvan grootendeels afgeleide Romeinſche Fabelleere.

Men is in de 18 Eeuw met allen yver bedacht geweest, om de uitmuntende bekoorlykheid der *Mythologie*, die alles bezielde, aan alles den levensadem en het kleed der bevalligheid ſchonk, verre, zeer ver-

(*) Zie boven bl. 52. 59. 62.

verre boven den treurigen Godsdienst, die thans heerscht, te verheffen; men vindt het zoo eentoonig, zoo ondichterlyk, dat eên Algoed, Alwys, Almagtig, Regtvaardig en Geestelyk wezen den fcepter des Heelals voert, en geene Offerhanden, geene Staatſiefeesten, maar Deugd en Geloof vordert: welke eene ryke ſtoffe tot aangename mymeringen, tot lieve verdichtſelen verdween niet met de VENUS, met de drie Bevalligheden, de negen Zanggodinnen? Zekerlyk, de verdrietige herinnering aan een lydende, op de wreedſte wyze ſtervende Godszoon, die gewillig dit alles, uit liefde voor de menſchen, op zich nam, en daar by vlekkeloos rein in hart en wandel was, kan immers op verre na niet halen by die zegevierende, luisterryke Godenzonen, een' BACCHUS, HERCULES, ACHILLES, die niet zoo eenparig zedelyk handelden, maar door het opvolgen hunner driften ſtoffe voor de verhevenſte tafereelen des Dichters gaven! Voeg nu deze beide beſchouwingen byeen. Zie hier een' vrolyken, lagchenden, vriendelyken Godsdienst, met bloemen getooid, die de beminnelyke ſtruikelingen, of veeleer involgingen der zoetſte hartstogt, welke het leven allêen tot tegenwigt tegen zoo veele rampen dienen, niet ſlechts vergeeft, maar aanmoedigt, en ten laatsten het graf, het einde van alles, nog met bekoorlyke droomen omringt! Beſchouw dáár eene ſtroeve, harde, en ongezellige leer, zoo wat in-

 houd

houd als voordragt betreft van alle *Æsthetische* waarde ontbloot, de Aarde van hare onzigtbare bewoners, de Goden der Bosschen, der Bergen, die de verbeelding zoo betooverden, ontvolken; zie, in stede der *Eleusinische* Feesten, der *Panatheneën*, der *Bacchanalia*, het Volk met bovennatuurkundige leerstellingen *en* de vereëring eens Gekruisigden, met de ongerymde vrees voor de Helle, of de harsenschimmige hoop op een' zeer vervelenden Hemel gepaaid; terwyl men den mensch hier op Aarde de vermaken der liefde, dien waren Hemel, buiten *Hymens* kluisters, ontzegt!

Dit is, zoo ik meen, de bedoeling, (schoon zy 'er allen niet zoo openlyk voor uitkomen) der nieuwe Heidenen, welke JUPITER's Feesten, Vader LIBER's plegtigheden, en APHRODITE's bekoorlyke omgangen zoo gaarne hersteld zagen. Maar was het dan waarlyk zoo wenschelyk, in den Godsdienst geene waarborg, noch voor de zedelykheid, noch voor een volgend leven, noch voor belooning der Deugd, en straffe der Ondeugd te hebben? Was het voor den echten vriend der braafheid wel zulk een Feest, de *Dionysiën* by te wonen, die zich door alle soorten van oneerbaarheid, door den dienst van den *Phallus*, (de kieschheid onzer tale verbiedt my dit woord te vertolken) door het razend getier van vrouwen, die alle schaamte en betamelykheid met voeten treden, om zich, door den wyn verhit, ha-

ren God regt waardig te maken, — te *Rome* zelfs door Nachtfeesten van het moorddadigste ja voor den Staat gevaarlykste soort, onderscheidden? 'T is waar; zy leverden levensgenot op: doch bloost men niet by de stelling, dat zulk een genot een redelyk wezen zou waardig zyn? — De dienst van FLORA strooide met ruimen handen de bloemen der wellust, — bloemen, ja, voor den ongelukkigen, die de zedelykheid uitschudt en straks die Bloemen in stekende Doornen zal verwisseld zien! De VENUS *Pandêmos*, (in goed Nederduitsch de *Allemans-Hoer*) zag in het beschaafd *Athene* Tempels ter harer eere gesticht, wier Priesteressen gehouden waren, zich harer Godinne waardig te gedragen; — om van de *Mysteriën* te zwygen, die misschien, van leerscholen der Deugd en der Onsterfelykheid, in broeinesten der vuilste misdaden ontäardden. Liefde tot het goede kan men schier niet verwachten by Volken, die in hunne Goden *alle* Ondeugden, zonder onderscheid, aanbaden; Kindermoord in SATURNUS; mishandeling des Vaders, Overspel, Bloedschande *Pederastie* in JUPITER; Ontucht en Vrouwenkracht in NEPTUNUS, MARS, APOLLO, VENUS, (doch waartoe ze opgeteld? in *allen*, zelfs in de preutsche Jagdgodin, en den norschen Koning der Schimmen); — wreedheid mede in alle Goden, die, wanneer eene Offerhande hun te gering was, of, by verwaarlozing derzelve, geheele Steden en Volken door

oorlog, honger of pest vernielden; opvliegendheid, hoogmoed en kwade luimen in JUNO; *Dievery* in den Bode der Goden, den bedriegelyken MERCURIUS, van wien OVIDIUS getuigt, dat hem op zynen Feestdag de Kooplieden eerst om kwytſchelding hunner voorgaande oneerlyke ſtreeken, en daarna om begunſtiging hunner nog te begane bedriegeryen aanriepen.

Da modo lucra mihi, da facto gaudia lucro,
Et fac ut emptori verba dediſſe juvet,
Talia Mercurius poſcentem ridet ab alto,
Se memor Ortygias ſurripuiſſe boves.

OVID. FAST. L. V. vs. 681.

Voeg hier by, dat de *Koorts* benevens nog verſcheidene Ziekten en Ondeugden te *Rome* Tempels hadden; om nu van den Drekgod STERCUTIUS en zyns gelyken te zwygen. Waarlyk bewondering grypt ons aan op het gezigt der *Griekſche* en *Romeinſche* Gemeenebesten, dat 'er nog zoo veel zedelyk gevoel, nog zoo veel deugd, nog zoo veel ſchaamte kon huisvesten by hunnen verfoeilyken Eerdienst, aan zulke Monsters betoond. — En deze, met misdaden bezoedelde, Afgoden, worden door verlichte Wysgeeren in de 18 en 19 Eeuw geroemd, door Wysgeeren, die het verhevenſte model aller deugden kennen, en — beſpotten! Kan de zinnelykheid, van alle teugels ontdaan, byſterder voorthollen

len (*)? De Grieken en Romeinen dus, aan eenen menschontëerenden Godsdienst geketend, *moesten* minder aanleiding, minder prikkels tot Deugd bezitten, dan by ons het geval is; zy moesten natuurlyk onzedelyker zyn. — Deze verklaring der veelvuldige misbruiken en snoodheden, by de Ouden meer dan by ons in gebruik, is zoo natuurlyk, dat zy aanstonds in 't oog valt. Doch wy kunnen haar nog door een paar voorbeelden staven. De *Lacedemoniërs*, die van alle Grieken alleen de heillooze gewoonte hadden overgehouden, om, Jongelingen voor het altaar van DIANA ORTHIA ten bloede, ja ter dood toe, te geeselen, de *Lacedemoniërs* waren ook het wreedste en onbarmhartigste volk van *Griekenland*, gelyk boven getoond is. De zinnelyke dienst van VENUS maakte de *Cypriërs* verwyfd, en boven alle beschryving dartel; de *Romeinen*, die, even als de

(*) De Heer BONSTETTEN, mede een yverig voorstander der Heidensche Oudheid, laat zich, na dat hy kort te voren van de Veldgoden, onder anderen van STERCUTIUS gesproken had, dus hooren: *C'est toujours a regret quel'on passe du pays de l'imagination, aux froides regions d'une lumièrè, que, le plus souvent en arrièrè de nos actions, semble donner plus de remords que de vertus, et plus de regrets que de jouissances*; om dat onze werken boos zyn moeten wy dus het licht schuwen? Deze *Naïve* belydenis is zekerlyk zeer *Consequent*. *Voyage sur la Scene des 6 livres de l'Enëide*, *Génève an* 13. *pag.* 154—157. Elders, zelfs twee of driemalen ergert deze Schryver zich geweldig, dat de *Capucynen*, op het *kapitool* de plaats van JUPITER durven innemen. Ik ben 'er verre af, van de *Capucynen* te willen voorspreken, maar indien zy zoo onzedelyk waren als JUPITER, geloof ik toch, dat zelfs de slechte Politie van *Rome* hen niet ongemoeid zou laten.

de Grieken, tallooze Afgoden verëerden, die, het zy *Allegoriën*, het zy vergode menschen waren, dienden ook nog, boven hunne Meesters, den *Schrik*, en de bovengemelde ondeugden en ligchaams gebreken. Dit domme bygeloof maakte hen dan ook tot lydelyke wezens in de handen des Raads, die nu, zoo dikwerf het onweerde, of by elke gelegendheid, dat de Wigchelaars de voorteekenen voor ongunstig verklaarden, de Volksvergadering stuitte, en intusschen naar eigen goeddunken kon handelen. Deze schrandere Huichelaars, die (hoogstwaarschynlyk althans, gelyk blykt uit het geval van den door hun verscheurden ROMULUS, dien zy naderhand vergoodden), den Godsdienst slechts als een guichelspel gebruikten, om de Gemeente te mompen, hadden ook hunne *Heilige Boeken*, waar over zy alleen het opzigt hadden, de *Sibyllynsche* namelyk. Dezen zagen zy, in tyden van gewigt of gevaar, altyd in; en daar de Staat zich naar de uitspraak regelen moest, lag, door de kluisters van het bygeloof, het Gemeenebest gekromd aan hunne voeten. Een ander treffend blyk van het *Despotismus*, door den Raad, met hulpe van het bygeloof, over het Volk geöefend, beschryft ons LIVIUS, in het begin van zyn 4 Boek, waar de Consuls de Gemeenslieden, die op regt aandrongen om met de Raadsheeren te mogen huwen, voor dryvers eener *verwarring der algemeene en byzondere Godsdienstige gebrui-*

bruiken (*), uitkryten, en zich niet fchamen, te beweeren; dat de gemengde Huwelyken eene *byna Beestelyke Gemeenfchap* der Raadsheeren en des Volks zouden te wege brengen, zoo dat de daar uit geborene Kinderen noch hun bloed noch hunne heilige plegtigheden zouden kennen, ja, daar zy ten deele tot den Raad, ten deele tot het Volk behoorden, halfllachtige wezens zouden uitmaken. Hoe trotsch, hoe verwaand ook de Adel in *Christelyke* landen ooit moge zyn, of geweest zyn, hy waagde het toch nimmer, zelfs niet in de middel-eeuwen, om zyne vooröordeelen door Godsdienstige gevoelens te styven, en, gelyk in deze zoo *gelukkige*, zoo *deugdzame Republiek*, met een koperen voorhoofd, te midden des eersten Staatsligchaams, eene *Mesälliance* (mistrouw of zoogenaamde *encanaillering*) BEESTELYKE *vermenging* te heeten.

Wat het toppunt van alle Bygeloof, de Menfchen-offers, betreft; de *Grieken* maakten zich daaraan, althans federt hunne hervorming door *Egyptifche* en *Phenicifche* Volkplantingen, zelden fchuldig. Evenwel eischten hunne gefneuvelde Helden, in de tyden des *Trojaanfchen* Oorlogs, verzoening door menfchen bloed. ACHILLES offert aan de fchim van PATROCLUS twaalf edele *Trojaanfche* Jongelingen. Zyne eigene fchim wordt door den dood van POLYXENA bevredigd, die men na *Ilium's* verove-

(*) *Perturbationem aufpiciorum publicorum privatorumque.*

overing, ſtatig ter zyner eere doet ſterven. AGAMEMNON offert te *Aulis* zyne Dochter IPHIGENIA aan de verſtoorde DIANA, om de ontwerpen zyner wraak- en heerschzucht te volgen. De *Romeinen* hebben ſlechts twee voorbeelden dier wreedheid, de levendige begraving namelyk van twee *Galliërs* en twee *Grieken*, met twee Vrouwen van beide die Natiën, door hun ten tyde van den *Galliſchen* Oorlog (in het jaar 527. na *Rome*) gepleegd, en voor HANNIBAL's inval herhaald.

Nog eene byzonderheid van belang ſtaat ons in den *Griekſchen* en *Romeinſchen* Veelgodendienst te overwegen: de *Apotheöſis* of vergoding hunner *Koningen* en *Ceſars*. Het is zeer opmerkelyk, dat juist de verlichtſte tyden der beide landen deze zeldzame afdwaling der menſchelyke rede aanſchouwden. ALEXANDER, ſchoon door den Wysgeer ARISTOTELES opgevoed en zelf een man van een zeer opgeklaard verſtand zynde, werd door trotschheid der mate bedwelmd, dat hy zich ſchaamde een zoon van PHILIPPUS, niet een zoon des grooten JUPITER's te heeten. Hy doet zich dus door een Orakel tot Godenzoon verklaren; eischt en verkrygt Goddelyke eere. JULIUS CESAR wierd even na zyn' dood, AUGUSTUS nog by zyn leven, vergood. CALIGULA verlangt deze eer ten prys der ergſte gruwelen, en de vuige *Romein* bewilligt ſlaafsch in die vordering; de geheele Heidenſche Wereld hul-

huldigt het snoodste monster, dat immer de mensch-heid ontëerde, als *God;* de *Joden* alleen weigeren JEHOVA voor dit nieuwe voorwerp van aanbidding te verwisselen. Ook VESPASIANUS, TITUS, en eenige latere Keizers verwierven de eer der vergoding, doch na hunnen dood; en het is lichtelyk te begrypen dat het denkbeeld van Godheid, dus aan zwakke, somtyds misdadige Stervelingen verkwist, zyne achtbaarheid geheel verliezen moest, en geenen invloed ter wereld meer kon hebben op de zedelykheid.

De Verdraagzaamheid, die wy boven als een *Karakteristike* trek van het Veelgodendom beschouwden, bepaalde zich ook alleen tot de verschillende Volken of Steden onderling: het werd daar en tegen voor misdaad gerekend, wanneer enkele persoonen de Goden van den Staat weigerden te erkennen, of slechts op *eigen gezag* vreemde Godheên verëerden. Te *Athene* werd immers ANAXAGORAS veröordeeld, om dat hy de Zon en de Maan van het getal der Oppergoden uitmonsterde, en voor bloote Hemellichten verklaarde. SOCRATES moest, gedeeltelyk wegens de leer van zyn Schuts-Geest, den gifbeker drinken. Te *Rome* was, in de dagen van het Gemeenebest, uitheemsche Eerdienst strengelyk verboden; de onzinnige verëering van BACCHUS werd in het geheim bedreven en als zoodanig, en als uitheemsch niet gewettigd, gestraft (*).

PLU-

(*) Zie over dit onderwerp onder anderen WARBURTON, *Divine Legation of Moses*, B. II. sect. 5. en LIV. L. XXXIX. c. 9—10.

PLUTARCHUS heeft eene Verhandeling geſchreven ten betooge, dat de Godverzaking minder ſchadelyk voor het Menschdom was, dan het Bygeloof. De ondervinding heeft hem wederlegd. De Griekſche en Romeinſche Godsdienst, hoe gebrekkig ook, hoe lasterryk zelfs voor het Opperwezen, ſtrekte derzelver aanklever, toch door de daar in verſpreide beginſelen van echten Godsdienst, ten teugel tegen de vervaarlyke woede des Ongeloofs, 't welk, alle banden verſcheurende, den wagen der ziel aan de hartstogten, die toomelooze rosſen, ten prooi geeft. Het Ongeloof toch is niet alleen eene ontkenning van de leer der Godheid, althans der Voorzienigheid, maar ook als een gevolg hier van, die van de zoo noodzakelyke, zoo troostvolle leere der Onſterfelykheid. En juist doordien de Oude Wetgevers deze beide leerſtukken altyd aan elkanderen verbonden, en aan regtſchapene, billyke, getrouwe, dappere lieden de *Elyſieſche* velden, aan boosdoeners en lage zielen, daar en tegen, den *Tartarus* ter woning aanwezen, ontſtond juist daar uit den hoogeren trap van zedelykheid, op welken de Oudſte *Grieken* boven de latere ſtonden. De TELLUS, wien HERODOTUS zoo pryst, zyn CLEOBIS en BITON, geloofden zekerlyk aan een toekomstigen ſtaat; en in hunnen tyd was *Griekenland*, hoe woelziek ook, nogtans gelukkiger en deugdzamer, dan in den *Peloponneſiſchen* Oorlog, waarvan wy

het

het afzigtig tafereel boven gezien hebben: en het was ook in dien laatstgemelden Oorlog of kort na denzelven, dat PLATO het tooneel zyner overschoone zamenfpraken plaatst. De Perfonen dier zamenfpraken waren zelden verfierd, maar ftonden, te *Athene*, als deftige Burgers of Vreemdelingen bekend. Dezen echter doet PLATO altyd met eenige verwondering ophooren, wanneer SOCRATES op een ftelligen toon over de Onfterfelykheid fpreekt. Zoo zegt SIMMIAS in den *Phédon*: „O SOCRATES! 'er heerscht, ten opzigte der ziel immers „ een groot wantrouwen by de menfchen, of zy „ niet, zoo dra zy het ligchaam verlaten heeft, aan„ ftonds haar wezen verlieze, en op den eigen dag, „ des noods, reeds ontbonden en vernietigd worde, „ na, even als eene uitädeming of een rook, uit dat „ ligchaam ontfnapt te zyn. *Het verëischt misfchien niet „ weinig bewysredenen, en geen klein geloof*, dat de ziel „ na 's menfchen dood nog eenig vermogen, nog „ eenige bewustheid zou overig hebben." En in den *Gorgias* zegt SOCRATES, toen hy de befchryving van het oordeel over de menfchen, door de Regters der benedewereld, doch volgens eene andere, dan de gewone, overlevering zou gaan verhalen: „ gylieden zult dit misfchien als eene *Mythe* aanmer„ ken; naar ik voor my befchouw het voor waar„ heid, en zal het u als zoodanig mededeelen." En wat dit, ook in onze dagen zoo vaak gebruikte,

woord

woord *Mythe* by hem beteekene, zegt hy iets verder; „ ligtelyk zult gy dit alles als oudewyvepraat aan„ zien, en *verachten*, en dat is geene kunst, zoo „ wy maar iets beters en meer waarachtigs daar voor „ vinden kunnen." Het sterkste voorbeeld van allen vinden wy in het 10 Boek der Republiek. SOCRATES, na aangewezen te hebben, dat de regtvaardigheid in alle opzigten boven de onregtvaardigheid te verkiezen zy, zoekt eindelyk ook door de leere der Onsterfelykheid te betogen, hoe oneindig verre beider gevolgen zich buiten de grenzen van dit leven uitstrekten: „ weet gy niet „ zegt hy tot „ GLAUCON, (een' zeer scherpzinnig, en kundig „ Jongeling) „ weet gy niet dat onze ziel onsterfe„ lyk is, en niet vernietigd wordt? „ Hier (verhaalt „ SOCRATES) zag hy my met verwondering aan, „ en zeide: „ By JUPITER! *dat weet ik niet, kunt* „ *gy my daarvan iets verhalen?*" Men zal, denk ik, tegen het aangevoerde niet inbrengen, dat PLATO, even als een kundig twistredenaar, aan zyne Personen bedenkingen in den mond leide, die zy niet hadden, om uit de botsing van den redentwist de waarheid, even als een' vonk, te doen schitteren. Doch dan zou hy, myns erachtens, aan de sprekers zulk een' stelligen toon niet hebben doen aannemen, minst van alle hen verwondering hebben doen uiten op het hooren gewagen van eene, zoo al niet *geloofde*, toch *algemeen bekende* leer. SOCRA-

TES

TES zou ook al zyn vernuft, alle zyne scherpzinnigheid en kunde (voor al in den *Phédon*) niet hebben te koste gelegd, ten bewyze van een gevoelen, dat, hoezeer onder eenen min Wysgeerigen vorm, echter genoegzaam algemeen was, om de gewigtige waarheid van belooningen en straffen na dit leven te staven.

Na PLATO's tyden ging het zedebederf, hand aan hand met het ongeloof, hoe langs zoo meer voor uit, en de leere van EPICURUS voltooide beider zegepraal. Niet te vreden met aan de Godheid alle zorg voor menschelyke zaken ontzegd, met het vermaak tot de hoogste wet gesteld te hebben, durfden de gevaarlyke *Sophisten*, die dezen Wysgeer volgden, ook nog alle vrees voor straf in een ander leven den bodem inslaan, en den Braven alle hoop op eene betere toekomst onmenschelyk ontrooven. De dood was volgens hunne laagkruipende, louter zinnelyke leer, slechts de ontbinding van ons ligchaam; de ziel, volgens hen niet dan eene fyne bewerktuiging van dat zelfde ligchaam, verging dan tevens. Deze driedubbelde onbeschaamdheid, die alle ware Braven met diepe verontwaardiging vervulde, was echter te streelend voor de verbasterde tyden van het reeds verslaafde *Griekenland* en van *Rome*, dat thans de Heerschappy der Wereld in overdaad wilde genieten, om geene talryke aanhangers te vinden. De slechtste voorwerpen uit bei-

de-

de landen omhelsden haar dan ook met gretigheid; en, byaldien al eenige betere menschen, een CASSIUS, een ATTICUS, uitzondering op den regel maakten, die uitzonderingen waren zeer enkeld. Boven reeds zagen wy de gevolgen, die de noodlottige algemeenheid dezer leere naar zich sleepte. Diepe verachting, niet slechts voor de zedelykheid, maar voor het welvoeglyke zelfs, drong in alle standen door. Moord, verkrachting van de wetten der schaamte, vertrapping van die der natuurlyke liefde, onbepaalde, onverzadelyke hebzucht, en nog eene gansche bende andere schenddaden, hadden te *Rome* hunnen zetel ten tyde, wanneer LUCRETIUS aldaar, in zyn beroemd gedicht, de vorming der Wereld door God, de voorzienigheid, en het toekomend leven poogde omver re te werpen, en CICERO zeide, dat zelfs geen onzinnig oud wyf meer aan den *Tartarus* geloofde. (*quae est anus tam delira, quae timeat ista?*)

Dan, de stellingen van EPICURUS ontmoetten nogtans velen tegenstand, en het zou hoogst onbillyk zyn, de geheele oude wysbegeerte, als met de zelfde dwalingen besmet, te verachten. Het tegendeel, en dat de leere van de Onsterflykheid der ziel, van belooning en straf door een alwetend en albesturend Regter onzer daden by sommigen hunner bekend en geloofd werd, zouden wy gemakkelyk uit vele plaatsen van PYTHAGORAS, PLATO, in eenige *Stoïcynen* kunnen aantoonen.

Het

Het zou hier eigenlyk onze taak zyn, een overzigt van de geheele wysbegeerte der Ouden, en een betoog, in hoe verre zy invloed had op het Volksgeluk, te laten volgen. Dan het eerste is reeds door zoo vele treffelyke Geleerden met de uiterste naauwkeurigheid, en, ten gevolge der yverigste nasporingen, met zoo veel geluk gedaan, dat het naar vermetelheid zweemen zoude, iets nieuws te willen zeggen, en naar langdradigheid, algemeen bekende zaken, zonder aanwyzing van nieuwe oogpunten, te herhalen. Wy bepalen ons dus liefst tot het tweede gedeelte, 't welk ons ook meer onmiddelyk te behandelen staat: den invloed der Wysbegeerte op het Volksgeluk, en de algemeene Zedelykheid.

Het is bekend, dat de oudste Wysgeeren zich in twee, zeer onderscheidene, klassen verdeelden. THALES en zyne volgers van de *Ionische* Secte behandelden alléén Natuurkunde, en de Vraag: *van waar dit Heelal?* Veel schoons en verhevens, 't is waar, leidde ANAXAGORAS, de vierde Wysgeer na THALES, die deze School in stand hield, hier uit af, en zyne verhevene gedachten van God, den formeerder van dit Heelal, die eene *reine geest* (*) was, konden niet, dan ten uitersten voordeelig zyn voor

(*) Νοῦς eigenlyk *verstand:* doch tevens het eenige woord, om ons denkbeeld *Geest* in zuiver *Grieksch* uittedrukken. Πνεῦμα is by klassische Schryvers eigenlyk *wind.*

voor de zedelykheid; waarom men dan ook aan ANAXAGORAS de eere niet kan weigeren, onder andere leerlingen eenen SOCRATES gedeeltelyk gevormd te hebben. 'T is waar, PERICLES was ook zyn leerling; en hoe schitterend ook de gaven van dien Staatsman mogen geweest zyn, wy leerden hem boven meer als een doorslepen *Demagoog*, dan als een regtschapen voorstander van den Staat kennen. Dan, hoe zeer het *doel*, waarnaar PERICLES streefde, onwettig was; de *wyze* hoe hy het doorgaans bereikte, (als kunnende zich nog op zyn sterfbed beroemen: *dat geen* ATHENER *ooit door zyne schuld een rouwkleed nagedragen*) was waarschynlyk het gevolg der lessen van den wyzen van *Clazomene* (*).

Eene andere soort van Wysgeeren (schoon dezen naam, even min als THALES en diens eerste navolgers, dragende,) waren de *Wetgevers der Staten*. En dezen hadden ongetwyfeld een zeer groot en werkzaam aandeel aan de zedelyke verbetering, dat is, aan het wezenlyk geluk der onderscheide *Griekische* Staten. Te regt merkt I. J. ROUSSEAU aan, dat schoon SOCRATES den naam hebbe van uitvinder der Zedekunde te zyn, velen reeds voor hem haar nogtans in *Griekenland* in praktyk gebragt hadden.

In

(*) Zie over dezen de uitmuntende 2 Verhandelingen van J. DE VRIES, in de *Bibliotheek van O. Letterkunde.*

In der daad, reeds de groote zanger ORPHEUS, diens nog grooter navolger HOMERUS, en vooral de zededichters HESIODUS, THEOGNIS, en PHOCYLIDES, mogen den naam van zedelyke Wysgeeren en Wetgevers der Volken dragen, daar zy de ruwe Grieken, door hun verheven of zoetvloeijend maatgezang, tot zachte Zeden en geregelde Maatſchappyen hielpen vormen. Dan de oudſte eigenlyke Wetgever der Grieken ſchynt LYCURGUS geweest te zyn. Deze oudheid moge eenigzins tot verſchooning ſtrekken voor de woeste en barbaarſche zeden, die hy door zyne wetgeving één der voornaamſte Griekſche Volken inboezemde, en, hoe verfoeijelyk ook het uitwerkſel dier wetgevinge was, het eerlyk, onbaatzuchtig, ja menschlievend karakter van LYCURGUS, zoo als wy het by PLUTARCHUS vinden, ſtrekt ons ten waarborge, dat zyne bloedige wetten uit eene dwaling van zyn verſtand, niet van zyn hart voort kwamen.

SOLON, de tydgenoot van THALES, was in allen opzigte Volksbeſchaver, als Wetgever, Dichter en Wysgeer. Zyne inſtellingen, aan ATHENE voorgeſchreven, waren doorgaans menschlievend en zacht: en Koning PISISTRATUS, wiens doel de verbanning der Regeringloosheid was, vond geen beter middel om dit doel te bereiken, dan de handhaving van SOLON's wetten. De vyf anderen zoogenaamde *wyzen van Griekenland*, CHILON, BIAS,

CLEOBULUS, PITTACUS en PERIANDER, waren ook meest alle Volksbeſtuurders, en onderſcheidden zich door hunne wysheid in het bewind over hunne Republieken. Tevens ſchynen zy Dichters geweest te zyn, althans Schryvers van korte Spreuken, op maat; waarin ook de groote PYTHAGORAS uitmuntte; een man, die het eerst Natuur- Bovennatuur- en Zedekunde in een Leerſtelſel verbond, en de zuiverſte denkbeelden aangaande het Opperwezen en 's menſchen pligt ſchynt gekoesterd te hebben. Ten opzigt van de leer der Onſterflykheid nam hy het gevoelen der Ziels-verhuizing aan. PYTHAGORAS heeft, misſchien, van alle Wysgeeren, den meesten invloed gehad op het geluk zyner evenmenſchen. Zyne lesſen, zyn voorbeeld, hervormden *Crotone*, en maakten het tot de moedigſte en deugdzaamſte Burgery van *Groot-Griekenland*. Zyn voorbeeld vormde waarſchynlyk den edelen CHARONDAS, dien wyzen en kundigen Wetgever van *Thurium*, welke alle kinderen zyner Burgery op 's Lands kosten in de letteren deed onderwyzen, en zelf, als Slagtoffer zyner naauwgezetheid in het handhayen der wetten, het leven liet (*). De lesſen van PYTHAGORAS vormden ook, volgens het uitdrukkelyk getuigenis der Geſchiedenis, den deugdzamen ZALEUCUS, dien bewonderens-

waars

(*) DIOD. SIC. L. XII. c. 11—19.

waardigen Wetgever van *Locri*, die zynen Staat op de eeuwige grondslagen van den Natuurlyken Godsdienst vestigde, en vry beter voorzeker den naam van *Wysgeer* verdiende, dan een Hoveling ARISTIPPUS, of een gemaklievende EPICURUS. Hy eischte van de Ingezetenen zyner Stad, dat zy voor alle dingen zich zelve overtuigen zouden: „ van het „ bestaan der Goden, en dat zy, den Hemel en des- „ zelfs verwonderlyke orde en regelmatigen loop „ beschouwende, moesten oordeelen, dat dit het „ werk, noch van het geval, noch van menschen „ ware. Dus moesten zy de Goden eeren en vree- „ zen, als bewerkers van alles, wat den menschen „ goed is, volgens hunne redelyke natuur. Daar „ en boven moesten zy hunne zielen reinigen van de „ smet der ondeugd, daar toch de Goden niet in „ slechte menschen noch in Offers of Kerkgebaar, „ maar in deugdzame zeden van brave menschen be- „ hagen scheppen." Uit dezen grond leidde hy ook de stelling af, dat geen zyner Burgers onverzoenlyken haat moest koesteren, maar zich spoedig met zynen vyand verzoenen (*).

Het is onmogelyk, dat eene leer, zoo troostryk en verzeld van zulke natuurlyke en tevens zoo heil-

za-

(*) DIOD. L. XII. c. 20. Men zie ook de geheele voorreden zyner wetten by STOBEUS, Serm. XI. II. Voortreffelyke man! Hoe weinige Wetgevers evenaren U in heerlyke gevoelens! hoe weinig Wysgeeren in uitmemende beginselen!

zame gevolgtrekkingen, niet vruchtbaar zou geweest zyn in goede gevolgen voor de Maatſchappy. En in der daad wy vinden niet, dat de *Thuriërs*, ſchoon het grondgebied der dartele *Sybariten* bewonende, zich aan derzelver ondeugden hebben ſchuldig gemaakt; en het gelukkig ſtilzwygen der Geſchiedenis van de meeste verrigtingen der *Locriërs* ſchynt ons een bewys voor hunne inwendige rust, en hunne uitwendige vreedzaamheid geweest te zyn. In 't algemeen waren de bewoners van *Groot-Griekenland*, doortrokken van den liefelyken geur der *Pythagoriſche* leere, op verre na zoo woelziek, wellustig noch wreed, als die van het Moederland, byaldien men de latere *Tarentynen* en de *Sybariten* uitzondert. De vroegere *Tarentynen* waren door het voorbeeld en het beſtuur van ARCHYTAS, den *Pythagorist*, tot brave zeden en goede beginſelen opgeleid.

Wanneer men zegt, „dat SOCRATES de wysbegeerte van den Hemel afgebragt, en haar te midden der ſteden en der menſchen geplaatst hebbe", kan dit, wanneer het met de waarheid zal ſtrooken, niets anders beteekenen, dan dat hy de zedenkunde meer algemeen vatbaar, meer *populair* voorſtelde, haar tot de hoofdzaak der wysbegeerte verhief, en misſchien de eerſte was, die haar in *Proſa*, niet gelyk de oude Wetgevers en Zededichters, of ook gelyk PYTHAGORAS, in verzen, voordroeg. Met hem ſcheen dus een nieuw licht voor de zedeleer te

zul-

zullen opgaan, daar hy dezelve door zyn uitmuntend voorbeeld en wyze lesſen, gelyk zyne beide leerlingen XENOPHON en PLATO, de een door innemende, de ander door zyne wegſlepende welſprekenheid, ſcheen te zullen opluisteren, en door haar geheel *Griekenland* nog veel vollediger te zullen hervormen, als PYTHAGORAS de Griekſche ſteden in *Italie* gedaan had. Dan, het gevolg beantwoordde niet aan die verwachtinge. Alle de wysheid, alle de deugd, al de yver van den leermeester, alle de welſprekendheid, al het aanzien der leerlingen, waaronder een APOLLODORUS, een CRITON, een ALCIBIADES, uitmuntten, vermogten, den *Atheneren* geene juistere denkbeelden omtrent hunnen pligten, omtrent den waren dienst, aan de Godheid verſchuldigd, by te brengen. De groote zoon van SOPHRONISCUS moest integendeel zyne onwrikbare ſtandvastigheid en zyn beginſel *om Gode meer te gehoorzamen dan den menſchen* (*), met den dood bekoopen. Wat PLATO betreft, men weet, dat hy niet gelyk zyn meester, de Straten en Markten der Stad langs ging, om, overal waar het pas gaf, door gemeenzame geſprekken de zaden der deugd in het harte der menſchen te ſtrooijen, maar zich, tot het onderwys van uitgezochte leerlingen, in de boschjes der *Academie* bepaalde;

X E-

(*) PLATO. in *Apolog. Socr.*

XENOPHON, die geen eigenlyk stelsel van zedekunde omhelsde, maar slechts de lessen en voorschriften zyns Leermeesters op het gemeene leven zocht toe te passen, XENOPHON was te zeer aan het jammerlyk bygeloof zyner tyden verkleefd, om met vrucht Hervormer te kunnen zyn. Het haperde hem aan grondbeginselen in de *Theorie*, welke by PLATO daar en tegen te zeer overwogen, en zich wel eens in het ryk der harsenschimmen verloren. Zyne buitensporige denkbeelden van volkomenheid op den Staat toegepast, zyn spelend vernuft, 't welk de zuivere en eenvoudige zedekunde van SOCRATES met een' droom van bovennatuurkundige bespiegelingen opsmukte, en zich maar al te dikwerf in de bovenzinnelyke wereld verloor, maakte hem tot Volksleeraar en Volkshervormer minder geschikt. Doch op het gemoed van reeds gevormde menschen, wier zucht voor het schoone, wier smaak voor zedelyke voortreffelykheid, in het heerlykst *Æsthetisch* gewaad gedoscht, hen voor PLATO's onnavolgbare taal vatbaar maakte, moest zyne leer niet slechts by zyn leven, maar ook na zynen dood, zeer grooten invloed uitoefenen; en de benaming van *Goddelyk*, welke hem de opgetogene Grieken gaven, zal den lezer van zyne schriften, geenzins verkwist toeschynen. Een deugdzame XENOCRATES, de door dezen van een' wellusteling in een matigen en kuischen Wysgeer hervormde POLEMON, DION, de

de bevryder van *Syracuse*, waren middelyke of onmiddelyke leerlingen van PLATO. En wie weet, hoe vele *Grieken* door zyne schoone zedenleer, door zyne zuivere begrippen van het Opperwezen, tot betere gevoelens gebragt, tot hervorming van hart en wandel aangespoord zyn geworden. Nog meer zelfs by de herleving der letteren, in de 15 Eeuw, heeft PLATO tot de vorming van den geest, de zuivering van den smaak, en de aankweeking eener zuivere wysbegeerte zeer veel toegebragt. En toch kan men van hem niet zeggen, dat 'er één enkel tydstip in de Geschiedenis geweest is, waarin zyne lessen het geluk of de verbetering van geheele Volken hebben te wege gebragt; nimmer is zyn ingebeeld Gemeenebest verwezenlykt, nooit zyn zyne Wetten ergens ingevoerd. En waarlyk! het Menschdom zou 'er, over 't algemeen, niet by gewonnen hebben (*).

Wy

(*) Elk weet de zonderlingen gewoonten, die PLATO in zyne Republiek wilde invoeren: de gemeenschap en het stryden der Vrouwen, het ombrengen van zwakke Kinderen, enz. En toch zouden eenige menschen, dweepächtig met de Oudheid ingenomen, en de onwaardeerbare weldaden van het Christendom miskennende, gaarne, tegen de onloochenbaarste daadzaken aan, de laatste wel middelyk aan de Wysbegeerte der Ouden willen toeschryven. Zoo heeft zekere M. COMBES-DOUNOUS onlangs in zyn Werk over het *Platonismus* onder anderen gelieven te beweren, dat JEZUS, gelyk een Joodsche SOCRATES, de uiteenloopende Joodsche Secten zocht te vereenigen, doch, dit niet gelukkende, den dood vond; dat hy echter NB. EENIGE GELETTERDEN tot zyne leerlingen gekozen had, die de verstandigen door de schoonheid hunner leer en zedekunde, UIT PLATO ONTLEEND, de menigte, daar en tegen, door het

Wy zullen niet fpreken van de leere van ARISTOTELES. Deze Wysgeer was niet gefchikt, warme liefde voor de deugd, diepen eerbied voor het Opperwezen, in de harten uittestorten; daartoe was zyn hart te koud, zyne ziel te weinig met de albezielende kracht eens hartelyken gevoels doordrongen. By het lezen van PLATO's gefchriften, die gloeijen van geestdrift, voelt men zich opgetogen, en verlaat het Boek niet, dan met het voornemen, om deugdzaam leven; in de Werken van ARISTOTELES is niets van dat alles. Zyn ftyl, die, volgens de juiste aanmerking van BLAIR, altyd op ééne hoogte, namelyk van den betoogenden trant, blyft; zyn ftyl is wonderlyk gefchikt om van zekere *waarheden te overtuigen*, maar tot *daden overreden* zal hy flechts den koelen, ongevoeligen Wysgeer. In het vuur der hartstogt verlaat hy U; want wat vermogen enkele fluitredenen tegen de hartstogt? De ondervinding heeft bewezen, dat ARISTOTELES niet in ftaat was, zelfs hem, dien hy met zoo vele zorgvuldigheid opvoedde, den Koningszoon ALEXAN-

het goochelfpel van zoogenoemde wonderen, medefleepten; zoo dat de Wereld, vermits gelukkige omftandigheden al dit werk begunstigden, zeer fpoedig Christelyk werd. En alle deze fraaijigheden discht die goede Heer, zoo regt op zyn Fransch, ons, met een *Air d'Autorité* op, als had hy ze uit de beste bronnen. Dat het Christendom by hem dus, in vergelyking van de latere *Platonisten*, een JAMBLICHUS, PORPHYRIUS, en anderen, geene waarde heeft, fpreekt van zelve. Wonderlyk dan toch, dat de hoofdbron niet één Volk heeft kunnen bevredigen, terwyl meer dan 200 millioenen Menfchen zich aan een zyntakje laven!

ANDER, voor de buitenſpoorigſte drift te behoeden. En het is my altyd opmerkelyk voorgekomen, dat, terwyl de *Academie* eenen DION, M. BRUTUS, en andere groote mannen, die, het zy ze dwaalden of niet, toch tot zelfsopofferingen gereed waren, heeft voortgebragt, wy, onder de *Peripatetiſche* Wysgeeren, naar het my voor ſtaat, geene eigenlyke Helden der Menschheid kennen, en dat zy zich alleen tot bloote redeneringen en koele beſpiegelingen over de deugd bepaalden. 'T is waar; dit behoedde hen voor menige afdwaling eener, in dweepery ontäardende, geestdrift, maar het gaf hun ook geen tegenwigt tegen de overheerſchende kracht der zinnelykheid. De ladder van ARISTOTELES, waar elke deugd tusſchen twee ondeugden het midden bewaarde, was vernuftig uitgevonden, maar — zy rustte op niets, dan op eigen belang. Hooger verhief zich de leerling van *Zenosty*; kende geen geluk, buiten deugd. De wyze man, ſchoon in ketenen, ſchoon op het ſchavot, ſchoon in den Stier van PHALARIS, was gelukkig. Verrukkend denkbeeld! bemoedigende leer! — Had dezelve ſlechts, om tegen de verſchrikkelyke tegenwerping der algemeene ondervinding te kunnen kampen, den onwrikbaren ſteun der onſterflykheid te baat gehad! Dan de onpartydigheid dwingt ons om WARBURTON (*), ten

(*) *Divine Legat.* V. I. p. 163.

ten minsten wat de *Stoïcynen* aangaat, toe te ſtemmen, dat de meesten hunner de ziel voor vergankelyk hielden; dat zy, naar CICERO's vernuftige uitdrukking, haar wel, even als de Kraaijen, een lang leven, zelfs na den dood des ligchaams, maar geene onſterfelykheid, toekenden (*).

En nogtans heeft misſchien geene wysgeerige Gezinte zoo vele beginſelen van zielen-grootheid, voor eenen tyd, levendig gehouden, als de *Stoïſche*. Het is waar, zy verwierp de zachte lesſen, de deugd, uit *Harmonie* ontſproten, der oude *Academie*, zoo wel als de al te inſchikkelyke leer van ARISTOTELES, die het gematigd toegeven aan ſommige harstogten, b. v. den Toorn, meer lofwaardig dan berispelyk hield (†); terwyl integendeel de onbuigzame leer van ZENO alle zonden voor *even groot* verklaarde, ten opzigte van derzelver innerlyke waarde, en ſlechts hem als den volmaakt Wyzen erkende, wiens geest, in onverſtoorbare *Apathie* verzonken, alle de woelingen des harten beneden zich zag, gelyk de Reiziger, die, op den top des *Etna's* verheven, het Onwêer onder zyne voeten losbarsten ziet. Eene zoo ſtroeve, onnatuurlyke leer was uit haren aard tot *algemeene* hervorming en zedenverbetering volſtrekt ongeſchikt. Maar, terwyl de leer van

(*) *Tuſc. Quest.* L. I.

(†) SENECA. *de Ira.* L. III. c. 3.

van EPICURUS alle deugd van de Aarde ſcheen te verbannen, namen de weinige nog overgeblevene Braven hunne toevlugt tot de talryke Sekte van ZENO, als tot eene onverwinnelyke veste: tot dat de gezegende Christelyke leer het alom heerſchend zedenbederf kwam ſtuiten, ſnuiken en deszelfs hoofdſteun te niet doen. Men kan gewis niet ontkennen, dat CATO van *Utica*, by alle zyne overdrevene beginſelen, feilen, en misdadigen zelfmoord, echter een goed voorbeeld voor de toenmalige Romeinen geweest zy; dat zelfs de ingetogene levenswyze van SENECA, by alle zyne ondeugden, aan het Hof van NERO, echter nog toonde, (het geen men daar ſcheen vergeten te hebben) dat deugd en zedigheid op Aarde *mogelyk* was: en vooral moet men niet vergeten, dat wy aan de *Stoïcynſche* leere de Schriften en het voorbeeld van eenen EPICTETUS en M. AURELIUS te danken hebben, welke by die van SOCRATES en PLATO in meer dan een opzigt halen mogen — terwyl zy het verheven gevoelen ſteeds zochten in te prenten: *Dat men de Goden moest navolgen.*

Dan, niet gaarne zouden wy daarom met den welſprekenden Schryver van den *geest der wetten* beweren, dat de STÖA *alleen Burgers wist te vormen, groote Mannen en groote Keizers kweekte* (*). Hoe zeer

(*) *Espr. des Loix.* L. XXIV. Ch. 10.

zoor MONTESQUIEU met regt moge stellen, dat, zonder het Christendom, *de vernietiging van* ZENO's *Sekte eene ramp voor het Menschdom zou geweest zyn*, het is 'er verre af, dat zy alléen zoo veel goeds zou hebben uitgewerkt. CASSIUS en BRUTUS waren zekerlyk *Romeinsche Burgers* in den boven bedoelden zin, schoon de laatste een *Academist*, de eerste zelfs een *Epicurist* ware. Aan velen, zelfs voor den Staat gevaarlyke, misbruiken was de *Stoä* onderhevig, voor welken andere Gezinten niet, of niet in die mate, bloot stonden. Ongevoeligheid, Trotschheid, Huichelary, — aanmoediging tot Zelfsmoord, zie daar de voornaamsten derzelve.

1°. *Ongevoeligheid.* Het kon byna niets anders, of eene Gezinte, die de hoogste deugd in verzaking van het heiligste, het dierbaarste gevoel, den éenigen band tusschen den gelukkigen en rampspoedigen, — van het *medelyden*, deed bestaan, zulk eene Gezinte moest hard en streng zyn in hare pligtsbetrachting; zy mogt den behoeftigen ondersteunen, maar zy deed dit zekerlyk niet met die wegslepende lieftaligheid, die hartelyke méewarigheid, die elke gift verdubbelt, en zonder welke iedere geschonkene bete broods met tranen der wrangste vernedering doorweekt wordt.

2°. Daar en boven moest de *Stoïcyn* onverbiddelyk zyn in het beöordeelen van de daden zyner evenmenschen. Regtstreeks gaf hem zyn stelsel daartoe aan-

aanleiding. Immers iemand, die de deugd voor eenen, binnen eene vaste grenslinie omschrevene, volkomenheid aanzag, buiten welke alles dwaasheid of ondeugd was, die zelfs de hoogste pligten slechts als *middelen* ter verkryging van de zoo gewenschte gevoelloosheid beschouwde, moest met een oog van meerderheid, van verachting, nederzien op anderen, die niet wys waren gelyk hy. Zie daar den grond gelegd tot die *Trotschheid*, welke inderdaad een onderscheiden kenmerk der meeste *Stoïcynen* uitmaakte — zy schaamden zich niet, den braven man of den wyzen (waaronder zekerlyk de meesten zich zelven verstonden) *boven de Godheid* te plaatsen, daar deze slechts goed is door hare Natuur, de deugdzame daar en tegen uit krachte van onvermoeide pogingen (*).

§ 37. Deze *Trotschheid* bleek ook ten overvloede uit hunne zucht, om, onder een nedrig veelal verachtelyk uiterlyk vertoon, eene hoogmoedige ziel, en onder een' gescheurden mantel een opgeblazen hart te verbergen. Merkwaardig zyn ten dezen aanzien vele zamenspraken van LUCIANUS, waarin deze fyne, menschkundige, Hekelschryver de zoogenoemde *Philosophen* van zynen tyd uitmuntend ten toon stelt. In den *Hermotimus*, of *over de Sekten der Wysgeeren*, voert hy zich zelven sprekend in met

(*) SEN. *Epist.* 53.

met eenen *Stoïcynschen* leerling, die zeer met deze Gezinte ingenomen, haar voor de eenige houdt, die ten tempel der waarheid geleiden kan. Deze Jongeling wordt door LUCIANUS van zyne vooringenomenheid genezen, die hem niet alleen de ydele woorden-praal, de haarkloveryen, en de dwaze pocheryen, maar ook de schandelyke inhaligheid der *Stoïsche* leeraars voor houdt. Deze geheele zamenspraak is eene voortreffelyke bydrage tot de zedelyke Geschiedenis des menschheid, en leert ons overtuigend het weinige nut, 't welk de Wysbegeerte der ouden aan de Maatschappy toebragt, in het voorbeeld van een Jongeling, wiens Oom, een man van gezond verstand, hem, ten spyt zyner streng *Stoïcynsche* opvoeding, op vrouwenschennis, diefstal, en mishandeling zyner Moeder betrapt had. — Doch wat behoeven wy voorbeelden uit Hekelschryvers aan tehalen? Geeft SENECA, die de deugd zoo voortreffelyk pryst, ons niet het voorbeeld der schandelykste huichelary, daar hy NERO's Moedermoord voorspreekt, en van dit uitvaagsel der Aarde schatten op schatten aanneemt!

4°. Wat eindelyk de aanmoediging tot *Zelfmoord* betreft, het is eene zeer bekende waarheid, dat de meeste *Stoïcynen* dezelve niet slechts toelieten maar zelfs prezen. Elk, die SENECA gelezen heeft, zal zich ontelbare plaatsen uit dien Wysgeer erinneren kunnen, welken deze misdaad hemelhoog verheffen.

fen. CATO's voorbeeld wettigde dezelve by vele, zelfs naauwgezette, Romeinen. Het geen wy boven van de algemeenheid diens misbruiks zeiden, moet wel voornamelyk aan den invloed der *Stoifche* leere worden toegefchreven.

Zie daar dan, naar onze geringe krachten, een fchets gegeven van den *Staatkundigen*, *Burgerlyken*, *Huisfelyken*, *en Zedelyk-Godsdienstigen* Gelukftaat der Oude Volken. Zeer onvolledig, voor zeker, is dezelve; veel, 't welk hier toe behoort, moge hier onaangeroerd gebleven zyn; dan wy hopen nogtans de hoofdbyzonderheden aangeftipt te hebben. Dit gedeelte der opgegevene ftoffe is buiten allen twyfel het belangrykfte der zelve. Door vele vooröordeelen omzwachteld, bedolven in een vloed van *Declamatiën* der vroegere en latere Schryvers, die de grootheid en het geluk der Oude Republieken ten Hemel verheffen, vereischte de Oude Gefchiedenis het onpartydig oog van eenen Onbevooröordeelden, die, by eene zeer oppervlakkige kunde, toch juist door eene meer kalme befchouwing, misfchien enkelde waarheden gezien heeft, welken aan partydige Geleerden ontfnapt zyn. Wy hebben het *Geluk* hier niet in den meer bepaalden zin van tydelyke genietingen, maar in de ruimere beteekenis voor alle goederen van ligchaam en ziel genomen, en dus, uit dit oogpunt, ook de *Deugd* daar onder begrepen. Wy gaan thans

 over

over, om in dien zin ook de nieuweren, hoe wel veel korter, daar de Zeden, Regeringsvorm en Godsdienst van het hedendaagsch *Europa* ons allen bekend zyn, te doorloopen, om daarna meer bepaaldelyk de byzondere *Deugden* der Ouden en Hedendaagschen tegen elkander over te stellen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geluk der Hedendaagsche Volken.

In de beschouwing van het Geluk der Lateren zullen wy dezelve orde volgen, die wy in ons overzigt van dat der Ouden bezigden. Wy zullen dus eerst den *Regeringsvorm*, en *Burgerlyken toestand*, daarna de *Huisselyke levenswyze*, en eindelyk den *Godsdienstigen en Zedelyken staat* van het Christelyk Europa beschouwen.

De Regeringswyze der Ouden kon, in zoo verre zy éénhoofdig was, gevoegelyker *Despotiek*, dan *Monarchaal* heeten. Wy hebben *Persiën*, *Babyloniën*, *Macedoniën* en *Egypten* doorloopen, en alleen in het laatste eenige schemering van gemengden Regeringsvorm, door middel van het Priesterlyk gezag, gevonden. De Romeinsche *Cesars*, hoe zeer in schyn

het

het gezag van den Raad hulde doende, waren de onbeperkste van alle Alleenheerschers; zelfs de tegenwoordige SULTAN niet uitgezonderd. Aan het tegenwoordig *Europa* komt dus de eere toe, het eenige gedeelte der Wereld, van de Oudste tyden af, te zyn, waar men de *gematigde Monarchie* vindt ingevoerd.

Deze Regeringsvorm, wel is waar, oorspronkelyk uit de bosschen van Duitschland, maar weldra door de regeringloosheid van het Leenregt geheel en al verbasterd, is aanvankelyk met de Kruistogten, die den derden stand uit het stof verhieven, doch in vollen luister eerst by de gewigtige veranderingen in de 15 en 16 Eeuw, de herleving der Letteren en de herstelling des Christendoms, tot zyne oude zuiverheid, in sommige Landen van *Europa*, ingevoerd. Wy zullen naderhand zien, in hoe verre die Gebeurtenissen daar op invloed hadden.

De *Engelsche* Staatsregeling, het ware model voor alle Staatsinrigtingen, die ook grootdeels in *Noord-Amerika*, zoo gelukkig en met eenen zoo voorspoedigen uitslag, werd nagevolgd, — is de oplossing van een vraagstuk, zoo lang te vergeefs by de Ouden nagespoord: *In hoe verre men Vryheid met burgerlyke Rust en Eenhoofdige Regering kunne vereenigen?* Het gezag des Konings, 't welk hem toelaat al het mogelyke goed te verrigten, doch hem belet den Staat door willekeur te benadeelen, — de volstrekte Gelykheid aller burgeren voor de Wet, waarvan zelfs de Ko-

 nings-

gal. waren zekerlyk allen aan de magt van meer of min onbepaalde gebieders onderworpen; doch overal vond men eene vastgestelde orde van Opvolging, Regtbanken, onäfhankelyk van het Staatkundig gezag, eene Middel-Klasse tusschen den Vorst en het Volk (den Adel) die eene vaste borstwering, zoo tegen het Despotismus als tegen het Oproer, daarstelde. — Zie daar, zoo vele voordeelen, welke men in de Oostersche Alleenheerschingen, zoo min als by de *Romeinsche* CESARS, genoot. Ik wil niet ontkennen, dat in *Frankryk*, ten tyde der *Ligue*, en in *Duitschland*, by den *Boerenkryg*, enz., geweldige oproeren en ysselyke bloedtooneelen plaats hadden; ook dat de Vorst maar al te dikwerf zyn gezag misbruikte: doch het eerste moet voor het grootste gedeelte aan de gruwelen van Godsdiensthaat, (waarvan wy beneden spreken zullen) het tweede slechts aan het voorbygaand karakter van sommige Vorsten worden toegeschreven. Doorgaans heeft in nieuwere Staten de gelyke opvoeding der Prinsen, de gewoonte, om alles langs eene geregelde afklimming van den eersten Minister tot den laagsten Staatsambtenaar te doen verrigten, en 's Konings achtbaarheid ten minsten voor het uiterlyke altyd te bewaren, het sporeloos uitbarsten der hartstogten by den Vorst belet; tooneelen niet alleen gevaarlyk voor den geregelden gang der Staats-Machine, maar ook voor het leven en de rust van zoo menige onschuldige

On-

Persen, de *Egyptenaars*, aan de andere zyde; welk een onderscheid? — By de eerstgemelden, gevoelt elk in de hoogste mate zyne waarde als Mensch en Burger; geen huurling eens Konings, geen Koning zelfs zou het wagen, hem daarin aanteranden, hem in eer, lyf of goed, te verkorten. Somtyds slaat dit zelfsgevoel der Natie wel eens tot woeste tooneelen over, (by de verkiezing der Parlements leden;) doch, sedert het tydvak der *Revolutie*, en dus in honderd één en twintig jaren, heeft die zelfde vrye Natie zich slechts eens (onder Lord GORDON), zoo verre ik weet, aan hevig oproer schuldig gemaakt. Men vergelyke hier mede *Athene*, *Sparta*, *Rome:* en men wege het gezag des *Engelschen* Monarchs, wiens daden, als door zyne Ministers gepleegd, zeer dikwils berispt worden, maar wiens persoon by de Natie altyd heilig is, op tegen de onbepaalde magt, gewroken door zoo vele moorden van *Persische*, *Macedonische* en *Romeinsche* Despoten. Wat *Amerika* aanbelangt; hetzelfde Regeeringstelsel, slechts met uitzondering van het Koningschap, en deszelfs Erflykheid, vinden wy hier ingevoerd; en dit heeft reeds dezelfde heilryke gevolgen gehad, van eene vrye, doch tevens ondergeschikte, Natie te vormen, waar de Wet alleên op den troon zit.

Om nu ook iets van de andere eigenlyk genoemde *Monarchiën* te zeggen; het voormalige *Duitsche* Ryk, *Frankryk* ten tyde zyner Koningen, *Spanje* en *Portu-*

en dat dus, naast de Geestelykheid, den Adel en den Burger der Steden, ook *Boeren* plaats nemen; eene inrigting, hoe zeer misschien nog een overblyffel uit de Middel-eeuwen, die, voor zoo verre ik weet, eenig in hare soort is, en een zoo verheven gevoel van menschenwaarde den beschouwer oplevert, dat men niet dan met genoegen daarop staren kan. Zy heeft zelfs dit voordeel boven de *gemengde* Volksvertegenwoordiging, dat in de onderscheiding der Standen elk beter de belangen van zynen byzonderen staat kan voordragen, en daar in, door zyne mede-afgevaardigden ondersteund, verbetering bewerken; terwyl in de mengeling der Volksklassen het belang van den Landbouw, der Steden, enz., doorgaans wordt over het hoofd gezien, en elk, zich kwanswys tot *algemeene* denkbeelden willende verheffen, niet dan nietigheden, of wel schadelyk voorstellen, te berde brengt. Waarom zou niet elke onderscheidene levensstand weten, wat *hem* best voegde, wat *hem* het nuttigste ware?

Dan het is hier de plaats niet, ons in Staatkundige bedenkingen te verdiepen. Zeggen wy liever, dat, terwyl de *Zweedsche* Vryheid den Volke op menige onrust, menigen Burgertwist is komen te staan, het naburig *Denemarken*, nu reeds omtrent anderhalve Eeuw, onder een *volslagen Despotismus* een der gelukkigste landen der wereld is.

„Een volslagen Despotismus?" Ja! en wel niet alleen

leen *met de daad*, maar ook *volgens regten*. Immers in de merkwaardige omwenteling van 1660. droegen de Rykstanden aan Koning FREDRIK III. de Souvereiniteit in den volstrekste zin op, ontbonden zich zelven, en den geheelen voormaals *Aristocratischen* Regeringsvorm, en huldigden den Koning, als Opperheer over leven en dood zyner onderzaten. FREDRIK nam het aan, en niet eên oogenblik berouwde de Natie hare opoffering.

Deze gebeurtenis is in de gevolgen eene der verhevensten, welke wy kennen; maar zy is weinig opgemerkt gebleven, om dat stille wysheid en vreedzame deugd zelden opgemerkt worden. Men verkoos liever, de grootheid der wereld dwingende en zich en hun Vaderland als tygers verscheurende *Romeinen* te roemen, of *Athene's* vryheid, die juist den braafsten geene veiligheid schonk, ten top te verheffen, dan te zien, hoe eene reeks naauwgezette, Godsdienstige Koningen niets poogden dan den Vrede te bewaren, hunne landen in rust te regéren, en derzelver welvaart, zonder naar meerder bezittingen om te zien, steeds te vergrooten. Nog meer: de *Wysgeerige* FREDRIK II. van Pruisfen kon niet voorby, van ter zyde den *Godsdienstigen* CHRISTIAAN VI. te bespotten, die de dwaasheid had, den kostelyken tyd in bespiegelingen te verdroomen, zonder op roemryke veröveringen te azen. Doch dit alles zal ons niet beletten in *Denemarken's* wys,

hoe zeer eigenmagtig, Bestuur de groote zegepraal onzer dagen boven de Oudheid op te merken. Immers, dáár was geene Regering eens onbepaalden Gebieders vry van eenige onregtvaardigheid, (enkelde, zoo als die van TITUS en ANTONIUS den *Vroomen* uitgezonderd, die toch ook het oorspronkelyk gezag des Raads eerbiedigden,) en de meesten waren op elken stap met bloed gekenmerkt. Hier daar en tegen heeft nu reeds 150 jaren lang de Burger het volste genot zyner Regten, en de Landman de verkryging zyner vryheid aan den *Despoot* te danken (*) Zonderlinge matiging! vreemde ommekeer! van waar mag dezelve ontstaan? Dit zal onze taak zyn, in het vierde hoofdstuk te onderzoeken.

Rusland, eerst sedert ruim honderd jaren met *Europische* beschaving bekend, en in het algemeen Systema onzes werelddeels mede betrokken, is zekerlyk nog, wat de beschaving der mindere klassen en de veiligheid der Regenten betreft, verre by *Europa* ten achteren. Het bloed van IWAN VI., van PETER III., van PAUL I., de plotselyke verbanningen van eerste Ministers naar één oord, waar de dood hun welkom zou wezen, zyn zoo vele sprekende bewyzen van den *Aziatisch-Oosterschen* geest, die

(*) Dat ook het Deensche Volk deze voorregten weet te waardéren; dat het Vaderlandsliefde bezit, heeft het nog onlangs in de zoo talryke bydragen tot herbouwing der Vlote duidelyk aan den dag gelegd.

die den Rus, ten ſpyt van PETER *den Grooten*, nog bezield houdt, doch misſchien nu, door den edelen ALEXANDER I. meer en meer voor Europiſche zeden en denkwyze zal plaats maken, gelyk hy reeds onder KATHARINA II. daartoe ſterk genaderd is.

Van *Turkyën* en verder afgelegene landen zullen wy niet behoeven te ſpreken. Het volkomenst *Despotismus* beheerscht die ongelukkige Gewesten, en wel, tot hun ongeluk, zonder den zachten levensadem, die over *Europa* zweeft. Doch het is ook, zoo ik meene, de bedoeling des Genootſchaps niet, deze Gewesten, waar eeuwen lang de oude geest is blyven heerſchen, onder den naam van *Nieuwere* of *Hedendaagſche* Volken te begrypen; men zou toch, dus doende, ook tot de wilde Stammen moeten afdalen.

Gaan wy nu over tot de *Gemeenebesten*. Hier ontmoeten wy voor eerst *Zwitſerland*, het oudſte, en thans nog het eenige in Europa. Met een diep gevoel van eerbied moet onze boezem kloppen op het gezigt van dien achtingwaardigen zetel der ware vryheid, op de wolken torſchende *Alpen* gevestigd. Hier was het, dat de onderdrukking het eerst door nieuwere *Europeänen* geſtuit werd. Hier, dat een baak verrees voor alle volgende eeuwen, om in ongeſtoorde, onſchuldige, voor den Nabuur onbeleedigende, en voor den Braven waarlyk gewenschte, vryheid te leven. Hier had de ongekluisterde mensch

aanſpraak op de ontwikkeling van alle zyne vermogens, op de nadering tot het hooge doeleinde van zyn beſtaan; het zy hy in de eenvoudige, landelyke *Democratiſche* Kantons zich zelve de wet gaf, het zy hy die, in de *Aristocratiſche*, van vaderlyke Regenten ontving. Hier mogt de woelzieke *Athener* of *Syracuſer*, te *Altorf*, *Schweitz*, of *Zurich* ter ſchoole gegaan zyn, om te leeren, hoe eene Volksregering met de ware Vryheid zy overeentebrengen; hier mogt de doortrapte, heerzuchtige, veröveringzieke Romeinſche *Senator* den *Bernſchen* Raadsheer wel de kunst hebben afgeleerd; hoe een bevoorregt ligchaam van menſchen, in plaats van door gedurige twisten met hunne Onderhoorigen, door eeuwigen Oorlog met hunne Naburen, in kalmen Vrede, in een weldadig Beſtuur, de liefde hunner ondergeſchikte Burgers, en het hoogſte heil van den Staat, kan verwerven. Maar was het misſchien beſchroomdheid, trage lafheid van aard, die den *Zwitſer* eeuwig tusſchen zyne bergen bande, in ſtede van hem naar roemryke veröveringen te doen ſtreven.! Des tuige *Morgarten*, *Sempach*, *Næffels*, *St. Jacques*, *Marten* en *Marignan*, waar Zwitſers meer dan *Romeinſche* daden verrigtten, niet om wingewest op wingewest te ſtapelen, of den Bondgenoot te verdrukken, maar de onafhankelykheid, 's menſchen eerſte regt, te behouden, of om den Bondgenoot (gelyk by *Marignan*) te beſchermen. Des tuigen die ſcharen

ren van moedige Jongelingen, die, jeukerig naar krygsroem, doch door de wysheid der Vad'ren van ondernemingen in *Zwitserlands* naam verhinderd, hunnen arm, hunnen gespierden, alom gezochten arm, aan de bescherming van Europa's Vorsten leenden!

En thans nog bestaat, alleên onder hare zusteren, de Republiek der Eedgenooten. Omgeven door magtige Kroonen steekt zy alleên de hooge kruin, naakt, gelyk hare *Alpen*, om hoog, en weet, wat meer is, door den diepen eerbied voor hare deugden, meer dan door hare reeds geknakte kracht, hare onzydigheid te bewaren, terwyl heinde en verre rondom haar de kreet weergalmt: *Wie niet met my is, die is tegen my!* Nog viert, terwyl *Europa* van rondom in bloed en tranen baadt, de Zwitsersche Herder jaarlyks vreedzaam zyn Alpenfeest, en wenscht zich geluk, nu vyf honderd jaren (een nooit gezien Schouwspel) vry, zyn eigen Heer, en tevens gelukkig geweest te zyn.

Het zou voor eenen *Nederlander* onverschoonlyk zyn, wanneer hy, schoon thans onder een eenhoofdig Bestuur levende, zoo geheel de dagen van Ouds, (die voor 1780, zoo gelukkige dagen!) vergat, om ook niet van het vorig *Nederlandsche* Gemeenebest te gewagen. Ook hier heerschte ware vryheid, schoon natuurlyk, uit hoofde der ligging, der zeer verschillende betrekkingen en andere omstandigheden, geheel an-

ders gewyzigd, dan in de rotſen van *Uri* of *Unterwalden*. De Regeringsvorm naderde hier meer aan de *Bernſche Aristocratie*, en was niet minder een zegen voor de Onderzaten, of, zoo men wil, voor de vertegenwoordigde Burgers. Onder de beſcherming der zachtſte, onpartydig gehandhaafde wetten, bezat ieder burger de ware Gelykheid, gelykheid voor de Wet, en leefde onder een Beſtuur, 't welk, afkeerig van Oorlog, niet anders dan de beſcherming des Koophandels, die levensbron van den Staat, tot het grootte doelwit zyner pogingen ſtelde. Beſtendig, door alle middelen, den Vrede met zyne naburen handhavende (doch niettemin nayverig op eigene onafhankelykheid, en op den waarborg derzelve, de balans van *Europa*) ſtelde de Nederlandſche Regering niet ſlechts in het algemeen, maar ook in elke byzondere Stad, 'er eene eere in, de beſchermſter harer Ingezetenen en hunne voorſpraak by anderen te zyn. Ongemoeid, onbevreesd voor knellende, onregtvaardige lasten, zag de *Nederlander* jaarlyks zynen ſchat met nieuwe Goudſtroomen uit alle Werelddeelen aangroeijen; hy was zeker van het genot zyner winsten, en hoe ook zyne wyze van Godsverëering, hoe zyne denkwyze in 't Staatkundige was, niemand moeide hem des, bleef hy ſlechts binnen de palen der beſcheidenheid. 'T is waar, de Vuurberg eens door de woelgeesten, tegen de wettige Regering voor 1618, ontſtoken, en zints zóó menigmaal ten

ver-

verderve der beste Vaderlanders fel aan 't branden, kookte nog onder 's Nederlanders voet, dan hy achtte dien niet, en waande hem gedempt, tot de vreeselykste uitbarsting van allen (1780 — 1806) den geheelen *Nederlandschen* grond van gedaante deed veranderen.

Ook hier dus, niet minder dan in *Zwitserland*, was het Ideaal van een voortreffelyk Gemeenebest, beter dan in de Republiek van PLATO, verwezenlykt.

Men achtte hier, niet in naam, maar in de daad, betamelyke vryheid in denken, spreken en schryven, zoo wel als ongestoorden Vrede, voor het hoogste goed, en dus dit laatste niet voor het eenige. Wanneer een wetteloozе onregtvaardige aanval ons met het verlies van alles, wat ons dierbaar was, bedreigde, of wanneer een trotsche nabuur listiglyk vermetele armen tot onze Grenzen wist uit te breiden, dan wist de Nederlander de Oudheid in heldenmoed en krygsbeleid te tarten, soms te overtreffen. Niet alléén zyn tachtigjarige stryd tegen *Spanje's* geweldenary, maar ook TROMPEN, DE RUITER'S, COEHOORN'S, FRISO'S, kunnen dit ten overvloede bewyzen. Maar *Neêrland* schuwde den Oorlog, en gespte slechts noode, slechts gedwongen, het zwaard aan. — De vryheid des Burgers was beter hier verzekerd, dan te *Athene*, *Sparta* of *Rome*. Enkelde gevallen van hevige gisting der partyen afgerekend, ban-

bande men hier geene menschen uit have en goed, alleen om redenen van Staat. In het Godsdienstige ging de vryheid zoo verre, dat, terwyl de verdraagzame *Atheensche Heidenen* hunnen SOCRATES, om dat hy aan een beschermgeest geloofde, ter dood brengen, en hunnen ARISTOTELES de Stad doen ruimen, de *Christelyke Nederlandsche Regering* eenen SPINOZA ongemoeid de grondslagen van het gevaarlykste stelsel, het *Pantheismus*, zie optrekken.

Onder de Gemeenebesten mogen wy niet vergeten, ook *Venetiën* en *Genua* optetellen, die, schoon thans vernietigd, eenmaal een gewigt van belang in de schaal van *Europa* leiden, en nog vóór eenige jaren tot het stelsel der *Europische* Staten behoorden. Hunne zonderlinge Regeringsvorm was niet het geen de Ouden een *Timocratie* of *Aristocratie* noemden, (anders gezegd, de hedendaags zoo genoemde *vertegenwoordigende Volks-Regering*): maar eene soort van *Oligarchie*, waar echter niet rykdom, maar geboorte, regt tot het Bestuur gaf. *Het gouden Boek* te *Venetië*, de *rol der Edelen* te *Genua*, wees *den Regerenden geslachten* de Alleenheersching, *den Volke* de dienstbaarheid toe. Doch in beide Steden, poogde de Adel, door verzachtende middelen, der Gemeente haar juk minder te doen gevoelen. Te *Genua* werd, door het voorbeeld der aanzienlyksten, de Koophandel geëerd en aangemoedigd, en ieder Burger vond daarin, ongemoeid, eene ryke bron van bestaan.

ſtaan. Te *Venetië*, waar hetzelfde plaats had, ſchrikten, wel is waar, de vreeslyke Leeuwenmuil op de *St. Marcus* Plaats, waarin zelfs aanklagten van ongenoemden mogten geworpen worden, de tallooze bespieders der Regering, de geheime te regtſtellingen, en dergelyke hatelyke dwangmiddelen eener meer gevreesde, dan beminde Regering, de Burgers af van geſprekken over hunne Staatkundige belangen; en misſchien werd menig onſchuldige door zulke verfoeilyke middelen in ſtilte geſmoord, zelfs zyn lyk, om opſpraak te verhoeden, aan de laatste eerbewyzing zyner Magen en Vrienden ontrukt: — maar om nu niet van het even geſtrenge toezigt te ſpreken, 't welk over de Edelen zelve plaats had, de Staat zocht door allerlei vermaken den Volke het gemis van edeler voorregten te vergoeden. Het zy echter verre van ons dit goed te keuren. Mogen wy al in den *Venetiaanſchen* Senaat zyne onpartydigheid, zyn beleid, zyne Vaderlandsliefde, de wonderbare kunst bewonderen, om zich, te midden van nayverige geburen, door Staats- en Koophandel zóó hoog te verheffen, zóó lang ſtaande, en zóó vry van alle Staats ſtormen te blyven, het gebezigde middel, om namelyk den wellust, het bloote vermaak, der Menigte ſmakelyk, haar daar door onoplettend te maken op belangen van een' verhevener aard, en haar de kracht tot groote daden te ontrooven, — dit middel was verfoeijelyk, laaghartig, en maakte met

 de

de kunst-grepen des Romeinfchen Raads een wonderlyk contrast. Deze toch wilde het Volk, aan bloeddorst; dweepende haat tegen de Alleenheerfching, en bygeloof gewennen, om het des te gemakkelyker, gedurende het ten onderbrengen der Naburen, door de ftem der Wigchelaars, en de vrees voor nieuwe *Tarquiniusfen*, naar eigen wil te kunnen rond leiden; daar de *Venetiaanfche* Raad het, ter bereiking van dit zelfde einde, het Volk zich in alle de fchandelykheden van den wellust, in alle buitenfporigheden van een toomeloos, mits geen geruchtewekkend, vermaak, ruimfchoots toegeven, en achtte het niet, zoo de natuurlyke gevolgen dezer handelwyze, Ongeloof en Godverzaking, alle ftanden befmetteden. Het Volk mogt voorts, in het Staatkundige zoo wel als Godsdienstige, *denken* zoo als het wilde, mits het niet tegen den wil der Regering *fprak*. Wy willen tusfchen deze twee middelen, waarvan het eene diende, om de *Romeinen* tot het wreedfte en ongevoeligfte, het andere, om de *Venetiänen* tot een der dartelfte, en tevens laaghartigfte Volken te maken, geene keuze doen.

Het boven ftaand overzigt, hoe beknopt ook, zal ons echter hebben doen zien, dat de nieuwere Volken in hunne Regeringsvormen en Staatkundige inrigtingen, zelfs in de willekeurigfte, meer veiligheid voor perfonen en eigendommen, meer waarborgen tegen de grillen eens toomeloozen Dwingelands,

lands, of het geweld eener alvermogende Menigte hebben, dan die der Oudheid; het zal ons overtuigd hebben van het geluk onzer tegenwoordige tyden, waarin die heerlyke uitvinding, de tempering der drie Regeringsvormen, in sommige, de gematigde uitoefening van het Monarchaal gezag in de meeste, de rust des Burgers verzekert. Eer wy van dit ontwerp afstappen, zal het niet onvoegzaam zyn, de wyze van Oorlogen, in den ouden tyd, met die van heden ten dage te vergelyken.

Wy hebben gezien, hoe wreedelyk alle Oude Volken in hunne Oorlogen te werk gingen. Wy vonden daarvan den grond in hunne overdrevene Vaderlandsliefde, die alle gemeene beginselen van Menschelykheid verwyderde; die de inwoners van *Saguntum* (*), *Numantia*, *Abydus* (†), *Xantus* (§), en van nog zeer veel andere Steden, liever deed verkiezen, zich zelve met Vrouwen en Kinderen te verdoen, en de plaats hunner geboorte boven hun hoofd in brand te steken, dan zich aan de zeer onzekere genade eens Overwinnaars over te geven. Men verkocht de gevangenen, zoo 'er ontferming plaats had, in Slaverny; anders alleen Vrouwen en Kinderen, en doodde al wat manelyk was. Meer dan een-

(*) Liv. L. XXI.

(†) Polyb. L. III.

(§) Plut. in *Bruto.*

eenmaal hielp men alle Ingezetenen eener overweldigde Stad omhals. De Steden zelve stak men veeltyds in brand.

Hoe geheel anders is het in onze dagen ten opzigte dier gewoonte gesteld?

Het krygsregt vereischt thans, elken gewapenden vyand, zoo dra hy het Geweer nederlegt, met verschooning te behandelen; hem van de noodwendigheden des levens te voorzien, en nimmer op eenigerlei wyze te beleedigen. Men voert deze gevangene manschappen naar het land des Overwinnaars, sluit hen daar, gedurende den Oorlog, in vestingen op, of laat, volgens een zeer nieuw en prysenswaardig voorbeeld, hen tot bekoming van hun onderhoud, op het Land of in Fabrieken by de burgers om loon arbeiden. Meermalen worden zy, gedurende den Oorlog, of, indien deze zeer spoedig eindigt, by den Vrede, uitgewisseld, en daar hun staat van krygsgevangenen verre af is van hen te verlagen; (men weet toch, hoe veel daartoe een ongeluk, ook by den dappersten, kan mede werken!) zoo gebruikt men dezelve wel eens weder ten Oorloge; ja in de gewigtigste bezigheden. Het menschelyk gebruik der *Capitulatiën* heeft de woeste *stormen* vervangen; de meeste Burgeryen, overtuigd, dat hun vyand altyd een *Europeër* is, haken zelf, na de eerste dagen der belegering, naar de overgave. Doch men kan niet ontveinzen, dat de *Bombardering*,

ring,

ring, die snoode uitvinding, dit voorregt grootelyks heeft weggenomen, en in belégerde Steden vaak den weerloozen burger verärmt, kwetst of doodt; terwyl de eigenlyke verdediger ongestoord in zyne veilige *Casematten* schuilt.

Nog een ander gebruik, ongemeen dienstig ter verzachting der Oorlogen, kenschetste de Europische zeden, tot op het laatst der 18 Eeuw: t. w. dat van staande bezoldigde krygsbenden. Menschen, door vooröordeelen of door den glans der oude volken verblind, hebben lang den kreet doen hooren, dat eene staande legermagt verderflyk voor de vryheid en het volksgeluk was. Maar heerschte 'er dan zoo veel volksgeluk te *Rome*, toen de krygsknegten nog niet om loon streden, en elke veldtogt hunne dienstverpligting eindigde, of in de middeleeuwen, toen elke Ridder zyne Leenmannen ten stryde riep, en hen, na het einde van eenige strooperyen, of na enkelde gevegten, weder afdankte? Immers zonder staande legermagt moet *een ieder* ten Oorloge trekken, en het is te over bekend, welke verwarringen, welke zaden tot burgertwisten, welke hinderpalen tegen nyverheid en volksgeluk in de opstanden in *massa*, *volksligtingen*, of zoo als men die algemeene wapeningen anders noemen wil, liggen opgesloten.

Belangende het huisselyk geluk der tegenwoordige Volken, in tegenoverstelling van dat der Ouden; zullen wy ook hier weder eerst den toestand der

Vrouwen, daarna de Ouderlyke betrekking, en vervolgens den ſtaat der Dienstboden nagaan.

De gehuwde *Vrouwen* zyn in *Europa*, volgens de algemeene bekentenis, zelfs van de driftigste voorſtanders der Oudheid, thans uit de kluisters ontſlagen, waarin de beſchaafde *Griek* haar zoo zorgvuldig wikkelde. Men erkent thans algemeen, dat zy niet, gelyk nog de *Romeinſche* wetten haar noemden, bloot lydelyke *dingen* (*res*); maar wel degelyk *Perſonen* zyn, die in alle deelen op even veel regt aanſpraak hebben, als de Mannen. Niet opgeſloten in het *Gynecëum*, niet gedoemd tot vernederende afzondering, genieten de Vrouwen in onze Maatſchappyen de onvervreemdbare regten, die haar, de beminnelykſte helft des Menschdoms, toekomen, die haar des te meer behooren, om dat zy ten koste van onnoemelyke ſmarten, gevaren, angsten en zorgen alléén den *last*, aan de voortplanting des Menschdoms onafſcheidelyk, met eenen heldenmoed torſchen: een last, dien men onbewonderd laat; terwyl een dappere ſtryd in 't Oorlogsveld, die, gelyk het EURIPIDES, naar waarheid en zeer juist uitdrukt, driemaal minder hagchelyk is, dan één barensnood (*), — Laauwerkranſen, Ridderördens, Loftuitingen vindt. Onze Vrouwen ſmaken alle de burgerlyke voorregten, alle de aangenaamheden des le-

(*) EURIP. *Medea* Act. II. Sc. 1.

levens, gelyk de Mannen; geen fluijer, die meer booze driften in 't harte kweekt, dan daar voor bewaart, bedekt haar voorhoofd: en wat het burgerlyke betreft, ftaan zy in zaken van Erfenis enz. volkomen met de Mannen gelyk. Zeldzaam, onfchatbaar voorregt onzer tyden en landen! voorregt, het welk den Mannen zelven, door den meer onbelemmerden omgang met de fchoone kunne, die nu des te beter gelegenheid heeft, haren fynen fmaak te ontwikkelen, eene ryke bron van geestig genoegen opent; terwyl het dat evenwigt der menschheid, 't welk in alle Staten, die de Vrouwen verdrukken, geftoord wordt, herftelt, en de woestheid uit het fterkere geflacht verbant, die anders niet nalaat, de flaverny van het zwakkere bloedig te wreeken. Maar heeft nu deze meerdere vryheid der Vrouwen voor- of nadeelige gevolgen voor hare zeden gehad? Hoe wenfchelyk ware het, zoo men deze vraag ftellig *gunstig* beäntwoorden kon! Laten wy eerst de flechtfte, dan de meer aangename zyde van dit onderwerp befchouwen.

De Hoofdfteden van *Europa*, voor al in het *Zuiden*, *Rome*, *Napels*, *Lisbon*, *Madrid*, *Parys*, zyn als zoo vele poelen van zedebederf, waar fchier alles, wat nog van het levende water der deugd gedreven wordt, zich in een' ftilftaanden plas vol fmetftoffen oplost. De vryheid der andere fekfe wordt hier tot Overfpel misbruikt, welks algemeenheid zelfs

zelfs de ſtem der Natuur geſmoord heeft, en de eerlooste verfoeijelykſte misdaad, die alleen als ſchending der goede trouw, als de laagſte meineed, misdadig zou zyn, onder den bevalligen naam van *Galanterie* (zoo heette eertyds Ridderdeugd!) weet te vermommen.

Te *Genua* en elders in *Italië* wordt het den eerlyken Man tot eene onuitwischbare ſchande gerekend, zoo hy volgens de wetten van Natuur en Geweten den dagelykſchen omgang met zyne Vrouw boven dien met eene andere verkiest (*) en het *Cicisbeäat*, 't welk juist niet ſtellig Overſpel *is*, doch daartoe de verleidelykſte, ſchier onoverkomelyke, gelegenheid geeft, wordt door de Mode als eene wet voorgeſchreven.

Te *Parys*, (althans in deszelfs aanzienlyke kringen,) zou de Man, die het Overſpel als iets misdadigs, of ernstigs, wilde voorſtellen, zekerlyk luid uitgelagchen worden, en zich den naam van *gros pèdant*, of *homme du bon vieux tems*, op den halze laden. Het is daar zoo onontbeerlyk, dat elke gehuwde Vrouw haren *Amant* moet hebben, als in *Italië haren Cicisbèo*, of in *Spanje* en *Portugal* haren *Cortéjos*. Daarentegen worden jonge Meisjes eenigzins ſtrenger beteugeld, op dat hare goede naam geen last lyde; doch, zoo dra zyn zy niet in 't Huwelyk ge-

(*) Zie ARCHENHOLTZ, *Italie*. I. Deel.

getreden, of zy beſchouwen zich, in ſtede van met grootere pligten belast, van alle pligten ontheven. De zoetſte, de heiligſte *ſtellige* pligt der Vrouw, welker uitoefening een ſchouwſpel oplevert, dat alleen genoeg is, om den gevoeligen Man vreugde-tranen uit de oogen te lokken, het zogen harer kinderen, zou zich de vrouw uit de groote wereld tot ſchande rekenen; zy *laat* dit aan de laagſte klasſe, aan *lieden zonder opvoeding* over. Schroomelyk is het getal der priesteresſen van *Venus* in die zelfde Hoofdſteden, waar alle klasſen van menſchen hunne onreine driften in den arm van meer of min aanzienlyke, meer of min beſchaafde, dienaresſen van den wellust kunnen botvieren. Niet alleen tot de Hoofd- ook tot mindere Steden is het gif des zedenbederfs doorgedrongen, en begint zich zelfs reeds op het platte land te vertoonen. — In het *Noorden* van Europa, ſchoon minder dan in het *Zuiden*, maakt de wellust vervaarlyke vorderingen.

Doch, zoo wy de zaak uit een ander oogpunt beſchouwen, vinden wy nog vele, nog hoogst aangename, redenen tot roem boven de tyden der *Grieken* en *Romeinen*. By eene, over 't algemeen nog zeer aanzienlyke, klasſe van menſchen bewoont de maagdelyke ſchaamte het hart, en doet de wangen bloozen. Men vindt nog menſchen, (en zoude men niet durven zeggen, wanneer men *Europa* in 't algemeen beſchouwt, vele menſchen!) die eerbied voor

mannelyke kuischheid, ook buiten het Huwelyk, kennen en betoonen. Ja, 'er bestaan gewis, voor al in ons gezegend Vaderland, nog onbedorvene Jongelingen, die eene reine hand en een zuiver hart aan de maagdelyke geliefde voor 't outer toereiken. Het ontzag voor de deugden der Vad'ren huisvest nog, gelyk de *Penates* der Ouden, in zeer vele Huisgezinnen, en huisselyk geluk, huisselyke eendragt en vrede, onderlinge liefde der Echtgenooten, stort nog elders ongekende zaligheden, en balsem voor alle tegenspoeden, in menige vreedzame woning uit. Niet overal wordt de opvoeding der Kinderen verwaarloosd; men vindt nog Moeders, die 'er eene eere in stellen, haar kroost Godsdienstige beginselen, en eerbied voor deugd en goede zeden, in het harte te storten. *Godsdienstige beginselen*: ik had voorgenomen, daarvan eerst later te spreken; doch by de overweging van huisselyk *geluk* dringt zich de bron van hetzelve tevens aan myne beschouwing op. Immers de Ouden kenden *deze* soort van wellust niet, wanneer de Huisvader met de geliefde zyner ziele, en het Kroost, dat deze hem baarde, een rein geweten ten offer brengen aan den Alömtegenwoordigen, Alwetenden, Algoeden, en, vertrouwend op zyne hulp, een vrolyk oog op elken tegenspoed, en in 't verschiet op een beter leven slaan, 't welk zy met geene pynlyke onzekerheid, maar met het volste vertrouwen verbeiden. Immers zulke Huisge-

gezinnen zyn geene *Ideälen!* Getuigt gy O zalige schimmen onze Vad'ren! getuigt, dat zy het althans in *Nederland* eenmaal niet waren. En nog — in deze tyden van verbasterde zedelykheid vindt men, blykens de algemeene ondervinding, nog vele zulke Familiën; doch deze vallen minder in 't oog, omdat de deugd in 't algemeen wars is van alle vertooning.

Nedrig, gelyk het Veld-Viooltje, wapperen zy niet met trotschen praal, maar verkwikken met den lieflykften geur alle voorwerpen in hunne nabyheid. Aan *haar* voorbeeld is het grootendeels toeteschryven, dat zelfs de bedorven mensch zich nog zyner misdaden schaamt, dat hy bloost om met den vergiftigen walm zyner ondeugden een' zoo reinen dampkring te verpesten. Van daar die uiterlyke eerbied voor kuischheid, eerbaarheid, die schaamte, welke men zelfs in bedorvene Hoofdsteden, nog betoont; schoon de lichtmis dezelve, onder zyne makkers, belagchen moge. Van daar de achting voor de andere Kunne; van daar, gevoegd by eene strengere zedelyke Wetgeving, mede op Godsdienstige gronden gebouwd, de mindere gemakkelykheid der Echtscheiding, — en de meer algemeene afkeer tegen dat nog onnatuurlyker kwaad, het welk ik my schame te noemen; — alle zoo vele byzonderheden, waarin de Ouden verre achter ons terug waren. Immers wy zagen, dat zy, zelfs hunne strengste Wysgeeren, schaars mannelyke kuischheid, als *stren-*

genpligt, voorſchreven; dat het misbruik der *Hetairen* te *Athene*, het Vrouwen leenen te *Sparta*, de menigvuldige Echtſcheidingen in het latere *Rome*, — de *Pederastie* overal — zoo vele onöverkomelyke hinderpalen waren tegen het ware zielsgenot, — de zedelyke liefde in het Huwelyk. Doch het is niet alléén de Vrouw, wier lot door de meer geſtrenge, *Christelyke*, denkwyze verbeterd, — het is niet ſlechts het Huwelyk, welks waarde en geluk daar door verhoogd wordt, — ook de toeſtand der Kinderen heeft in onze hedendaagſche Maatſchappyen onbegrypelyk gewonnen. Immers wy zagen boven, dat de Kinderen, althans by de *Romeinen*, niet meer dan ſlaven waren, gebukt onder de grillen eens Vaders, in wiens borst eene menigte driften de Kinderliefde, vooral by een talryk kroost, jegens een of anderen min begunstigden Zoon of Dochter — kon verſtikken. De hedendaagſche wetten beveiligen daar tegen het Kind. Het ſtaat den Vader niet meer vry, zyn Zoon of Dochter te verkoopen, laat ſtaan dezelve te dooden; — de Kindermoord wordt niet meer toegelaten, aangemoedigd of voorgeſchreven, maar verboden, met het zwaard der wet en de algemeene verfoeijing geſtraft. In het *Christelyk Europa* vindt gy geene LECHÉ's, geene Familievierſcharen meer, die over het leven of dood des zuigelings beſlisſen mogen; heilig, gelyk dat van den eerſten Staatsdienaar, is zyn leven der Maatſchappy. Zie de angstvallige zorg,

zorg, welke de *Christelyke* Wereld bezielt, dat, wanneer de overhellende kracht van dierlyken wellust, of het vooruitzigt van ſchande, by de Moeder de liefde tot haar kroost, of de vrees voor de ſtraf overwint, geene onſchuldige ſlagtoffers daar door het leven zouden derven. — Zie de *Vondelingshuizen*, — eene inſtelling by de Oudheid onbekend, — benevens zoo vele andere Stichtingen, waar door gevallene meisjes, zonder ſchande te vrezen te hebben, in hare bevalling verzorgd en opgepast worden, juist in die bedorvene Hoofdſteden, waar het zedebederf alle palen overſchreidt, alle banden verbreekt, de weenende menſchelykheid verzoenen (*). Nog meer, — de ongelukkige Kinderen, welke, hunne Ouders door den dood verliezende, aan de genade van wreede Bloedverwanten, of van vreemden zouden zyn bloot geſteld, neemt thans of de Staat, (of die *Christelyke* Gezinte, waartoe de verlatenen behooren) in hare beſcherming, en verſchaft hun onderhoud. Van daar de heilryke en voortreffelyke inſtelling der *Weeshuizen*, mede iets, 't welk de Ouden geheel niet kenden, en 't welk der menschheid, en onzen nieuweren tyden, zoo groote eere aandoet. Hoe vele *Vryſcholen* vindt men niet hier en elders, waar de jeugd *voor niet* op kosten van den Staat, of van eeni-

ge

(*) B. v. de Stichting voor Kraamvrouwen te *Weenen*, vele inſtellingen van dien aard, zelfs ter *verbetering* van gevallene Meisjes te *Londen*; — te *Parys* is de *Societé de la Charité maternelle* van eenen niet zeer verſchillenden aard.

ge Menschenvrienden eene goede opvoeding erlangt, en tot hare bestemming in dit en een volgend leven wordt opgeleid.

De *Slaverny* is tusschen *Europeänen* onderling geheel afgeschaft. Men vekoopt geen Krygsgevangenen meer; *men eerbiedigt in hun den moed, dien het ongeluk trof* (*); *Cartels* van uitwisseling, of een Vredesverdrag, geven deze menschen aan hun Vaderland weder, zelfs zendt men wel eens eene bezetting, op haar woord van eer, *van niet tegen den Overwinnaar, binnen zeker tydsverloop, te dienen*, onbeschadigd huiswaarts. In eene, by *Capitulatie*, ingenomene Stad, (en dus gaan thans verre de meeste Vestingen over — onbevestigde Steden lyden slechts den onvermydelyken Oorlogslast van doortogten, schattingen, enz.) verzuimt men nooit de onschenbaarheid der Ingezetenen te bedingen, en weigert de Belégeraar nooit, dit beding intewilligen. Van daar, dat der Slavernye haar groot voedsel, 't welk zy in het Oorlogsregt der Ouden vond, mangelt, daar tevens het dwaze en menschönteerende leerstelsel der middel-eeuwen, 't welk de Menschen in *Edelen* en *Slaven* (waarby eerst later de *Burgers* kwamen) onderscheidde, genoegzaam vernietigd is, en nog alleên in eenige afgelegene, slechts ten halve beschaafde *Europische* Gewesten, zoo als *Rusland* enz. in

(*) Volgens het gezegde van een' vermaard Veldheer onzer dagen.

in ſtand blyft. Deze weldaad is ontſchatbaar, en zou alleên onze tyden boven die der Ouden in maatſchappelyk geluk den voorrang geven. Immers, men herïnnere zich het geen wy boven aanteekenden van de mishandelingen, die de Slaven te *Sparta*, te *Rome* en elders ondergaan moesten, van de onzedelykheid, die overal het gevolg der Slavernye was, zelfs dáár, waar men de lyf-eigenen het zachtſte behandelde, zoo als te *Athene*, vermits de Heer althans op het ligchaam zyner Slavinnen een onbepaald regt meende te hebben, en daarvan doorgaans gebruik maakte (*). De tegenwoordige ſtaat der Maatſchappy vereïscht zoo wel bediening der hoogere, en onafgebrokene werkzaamheid der mindere ſtanden als by de Ouden; doch de overal vrye mensch verhuurt ſlechts, voor zekeren, aan zyne willekeur ſtaande tyd, zynen arbeid aan anderen, die hem daar voor betalen of onderhouden moeten. Eene mishandeling, kwetſing of moord, zulk eenen aangedaan, wordt door de wetten thans even zwaar geſtraft, als die van zynen meester, of van eenen aanzienlyken des lands. Het nieuwe *Monarchale* ſtelſel legt daar omtrent vooral eenen zeer milden, zeer menſchelyken en vryen geest aan den dag, dien men hopen mag, dat in *Europa* algemeen zal worden; gelyk hy reeds voorlang in *Engeland* beſtaan heeft.

Dan,

(*) De verkrachting van Slavinnen bleef volgens de wet, ook by de *Romeinen*, ſtraffeloos.

mer deed zich op de Marktplaats te *Athene*, op het *Forum* of in het Raadhuis te *Rome*, een man als WILBERFORCE ten voordeele der *Gladiätors*, of der Lyfeigenen, hooren. En zoo hy 't gedaan had, de geest dier Staten verzekert ons, dat bespotting zyn loon zou geweest zyn. Maar in *Europesche* Volksplantingen is de Slaverny slechts een toevallig uitwerksel van overdrevene winzucht of Koopmaansgeest, die zoo min echt *Europisch* is, dat de twee grootste Redenaars, de twee bestendigste tegenstrevers in den *Britschen* Senaat, PITT en FOX, alleên in het punt van de afschaffing des Slavenhandels, hunne talenten, vereënigd, aan de zaak der menschheid wydden; terwyl aan de overzyde des *Kanaals* die zelfde zaak in *Frankryks* Wetgevende Vergadering ten voordeele der Zwarten beslist, en in *Deenemarke*, ja zelfs in het, door verre Zeeën gescheidene, doch *Europeesch* denkende, vrye *Noord-America*, door gepaste wetten ten hunne behoeve gewyzigd wordt.

Zoo wy nu de gewone uitspanningen en vermaken der *Europeërs* met die van de Oude *Grieken* en *Romeinen* in vergelyking brengen, dan vinden wy, dat de eersten met opzigt tot het voordeel des ligchaams,

len nooit aan de Meesters, hunne Slaven vry te laten! Zy wisten, dat de Heidenen by hunne andere lasteringen tegen de *Christenen*, dit vooral als een vergryp tegen de Maatschappelyke orde aangezien, en het *ad pileum vocare* zouden genoemd hebben. Zy konden het gerust aan den liefd'ryken geest des Christendoms overlaten, de Slaverny eerst te verzachten, en daarna geheel afteschaffen.

ſche Inboorling bleef niet minder Lyf-eigen; terwyl de zware hand van den *Europeſchen* gelukzoeker nu ook een ander Werelddeel, ter lesſching van zynen gouddorst, beroofde.

Verre zy het van ons, dien gruwel der ongeregtigheid te willen bewimpelen, zoo min als 't geen daartoe aanleiding gaf, de verdrukking der oorſpronkelyke *Americanen* in de Volkplantingen. Maar bekennen wy tevens, dat de hoogte, waarop de *Europeërs* thans in vorming van den geest, en Godsdienstige denkbeelden geklommen zyn, hunne Wetten, Inſtellingen, zeden en beſchaving, zoo verre zyn van dit helſche ſtelſel, alleén door winzucht uitgedacht, te begunstigen, dat zy integendeel hetzelve ten ſterkſten afkeuren, en men thans in de meeste *Europeſche* Volkplantingen, door wyze inrigtingen, deszelfs ergſte misbruiken getemperd, of zelfs wel de trapsgewyze afſchaffing daarvan bepaald heeft. Dit was in *Griekenland*, te *Rome* en te *Carthago* het geval nooit, en is zulks nog in het geheele *Oosten* niet. De Slaverny was dáár, of is dáár nog, zoo naauw verknogt aan alle inſtellingen en gewoonten, dat men niet, zonder den Staat te benadeelen, zonder de verſtandigſten zelfs tegen zich te hebben, eene, ſchoon ſlechts trapsgewyze, afſchaffing der Slaverny zou hebben durven voorſlaan (*). Nimmer

(*) Met hoe veel wysheid raadden daarom ook PAULUS, en andere Apostelen

derde, of althans verkeerde opvoeding, of wel het noodzakelyk voortbrengsel van verzwakte Ouderen zyn.

Maar aan den anderen kant: zoo wy de groote voordeelen van de *Gymnastiek* der *Grieken* missen, de wreedheid der *Romeinsche* schermspelen is ons ook vreemd gebleven. Wy beschouwden boven het tafereel, door een hedendaags Reiziger van die spelen, ten tyde der Oudheid, geschetst. Gewisselyk zal niemand het tegenbeeld dier gruwelyke misbruiken by *Europesche* Natiën vinden. 'T is waar, *Spanje* heeft zyne beruchte Stiergevechten, waarby *somtyds* het leven van menschen gevaar loopt; dan dit geval is zeer enkeld, en meest al zyn de behoorlyke voorzorgen zóó wel genomen, dat slechts het gesarde dier als offer van 's Volks zucht voor bloedige schouwspelen valt, terwyl te *Rome* by de Feestspelen dagelyks zeker meer dan één paar Schermers sneuvelde. — Elders herinner ik my in onze tegenwoordige Maatschappyen, zoo men de Hanen-gevegten der *Engelschen* uitzondert, nergens bloedige vertooningen, tot uitspanning geschikt.

De vraag zou nu zyn: of het Volks-geluk meer by een volstrekt gemis van onschadelyke *Gymnastische* oefeningen leed, dan het, by de afschaffing van de ontmenschte schouwspelen der *Gladiators*, won? Liefst laat ik dit in het midden; doch, daar, myns inziens, de heerlykste ontwikkeling en vorming des

lig-

ligchaams onmogelyk de verbastering der ziel door wreedheid en bloeddorst kan opwegen, zoo hangt de schaal, indien dezelve al niet ten voordeele der nieuweren overslaat, althans zeker in evenwigt.

Dan, zoo de *Gymnastiek* by de onzen verzuimd wordt, de ontwikkeling der zielsvermogens, de *Muzyk*, gelyk PLATO haar noemde, bloeit te schooner in ons midden. Om nu alleen van de Uitspanningen te spreken, onze Tooneelvertooningen gedoogen de zedelooze dubbelzinnigheden en de onbeschaafde, persoonelyke, beleedigingen der Oude *Atheensche Comedie* niet meer; onze beste Treurspelen wedyveren in *Æsthetisch* schoon, met de *Grieksche*, welke zy in zedelyke bedoelingen overtreffen. Wat de *Toonkunst* aanbelangt; deze verheft zich thans tot eene hoogte, die zonder twyfel de Ouden niet dachten, dat zy immer kon beklimmen. Wanneer thans PYTHAGORAS, wanneer PLATO, die de eigenlyke Muzyk als een hoofd-vereischte der opvoeding beschouwden, en zelfs aan de Spheeren, in haren vaart door het uitspansel, eene Goddelyke *Harmonie* toeschreven; wanneer zy het *Stabat Mater* van PERGOLESE, de *Schepping* van HAYDN, of het *Requiëm* van MOZART konden hooren, ô hunne ziel zou op die Goddelyke, echt-*Phrygische* toonen zich reeds in beter Wereld verplaatst achten; — zy zouden het land, dat zulke Meesterstukken teelde, zelfs boven hun *Griekenland* verheffen!

Ook andere fraaije Kunsten, gelyk de Teeken- en Schilderkunst, worden door onze *Europeanen* waarschynlyk gelukkiger, althans zeker even gelukkig, als by de Ouden beöefend. De algemeene leeslust, door alle standen der Maatschappye in geheel *Europa* verspreid en die door de Drukkunst zoo veel voedsel ontfangt, levert, wel is waar, zeer veel schadelyke, geest- en hart bederfvende, maar toch ook gewisselyk een overvloed van heilzame spys op aan de ziel; zy verspreidt kundigheden onder den Middelstand, die by de Ouden op verre na zoo algemeen niet waren; geeft voornamelyk van de Aarde en hare voortbrengselen, zelfs aan Kinderen, zoo al geene tamelyke kennis, dan toch een overzigt, en doet den liefhebber der Natuur hare werkingen zelfs aan de andere zyde des Aardkloots, hare grootheid, zelfs in Hemelbollen in en buiten ons Zonnestelsel, hare weinge, eenvoudige, doch grootsche en algemeene wetten kennen. De gelegenheid, die de weetgierige Burger op verscheidene plaatsen heeft, om de proefondervindelyke Natuurkunde te *zien* beoefenen, draagt ook niet weinig tot zyne genoegens, zoo wel als vordering in kennis, by. — Kortom de uitspanningen, althans der beschaafde standen in onze dagen, zyn stiller, minder schitterend, minder bevorderlyk voor ligchaamskracht, vlugheid en gezondheid, maar inderdaad edeler, reiner van ontheiliging der menschheid, meer bevorder-

derlyk voor den wasdom, de vorming, en de grootheid der ziele. — Gaan wy thans over, om iets nopens de levenswyze onzer Hedendaagsche Volken, met opzigt tot werkzaamheid, spys en drank, te zeggen.

De Koophandel, by de Oude Volken voor een onëdel winstbejag aangezien, 't welk men schier met den woeker gelyk stelde, (*Athene* en *Carthago* maakten hier in uitzonderingen) en door de meeste Wysgeeren, als beneden 's menschen waardigheid, wel niet voor ongeöorloofd, maar toch voor minder betamend aan een vry mensch, gekeurd, — de Koophandel is eene der Hoofdzuilen, waarop onze tegenwoordige Maatschappyen rusten. Landen, waar de Koophandel bloeit, zal men doorgaans minder met zedebederf besmet vinden, dan anderen, waar eene even groote mate van rykdom, maar door andere middelen verkregen, bestaat. Hier van moge *Engeland* getuigen, welks Hoofdstad, wanneer men de aanzienlyken afrekent, in den handeldryvenden stand, nog zoo oneindig meer zedelyke beginselen kent, dan *Parys*, *Madrid* of *Berlyn*. Getuige ons dierbaar Vaderland, 't welk, ten tyde van den bloei zyns Koophandels, (in de 17 en het eerste gedeelte der 18 Eeuwe) gewis het land was, waar de meeste Huisselyke en Burgerlyke deugden bestonden, en 't welk in het Staatkundige en Zedelyke als eene parel aan de kroon der menschheid schitterde. En, schoon gee-

ne voorbeelden dit gestelde bevestigden, de aard der zaak zou het leeren. De werkzaamheid, de nyverheid, de bedachtzaamheid, de geest van uitvinding, de spaarzaamheid, die den Koopman behooren te verzellen, vervullen zoo vele oogenblikken, welke de ryke Landëigenaar, die zyn verblyf in de Steden neemt, niet weet te besteden, dan in Letter-oefeningen, waar voor de minsten genoegzamen smaak en aanleg bezitten, of in vermaken, die altyd zekere helling tot zedeloosheid hebben. Van dáár, dat onder de regtgeäarde Kooplieden, by dezelfde, ja by grootere schatten, dan die van den Eigenërfden of Hoveling, veel minder sporelooze weelde, of najaging van vermaken, en veel meer opregtheid, mannelyke rondborstigheid, en goede trouw gevonde wordt: welke laatste eene onvermydelyke voorwaarde is, zonder welke men zich geen *geäccrediteerd* Koopman kan denken. Ik weet, 'er zyn uitzonderingen, talryke, schroomelyke uitzonderingen, maar de regel zelf houdt over 't algemeen, zonder twyfel, stand.

Zoo nu deze voordeelige uitwerkselen van den Koophandel zich minder by de Ouden, dan by ons, vertoonden, het was gewisselyk, eensdeels de verachting, welke dien stand verzelde, anderdeels gebrek aan verbintenis door middel eener uitgebreide briefwisseling. In ons *Europa* maakt de *Commercie* één ligchaam uit, en de Koopman te *Riga*, te *Napels*,

pels, te *Lisbon*, te *Londen* en te *Amsterdam* heeft het zelfde belang in het handhaven en uitbreiden van zyn *Crediet*. De uitvinding der Wisselbrieven, naar myn inzien eên der krachtigste middelen tot verbroedering der *Europesche* Staten, heeft de Handelgemeenschap van het eene uiteinde van *Europa* tot het andere, van *Petersburg* tot *Lisbon*, van *Edenburg* tot *Konstantinopel* bevorderd. Een aanzienlyk Huis vreest thans eene bankbreuk, niet slechts voor zich zelf, niet louter voor zyne Stad- of Landgenooten, het vreest dien ook voor den nagalm, die geheel *Europa* door zal klinken, en den naam van dit Huis met verachting en schande beladen. Een Koopman van naam doorreist nu met het grootste gemak, (buitengewone maatregelen in Oorlogstyd afgerekend) geheel ons wereld-deel, en is verzekerd, in elke Hoofd- of Handelstad, in elke Zeehaven, kennissen, betrekkingen, *Correspondenten* aan te treffen. Dit scherpt zyn werklust, spoort zyne arbeidzaamheid, zyn vernuft tot uitbreiding zyns Koophandels aan, en bevestigt, al ware het alleen belangshalve, zyne goede trouw.

Geen dier prikkels tot gezellige deugden bezat de Handelaar der Oude wereld. Geheel afgescheiden (*geïsoleerd*) van anderen, bepaalde zich zyne Koopmanschap tot togten langs de Kusten der *Middellandsche* Zee, ter inruiling van Goederen, ter verpassing derzelve op andere plaatsen, welke doorgaans zoo

 ver-

verre van de eerste verwyderd waren, of ten minsten zoo weinig met dezelve in betrekking stonden, dat het den Koopman niet moeijelyk viel, daar op onmetelyk te winnen, in dier voege zelfs, dat ik meen te durven vastſtellen, dat de handel b. v. der *Carthagers* of *Pheniciërs* op *Spanje*, en van daar op *Sicilië*, *Griekenland* enz. hun naar evenredigheid zoo veel opbragt, als den *Europeër* zyne *Oost-* en *West-Indische* Zeevaart. Dit was natuurlyk; de mededinging was te gering. *Tyrus*, *Sidon*, *Carthago*, *Athene*, *Alexandrië*, *Marseille*, *Rhodus*, *Syracuse*, zie daar ſchier de eenige Handelsplaatſen van eenig belang in de Oude Wereld. Deze ſoort van *Monopolie*, onder zoo weinigen verdeeld, maakte de winsten onmetelyk, en tevens alle *ſpeculatiën* op ryzing en daling, een hoofdartikel onzes tegenwoordigen Koophandels, zoo wel als uitgebreide briefwisſeling onnoodig. De Koopman was dus, Zee-gevaar afgerekend, zyne zaak vry zeker, en derhalve kon ook de nyverheid, die ſlechts by aanmerkelyke mededinging voedſel vindt, niet zoo gewigtig zyn, als in het tegenwoordig *Europa;* terwyl, aan den anderen kant, de Koopman by gebrek aan een groot *Publiek*, dat zyne daden beöordeelde, by het volſlagen gemis van een *eſprit de Corps*, 't welk hem belettede zynen ſtand te ontëeren, niet zoo veel drangredenen vond, als in onze dagen, om de goede trouw in acht te nemen. De ongemeene uitbreiding des Koophandels heeft

heeft onder de nieuwere *Europesche* Natien onbegrypelyk vele takken en zytakken van *Industrie* geschapen. Men staat versteld, zoo veel uitnemende kunstgewrochten, zoo veel gerieflykheden en veraangenamingen des levens, in de Hoofd- en Handelsteden van *Europa* te zien byeengebragt. Byna niets kan men opnoemen, het geen door de handen onzer Landgenooten, (waarom zouden wy alle *Europeanen* zoo niet noemen?) bewerkt wordt, of het geeft aan duizenden handen, die het op allerlei wyzen bereiden, arbeid, aan duizenden monden voedsel. De algemeene werkzaamheid der *Europeanen*, (eenigen uit de hoogere standen afgerekend, en met uitzondering b. v. der *Lazzaroni's* te Napels, der tegenwoordige *Romeinen* en *Kastilianen*) maakt dan ook een vreemd *Contrast* met de boven geschetste, beredeneerde ledigheid der Ouden, welke het schier voor eene deugd, voor de eigenschap van eenen Vryman hielden, wanneer hy gansche dagen in de Volksvergadering, op de Markt, of in de Boschjes der Wysgeeren doorbragt.

Doch de Koophandel der Nieuweren, hoe onbeschryfelyk voordeelig, hoe zeer, in zekeren zin, het *bloed* van het groote ligchaam der *Europesche* Christenwereld, heeft zich, helaas! eeuwig onuitwischbaar onteerd door het volhouden en verdedigen van dat *Coloniale* stelsel, 't welk, uit de gretigheid van sommige gelukzoekers geboren, alleen op de Sla-

verny van menſchen beruſt. Dan, deze ſmet kleeft niet alleên op onze tyden. De Slavenhandel was ook by de Ouden een zeer gewigtige tak van Koopmanſchap, en is zulks nog in het Oosten. Doch van dit onderwerp is reeds boven geſproken.

Wat het gebruik en misbruik van Spys en Drank by de Nieuweren aangaat; het zou noodeloos zyn daarvan hier verſlag te geven, vermits elk immers, uit de ondervinding van het dagelykſche leven, daarvan genoegzaam kennis draagt, en het verſchil tusſchen de *Europeſche* Natien onderling zoo groot niet is, dat, ten minsten in beſchaafde kringen, het eene Volk daar omtrent merkelyk van het andere zou onderſcheiden zyn. Hoe hoog ook de overdaad by ſommigen moge geklommen wezen, dezelve is toch eigenlyk meer *weelde*, dan bepaaldlyk *vraatzucht*, en, welke pogingen ook immer het *Epicurisch Genootſchap* (*la Société Epicurienne*) te *Parys* in het werk ſtelle, om echte *Gourmands* te vormen, en proefondervindelyk te bewyzen, dat *eten*, *drinken*, *lagchen* en *ſlapen*, de ware beſtemming van den mensch is (*); de geest van uiterlyke welvoegelykheid, in onze Eeuw zoo algemeen, waarborgt ons, dat het hun zeer bezwaarlyk gelukken zal nieuwe APICIUSSEN, ANTONIUSSEN of VITELLIUSSEN te vormen, daar zy immers, om hunne louter *Gastronomiſche* voor-

(*) Zie de Franſche Nieuwspapieren.

voorschriften aan den man te helpen, dezelve met eene saus van Liedjes-Poëzy moeten kruiden, die den Franschman, hoe zeer op aangename spyze gesteld, boven alles dierbaar is. Ook is men in onze Eeuw niet zoo zeer spilziek in den *overvloed* dan wel in de *kieschheid* en den *smaak* der geregten; en de walgelykheden, die wy boven zagen, dat de *Romeinen* zich aan hunne Tafels veröorloofden, zouden, zelfs by den yverigsten *Epicurist* onzer Eeuw, met veröntwaardiging aan zynen disch gezien worden!

Het misbruik van Drank, 't is waar, is ook by de hedendaagsche Natiën tot eene schroomelyke hoogte gerezen. Doch hoe zeer de oude en latere *Duitschers* den zeldzamen lof mogen verdiend hebben *dat zy dapper drinken konden*, hoe zeer de *Nederlanders* en *Engelschen*, ten minsten in de lagere klassen, hun hier in niets toegeven, en de *Russen* hen daarin zekerlyk nog overtreffen; het blyft toch onbetwistbaar, — dat de *Atheners*, maar vooral de *Romeinen*, in overmaat van drank te nuttigen, de evengemelde Natiën evenaarden, en, wanneer wy PLINIUS (*) gelooven mogen, is 'er geen hedendaagsche Dronkäard, die niet zou moeten bloozen, zich in zyne bekwaamheid zoo verre door de wellévendste *Romeinen* overtroffen te zien. Want, (en dit on-

(*) Aangehaald by DE GROOT *Parallel. Rer. publ.* c. 13. En MEERMAN *Aanteek.* bl. 304. 305.

onderſcheid is *Karakteristiek*) de misdaad, waarin zich hier te Lande voornamelyk, byna uitſluitend, het *Gemeen* te buiten gaat, en die gevoel van eer en betamelykheid uit de fatſoenlyke kringen weert, had by de *Atheners* en *Romeinen* juist voornamelyk by de eerſte mannen van den Staat, zelfs by eenen ſtrengen CATO, plaats.

Wat nu den Godsdienstigen toeſtand onzer tyden, met de Oudheid vergeleken, betreft, — de voordeelen daaromtrent zyn zoo ſprekend op onze zyde, dat het weinig nadenken behoeft, zich die voor den geest te brengen. Men vergelyke het boven opgehangen Tafereel van den dienst dier verachtelyke *Goden*, welke het gros der *Grieken* en *Romeinen* zoo volyverig aanbad, met de vereering van God in geest en in waarheid, welke nu toch in vele *Christelyke* landen plaats heeft. De Oudheid ſprak op eenen zeer onzekeren toon van de Onſterfelykheid der ziele; geene Natie, geen Wysgeer, die daarvan eenigzins opgeklaarde begrippen met volkomene zekerheid verbond. By SOCRATES, 't is waar, en by zyn grooten leerling PLATO, rees de hoop tot eene zeer hoogen graad van vertrouwen; doch dezen waren uitzonderingen op het Volks-geloof hunner tyden, 't welk, gelyk wy boven zagen, het *Elyſium* en den *Tartarus* reeds in den rang der fabelen begon te ſtellen. En, hoe treurig was dan nog niet het uitzigt op eenen gelukſtaat, waarvan de held, de

Go-

Godinnezoon ACHILLES, die althans geen gering aandeel daarin fmaakte, betuigde, zeer gaarne zyn toeftand met dien des geringften daglooners op aarde te willen verruilen (*). Het is toch niet het *Elyfium*, zoo als latere Dichters of Schryvers, vooral FENELON, hetzelve naar *Christelyke* begrippen verfraaid hebben, zelfs niet zoo als het de groote VIRGILIUS fchildert, (die daarin meer de infpraak van zyn gevoelig hart en zyn' verheven geest volgde, dan wel het Volks-geloof zyner tyden befchreef) maar, gelyk de oude HOMERUS, in zyne onwaardeerbare gefchriften, die fchatkamer niet alleen voor gevoel en verbeelding, maar ook voor de zedelyke gefchiedenis der menschheid, ons het fchimmenryk voorftelt. Alles is toch in zyne befchryving der onderaardfche woningen donker, treurig, eenvormig, het zyn *akelige, duistere woningen, zelfs by de Goden gefchuwd* (†). In zyne afdaling van ULYSSES ter helle, ziet men de goeden geene byzondere belooning, waar wel de boozen zware ftraf erlangen. Zyn *Hades* gelykt veel naar den droevigen *Scheol* van JOB. En ook in latere tyden kon het *Stoïcismus* de deugd door geen uitzigt op toekomftige belooning fterken. Het *Epicurismus* loochende alles, en de *Eclecticus*, CICERO, beweerde, dat men wel hopen, maar toch niet te fterk op die hoop vertrouwen moest.

En

(*) *Odyff.* Λ vs. 487 et *fegg.*
(†) *Iliad.* Ψ vs. 64. 65.

En nu! zelfs by den gemeenen man, in zoo verre hy zich even boven het slaafsche van zynen stand tot edeler beschouwingen verheffen kan — voor ieder die mensch is, menschelyk gevoelt, menschen waarde beseft, vertoont zich, in ons wereld-deel, de morgenstond der Eeuwigheid in een verschiet, 't welk in die mate hem vrolyk aanlacht, in welke zyn hart rein is, in die mate hem bedreigt, in welke zyn geweten hem beschuldigt. 'T is waar, zeer velen, zelfs de meesten, zyn, ook in onze dagen onoplettend op die weldaad, onverschillig omtrent dezelve, of smoren baldadiglyk de stem van hun geweten; anderen weder loochenen een bestaan na dit leven. Dan, het licht, in *Europa* ontstoken, schittert toch nog helder genoeg voor den vriend der deugd, om hem op alle lagen der misdaad, alle verharding in boosheid, allen onzin van Godsdienst-haat, met medelyden te doen nederzien, en zich in de vrolyke toekomst te verblyden. Hier op aarde moge hem niet op elke trede vrolykheid, feestgebaar, en de rozen van wellust ontmoeten, hy is daarom wel verre van den Godsdienst der *Grieken*, die zoo veel aan de verbeelding, en niets aan het hart, schonk, terug te verlangen. Hy mist op het land niet de alles bezielende Godheên der ouden, PAN, FAUNUS, PALES, enz., wier onzedelykheid hem walging zou verwekken; by elke wandeling ontmoet hy, op iederen voetstap, de hartverheffende blyken

van

van één groot doel, tot het welk alles door zynen Schepper, — zynen Vader, gevormd werd. *Hem* hoort hy by 't fuizen des winds, by 't weldadig gekletter des donders, by 't ftreelend gezang der vogelen; hem ziet hy in het oog verkwikkend veldtapyt, in 't hart verheffend fchouwfpel van den ftarrenhemel; hem voelt hy in de wet der zedelykheid, die zyne borst verwarmt. Hy weet, dat de ganfche Natuur een Tempel des Allerhoogften is, ja hy weet meer. Niet altyd zal hy in dit buitenfte voorhof verwylen: eenmaal — ô verruklyk gevoel! zal hy in het Heiligdom worden toegelaten, om daar, in zoo ver eindige wezens dit kunnen, den Allerhoogften, de oneindige wysheid, de oneindige liefde, te *zien*. Hy weet, dat deze hem eenen Heer, eenen toekomenden Regter gegeven heeft, die tevens, door de hoogstmogelyke deelneming in het Menschdom, het niet beneden zich achtte, zelf mensch te worden, zelf als mensch te lyden, te fterven, op dat hy dus onze zwakheid by *ondervinding* zou kennen. Neen! wie eenmaal zulke waarheden hoorde, is niet meer geftemd, om eerbied te hebben voor eenen JUPITER, eene MINERVA, eene VENUS: hy zou de kunstgewrochten zelfs van PHIDIAS wel met verrukking befchouwen, als bewyzen der hoogte, tot welke de menfchelyke geest zich in het fcheppen van *Idéälen* verheffen kan, maar tevens de onreine voorwerpen bejammeren, aan welke hy ze

verfpild zag. En het genoemde is immers het voorregt van elken *Christen*, in zoo verre hy dien naam verdient? Gewis niet dan ingewortelde vooröordeelen, of onberedeneerde vlagen eens Dichters, of haat tegen eenen al te zuiveren, al te heiligen Godsdienst, konden eenen armhartigen *Olympus* doen terugwenfchen aan *Christenen*, voor welke zelfs de *Sirius* te nietig is, om eindpaal der toekomende heerlykheid van hun te wezen, die eenmaal hoop hebben, de *Schepping*, gelyk de edele GELLERT zich uitdrukt, in haren zamenhang te befchouwen.

Dan, misfchien is dit alles flechts de droom eener kranke verbeelding? Misfchien zyn onze tyden te verlicht, om ons langer met zulke nietigheden om den tuin te laten leiden? Welligt is de Natuur flechts een noodzakelyk gewrocht van eeuwige wetten, die niet anders werken konden? Misfchien is God flechts een *onderwerp* onzer Rede, niet een wezenlyk beftaand *voorwerp* onzer aanbidding (*)? Misfchien is althans het Christendom niet dan een vroom bedrog van welmeenende Goochelaars?

Men denke by deze tegenwerping niet, dat ik, myn onderwerp uit het oog verliezende, eene *Apologie* des Christendoms zoeke te beginnen. Helaas! de ondervinding leert maar al te zeer, dat alle deze tegenwerpingen thans (om zoo te fpreken) *aan de* or-

(*) Volgens FICHTE.

orde van den dag zyn; dat Natuurkundigen van den eersten rang, (waar onder het my leed doet, zelfs eenen veréerenswaardigen HUMBOLDT te moeten rangschikken) zich by de prachtigste Natuurtooneelen schamen, *God* eenmaal te noemen; ja alles uit blinde Natuurwetten zoeken te verklaren, en juist daar door hunnen Lezer, wien één enkele wenk, ééne enkele heenwyzing naar den Vader der Natuur gewis zou ontvlamd hebben, in zyne opkomende geestdrift stuiten, en hem al zuchtend eenen woesten stryd van Hoofdstoffen vertoonen, daar waar gewisselyk de hoogste wysheid in de beschikking voorzat. Sedert het in het laatst der 18 Eeuw mode geworden is, ten spyt der nog nimmer omvergeworpene, genoegzaam wiskundige, redeneringen van eenen CLARKE en HULSHOFF, Gods bestaan uit de Natuur voor de *Rede* onbewysbaar te verklaren, en het gezag des *gezonden verstands* in dezen voor onbevoegd te houden, heeft men eene menigte stelsels zien uitbroeijen, wier enkele opnoeming derzelver verôordeeling met zich brengt, en die alle in zinnelooze dwaasheid voor de Mystieke Godverloochening, thans in zwang (*) en voorbereid door de *Natuurphilosophie* van SCHELLING, moeten wyken, welke zelfs gevaarlyk voor den band der zamenleving wordt,

(*) Zie onder en anderen over dit onderwerp *Schouwburg voor Letter- en Huishoudkunde* 1809. N°. VI. bl. 312—320.

wordt, daar zy de *zonde als de hoogste schoonheid*, ja *de vereëniging met de Godheid als derzelver doel* verklaart.

Dan stellen wy ons gerust. Juist de overmaat van het kwaad moet deszelfs genezing met zich voeren. By zulke taal van krankzinnigen als thans in *Duitschland* door sommige gevoerd wordt, kan het niet missen, of elk redelyk mensch zal begrypen dat men te verre, veel te verre gegaan is. Zulke bystere afdwalingen van den geest zullen dan juist dienen, om weder terug te keeren, en het regte spoor op te zoeken. Daarenboven is al het hier gestelde slechts de taal van eenige waanwyze Geleerden, of in 't wilde voortholkende Dichters. Er zyn nog vele mannen van naam, ja, groote, achtingswaardige Geleerden overgebleven, die zich, zelfs in *Duitschland*, door den stroom van het *Deïsmus* en *Atheïsmus* niet laten wegslepen. En, 't geen het voornaamste is, het Volk is over 't algemeen nog te veel aan zyne oude gewoonten, aan de grondbeginselen zyner opvoeding verkleefd, om de vreemde leerstellingen zyner nieuwe Leeräars zoo maar te omhelzen. En byaldien in *Duitschland* (ten minsten in het Noordelyk gedeelte) hun voorbeeld en hunne schriften al invloed op de Menigte hadden, elders, vooral meer Noordwaarts, in *Engeland* en *Nederland* is de Godsdienstige geest nog verre van uitgebluscht: verkoeld moge hy by velen, verdoofd by sommige wezen; de heilzame rigting, door den Godsdienst aan de denkwyze ge-

ge-

geven, blyft nog ſtandhouden. De groote waarheden van Gods Eénheid en de Onſterfelykheid der ziele (om welke te vinden zich de grootſte mannen der Oudheid te vergeefs aflloofden) zyn thans aan elk bekend, en worden nog door zeer verre de meerderheid der Ingezetenen van ons wereld-deel beleden. De armſte, de eenvoudigſte, vindt wekelyks gelegenheid, in deze en meer andere heilzame waarheden van dien aard onderrigt te bekomen: en redenaars, door den Staat bezoldigd, beklimmen het geſtoelte niet meer, om burgers tegen burgers, of althans menſchen tegen menſchen in 't harnas te jagen; niet meer, om eene uitſluitende, overdrevene Vaderlandsliefde te prediken, maar om wereld-burgerlyke gezindheden op haren eenigen mogelyken grond, op liefde en kinderlyke dankbaarheid voor éénen God, Schepper en Behouder des menschdoms, te planten, om de Christelyke menſchen- en broederliefde, dat hoogſte toppunt van zedelyke grootheid, waarvan de Ouden geen denkbeeld hadden, aan te bevelen, — of om, met eene donderſtem, de nietigheid en vergankelykheid van al het aardſche luid te verkondigen. Zie BOSSUËT, als DEMOSTHENES, MASSILLON, als CICERO, (om nu van zoo vele Proteſtantſche Kanſelredenaars te zwygen, welke de eerbied voor ſommigen, die ook in ons Vaderland nog leven, my verbiedt te noemen): zie hen, niet éénen enkelen PHILLIP-

PUS of CATILINA, maar alle boosdoenders zonder onderscheid door schrik voor de toekomst in hunne hollende vaart eensklaps stuiten, alle beminnaars van regt en van deugd, door de edelste hoop, bemoedigen, en tegen 't onheil des levens verstalen. Onvergelykelyk voorregt der nieuweren tyden, 't welk reeds de voortreffelyke ADDISON (*) met zoo veel welsprekendheid in het licht stelde!

Doch wy moeten nog van een byzonder voorregt *onzer* tyden boven de laatstverloopene Eeuwen gewagen. Men heeft het aan dien Godsdienst, welke *Europa* beschaafde, en, gelyk wy in 't vervolg toonen zullen, aan hetzelve alle de reeds beschouwde voorregten geschonken heeft, tot een verwyt aangerekend, dat zyne belyders, in stede van, gelyk de Heidenen, onderling verdraagzaam te zyn, als wilde dieren elkander verscheurd, en over kerkelyke Verschilpunten stroomen bloeds hebben doen vlieten. Gedeeltelyk is deze tegenwerping boven reeds opgelost, waar wy van de eigenaardige onverschilligheid van het *Polytheïsmus*, in tegenoverstelling met de meerdere belangneming, die den aanbidder van éénen God omtrent het voorwerp van zynen Eeredienst moet bezielen, gesproken hebben; het valt echter niet te loochenen, dat, onder alle de bekende Gods-

(*) In de Nederd. Vertaling zyner Godsdienstige Vertoogen uit den *Spectator*, bl. 321—324.

Godsdienstige Aanhangen, juist de *Christenen*, wier leer de meeste liefde, weldadigheid en infchikkelykheid predikt, elkander het meest vervolgd, vermoord, ja met uitgezochte pynen vermoord hebben. Maar, wanneer hadden die gruwelen het meest plaats? juist in de middel-eeuwen, toen flechts de vorm van het Christendom nog in wezen, — toen deszelfs geest volftrekt verdwenen was. Men kende flechts een gemaskerd Heidendom: en de Opperpriester, die met de blikfems van het *Vaticaan* tevens dood, verderf, opftand en burgertwist onder de Volken flingerde, — deze deed alle mogelyke moeite, om dien geest, ten behoeve van eigene magt, zoo veel mogelyk te fmoren, en door zyne aanhangelingen, de Monnikken, te doen onderdrukken. Daartoe verbood men zelfs de lezing der oorkonden van het aangenomen geloof: en juist die menfchen, welke, ten fpyt der wereldlyke magt, het ondragelyk juk waagden af te fchudden, en weder *Christenen* in den echten zin des woords te worden, die flechts den Bybel waagden te lezen, — ondergingen die verfchrikkelyke doodftraffen, welke men niet zonder huivering noemt; en dit wekte, gelyk natuurlyk is, by min volmaakte menfchen, het gevoel van weêrwraak en vergelding op. Dan, na dat eene meerdere bekendheid met den waren aard des Christendoms alle deze onheilen geftuit, de martelvuren gebluscht — de ontëerende onderfcheidingen zelfs tusfchen burgers

van

van verschillende Godsdiensten heeft opgeheven, nu zien wy, in zeker opzigt, zoo verre de aard der dingen het toelaat, twee in schyn strydige zaken, *Monotheïsmus* en volkomene, onderlinge *Gelykstelling* van meer dan ééne soort van Godsvereëring, in onderscheidene Landen plaats hebben. De geest van menschlievenheid, zoo eigen aan het Euangelie, had na lange worstelingen tegen priesterdwang, baatzucht en sekten geest, reeds omstreeks het midden der 18 Eeuw eene algemeene vryheid van denken en van Godsvereëring in het grootste gedeelte van *Europa* ingevoerd; doch dit scheen aan sommigen niet genoeg. Men heeft aanvankelyk in *Noord-Amerika*, en op deszelfs voorbeeld in onderscheidene *Europesche* Landen, het denkbeeld van *heerschenden Godsdienst* voor onvoegzaam verklaard, en eerst alle Eerediensten tevens van de openbare bescherming en bezoldiging *uitgesloten*; daarna, toen men de heilloosheid van dat stelsel zag, dezelve *alle* daarin *gelykelyk* doen deelen; iets, 't welk ongelyk veel nuttiger voor den Staat en de algemeene zedelykheid blykt te zyn. Nogtans weet ik niet, of het voorbeeld aller voorgaande Eeuwen, die ons in beschaafde Staten, zelfs by de zoo onverschillige Heidenen, steeds een *heerschenden* Godsdienst vertoonen, of boven al het voorbeeld van dat *Engeland*, 't welk men altyd noemen moet, wanneer over de vereëniging tusschen Volksgeluk en Volksvryheid gesproken wordt,

wordt, niet duidelyk het voordeel eener gematigde, mits volkomen verdraagzame, *suprematie* van zeker Godsdienstig Genootschap, ter wering van onverschilligheid, heeft doen zien. Want dat de Onverschilligheid en het *Deïsmus*, onder begunstiging der Gelykheid in Regten, hier en daar reeds meer en meer insluipt, toont, zoo het my althans voorkomt, de ondervinding. Dan, hoe het zy: oneindig beter is althans dit *systema*, dan Onverdraagzaamheid, onder welk eenen vorm zich die ook verschuilen moge. De Christen kan nu zyne Heilige Boeken met volkomene vryheid niet alleen beöefenen, maar ook den uitslag zyner overwegingen aan anderen mededeelen: en, hoe zeer een geest van losbandigheid die vryheid misbruike, het kan niet missen of de helderheid der niet meer bewolkte waarheids-zon zal eindelyk zegevieren, en zelfs in het stugge hart harer vyanden eenen albezielenden gloed uitstorten.

Doch, het geluk, door de betere Godsdienstkennis aangebragt, bepaalt zich niet louter tot bespiegeling, of tot het schenken van eene schoone hoop na dit leven. Het voornaamste, 't welk zy der *Maatschappy* als zoodanig schenkt, is de uitstorting, voor een gedeelte althans, van haren menschlievenden geest in de aderen van het groote *Europesche* Staatsligchaam. Wy hebben ons in deze tyden niet meer te beklagen over de verwaarloozing der Armen, die ons by de Ouden stuitte, — en tevens bedroefde. Reeds

zagen wy voor onderlooze Kinderen *Weeshuizen*, voor die der Armen, Gestichten van opvoeding opgerigt. Dit is het niet alles. In alle Christelyke Landen, in *Europa* vinden wy *Armenhuizen*, ter ondersteuning van de ongelukkigen, die gebrek aan de eerste behoeften des levens beknelt, thans in vele Landen vervangen door uitmuntende *Armen-inrigtingen*, die de bedelary, den lediggang en de behoefte tevens weren; wy vinden 'er *Gasthuizen* ter pleging van kranken; liefderyke Maagden (*), die een leven, in de verzorging der afzigtigste kwalen doorgebragt, boven de zaligheden des huisselyken levens, der Moeder- en Kinderliefde stellen; niet weinige Monniken zelfs, getrouw aan het eigenlyke doel hunner instelling, die de zieken laven, en met hunne rykdommen den behoeftigen ondersteunen. Dit alles vinden wy, in onze meer beschaafde en in, het Godsdienstige meer verlichte, *Noordelyke* landen, met verstandige leiding gepaard, zoo dat nu de luijaard zelden het brood aan den waren armen ontsteelt; terwyl eenige Genootschappen, — waaronder ik slechts die twee vereënigingen van menschenvrienden, welke ons Vaderland tot eeuwige eer strekken, de Genootschappen *nedrig en standvastig* en *nedrig en menschlievend* in onze beide grootste Steden zal noemen, — door de wyste maatregelen den eigenlyken armen, die zich

(*) De *liefderyke Zusters* in Frankryk.

zich schaamt zyne nood te klagen, opsporen, in zyne ellende laven en koesteren.

In tyden van algemeene ramp, behoeft zelden het algemeen Bestuur *alleen* opofferingen te doen tot verligting des ongeluks. Men heeft slechts noodig, dat ongeluk in zyne ware gesteldheid aan de Landgenooten bekend te maken, om straks uit alle oorden hulp, wat zeg ik? middelen tot volledig herstel te zien toestroomen. Van *alle* Natien onzes wereld-deels kunnen wy dit wel niet beweren; maar, (hierop mogen wy trotsch zyn!) de *Nederlanders* en *Engelschen* hebben daarvan, in de jongste tyden, vereerende bewyzen gegeven; de eersten in de opëenvolgende verwoestingen van *Leyden*, *Zeeland* en *Gelderland*, door buskruid, storm en ysgang; de tweeden niet alleen in verscheidene inschryvingen ten behoeve hunner eigene Natie, maar zelfs door werkdadige deelneming in de rampen van anderen, zelfs van hunne Staatkundige vyanden. Dit is Menschlievendheid met echte Vaderlandsliefde verëenigen! Geene vernieling van de woningen en landen zynen naburen, geen schandelyk bedrog ter bevoordeeling zyner medeburgers, geene bekrompenheid van geest, te zwak, om meer dan één Volk in zyne liefde te omvademen; maar werkzame hulp, penningen, uit het diepst der beurze opgezameld tot onderstand, eerst wel van noodlydende landgenooten, doch daarna ook van anderen, die niets dan de menschheid

met ons gemeen hebben; afdroogen van tranen der weduwen, der weezen, der bedrukten, der behoeftigen: dit is Vaderlandsliefde, gehuwd aan wereldburgerschap, een' naam, ook in onze tyden door zoo velen als een bloote titel gebruikt, doch die slechts by *echte* Wysgeeren, gelyk SOCRATES was, of nog meer by *Christenen*, kan plaats hebben.

Wanneer men nu verder gaat, en ziet, hoe vele tranen 'er in de stilte gedroogd worden, waarvan alleen God, de weldoener, en de beweldadigde kennis dragen; hoe vele verzoeningen en herstellingen van begane misdryven de nadering der groote Christelyke plegtigheden reeds aangebragt heeft, hoe vele misdadigers zelfs de Oorbiegt by de Roomschgezinden bewogen heeft, den verongelykten weder regt te doen; — wanneer het mogelyk ware, alle deze zoo verspreide, en meestal onbekende, byzonderheden, waarvan men alleen door sommige uitwerksels kan oordeelen, in één tafereel te vereenigen; gewis! het geluk onzer tyden in het Godsdienstige boven de Oudheid zou in een licht pryken, welks glans ook den ongeloovigsten van de voortreffelykheid der tegenwoordige dagen boven de Oudheid, ten opzigte van Godsdienst en zedelykheid, ten volle zou overtuigen. Dan zulks zal nog duidelyker blyken, wanneer wy nu overgaan, om, volgens ons bestek, de *deugd* der Ouden en Hedendaagschen, zonder opzigt op derzelver Maatschappelyken invloed, te vergelyken.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Vergelyking van de Deugd der Oude en Hedendaagsche Volken.

Wanneer wy van *Deugd* spreken, bedoelen wy, gelyk ieder bevroedt, geene *Theätrale* vertooning, die alleen daarop uit is, om de oogen der menigte tot zich te trekken, en waarby het hart koel blyft, — uitgezonderd voor toejuichingen. Het is wel buiten twyfel, dat zulk eene handelwyze, hoe grootsch en wegslepend ook, nimmer *groot* kan genoemd worden. Het eenstemmig gevoelen der voornaamste oude en nieuwe Wyzen, 't welk in deze stelling overeenkomt, ontslaat my van het bewys; dat eer- of gunst-bejag, niet met andere meer verhevene bedoelingen gepaard, slechts, even als geldzucht of trek naar wellust, eene wyziging der grofste Eigenliefde zy. Wy mogen dus vaststellen, dat *ware* deugd enkel uit de volgende bronnen kan voortvloeijen.

1°. Liefde tot, en Dankbaarheid jegens God, mitsgaders Geloof aan zyne goedkeuring en eindelyke belooning.

2°. Hartelyke zucht voor het welzyn der menschen, welker waarde, naar mate harer uitgebreidheid en zelfsopöffering, verhoogt wordt.

3°. Die-

3°. Diepen eerbied voor de ftem des Gewetens en naauwgezette gehoorzaamheid aan dezelve. Eene vierde bron van echte *deugdzame* gezindheden zal bezwaarlyk te vinden zyn.

Gaan wy dan ook, in onze vergelyking van de Deugd der Ouden en Hedendaagfchen, dus te werk, dat wy, deze verdeeling tot grondflag nemende, de byzondere gemoedsvoortreffelykheden, uit elk dier drie bronnen ontfpringende, befchouwen, zoo als zy zich by de Grieken en Romeinen hebben opgedaan, — en by de nieuwere Volken nog vertoonen.

De mensch, die *alle drie* dezer roepfels in eene hooge mate in zyne ziel veréénigde, die, uit eerbied en dankbaarheid voor God werkende, tevens door de uitgebreidfte menfchenliefde gedreven werd, en naauwkeuriglyk acht gaf op de ftem des Gewetens, wier zachtfte fluisteringen hy zelfs met een, door de gewoonte van weldoen, zeer verfynd gehoor der ziele, bemerkte en opvolgde; deze mensch zou een levend afbeeldfel der Godheid op aarde zyn; in hem zou *Gods oorfpronkelyke beeltenis*, welke, volgens den oudften Gefchiedfchryver, den mensch by de Schepping gefchonken werd, en waartoe hy, volgens PLATO en EPICTETUS, beftendig behoort te naderen, in hoogen luister blinken. Maar beftonden 'er immer zulke menfchen? Beftaan ze nog? Ik geloof, dat de ondervinding geruftelyk deze vraag met *ja* doet beantwoorden. Maar waar heeft men de-

deze Edelen voornamelyk te zoeken? Schaars in de Oudheid, waar de pligten omtrent de Goden, met een' drom van misdaden bezoedeld, niets, of zeer weinig gemeen hadden met de zedelykheid; waar de menschenliefde meestal binnen de perken des Vaderlands omschreven was, en waar eene onvolkomene zedeleer vele verkeerde ja ondeugende gebruiken tot deugden verhief, of althans voor wroegingen beveiligde. (De bewyzen voor dit alles hebben wy boven gezien.) Maar ik geloof, dat men ze nog wel, zelfs meer of min talryk, in de Christelyke *Europesche* Maatschappyen, zou vinden, zoo niet juist de aard hunner deugd medebragt, dat de menschen, slechts de uitwerking hunner vereenigde pogingen op menschengeluk en menschenveredeling ziende, die bescheidene Braven zelv' uit het oog verloren, daar zy nimmer uit vertooning handelen, en dus hunne grootheid, die altyd eene zachte helderheid, nimmer een' verblindenden glans verspreidt, eer verbergen dan opluisteren willen. Hoe vele stille vroomen, geheime weldadigen, onbekende lyders en lyderessen, werkzame en godvruchtige Huisvaders en Huismoeders, die hun Kroost ter deugd opleiden, werken niet in het verborgen aan 't heil der Maatschappy.

Om twee voorbeelden, een uit de Oudere, en een uit de latere tyden, te kiezen, welke beide, zoo verre men uit de *resultaten* mag beöordeelen, uit

al-

alle de drie opgegevene beweegredenen tot deugd werkzaam waren, weten wy geene betere te vinden, dan dáár SOCRATES, en hier FÉNÉLON. Wiens boezem klopt niet van aandoening op het noemen van SOCRATES! Sints 2200 jaren heeft men alles tot zynen lof gezegd, en nog is die stof niet uitgeput. Men kan zich niet verzadigen aan de beschouwing des mans, die te midden van *Atheenschen* wellust, weelde en onmatigheid, onbepaalde eerzucht van Volksleiders, geweldenary en wreedheid van het Gemeen of der *Oligarchen*, der schier onweerstaanbare verleiding van *Hetairen*, der schitterende drogredenen van *Sophisten*, onder eenen zeer onzedelyken Godsdienst eindelyk, matig, kuisch, ingetogen, bescheiden, liefderyk omtrent allen, stipt regtvaardig en aan de stem des geweten getrouw bleef; die nooit de echte beginselen verzaakte, en niets van zyne Goden gelooven wilde, dan 't geen hun tot eere strekte. Hy stierf eindelyk eenen geweldigen dood, maar ook voor zyne Regters verzaakte hy zyne gevoelens niet; hy sprak van eene Goddelyke stem, die hem tot verbetering der verbasterde zeden van zyn Volk aanporde, en zeide vlakuit, het geen PETRUS eenige eeuwen later voor den nog meer verbasterden *Joodschen* Raad beweerde: *dat men God meer gehoorzamen moest, dan den menschen* (*). In den Kerker

(*) Πείσομαι δὲ τῷ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ὑμῖν. PLATO, SOCR. *Apol.* Zie ook

ker terug geleid, weigert hy, door eene gemakkelyke vlugt, zyn leven te behouden, om dat zulks tegen de wetten zou ſtryden; hy geeft, in het laatſte uur zynes levens, zynen Vrienden rekenſchap van de ſchoone hope des Eeuwigen levens; die in hem was, en werpt zich gemoedigd in de armen van dien God, die zyn vertrouwen voorzeker niet beſchaamd zal hebben.

Groot, ongetwyfeld, was zulk een man, heilryk voor de Maatſchappy een leven, 't welk hy niet beſteedde, dan in het overtuigen zyner waanwyze tydgenooten, dat zy nog verre van de volmaaktheid waren, en dat de zelfskennis ons wel voornamelyk onze gebreken, onkunde en dwalingen in het regte licht vertoonde, om ons daarna de middelen tot verbetering aan te wyzen. Daaraan beſteedde hy zyne meeste oogenblikken, daartoe wees hy met zyn uitmuntend voorbeeld den weg, en, om die beginſelen niet aftezweeren, ſtierf hy den edelſten dood. Maar ook latere tyden, ook onze Christelyke Maatſchappyen, hebben eenen man, dien zy gerust met dit

ook *Hand.* IV. 19. Wie was die *God*, van wien SOCRATES ſpreekt? Volgens den zamenhang was 'er eene Stem in zyn binnenſte, die hem na het ontvangen van zeker Orakel telkens dreef om de menſchen te overtuigen, dat *God alleen Wys, en menſchelyke Wysheid van weinig of geene waarde was.* Zou het der Godheid onwaardig zyn te denken, dat Zy, die zich *nimmer* onbetuigd gelaten heeft, ook aan dezen uitſtekenden *Griek* eene meer byzondere onderſteuning en verlichting geſchonken hebbe, door hem iets van dien geest intestorten, *die blaast waar heen hy wil?* De oude Kerkvader CLEMENS *van Alexandriën* ſchynt meer of min in dit gevoelen geſtaan te hebben.

dit fieraad der menschheid mogen vergelyken, ik meen den beroemden Aarts-Bisschop van *Kameryk*, FÉNÉLON. Terwyl Godsdienst-haat, vervolgzucht, sektengeest en schynheiligheid aan de ééne, heerschzucht, drift naar verövering met ongebondenheid en vleyery aan de andere zyde, de *Gallicaansche* Kerk en het *Fransche* Hof bezoedelden, bleef FÉNÉLON een verdraagzaam, gematigd, liefderyk en teeder Godsdienstig Kerkvoogd, en, 't geen nog moeijelyker is, een kuisch, naauwgezet, opregt, doch tevens bescheiden Hoveling, die nooit 's Konings landbedervende zucht naar veröveringen goedkeurde, maar dezelve in zynen onsterfelyken *Télémaque* naar verdienste ten toon stelde. Hy zou aan de wereld eene der onschatbaarste weldaden, een goeden, zachtäardigen en vredelievenden Koning geschonken hebben, zoo de Voorzienigheid in hare hooge Wysheid de dagen van zyn veelbelovenden Kweekeling, den Hertog van BOURGONDIË, niet verkort had. FÉNÉLON was goed omtrent allen; zyne hartelyke menschenliefde betoonde zich zelfs in dienstbetooningen, aan behoeftigen bewezen, als onchristelyken hoogmoed beneden de Aarts-Bisschoppelyke waardigheid achtende. Zyne nederigheid en zelfsverloochening bleek in de onderwerping aan het gezag van den Paus, wien hy als zynen bevoegden Regter in geestelyke zaken erkende, en daarom ook deszelfs vonnis van veroordeeling van zyn beroemd Werk

les

les Maximes des Saints, in zyn eigen Kerspel, deed afkondigen. Van de algemeene achting, die hy zich ook by vyanden verworven had, moge de verschooning zyner Goederen, uitdrukkelyk door MARLBOROUGH en EUGENIUS in den Oorlog van 1702 gelast; van zyne verhevene gezindheden de menige voortreffelyke plaatsen in den *Télémaque*, en eindelyk van zyne vurige liefde tot God, dat zelfde geschil getuigen, waarin BOSSUET, zoo zeer tot eigen nadeel, als zyne party verscheen. Was het eene dwaling van FÉNÉLON, dat men God alleen om de beminnelykheid van dat hoogste en beste Wezen, zonder opzigt op eigen geluk of ongeluk, moet liefhebben? Wel nu! zoo was het toch eene dwaling, die slechts in een hart, rein als een Engel, kon vallen; eene dwaling, waartoe niemand in staat zou geweest zyn, dan een *Christen*, die de verhevenste begrippen van het Opperwezen koesterde; eene dwaling eindelyk, onbereikbaar zelfs voor eenen SOCRATES, by wien toch van alle Heidenen, zoo verre wy weten, de Godsdienst den meesten invloed op het gedrag had. Immers, SOCRATES mogt rein, verheven, met den diepsten eerbied van de Godheid spreken, de dienst van meerdere Goden mogt zelfs geen hinder doen aan zyn zedelyke bestaan; maar God *beminnen*, vurig hartelyk boven alles, ja boven zich zelven beminnen, dit kon hy niet; daartoe was zyne verlichting te zwak; dit

is het uitfluitend voorregt van een' Christen, en was het in eene hooge mate van FÉNÉLON. Dat de laatste ook mannelyk vast ftond, waar zyn geweten dit eischte, blykt ten overvloede uit zyne weigering, om het bovengenoemde gevoelen, op gezag van eenige aanzienlyke Bisfchoppen en den wensch des Konings, te herroepen, waarin hy even zoo ftandvastig volhardde, als hy zich naderhand gewillig onderwierp aan hem, dien hy voor onfeilbaren uitlegger der H. Schriften hield. Over 't geheel was FÉNÉLON, hoe zacht en toegevend van aard, van eene onbuigzame geftrengheid, waar zyn pligt het gebood. Uit de opvoeding van den Prins, Kleinzoon des trotfchen LODEWYKS XIV. was alle vleyery verbannen, en het was daar aan wel voornamelyk te danken, dat deze jonge Vorst zulk een edel mensch werd. SOCRATES, bezigde zyn gewoon middel, de *Ironie*, ter temming van onbuigzame en hooggevoelende gemoederen; doch, omtrent ALCIBIADAS althans fchynt hem dit middel min gelukt te zyn, dan den *Kamerykfchen* Kerkvoogd omtrent den Erfgenaam der *Franfche* Kroone een bezadigde, foms beftraffende, ernst.

Gaan wy thans over, *om*, volgens den bovengenoemden leiddraad, de *byzondere* Deugden der Ouden en Hedendaagfchen onderling te vergelyken. Deze vergelyking zal echter niet flechts over de *allerjongfte* tyden onzer Maatfchappyen, b. v. alleen de

acht-

achttiende Eeuw, kunnen loopen; daar de tyden, waarin de Grieken en Romeinen *gebloeid* hebben, ten minsten 900 jaren bedragen; en men dus met geene billykheid verwachten kan, in het korte tydsbestek van ééne of twee Eeuwen zoo veel schitterende, *individueele* deugden aan te treffen, als in de genoemde 900 jaren. Wy zullen dus in dier voege te werk gaan, dat wy zoo uit de Oudheid, als uit de latere dagen, van elk een of meer voorbeelden uitklezen; om dezelve in iedere byzondere Hoofddeugd tegen elkander over te stellen. Immers den *algemeenen* invloed der meeste deugden en ondeugden op het Volksgeluk beschouwden wy boven reeds; hier spreken wy slechts van den meerderen of minderen graad van voortreffelykheid, dien elke derzelven zoo hier als daar bereikte.

De pligten omtrent God werden, gelyk men weet, by de Ouden veelal miskend, en verwaarloosd. Over 't algemeen zeide hun het Geweten wel, dat het Opperwezen, (het zy ze zich dit, met de latere Wysgeeren, als enkelvoudig, het zy, met het gros des Volks en de meeste vroegere Wyzen, in het meervoudig getal mogten voorstellen,) genoegen schepte in een zuiver levensgedrag, en haat toedroeg aan de ondeugd. Maar de zinnelykheid, die zoo zeer ten kwade overhelt, werd krachtig by hen ondersteund door de Fabelen der Dichters, die hunne Goden even bekrompen, ja soms misdadiger en verachtelyker,

ker, dan de menschen, voorstelden. Van dáár, dat wy zulk een vloed van schennissen en wandaden by de Ouden zagen, die op hare beurt verachting voor de Goden, en opgang van het *Epicurismus* ten gevolge hadden. De denkbeelden, door de *Stoïcynen* van de Godheid gekoesterd, bleven echter doorgaans zuiverder, en deze vooral hielden zich onwrikbaar vast aan die leer, welke den grondslag der zedelykheid uitmaakt, *dat eene allesbesturende Voorzienigheid het lot der menschen wyzigt*, na eerst alles met volmaakte wysheid geördend te hebben. Onder de edele menschen, die in *Rome's* verbasterde dagen dit stelsel getrouw bleven, munt EPICTETUS uit. Zyne leeringen aangaande God en onzen pligt zyn zoo schoon, dat zy voor die van PLATO niet behoeven te wyken, ja die wel eens overtreffen. Doorgaans noemt hy, gelyk veelal de latere *Stoïsche* Wysgeeren, God in het enkelvoud, (θεὸν of θεῖον) en altyd is God by hem, niet een willekeurig Gebieder, maar de hoogste Wysheid, die alles ten onzen behoeve en ten behoeve aller Schepselen ordende. (ARRIAN. *Comm. de Epict.* L. I. c. 6.) Hy is de Vader van menschen en geesten; (θεῶν, der Ondergoden) en zoo wy dit bedachten, zou onze geest geene lage, noch verachtelyke denkbeelden van hem kunnen koesteren. (c. 3.) Doordien wy van Gods geslachte, Gods kinderen zyn, moeten wy ons niet alleen onderling als wereldburgers beschouwen, maar ook al-

le

le vrees, angst en droefheid afleggen. (c. 9.) Wy hangen in alles van God af, en moeten gewillig in zyne beſchikking berusten. (c. 12.) Zelfs de geringſte dingen, zelfs eten en drinken, moeten wy op eene Gode welbehagelyke wyze trachten te doen. (c. 13.) Zouden wy onzen Broeder niet dulden, die, even als wy, zyn oorſprong van de Godheid heeft? (c. 13.) Onze ziel is Gods voornaamſte gewrocht op aarde, Gods beeld, 't welk wy met diep ontzag vereeren moeten. (L. II. c. 8.) Kort om, wy moeten in alles zoo volmaakt met den Goddelyken wil overeenſtemmen, dat niets ons van Gods hand kan overkomen, 't welk ons niet aangenaam zy. (L. II. c. 16.) Ja, het is EPICTETUS, aan wien een der voortreffelykſte Christen - Dichters, YOUNG, een overheerlyk gezegde in zyne *Nachtgedachten* verſchuldigd is (*).

Maar

(*) Het hier bedoelde gezegde (te vinden in het 14de Hoofdſtuk des *Eersten* Boeks van ARRIANUS *Comment. de* EPICT. *Disputation.*) luidt in het oorſpronkelyke:

Ὅταν κλείσητε τὰς θύρας, καὶ σκότος ἔνδον ποιήσητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν, ὅτι μόνοι ἐστέ. οὐδὲ ἐστέ. ἀλλ' ὁ Θεὸς ἔνδον ἐστί, καὶ ὁ ὑμέτερος δαίμων ἐστι. καὶ τίς τούτοις χρεία φωτὸς, εἰς τὸ βλέπειν τί ποιεῖτε;

d. i.

„ Wanneer gy dan de deur geſloten hebt, en in het duistere gezeten zyt, zeg dan toch voor al niet, dat gy alleen zyt. Immers dit zyt gy niet; Maar God en uw Beſchermgeest zyn daar binnen. Wat hebben dezen licht van noode, om te zien, wat gy uitvoert?

Maar beantwoordde nu het leven van dezen Wysgeer aan zyne voortreffelyke leeringen? Of was hy, gelyk SENECA, slechts een Prediker, geen Voorbeeld der deugd? Schoon de levensberigten, ons door de Ouden omtrent EPICTETUS nagelaten, vry schaars zyn, weten wy echter, dat zyne waarde en grootheid daar door nog verhoogd werd, dat hy tot den verachtelyken, en hierom ook veelal verachten Slaven-stand behoorde, dat hy EPAPHRODITUS, een vrygelatenen van NERO, moest dienen, naderhand zyne vryheid schynt verkregen te hebben, doch onder DOMITIANUS, het zy vrywillig, het zy gedwongen, weder naar zyn Vaderland *Hierapolis*, in *Phrygia*, terug keerde, en aldaar in eenen hoogen ouderdom stierf; wordende uit hoofde zyner

Hetzelfde denkbeeld drukt YOUNG in dezer voege uit:

O! lost to virtue, lost to manly thought,
Who think, in solitude to be alone.
Communion sweet! Communion large and high.
Our Reason, Guardian Angel, and our God!
Then nearest these, when others most remote.

N. III. Str. 2.

d. i.

Ach! voor de deugd, voor manlyke gedachten, is hy verloren,
Die, in de eenzaamheid, waant, alleen te zyn.
Welk een aangenaam, welk een talryk verheven Gezelschap blyft ons dan
In onze Rede, dien Bescherm-Engel, en onzen God! (nog over,
Gezelschap, ons het naaste by, wanneer elk ander het verste van ons verwyderd is.

Ook SCIPIO AFRICANUS pleeg te zeggen: *Nunquam se minus solum, quam cum solus esset.* [Nooit minder alleen, dan in de Eenzaamheid, te zyn.]

ner deugd en kunde zoo geacht, dat men de lantaarn door hem gebruikt, na zynen dood voor 3000 Drachmen (900 Guldens) verkocht. Zyn geduld moet vooral voorbeeldig geweest zyn. Men verhaalt, dat zyn Heer hem eenmaal, uit woede en wraaklust, zoo fel op de beenen floeg, dat EPICTETUS hem waarschuwde, dat, ingevalle hy zoo hard bleef flaan, hy hem het been zou breken. Razend ging de dolleman in zyne wreede handelwyze voort: en toen nu werkelyk, volgens de waarschuwing van den Wysgeer, het been gebroken was, zou hy zynen Meester zeer bedaardelyk hebben te gemoet gevoerd: *Had ik het U niet gezegd?* Deze trek ftemt ten minsten uitnemend met zyne doorgaande leer overëen, die hy in deze twee woorden te zamen drong 'Ανέχȣ καὶ ἀπέχȣ. *Wees lydzaam, en weet u te onthouden.*

Wien zullen wy nu overftellen tegen dezen held der Griekfche Wysbegeerte? In ons *Nederland* vind ik eenen man, oneindig minder bekend in de wereld, dan EPICTETUS, maar die het goede in deszelfs ftellingen door een levendig voorbeeld ftaafde; ik meen den ongelukkigen D. R. KAMPHUIZEN. In zyne talryke wederwaardigheden, zyne gedurige verbanningen van het eene naar het andere oord, (die ik als bekend vooronderftellen mag) was en bleef hy een voorbeeld van onderwerping en teedere, naauwgezette Godsvrucht. Hy befchouwde deze

wereld zoo zeer als een Oefenschool, als slechts ter vorming en ontwikkeling onzer hoogere geest-vermogens geschikt, dat hy, ook in de moeijelykste omstandigheden, nimmer zynen pligt verzaakte, om de Gemeenten zyner Geloofsgenooten te stichten, en, gelyk toenmaals vele Godvruchtige belyders onder dezelve, in allerlei gewaad verkleed, de woede der vervolgers wist te ontduiken. Zoo hy ook niet, gelyk een der Christen-belyders uit de eerste Eeuwen, het leven 'er by opzettede, zyne rust, zyne Vaderland, zyne tydelyke welvaart, zyne gezondheid, alles had hy toch veil voor zyn geweten: ja, uit zyne armoede onderssteunde en verkwikte hy zoo menigmaal anderen, die nog ongelukkiger waren dan hy (*). Doch, wat zeg ik? Was hy ongelukkig? Verre van daar! Kon de man ongelukkig zyn, wiens vaste steun en toeverlaat God was, om wiens wille hy een geduld oefende, 't welk dat van EPICTETUS gewis nog over trof? Immers deze moge enkele zware slagen van den tegenspoed hebben doorgestaan; zyn gansche leven was toch geene aaneenschakeling van wederwaardigheden, gelyk dat van den Godvruchtigen lyder uit de 17 Eeuw. Maar men leze ook zyne *Stichtelyke Rymen*, onder anderen zyne *gewillige Patientie*, en men zal eenen even sterken onwrikbaren geest, vervreemd van alle angst of zorg

voor

(*) Zie zyn leven in de levens van Nederlandsche Mannen en Vrouwen. II. Deel.

voor de toevalligheden des levens, als by den *Stoïschen* Wysgeer vinden, maar tevens een veel zachteren, veel meer bekoorlyken levensâdem van algemeene liefde en welwillendheid, van hartelyke zucht voor het welzyn der menschen ontwaren, dan by EPICTETUS, die zich veelâl in zynen *Stoïschen* mantel van ongevoeligheid en trotschheid wikkelt, om het lyden meer te ontduiken, dan te overwinnen. Maar KAMPHUIZEN had ook onvergelykelyk veel boven zynen vroegeren lotgenoot vooruit, — hem bezielde de hope des eeuwigen levens, die de groote Wysgeer in de Schole van ZENO te vergeefs zocht, wiens vertrouwen op God zich meestâl tot dit leven schynt bepaald te hebben; althans over de Eeuwigheid spreekt hy zeer twyfelachtig. De eene plaats in zyne, ons door ARRIANUS bewaarde, leeringen schynt dezelve stellig te omhelzen, de andere die geheel te verwerpen (*). Maar by den leerling van ARMINIUS werkte die hoop, het gevolg zyner uitnemende Godsvrucht, alles uit; zy was de spil, waarop zyn gansche leven, zyne uitmuntende daden, zyne voorbeeldige opofferingen zich keerden. Zyne *leidzaamheids-errinnering* (†) is een

(*) Men zie b. v. ARRIAN. L. III. c. 13. waar hy op de eene plaats duidelyk 's menschen geheele ontbinding in de Hoofdstoffen leert, en een weinig verder, dat men alleen het ligchaam kan dooden. Vergelyk ook L. I. c. 9. met L. IV. c. 7.

(†) *Stichtl.-Rymen*, II. Deel. bl. 253. Ro. II. c. 16.

een afdrukſel zyner ziele, 't welk, in hartverheffende en roerende troostgronden en in heilzame lesſen, het *Handboekje van* EPICTETUS zeer ruim opweegt.

Het tweede roerſel van deugdsbetrachting, *liefde tot de menſchen*, werkt op zeer vele onderſcheidene pligten, die uit de tallooze onderlinge betrekkingen tot onze Natuurgenooten ontſtaan. De eerſte trap derzelve is *regtvaardigheid* en *billykheid*. Deze is niet, zoo als vele Ouden wilden, de hoogſte en voortreffelykſte deugd, maar zy is de grondſlag, op welken elke pligt der ſtervelingen tot elkander, en alle byzondere deugden, moeten rusten. De zoogenaamde weldadige of menſchenvriend, die niet regtvaardig is, bezit inderdaad ook niets van de beide andere eigenſchappen. Zien wy nu eens wat nader, of de regtvaardigheid der Ouden voorbeelden hebbe op te leveren, waar voor die der onzen moeten zwichten!

Zekerlyk waren ARISTIDES en PHOCION twee mannen, waarop de oude wereld roem mogt dragen, die zich door de woede des Gemeens niet lieten omzetten tot daden, welke zy voor ſnood hielden. Hunne geſchiedenis is algemeen bekend; wy hebben 'er boven by de beſchouwing van het Volksgeluk te *Athene* ook reeds iets van gezegd, zoo dat het noodeloos zal zyn, hier beider verdienſten en lotgevallen op te halen. Heeft de latere tyd nu wel iemand, om tegen deze mannen over te ſtel-

ſtellen, die pal ſtonden als rotſen in 't harte der zee, waar het de zaak van deugd en regtvaardigheid gold? O ja! — in *Engeland* den beroemden THOMAS MORUS, in *Frankryk* L'HOSPITAL, beiden Ryks-Kanſelieren in de 16 Eeuw. Het *justum et tenacem propoſiti virum enz.* van HORATIUS was volkomen op hen toepasſelyk. Zoo toch gene onbezweken bleef by het grimmig oog van den *Engelſchen* HERODES, HENRIK VIII. en liever dan het regt, welks dienaar hy was, in 't minst te kort te doen, den dood onderging (*), — deze ſtond pal tegen de razerny zyner opgewonde medeburgers, die, brieſchende van Godsdienſthaat, hem tot het werktuig hunner wreedheid tegen de Protestanten en den grooten HENRIK IV. maken wilden. Evenwel was hy gelukkiger, dan MORUS. Zyne deugd was zoo

(*) HENRIK VIII. gehuwd aan KATHARINA van *Arragon*, wilde, uit hoofde van voorgewende nietigheid van dat Huwelyk; als zynde KATHARINA Weduwe zyns Broeders ARTHUR geweest; hetzelve ten gevolge eener Wet in *Leviticus* voor ongeldig verklaren. In het geheele Koningryk beyverden zich de aanzienlykſte, de kundigſte mannen, beide Univerſiteiten, het Parlement, de Geestelykheid, om den Koning te believen: ſlechts MORUS en de Bisſchop FISHER ſtonden pal, en dit kostte hun beiden het hoofd. MORUS behield tot den einde toe de vrolykheid van een goed geweten. Als Regter konden ook zyne vyanden hem den lof eener onkrenkbare eerlykheid en regtvaardigheid in gewone pleitgedingen niet ontzeggen: ſlechts in het destyds nog in zwang gaande gruwzame ketter-verbranden was MORUS, gelyk zelfs zyne bewonderaars zuchtende erkennen moeten, bovenmatig ſtreng, ja wreed; doch kon hy hierin niet, met ſchier zyne ganſche Eeuw, ter goeder trouwe dwalen? Zie BURNET *Historie der Reformatie van Engeland*. I. Deel.

zoo algemeen geacht, dat zelfs de mannen des bloeds, die in den *St. Bartels-nacht* het puik van *Frankryk* niet gespaard hadden, den regtvaardigen Kanselier niet waagden aan te tasten. Dan deze edele regtvaardigheid, welke de Ouden als het puik der deugden beschouwden, beoefenden zy die omtrent alle menschen? Was niemand daarvan uitgesloten? Zoo wilden het, wel is waar, eenige hunner Wysgeeren; doch de onderlinge afkeer der Natiën, de mindere gemeenschap tusschen dezelve deden al ligtelyk eene overtreding ten behoeve van ieders geboorteland door de vingeren zien. De daad der *Carthaagsche* PHILAENEN, die, ter bepaling van de grensscheiding met *Cyrene*, op eene onëerlyke wyze vroeger vertrokken waren, dan de afspraak was, en dus de grenzen van hun Vaderland te verre uitbreidden, waarby zy zekerlyk de onbegrypelyke (moet men zeggen grootheid of hardnekkigheid?) voegden, van zich op de plaats zelve levendig te laten begraven, vindt by VALERIUS MAXIMUS (L. V. c. 6.) eenen yverigen lofredenaar, die niet eens eenig misdadig beginsel hier schynt te vinden; schoon hy zelve zegt, dat de twee Gebroeders *trouwlooslyk* tegen het verdrag waren heen gegaan. Waarschynlyk was het gevoelen van dezen *Romeinschen* Schryver, die in de Eeuw van TIBERIUS leefde, toen de zoogenaamde Vaderlandsliefde reeds sterk aan 't dalen was, ook, in eene nog grootere mate, het ge-

voe-

voelen der *Griekfche* en *Romeinfche Republikeinen.*

Het is waar: één tydperk was 'er, toen deze terzydeftelling van regtvaardigheid ten behoeve van den eigen Staat aanmerkelyk gewyzigd werd door de omftandigheden, toen namelyk AUGUSTUS het Romeinfche Ryk onder éénen Heer verëenigde, en dus op de toen bekende aarde, na het ophouden der Oorlogen, een foort van *wereldburgerfchap* invoerde, 't welk alleen eenige onbefchaafde, verafgelegene, ten deele onbekende, Natiën uitfloot, maar aan alle toen bekende befchaafde Volken éénе wet, één regt, éénе overheid, en in zeker opzigt één belang fchonk. Reeds hier vervalt dus die ongerymdfte van alle aantygingen, door fommigen aan het Christendom gedaan, dat het de *Vaderlandsliefde* in den rei zyner pligten geene plaats geeft, daar in de betrekkingen, waarin fchier destyds alle geloovigen ftonden, *Menfchenliefde* toen in den eigenlykften zin *Vaderlandsliefde* was; doch wy zullen weldrá een nog verhevener oogpunt ter wederlegging van deze tegenwerping vinden.

Het genoemde tydperk dan uitgezonderd, moest regtvaardigheid, niet flechts by het gros des Volks, maar ook by de meeste Wysgeeren, voor *Vaderlandsliefde* onderdoen. Deze, toen meer heillooze, dan heilzame, zucht was het, die de Oorlogen zoo bloedig deed voeren, die de onregtvaardigheden niet alleen van Grieken tegen Barbaren, maar ook van ge-

nen

nen onderling, bewimpelde. Zy was het, die zoo vele edele mannen der Oudheid, waarvan wy in het eerfte Hoofddeel fpraken, (eenen PLATO, XENOPHON, en anderen) dermate de oogen verblindde, dat zy de affchuwelyke *Spartaanfche* Volksinrigtingen, zoo afzigtig in het oog van den Menfchenvriend en Wereldburger, maar zoo pryfelyk en vereërenswaardig by elk, die alles naar de fchaal van het byzondere voordeel des Staats afmeet, — met hunne hoogfte loftuitingen opvyzelden. Te *Sparta* toch, gelyk wy gezien hebben, werd de *individuële* Burger, zoo min als het Menschdom in 't algemeen, voor iets gerekend; *Sparta* was alles. De Vaderlandsliefde eindelyk, laten wy het, ter eere der menschheid, gelooven, de Vaderlandsliefde mag wel, in even fterke mate als het eigenbelang, den *Romeinfchen* Raad bezield hebben, toen deze langs allerleie, zoo flinkfche als regte, paden, zyne Naburen en andere Volken 't onderbragt, en, met ter zydeftelling van alle achting voor de regten des menschdoms, hetzelve als Slaven befchouwde, door het noodlot voorbefchikt, om eenmaal *Rome* te dienen. De *Vaderlandsliefde* was althans het middel, waardoor de Raad, van TARQUINIUS af tot CESAR toe, meest altyd op het Volk wist te werken; een middel, 't welk zyne bedoelingen nog meer dan het bygeloof bevorderde, daar het alleen den Romeinfchen burger tot zoo vele oorlogen, en tot zoo ftreng

eene

eene handelwys tegen voorgewende najagers der Koninklyke waardigheid kon aanzetten. Dat de *Vaderlandsliefde* by den *Romein*, zelfs den zeer befchaafden, in Griekfche Wysbegeerte doorkneden, *Romein*, (die reeds in tyden leefde, toen de oude geestdrift merkelyk bekoeld was,) nog boven alles gold, ziet men uit de volgende plaats van CICERO. *Sed cum omnia ratione animoque luſtraris, omnium ſocietatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea, quae cum Rep. est unicuïque noſtrum; cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, ſed omnis omnium caritatis patria una complexa est* (*).

CICERO zeide, voor zyne tyden en de toen heerfchende denkwyze, niet te veel. Inderdaad men offerde den Vaderlande niet flechts Regtvaardigheid, maar ook de natuurlyke pligten van Ouderliefde, Kindermin en Broederlyke genegenheid, benevens den afkeer tegen fluikmoord op, die in elk eerlyk harte woont. Eene *Spartaanfche* Moeder weende niet, wanneer haar Zoon in den flag omkwam (†). *Spartaanfche* Ouders zagen, met welgevallen, hun kind als een offer voor 't Vaderland, in den tempel van *Diana*, ter dood geefelen. L. BRUTUS veroordeelt zelfs zyne Zoonen, met een ftroef gelaat, ter dood

(*) De *Offic.* L. I. c. 17.

(†) Eene *Moeder* te *Sparta* was de eerfte, die het voorbeeld gaf van haren Zoon PAUSANIAS om landverraad levendig in te muren.

dood en ſpreekt in eigen perſoon het vonnis uit, niettegenſtaande hy in allen gevalle zulks aan zynen Ambtgenoot COLLATINUS had kunnen overlaten, of naar de ſtem des Volks hooren, 't welk om de genade der jongelingen riep.

MANLIUS IMPERIOSUS laat zynen Zoon, ten zoen voor eene roemvolle overtreding eens willekeurigen gebods, het hoofd afſlaan. De deugdzame M. BRUTUS vermoordt zyne weldoener, en kon van het algemeen gerucht niet onkundig zyn, 't welk CESAR van eenen ongeoorloofden omgang met SERVILIA, Moeder van BRUTUS, beſchuldigde: iets, 't welk althans de *mogelykheid* vooronderſtelde, dat CESAR zyn Vader was; gelyk hy hem ook altyd vaderlyk beminde. — TIMOLEON helpt zynen Broeder TIMOPHANES, als dwingeland, ter ſluik om 't leven brengen. De ſluikmoord wordt in HARMODIUS en ARISTOGITON met kranſen, feestgebaar en lofgezangen toegejuicht, en het feit van Tyrannen-moord in 't algemeen voor iets pryswaardigs gehouden.

Dan, ſtrookt dit nu met de rede? Kan een plek gronds, waarop wy toevallig het leven ontvingen; iets, dat toch geen ſtellig, onveranderlyk, enkelvoudig wezen uitmaakt, maar door duizend onderſcheidene omſtandigheden, nu verbazend groot, dan weder zeer klein, nu afhankelyk, dan onafhankelyk, nu vry, dan aan een' Heer onderworpen is, kan

kan deze plek gronds ons pligten opleggen, ſtrydig niet alleên tegen de onveranderlyke wetten der zedelykheid, (die elken ſluikmoord hoegenaamd verbieden) maar ook tegen de heiligſte gevoelens, ons onmiddelyk door de Natuur zelve ingeplant, van Vader, Moeder, Zoon, Broeder!

Voorzeker neen; het is de mensch, wiens verbeelding aan het Vaderland deze hooge, ingebeelde waarde byzet, welke noch met de Natuur, noch met de reine zedelykheid ſtrookt, en die zoo veel bydraagt om tusſchen de Volken eenen noodlottigen muur des afſcheidſels in wezen te houden.

Men verſta my echter wel. Zeer verre zy het van my, de heilige gewaarwording, die zoo vele banden van geboorte, opvoeding, kindſche zaligheid, nabeſtaanden en vrienden voor het Vaderland in ons opwekken, eenigermate te willen ſmoren. Maar het *misbruik*, de *overdryving*, welke van *Vaderlandsliefde* in *Vaderlandswoede* (zoo dit woord niet te ſtout is) ontäardde, die by de Ouden in zoo hooge mate plaats had, deze keurt de onbevooröordeelde rede ongetwyfeld ten ſtelligſte af. Zien wy nu, hoe de Nieuweren, daaromtrent, gedacht en gehandeld hebben.

Dat Vaderlandsliefde, ook in de hedendaagſche Geſchiedenis, eene zeer aanmerkelyke rol ſpeelt, zal wel niemand in twyfel trekken. Dan de blyken van bovenmenſchelyke grootheid, de opöffering van

 eenen

eenen CODRUS, die van eenen LEONÏDAS, van de drie DECIUSSEN, dezen verheft men, als onbereikt, als nimmer nagevolgd, in beeld en lied; dezen ſtelt men boven alle heldendaden der nieuwere Geſchiedenis, en zoekt dit zelfs uit den aard der oude zeden en Staatsinrigtingen te verklaren. Dan ik durf beweren, dat 'er niet ééne daad van *ware* Vaderlandsliefde in de oude Geſchiedenis prykt, welke niet rykelyk hare weêrgade in de nieuwere vindt. Ik weet, dat de achtbare ſchimmen der *Griekſche* en *Romeinſche* helden, die het welzyn en de redding van het Vaderland boven hun eigen leven ſtelden, een aanzienlyk getal uitmaken; maar ook het hedendaagsch *Europa* ſtelt my een' drom van helden voor, gedeeltelyk minder gekend, minder geroemd, *quippe carent vate ſacro*: vermits zy eenen HOMERUS misſen, om hen te bezingen, eenen HERODOTUS, THUCYDIDES, XENOPHON, of LIVIUS om hunne daden te vermelden. Doch de twee Staten, die van het nieuwere *Europa* aan Vaderlandſche opöfferingen het rykſte waren, *Nederland* en *Helvetiën*, hebben in HOOFT en JOHANNIS VON MULLER twee zulke onnavolgbare, hunner zoo waardige Geſchiedſchryvers gevonden, dat het, althans ten hunnen opzigte, ſlechts traagheid, vooröordeel of gewoonte kan zyn, de Ouden als beminnaars des Vaderlands hooger te ſchatten.

Zoo toch CODRUS, LEONIDAS en de DECI-

US-

USSEN eenen *zekeren* dood te gemoet gingen, om hun Vaderland te redden, niet minder deed ARNOLD VAN WINKELRIED, in den flag by *Sempach*, (in het Canton *Lucern*) ten jare 1386. De *Oostenrykfche* legermagt beftond, gelyk de oude *Macedonifche Phalanx*, uit een' digt op een gepakten drom van ftryders, die hunne lanfen vooruithielden, en dus langzaam, doch zeker en onweêrftaanbaar, voorwaarts rukten en alles neêrvelden, wat hun tegenftand bood! Tegen deze beweegbare Vesting was niets te doen, zoo dezelve niet op eene of andere wyze werd doorgebroken. Maar wie zou dit wagen? De dood bedreigde gewis elken vermetelen, die 't ondernam. Doch WINKELRIED liet zich niet affchrikken. Hy nadert de fpitfe der vyanden, omvat met een gefpierden arm zoo vele lanfen, als die bereiken kan, en roept nu met eene forfche ftem den zynen toe: *Dringt door, myne Vrienden!* Nu, 't is waar, wordt hy door den vergramden vyand in één oogenblik met honderd wonden doorboord, maar zy moesten zich tot dat einde omwinden; de flagorde was gebroken. De *Zwitfers*, daarvan een meesterlyk gebruik makende, dringen in de openingen door, en behalen eene volkomene overwinning, die hun Land voor alle volgende aanvallen van den *Oostenrykfchen* kant beveiligt (*).

Werpt

(*) Zie alle Gefchied- en Reisbefchryvers over Zwitferland.

Werpt men fomtyds tegen, dat dit de daad van een enkeld man, niet, zoo als by de *Thermopylen*, van een geheele heldenfchaar is; wel nu de *Zwitferfche* Gefchiedenis zal ons ook daaromtrent niet verlegen laten om een voorbeeld. Te *St. Jacques*, een klein eind wegs van *Bafel*, weêrftonden 1200 dappere *Helvetiers* in 't jaar 1445 de geheele heirmagt van den Franfchen LODEWYK XI. die gelyk een andere XERXES, het waagde, den heiligen bodem der vryheid te fchenden, en, even als geene, op dienzelfden bodem minëdele Bondgenooten vond. Alle twaalfhonderd dier Edelen fneuvelden; maar ontzettend was het verlies dat zy den *Franschman* betrokkenden; LODEWYK werd door dien bovenmenschlyken moed getroffen, en een langdurig verbond met de *Zwitfers* was de roemryke en gezegende vrucht van het bloed dier edele ftryders voor den geboorte-grond.

Zie daar dan twee voorbeelden van opöfferingen, waarby, volgens alle menfchelyke berekening, de held een' *zekeren* ondergang in de kaken liep, om zynen Landgenooten zege of veiligheid te fchenken. Zie daar de DECIËRS, en LEONIDAS met zyne driehonderd, geëvenaard. Maar zouden wy VAN DER WERF beneden CODRUS achten, om dat hy zyn leven behield? Zouden wy het voor geene werkelyke opöffering zyns levens houden, wanneer de onvergelyke Leydfche Burgerheer eene dolle fchare,

re, door het ſcherpſte aller zwaarden, den honger-dood, bedreigd, kloekmoediglyk zyn lyf ter ſpyze biedt? Of zullen wy deze daad misſchien met ſommigen voor eenen fyndoordachten Staat- en menschkundigen trek aanzien, ten einde de geestdrift der Gemeente op te winden? Waarlyk een hagchelyke proef! De geestdrift van ſtryders in gewone tyden en omſtandigheden moge zich door ſchoone woorden en aanbiedingen laten paaijen; wanneer halve geraamten, uitgemergeld van den honger, aan de eene zyde, eenen pynlyken en ſchandelyken dood onder de handen eens wreeden vyands, aan de andere, den nog wreederen hongerdood voor zich zien, dan is het geen tyd, om de kracht der rede boven de zinnelykheid te beproeven; woest en ongetemd holt de laatſte voort, en verſchoont Vrienden noch Magen. Slagtte niet te *Jeruſalem* eene moeder haar eigen kind, en verteerde 't? Wierp men, op Zee door den honger vervolgd, niet menigmaal het lot over zyne beste Vrienden, en ſloeg hunne lyken te lyve? — De Hemel, bekennen wy 't, ja de Hemel zelf boog hier de harten der benarde *Leidenaren*, zettede hunne razerny in edelen moed om, en ſpaarde het leven des grooten Burgervaders, wiens daad niettemin even verwonderlyk blyft.

Ook in Alléénheerſchingen heeft deze zucht voor het Vaderland wonderen gedaan. Zy was het, die eenen EUSTACHE DE ST. PIERRE met eenige

Stad-

Stadgenooten aanſpoorde, om hun leven ter behoudenis van hunne medeburgers, die allen door den vertoornden EDUARD III. met den dood bedreigd werden, aan te bieden; een aanbod, welks onbeſefbare grootheid de *Engelſche* Monarchin in bewondering wegſleepte, en haar van den Koning de vergeving der reeds overgeleverde en ter dood als ingewyde mannen deed verwerven (*). — De zucht voor het behoud zyner Landgenooten dreef, in den zevenjarigen Oorlog, eenen Ridder D'AYAS, om, ten ſpyt der op zyne borst mikkende bajonetten, manmoedig uit te roepen. AUVERQUE! *hier zyn vyanden*; en dus, door zynen vooruitgezienen dood, een gedeelte des *Franſchen* Legers te behouden (†).

Doch het is immers niet alleen liefde tot het Vaderland, wanneer men voor hetzelve eenen *gewisſen* dood tart? Het doorſtaan van allerlei gevaren, het zy meer of minder hagchelyk, vooral het worstelen tegen een vyandelyke ſlagorde, en den haat van een onbeſtierd Volk, komen hier in aanmerking. En dan moge *Griekenland* op zyn *Marathon*, *Salamis*, *Plateä* en *Mycale*, op zynen MILTIADES, THEMISTOCLES, CIMON, AGESILAÜS en EPAMINONDAS bogen; *Rome* moge zyne tallooze over-

(*) Zie BELLOY's Geſchiedkundige Voorrede voor zyn Treurſpel *le Siege de Calais.*

(†) ARCHENHOLTZ *Geſchichte des ſieben jährigen Krieges.* Ao. 1760.

overwinningen, zynen moedigen tegenstand tegen PORSENNA, PYRRHUS en HANNIBAL roemen; wy Nieuweren hebben andere voorwerpen, waarop wy ons mogen verheffen. — *Helvetie* heeft zyne overwinningen by *Morgarten*, by *Næffels*, by *Sempach*, by *Granson*, *Murten* en *Marignan*; *Nederland* zynen tachtigjarigen stryd tegen de Spaansche Monarchy, toen de machtigste in geheel *Europa*, zyne NASSAUWEN, zoo Vader als beiden Zoonen, zyne de RUITERS en TROMPEN daar tegen in de schaal te leggen. Beroemde zich de *Griek* op de kleine magt, met welke hy de onoverzienbare scharen van den *Persiäanschen* Vorst fnuikte; de *Zwitser* mag zynen ongelyken kamp tegen het magtig *Oostenryk*, 't welk de Keizerskroon met den Aartshertogshoed paarde, de *Hollander* en *Zeeuw* zyne hagchelyke worsteling met den Heer van *Spanje*, *Milaan*, *Napels*, van meer dan half *Amerika*, en van vyftien Nederlandsche Provintiën, met volle ruimte daar tegen opnoemen. En, zoo het geen mindere deugd is, het Vaderland en zyne Medeburgers, als 't ware tegen dank, gelukkig te willen maken, en, in stede van den verdienden roem en liefde, slechts haat, vergùizing, een' schandelyken dood en laster by ontäarde naneven te oogsten; dan kan men, by alle de slagtoffers der *Atheensche* Volkstiranny, zelfs by PHOCION, een der besten en ook den meest mishandelden van allen, eenen OLDENBARNEVELD,

de beiden DE WITTEN, nevens de twee uitmuntende Koningen van *Engeland* en *Frankryk*, KAREL I. en LODEWYK XVI. vergelyken, die allen tot loon voor hunne uitftekende, den lande bewezen, diensten, of voor hunne weergalooze toegeeflykheid omtrent verbasterde Onderdanen, het zy op het Schavot, het zy onder de handen van Tygers in menfchen gedaante, het overdierbaar leven verloren.

Het is zoo; ik althans herinner my in de nieuwere Gefchiedenis geene BRUTUSSEN, geene TIMOLEONS, geene Moeders van PAUSANIAS, die uit Vaderlandsliefde Zonen, Vaders en Broeders flachtten. Men heeft, wel is waar, deze onnatuurlykheden bewonderd, maar om dat ze oud en fchitterend waren, en door de heerlyke voordragt der Gefchiedfchryvers in nieuwen luister prykten. Dan, men moge ze fchoon *genoemd* hebben; men wachte zich wel ze *natevolgen*. De natuurlyke aandoeningen des harte, door den menschlievenften aller Godsdiensten verfterkt, riepen te luid in den boezem; de zeden waren te veel met den *Christelyken* geest doortrokken, om, zelfs by eene fterke afwyking van de gevoelens, door het *Christendom* voorgefchreven, echter niet te weten, dat de banden des bloeds altyd naast God den eerften, die der *christelyke* Broederliefde en Menfchelykheid den tweeden, en die van het Vaderland flechts den derden rang moeten bekleeden.

Het

Het is hier de juiste plaats, (hoe zeer dit onderzoek meer tot het volgende Hoofdstuk moge schynen te behooren) om den invloed te beschouwen, dien het *Christendom* in het byzonder op de juiste waardeering der Vaderlandsliefde gehad heeft, te meer, daar zulks eenen onmiddelyken overgang tot de overweging der Menschenliefde by de Ouden en Nieuweren maakt. Vóór JESUS CHRISTUS zagen wy de Vaderlandsliefde boven alle andere pligten in top verheven, en daar door moest, zoo lang de Natiën onafhankelyk waren, Volks-haat de Oorlogen verschrikkelyk, en eenen vasten grondslag voor een zacht en menschelyk Volkenregt onmogelyk maken. JESUS verscheen, en was de eerste Leeraar, die geene Vaderlandsliefde predikte. 'T is waar, SOCRATES liet ook reeds iets van dien geest blyken, toen hy, op de vraag: *welk landsman zyt gy?* ten antwoord gaf: *Een Wereldburger* (*)! Maar desniettemin bemoeide hy zich ten yverigsten, met de Staats- en Krygszaken der *Atheners* (†); iets 't geen op zichzelve zeer prysselyk is, maar minder aan een' *algemeenen* Leeraar der menschen zou gevoegd hebben. Dit Ambt toonde zich JESUS onder anderen ook daar door waardig, dat hy altyd stellig op *algemeene* liefde drong, en geen onderscheid daarom-

(*) CIC. Tuscul. Quæst. L. V.

(†) XENOPH. *Memor.* SOCR. passim.

omtrent tusſchen den *Jood* en *Samaritaan*, die toch den bitterſten nationalen haat kweekten, wilde gemaakt hebben. Van dáár, dat zyne Apostelen ook altyd in 't algemeen ſpreken: *in den nieuwen mensch* (zegt PAULUS) *is niet Griek en Jood*, *Beſnydenis en Voorhuid*, *Barbaar*, *Scyth*, *Dienstknecht*, *Vrye*, *maar* CHRISTUS *is alles*, *en in allen* (*). Welk een leer! Hoe ongewoon moest zy den Volken niet in de ooren klinken! En, zoo wy alles nagaan, zouden hoogstwaarſchynlyk de Apostelen genoegzaam geene *Proſelyten* gemaakt hebben, zoo niet de Voorzienigheid hunne Prediking juist in een tydſtip geſchikt had, toen de oude overdrevene Vaderlandsliefde reeds zeer ſterk gedaald, althans door de *Romeinſche* magt geſnuikt was. Maar uitgeroeid was haar beginſel nog niet, en by gunstige omſtandigheden kon de oude drift gemakkelyk by de Volken weder de overhand krygen.

Terwyl nu, ſchier op elke bladzyde des Nieuwen Verbonds, liefde omtrent alle menſchen, doch voornamelyk omtrent de *Broeders* in hetzelfde geloof, de hoofdſom der leere uitmaakte; zoo moest overal, waar ſlechts een vonk van dat Goddelyk vuur doordrong, de oude Volkswrok, door uitſluitende Vaderlandsliefde geſtevigd, meer of min van zyne kracht verliezen. Zelfs in de duistere middel-eeuwen

(*) *Coloſſ.* 3. vs. 11.

wen maakten de *Ridders*, althans van *Europa*, schoon zy de overige menschen als Slaven behandelden en verdrukten, toch als 't ware ééne Broederschap uit, niet gebonden aan landäard of tale: waarvan onder anderen in de Kruistogten aanmerkelyke blyken gevonden worden. Ten tyde der herleving der letteren, werd deze band, door een gemeenschappelyk aandeel, 't welk de Geleerden in elkanders ontdekkingen en vorderingen namen, noch sterker toegehaald; doch door de Hervorming verslapte, in het begin, die vereeniging; daar de Godsdiensthaat, welke echter niet uit de school van JESUS haren oorsprong ontleende, haar palen stelde. Toen men evenwel het Euangelie beter begon te verstaan; toen verrees een wereldburgerlyke geest, die niet alleen alle de Mogendheden van *Europa* in zekere punten van aanraking vereenigde, het Volken- en Oorlogsregt aanmerkelyk verzachtte, maar ook de *Europeërs*, in zekeren zin, elkander als Broeders deed beschouwen. De Vaderlandsliefde verloor nu hare overdrevenheid en scherpte, naarmate *Christendom* en Verlichting veld won: en de man, die althans zynen Medechristen als erfgenaam der toekomende zaligheid met zich beschouwde, kon dezen niet haten, om dat hy in een ander oord het licht zag. Evenwel lydt deze regel groote en zeer gewigtige uitzonderingen. De droevige en schier onwrikbaar gevestigde Volkshaat tusschen *Engeland* en *Frank-*

ryk vernieuwt in onze dagen de aloude vete tusschen *Rome* en *Carthago*. Het is my altyd onbegrypelyk voorgekomen, hoe, vooral in *Groot-Brittanniën*, eene menigte brave, zelfs Godsdienstige menschen, in dit zoo allergewigtigst deel, de leere van den grootsten Menschenvriend miskennen, en byna schynen te vooronderstellen, dat de *Franschen* eene uitzondering op zyn Hoofdgebod maken: *Hebt liefde onder elkanderen*. Zoo veel vermag Volksvooröordeel! Zoo veel een ingeworteld begrip, door alle *nationale* herinneringen gestyfd, dat de *Franschen* altyd gezworene haters van *Engeland* zyn; 't welk echter van hunne zyde (men moet dit tot hunne eere bekennen) in veel geringere mate, dan by de *Engelschen*, plaats heeft.

Dan dit belet niet, dat 'er toch een gevoel van welwillendheid voor het menschdom by onze tydgenooten en onmiddelyke Voorouders heeft veld gewonnen, 't welk by de *Grieken* en *Romeinen* slechts in de Schriften hunner Wysgeeren, en by enkelde Dichters bestond. Waar vond men by hun het *Terentiäansche: Homo sum, humani nil a me aliënum puto.* in waarheid uitgeöefend? TITUS, TRAJAAN, de ANTONYNEN, ALEXANDER SEVERUS, ik beken het, waren Keizers, die byna de gansche toenmalige beschaafde wereld door weldaden aan zich verpligtten. Maar dit was tevens hun welbegrepen belang, daar zy *heerschers* dier wereld waren. Maar welk

welk belang had de edele HOWARD 'er by, dat hy, de *Brit*, het vaste land van *Europa* doorkruiste, en de zaak der menfchelykheid aan alle Hoven, in alle groote Steden, ten voordeele der arme gevangenen en hunner verzorging bepleitte? Was het belang of Vaderlandsliefde, 't welk den braven DAVID BARCLAY bezielde, toen hy, met opoffering van *tien duizend* ponden fterlings, zynen Negers op *Jamaica* de vryheid fchonk, om aan dezelven de proef te nemen, of en hoe verre dit verachte menfchenras, onder behoorlyke leiding, voor befchaving en verlichting vatbaar ware? (eene Proef, die tot zyne blydfchap, en tot eere der belasterde menschheid uitviel, daar zy in *Noord-Amerika* bekwame en eerlyke handwerklieden werden) (*). Welk voordeel brengt het den edelen PESTALOZZI, of aan zyn Vaderland, op, dat hy niet alleen de kinderen der gefneuvelde *Unterwalders*, met opoffering van fchier zyn gansche vermogen, onderhield en leerde, maar ook nu, tegen eene niet geëvenredigde belooning (†), alle

(*) Dit geval heeft voor eenigen tyd in de *Morning-chronicle* geftaan: Ik herinner my de dagteekening niet.

(†) Ik weet deze byzonderheden uit den mond van een' achtingswaardig Vriend, die op zyne *Zwitferfche* en *Italiäanfche* reis den deugzamen PESTALOZZI in perfoon kennen leerde, en my trekken van hem verhaalde, waarby de tranen in de oogen komen. Ik houde my verzekerd, dat men gansche Boekdeelen zou kunnen vullen met roerende bewyzen van algemeene menfchenliefde, die

alle Kinderen, die men aan zyne voortreffelyke wyze van opvoeding wil toevertrouwen, tot edele en nuttige menſchen vormt? Nog vele voorbeelden dringen zich aan my op; ik zou kunnen ſpreken van WOLTEMADE, van LEOPOLD *Hertog van* BRUNSWYK, twee menſchenvrienden, door verre landen en zeeën, door ſtand en rang, hemelsbreedte geſcheiden, maar elkander gelyk in blakende liefde voor hunne medemenſchen; voor welke beide het leven opofferden, de eene in de redding van eenige Schepelingen *aan Kaap de goede Hoop*, de andere in eene overſtrooming des *Oders*. Ik zou kunnen gewagen van de herhaalde reizen van LAS CASAS en zyne medebroeders, ter redding van onſchuldige *Indiänen* uit de gierenklaauw der Spanjaarden; maar ik bepaal my thans liefst tot de *Christelyke* Zendelingen.

Het was een vreemd, een nooit gezien ſchouwſpel, dat eenige weinige mannen uit den lageren burgerſtand, onder de *Romeinſche* Keizers, de ganſche beſchaafde wereld aan hunne leer kwamen onderwerpen. Niet minder vreemd en ongehoord zou het in de Oudheid geweest zyn, wanneer menſchen, die ongeſtoord in hun Vaderland leven konden, in afgelegene gewesten, of door Barbaren bewoond, of

die of geheel vergeten, of ſlechts by weinigen bekend zyn. Maar wy zeiden het boven reeds. Dit is het eigenäardige der ware, vooral der *Christelyke* menſchenliefde en weldadigheid, dat zy gaarn in de ſchaduw blyft, en daar door veelal in het duister zich verliest.

of toch schuw tegen vreemdelingen, eene geheel nieuwe leer kwamen te prediken, waarby de meeste dier Volken velen hunner liefste gewoonten hadden op te offeren, en waarin de hoogste eer, aan een Kruisseling te betoonen, eene der onmiddelyke voorwaarde was. 'T is waar; men zag by de *Grieken* en *Romeinen* talryke voorbeelden van Wysgeeren, die zich tot andere beschaafde Volken vervoegden, om 'er wetenschap op te doen, en die naderhand, het zy voor zich zelven, het zy ten behoeve hunner medeburgers, aan te wenden. Maar nog nimmer zag men eenen PLATO of EPICTETUS de leer hunner Meesters by *Egyptenaars*, *Persers* of *Indiänen* verkondigen, om dezen ook aan het heil der deugd deel te doen erlangen. Aan de Hoven van *Vorsten* buiten hunne geboorte Stad (mits dezen *Grieken* of *Romeinen* waren) lieten zich de Wysgeeren gaarne vinden (*); doch om arme, uitheemsche, Barbaren te gaan verlichten en verbeteren, waarby noch roem, noch winst te behalen was, welk een denkbeeld! En toch hebben wy de mogelykheid daarvan ook in de hedendaagsche Geschiedenis bewezen gezien. Menschen zonder aanspraak op eer of wereldlyke voorregten begeven zich naar het bran-

(*) B. v. SIMONIDES by HIERO; PLATO en ARISTIPPUS by DIONYSIUS; ARISTOTELES by PHILIPPUS en ALEXANDER; ARREUS by AUGUSTUS; PLUTARCHUS by NERVA, TRAJAAN, enz.

brandend Oosten of Zuiden, naar het barbaarſche Westen, naar het kille Noorden, om den *Indiäan* of *Chinees*, den wilden *Americaan* of *Groenlander*, hunne ellendige voorwerpen van aanbidding met eene waardiger Godsvereëring te doen verwisſelen; om den moord van Vrouwen (*), of Grysäards (†), van Kinderen (§), de onnatuurlykſte boetedoeningen, de gewillige verplettering onder de wagenwielen eens Afgods (**), of onnatuurlyke en woeste zeden, door den invloed van een zachteren en meer menschlievenden Godsdienst, te doen ophouden; hun landbouw en de noodige handwerken te leeren (††); om, zoo veel in hun is, de menſchen, rondom de baniere van het kruis, als één geſlacht van Broeders onder éénen gemeenſchappelyken Vader te ſcharen. En daartoe verzaken zy zich zelve geheel, weten van hette, koude, dorst, honger, moeite, noch gevaren; zy tarten den dood, ja den wreedäardigſten dood, en zegenen met halfverſchroeide leden hunne ſpottende beulen (§§). Niet overal ſlagen

zy

(*) De verbranding der Weduwen in *Indië*.

(†) By ſommige wilde *Americaanſche* Stammen.

(§) In *China* door de overgroote bevolking veroorzaakt.

(**) In *Indië*.

(††) Gelyk aan de *Kaap de goede Hoop* en elders.

(§§) Zie het omſlagtige, maar zeer lezenswaardige werk: *Lettres Edifiantes*, waarin men ongeloofelyke bewyzen van *Christelyken* heldenmoed der *Roomſche* Zendelingen, vooral in *Noord-Amerika*, zal aantreffen.

zy in hunne pogingen; de meeste Landen verachten, bannen of vermoorden hen: doch op ééne plek in *Zuid-Amerika* gelukt het hun, het Gemeenebest van PLATO, doch in eenen veelverbeterden vorm, daar te ſtellen; de Inboorlingen tot den Landbouw, gemeenſchappelyken eigendom, broederlyke liefde, op Godsdienst gebouwd, en afkeer van allen aanvallenden Oorlog, te bewegen, en hun de pligten en liefde van Kinderen en Echtgenooten zeer na aan 't harte te leggen. Wie zyn dan toch deze onbegrypelyke menſchenvrienden, wier namen men byna niet kent? Zyn het *Stoïcynſche* Wyzen, met de geestdrift van PLATO bezield? O neen! het zyn *Christelyke* Zendelingen, ten deele zelfs Monniken, die alle deze zware pligten uit liefde voor God, den Verloſſer en het Menschdom, op zich nemen!

Dan wy moeten niet te verre gaan. Hoe zeer al het bovengeſtelde van een groot gedeelte der Zendelingen ſtellig waar zy, en hoe zeer niets dan liefde tot God en menſchen hen kon bewegen, om zoo veel lyden, moeite en ontberingen vrywillig op zich te nemen, en hooge Wysheid hen moest leiden in de *Paraguayſche* inrigtingen (*); aan den anderen kant, is het onloochenbaar, dat zucht voor *Rome's* byzondere belangen en Staatkunde ook vele Zendelingen tot

(*) De voortreffelyke, by ons al te weinig bekende, inrigtingen der *Jeſuiten* in *Paraguay*, by de vernietiging dier Orde mede te gronde gegaan.

tot dryfveer gediend hebbe, vooral in hunne togten naar *Japan*, *China* en *Indië*. Dan waar treft men toch in eenig Genootſchap, in eenige verzameling van tot één doel werkende menſchen, geene valſche Broeders aan? Maar laster, ſchandelyke laster is het, aan de *Spaanſche* Monniken in de 16 Eeuw, (hoe zeer die alles behalven voorbeelden ter aanpryzing waren) of zelfs aan de zucht tot voortplanting der Christelyke leere, de gruwelen der OVANDO's, der PIZARRO's en van andere Monsters, in *Amerika*, te wyten. De groote ROBERTSON heeft uit echte ſtukken bewezen, dat de vernieling der *Americanen* volſtrekt niet aan Godsdienstige beginſelen, zelfs niet aan den geest van onverdraagzaamheid der *Roomſche* Kerke, maar alleen aan laaghartigen gouddorst der magere gelukzoekers moet geweten worden, die, gelyk men verhaalt dat de Jakhals het ſpoor van den Leeuw volgt, de voetſtappen van den grooten COLUMBUS ontheiligden. Twee *Dominicaner* Monniken vielen zelfs als ſlagtoffers hunner Menſchenliefde door de ſlagen der Wilden, daar deze orde, hoe berucht ook in *Europa* wegens hare vervolgzucht en het ſtoken van zoo veel martelvuren, zich in *Amerika* door het weren van de verdrukking des armen *Indiaans*; en door pogingen tot deszelfs beſchaving, met de menschheid ſcheen te willen verzoenen (*). Dan, het

(*) Iets dergelyks mag men van de *Jeſuiten* beweren, die, meestal gezwore-

het is 'er verre af, dat eene zoo uitgebreide Menschenliefde daarom het Vaderland zou doen verwaarloozen, of gering achten. Doch de Vaderlandsliefde is in nieuwere tyden veelal beter gewyzigd, dan oudtyds. Men bestempelt nu niet meer alleen Krygsverrigtingen of loffelyke Raadgevingen in de Volks- of Senaatsvergadering met dien naam; neen, ook de nuttige ondernemingen eens Koopmans, die door groote, stoute *speculatiën* het Land zyner geboorte verrykt, of het ook in den nood weet by te springen; de zucht voor nationale eer, door het vervaardigen van onvergankelyke Letterkundige gedenkstukken, — des eervolle bezigheden van den eigenerfden, die door verbetering van den Landbouw, de Veeteelt, het graven van Kanalen, enz., den Vaderlande nieuwe bronnen van bestaan opent, of van den oprigter van Fabrieken, die honderden ja duizenden menschen brood verschaft; — zie daar zoo vele, wettige aanspraken, op den naam van reine Vaderlandsliefde; niet gekocht door het bloed en de tranen van duizenden. Zoo munteden eens onze Voorbuders uit, die niet alleen met sterken vuist en opgeheven arm het geweld van dezen grond wegvaagden, maar ook gelyktydig de *Beemster*, de *Schermer*, de *Purmer* bedykten; door hunne handelsön-

[illegible] den-

gene, vyanden van verlichting en vrye Godsdienstkennis in *Europa*, in *Amerika* daar en tegen door hunne Zendelingen wonderen van beleid, Menschenliefde, Zachtmoedigheid en meer dan *Romeinsche* Heldenmoed aan den dag gelegd hebben.

dernemingen naar *Oost-* en *West-Indië* den grond tot een der voordeeligste takken van bestaan voor de Natie en van hare grootste welvaart leiden, (ach! ware die minder door tranen des inboorlings, door onwettige heerschzucht ontëerd!) en tevens hunne Manufactuur-goederen tot in de afgelegenste Oorden verzonden. Zoo verheft zich thans *Engeland* gedeeltelyk op het puin van onzen ouden voorspoed, niet door de heldendaden zyner BLAKE's, zyner MOUK's, zyner YORK's, (zy allen moesten voor onze TROMPEN en de RUITER's zwichten) maar door het overtaai geduld zyner Fabrikeurs, die moeite noch onkosten ontzien, om *beter*, en tot minder prys te werken, dan alle andere Volken; door den Volksgeest der Natie, die deze voortbrengselen uitsluitend begunstigt; door den verlichten yver der Regering, reeds meer dan een Eeuw herwaarts, voor Koophandel, Zeevaart en Zeemagt. Dit is het ware, duurzame middel, om een Land te doen bloeijen, geene schitterende veroveringen, die het ontvolken. Ministers, als SULLY, die den Landbouw, als COLBERT, die den Koophandel doen bloeijen; Edellieden als de *Hertog van* BRIDGEWATER, wiens Kanaal tusschen *Manchester* en *Leverpool* den binnenlandschen Handel zoo zeer verlevendigt (*), of als die van BEDFORD, die [illegible] den [illegible]

(*) Zie ARCHENHOLTZ, *Engeland* D. I. bl. 101. der *Nederl. Vertaling*.

den Landbouw en Veeteelt door allerlei proeven zoekt te verbeteren, Geleerden als BOERHAVE, die hun Vaderland niet alleen luister maar ook door toevloed van Vreemdelingen, die van hen zoeken te leeren, voordeel verschaffen, Menschenvrienden, als AUGUST HERMAN FRANKE, die in de oprigting van het Weeshuis te *Halle* niet slechts aan duizende Kinderen brood, maar ook tevens door de voortreffelyke inrigting aan die Stad zelve een gewigtig voordeel aanbragt; — zie daar ware vrienden des Vaderlands! En van dergelyke middelen ter bevordering van uitwendig heil des Staats lezen wy weinig in de oude Schryvers. De Vaderlandsliefde en Regentendeugd van TRAJAAN en de twee ANTONYNEN was ongetwyfeld groot; doch hielden zy de schadelyke gewoonte in stand, om het Volk gemakkelyk te doen teren op zoogenaamde *Congiaria* of Koornuitdeelingen, in plaats van door alle mogelyke middelen te zorgen, dat *Italiën* in staat wierde gesteld, zich zelve te voeden, waartoe grond en luchtstreek zoo uitmuntend medewerken (*). — *Carthago* alleen deed misschien veel in dit opzigt, daar het *Africa* tot eene Koornschuur maakte, die zelfs naderhand dienen moest, om zyne trage mededingster te voeden; doch de Jaarboeken van dat Gemeenebest zyn, tot eeuwigen jammer voor de vrienden

(*) PLIN. *Panegyr.* in TRAJAN. C. 26—29.

den der Geschiedenis, verloren. Wy mogen uit dit alles besluiten, dat de meergenoemde vreedzame, en tevens meest nuttige en bestendige zorg voor de inwendige belangen des Vaderlands, by de oude Volken minder geacht, een byzonder voorregt onzer tyden is, en by eene ruimere, en meer wereldburgerlyke wyze van denken, dezelve zeer voordeelig onderscheidt.

Dan, zoo aan de eene zyde de Menschelykheid thans min bekrompen wordt begrepen, en min bekrompen uitgeoefend, een heilloos vooröordeel heeft by de nieuweren in sommige Menschenklassen de *wrake* tot eenen pligt, eenen afgryslyken pligt, gemaakt. Niet, als of wraakzucht niet ook by de Ouden in eene zeer sterke mate zou geheerscht hebben: *zynen vrienden zoo veel mogelyk wel te doen, zynen vyand zoo veel nadeel mogelyk toe te brengen* (*), was by hun een stelregel, die sommigen voor het toppunt van regtvaardigheid hielden. Ook getuigen hunne Oorlogen, en de staaltjes, die wy boven uit de Geschiedenis opgaven, van de wreedheid hunner wraakoefeningen, en van hunnen doorgaans hevigen dorst, om dezelve te voldoen. Maar het is niet te ontkennen, dat, in den toenmaligen staat der Maatschappyën, hy, die eene zware beleediging ge-

[illegible] wil-

(*) Zie het gesprek van SOCRATES met POLEMARCHUS, in het begin des I. Boeks der *Republiek van* PLATO [illegible]

willig doorstond, hoegenaamd geene krenking aan zyne eere leed, hoe groot, hoe aanzienlyk in rang hy ook zyn mogt. THEMISTOCLES, aan EURYBIÄDES, algemeenen Vlootvoogd der Grieken, eenige bedenkingen voorstellende, ligt deze in drift zynen stok op, om hem te slaan: *sla toe*, zegt THEMISTOCLES, zyn rug naar hem toekeerende, *maar hoor dan ook* (*). PERICLES, des avonds naar huis gaande, wordt door iemand uit de heffe des Volks tot aan zyne woning toe met de vuilaardigste scheldwoorden vervolgd. Daar gekomen, gelast hy koelbloedig aan zyne Slaaf, *dien man naar huis te lichten* (†). SOCRATES bekomt op straat eenen kinnebakslag, en beklaagt zich al boertend, *dat het droevig is, dat men niet weet, wanneer men met een' helm zou moeten uitgaan* (§). Zulke en meer andere voorbeelden bewyzen duidelyk in dezen het gezond verstand der Ouden. Zy begrepen gereedelyk, dat 'er geen verband kon bestaan tusschen eene mishandeling te ondergaan, en de eer van den mishandelden, dan in zoo verre hy die beleediging grootmoedig, en zonder zich daar over te krenken verdroeg. De Romeinen hadden zelfs een woord van veel uitdrukking, om het opstuiven by beleedigingen uitte-druk-

(*) PLUTARCH. in *Themistocle.*
(†) ID. in *Pericle.*
(§) SENECA *de Ira.* L. III. c. 11.

drukken, zy noemden het *inpotentia*, of *impotentia animi*, *magteloosheid van geest*. En, inderdaad, hoe zwak is de mensch, wien elke beleediging, ook nog zoo klein, in zyne gemoeds rust kan ftoren! Anders begrypen dit onze hedendaagfche *lieden van Eer*. Het is juist *fterkte van ziel*, moed, braafheid, *geene* beleediging te kunnen dulden, maar dezelve, al ware het eene nietswaardige beuzeling, aftewasfchen in het bloed van den beleediger; fchoon hy zonder opzet gefproken hebbe, fchoon hy Huisvader van een talryk kroost zy. Het is daarentegen laagheid, verachtelyke lafheid, zich zelven te beheerfchen; geene herftelling van eer voor beleedigingen te eisfchen, of aan het dwaaste aller vooroordeelen, aan den inval van een verachtelyken fchermer, wiens eenige verdienste misfchien in deze kunst beftaat; lyf, leven, vrouw, kinderen, geluk hier en hiernamaals opteöfferen. Wie dit niet doet, wie kalm by verongelykingen blyft, gelyk THEMISTOCLES, PERICLES en SOCRATES, dien mag men (volgens het zonderling Wetboek der mannen van eer) in 't gezigt fpuwen, met vuisten flaan, of met den voet trappen. En zoo hy dan, volgens de wet der zelfsverdediging, vuistflag met vuistflag vergeldt, zoo is hy een *gemeene knaap, die zyn fatfoen wegwerpt, en niet van leer durft trekken*. Want bloed, menfchenbloed moet 'er wezen, om de dolheid dier Tygers te lesfchen. Heeft ooit de gewoonte van

éénig

éénig Volk in vroeger of later dagen eene grooter opeenſtapeling van zinnelooze ongerymdheid en duivelſche boosheid vertoond? Alleen de gewoonte doet ons het Tweegevecht, dit uitbroeiſel der helle, in een zachter licht beſchouwen; het Tweegevecht, 't welk juist aan die rangen der Maatſchappy knaagt, welke door eene meer beſchaafde opvoeding geregtigd en verpligt zyn, haar de meeste diensten te bewyzen. In dit ſtuk ſtaan wy met onze deugd dus verre, zeer verre beneden de Ouden. En is 'er dan geen middel om deze ſchandvlek van *Europa* en het *Christendom*, dit rampzalig, en thans ſchier éénig overblyfſel uit den dikſten nacht der middeleeuwen te verbannen, thans, daar men niets meer lyden mag, wat oud- *Gothisch* is, al ware het ook nog zoo onſchuldig en nuttig? Zonder geroepen te zyn, of my te willen veröorloven, tot eenige aanmerking omtrent de wetgeving; komt het my echter onder verbetering voor, dat het wel geſtrenge, maar ook eenige zekere, regtvaardige, en volkomene hulpmiddel tegen deze razerny daarin zou beſtaan, dat alle Regeringen van *Europa* zich verſtonden, om ſchande by doodſtraf te voegen, en dus, zonder een tweegevegt uit de gewone *Cathegoriën* der moorden uittemonsteren, den overblyvenden met de verachtelyke koorde, zonder genade, ter dood te brengen. Dan het is 'er verre af, dat dit euvel alle ſtanden der Maatſchappy zou beſmet hebben. De

meermaals geroemde, in *Europa* veelal zoo voortreffelyke Middelftand laat gaarne het heilloos voorregt, om ongeftraft om eene beuzeling vriend en vyand te mogen vermoorden, over aan den krygsftand, aan den adel, en op fommige plaatfen (hoe kan het vooroordeel zoo diepe wortelen fchiete?) aan de jongelingfchap tot de letteroeffeningen gewyd. Terwyl deze het voorregt bezitten van te *duëlleren*; gelyk de laagfte ftanden in *Italië* zich veelal met het handwerk van *Banditti* (*), die gehuurde moordenaars, generen, ziet men by die van den middelftand veeltyds een' geheel anderen geest heerfchen. 'T is waar; wraakzucht doorwoelt ook hunne borst; zy zyn menfchen, zeer gebrekkige menfchen: maar een vry talryk gedeelte hunner omhelst *Godsdienstige* beginfelen, die hun liefde omtrent alle menfchen gebieden, hun de wrake ontzeggen, en flechts in geval van nood zelfsverdediging toeftaan, het zy door de wet, het zy, waar deze niet geldt, (b. v. in een bosch waar ons Rovers aanvallen) met de vuist. Volgens deze wet, die ook de wet der Natuur, en de band der zamenleving is, heeft men voorbeelden in het *Christelyk* Europa gezien, niet alleen van bereidwilligheid tot vergeving, maar ook van vyands-

lief-

(*) Van dit, de menschheid onteerend, misbruik, behoeve ik hier niet breeder te fpreken; de verandering in den Kerkelyken Staat zal hetzelve weldra doen ophouden.

liefde, van weldadigheid aan hateren betoond, die elken onbevooroordeelden tranen uit de oogen moeten persen. Werd, in eene nog duistere Eeuw, te midden van het woelen en blaken der vreeslykste worsteling om de vryheid, door Godsdiensthaat gestyfd, wel eens voordeel *overgegeven uit enkele goedhartigheid, en vyand gespaard, op geen zoo goed weerom* (*); te meer was dit, in kalmeren en vreedzamer tyden; te meer in eenen hoogeren staat van Godsdienstige en Wetenschappelyke verlichting, het geval. In de Roomsche Kerk scherpt ieder regtgeäard Priester, by het afnemen der Biechte, in de Protestantsche Gemeenten, elk braaf en kundig Leeräar van den Predikstoel, waar het immer pas geeft, vergeving van misdaden aan anderen in, als middel en voorwaarde om ook by God vergeving te erlangen. Van dáár tallooze, doch in hare geheele uitgebreidheid slechts aan God bekende verzoeningen tusschen vyanden, vooral tegen den tyd der groote plechtigheden des Christendoms. Dit verschynsel wordt echter, door den verflaauwenden Godsdienstigen geest, hoe langs zoo minder zigtbaar. Van den liefde ademenden geest veler Bloedgetuigen in de 16 Eeuw zullen wy beneden iets zeggen.

De meerdere weldadigheid, de grootere onderlinge

(*) HOOFT *Nederl. Historien* I. Boek. Inleiding, sprekende van de Spaansche Beroerte, in de 16 Eeuw.

ge liefde van Echtgenooten, Ouders en Kinderen, door eene meer menschelyke wetgeving geboren, die onze tyden boven de Ouden zoo gunstig kenmerken, alsmede de meer redelyke betrekkingen, die 'er thans tusschen Meesters en Dienstboden bestaan, hebben wy boven by de beschouwing van het Volksgeluk opgemerkt. Wy behoeven 'er dus hier niet op terug te komen.

Sommige stroeve Wysgeeren der Oudheid (wat zeg ik? schier de geheele *Stoïsche* Secte) keurde het *medelyden* af, 't welk zy als zwakheid, niet als eene natuurlyke opwelling van welwillendheid, beschouwden. Dit ongelukkig vooroordeel is nu toch wel by allen geweken. Men moge in de bespiegeling eenige stellingen opperen, die daar heen zouden kunnen terug leiden; in de beöefening zal niemand het meer schande achten, tranen te storten over het ongeluk onzes naasten, zelfs niet meer, over een zwaar verlies van hartevrienden, van eene teedere Echtgenoote, of veelbelovende Kinderen. Maar zoo dit ééne uiterste, de Ongevoeligheid, uit onze zamenleving verbannen is; een ander nog schadelyker misbruik, het morren tegen de Godheid, ja het lasteren derzelve, waar aan zich by zware verliezen de Grootste mannen der Oudheid wel eens schuldig maakten (*), door hunne onzekerheid omtrent de toe-

(*) *Quis bonus parens . . . non* ODERIT *hanc animi mei firmitatem; si quis in*

toekomst, dit misbruik vindt men vry wat minder by ons, waar men weet, dat het Ryk van God zich niet tot deze Aarde bepaalt, en men dus mag hopen, zyne geliefden eens gelukkiger weder te zien.

De derde Hoofdbron van verpligtingen was, zagen wy, de zulke, die uit de voldoening aan de roepstem van ons Geweten ontstaat. Niet als of het geweten onverschillig zou blyven by het verzuim, of de voldoening aan de pligten van liefde tot God, en liefde tot de menschen. Maar het is als of de mensch, door eene ongelukkige verblinding, zich daaromtrent ligter gerust stelt, en minder wroegingen gevoelt, wanneer hy in een geruimen tyd niet eens aan God gedacht, of zyn hart en zynen schat voor zynen evenmensch heeft toegesloten, dan wanneer hy b. v. eenen vriend in den nood lafhartiglyk verraden, de waarheid door herhaalde valschheden gekrenkt heeft, en zich in het hollen zyner driften, aan moord en andere schelmstukken overgeeft. Dit ontstaat gewis uit het denkbeeld, 't welk by zeer vele menschen huisvest, dat de deugd slechts in *ontkennende*, niet in *stellige* pligten bestaa; dat men dus, mits niet bepaaldelyk *nadeel* aan de Maatschappy, of zynen evenmensch toebrengende, reeds aanspraak hebbe op den naam van een' deugdzaam' man. Dit denk-

in me est altius usus vocis, QUAM UT VICISSEM DEOS, *superstes omnium meorum?* QUINT *Instit. orat.* L. VI. *Proöem.*

denkbeeld heerscht vooral by Gierigaards en Hoogmoedigen, die zich geregtigd wanen, schatten op schatten te stapelen, en daarby hunnen armen Broeder van honger te laten vergaan, of op iemand, die ligt beter is dan zy, uit hoofde van eenige toevallige voordeelen met snoode verachting neder te zien. Ja, wat het gruwelykst is, zulke menschen omkleeden zich wel eens met den wyden, alle ondeugden (zoo zy wanen) bedekkenden mantel der Godsdienstigheid: en zie daar het snoodste wezen op den aardbodem, den huichelaar, geboren!

Onbegrypelyk is het, dat 'er juist in het *Christendom* zoo zeer vele dier ellendigen gevonden worden, daar deszelfs verheven stichter, die alle andere zondaars zoo liefderyk even als zieken behandelde en door zachte middelen zocht te genezen, juist tegen het *Adderengebroedsel* (*) der onverdraagzame scheinheiligen (dit gaat meest altyd te zamen) onverbiddelyk was. Wanneer hy hen bestrafte, dan ontvlamde zyn toorn; want hy wist, dat schynheiligheid, die naauwgezet is op dingen, welke met het hoofddoel van den Godsdienst of in geen, of slechts in een gering verband staan, ook zyne leer zou trachten te vergiftigen; hy zag vooruit, hoe veel Monnikendeugd, Priesterlyke trotschheid, *Theologische* haat, de ergste soort van allen, volgens een be-

(*) Matth. XXIII. vs. 33.

bekend gezegde, en piëtistische veroordeelingszucht, zich onder het mom van Christelyken ootmoed verschuilen, en de oude Farizeeuwsche ondeugden zouden doen herleven. Inderdaad mag men twyfelen, of lieden van dat flach, welke zich door kleeding, strenge gebaarden, ligchaamskastydingen, lange gebeden, vlytig waarnemen van uiterlykheden enz., van de onheilige menigte zochten te onderscheiden, terwyl zy meest alle de heilige pligten des Christendoms verwaarloosden, aan de Kerk des Verlossers niet meer nadeel gedaan hebben, dan alle de pylen des Ongeloofs, die toch vruchteloos afstuiten op het schild der onbevooroordeelde rede.

Dan het is er verre van daan, dat de Oudheid ook hare schynheiligen, hare *Tartuffes* niet zou gehad hebben. De geheele *Cynische* of Honden-Secte, (dus waarschynlyk genoemd, uit hoofde van hare onbeschaamde levenswyze) waande zich zeer volkomen, door afstand te doen van alle gemakken des levens; terwyl velen dier schaamtelooze Heiligen zich aan alle Maatschappelyke verpligtingen onttrokken, en, als eene soort van Bedelmonniken, een onnutte last der Aarde werden. Evenwel moet men uitzonderingen maken. ANTISTHENES, de Vader dier gezinte, was veeleer streng, dan schynheilig of onbeschaamd; en, byaldien de bekende DIOGENES zykelyk in de laatste dier eigenschappen deelde, hy was verre van een Huichelaar te zyn; anders zou

hy gewis de vriendschap van ALEXANDER meer aangezocht hebben. Wanneer men zyn geheel zonderling gedrag nagaat, komt men eerder in de verzoeking, hem den *Hofnar* van het Oppermagtige *Atheensche* Volk te noemen. Immers het is bekend, dat zulke Narren aan de Europesche Vorsten in de middel-eeuwen ook wel eens zonder verschooning zeer harde, zeer doeltreffende waarheden zeiden. — Maar wat betreft de andere navolgers van ANTISTHENES, een CRATES, eene HIPPARCHIA, (welker schandelyke Geschiedenis bekend is) enz. — zou niet de schamele *Cynische* mantel een dekkleed geweest zyn, om hunne trotschheid, hunne hekelzucht en onbeschaamdheid eenigzins de gedaante van zielskracht en edele vrymoedigheid te geven?

De latere *Stoïcynen* maakten zich in geenen geringeren graad, doch op eene eenigzins gevoegelyker wyze aan die ondeugden schuldig. Het lust my, te dezer gelegenheid een paar plaatsen, uit den wel ongebondenen en luchtigen, maar toch ongemeen menschkundigen, en maar al te dikwyls *naïven* Zedeschilder LUCIANUS, ter neder te zetten; zy zullen ons in den Persoon van oude Wysgeeren meer dan ééne soort van *Christelyke Tartuffers* naar het leven schilderen.

De eerste plaats is in de *gesprekken der dooden*, en wel in de zamenspraak tusschen CHARON en MERCURIUS. CHARON draagt MERCURIUS den last

last op, niemand in zyne boot te laten, dan die zich geheel naakt ontkleed heeft: „ want, zegt hy, de „ Schuit is klein, en lek, gelyk gy ziet, en kan „ ligt omſlaan." Daarop onderzoekt de leidsman der ſchimmen elk één voor één. Zeker eerlyke *Cynier*, MENIPPUS, komt 'er goed af; hy behoefde ſlechts zyn ſtaf en bedelzak in den *Styx* te werpen. Daarop komt de beurt aan een' wellusteling, aan een' Koning, aan eenige andere, en vervolgens aan een' Wysgeer. „ Maar wie is toch die daar, „ vraagt MERCURIUS, die zoo deftig grootsch „ daar heen ſtapt, het oog opſlaat als of hy diep „ peinsde, en wiens baard zoo lang neêrhangt? — „ MENIPPUS. Dat is een Wysgeer, HERMES! of „ liever een bedrieger vol van allerlei leugens! Kleedt „ hem maar eens uit. Gy zult al heel wat vreemds „ onder dien mantel zien ſchuilen. MERCURIUS. „ Leg eerst uw bovenkleed af, en dan al dien toe„ ſtel. Groote JUPITER! Welk een' hoogmoed „ heeft die mensch daar by zich! En welk eene on„ kunde! Welk een krakeelzucht! Welk eene ydele „ roemzucht! Welk een hoop onoplosbare vraag„ ſtukken, en moeijelyke verſchilpunten! Welk een „ gemoed vol ſlinkſche wegen, en daarby wat al ar„ beid en moeite om niets, om beuzelingen, en „ welke zucht om veel ophef van kleinigheden te „ maken! Zie, by JUPITER! daar heeft hy ook „ nog Goud by zich, en wellust, en ſchaamteloos-

 „ heid

„ heid en gramschap, en lui en weelderig leven.
„ Neen! gy kunt 'er voor my niet mede schuil gaan,
„ al verbergt gy 't nog zoo zeer. Werp ook die
„ leugens daar weg, en die pochery, en die denk-
„ beelden, als of ge beter waart dan andere men-
„ schen. Wel lieve man! wildet gy met dat alles
„ in de boot stappen? Geen Schip met vyftig rie-
„ men zou u daarmede kunnen bergen. *Wysgeer*.
„ Zie daar, volgens u bevel heb ik alles afgelegd.
„ MENIPPUS. Ja, maar, HERMES, laat hy ook
„ dien baard afleggen, hy is ruig en zwaar, gelyk
„ gy ziet, en weegt ten minsten vyf *Minen*. (ME-
„ NIPPUS scheert hem nu) Zie daar, nu ziet gy
„ 'er wat menschelyker uit, . . . Wil ik ook iets
„ van die wenkbraauwen afscheeren? MERCURIUS.
„ Zekerlyk, want hy ligt ze op tot boven 't voor-
„ hoofd, en verheft zich ik weet niet hoe hoog, . . .
„ MENIPPUS. Maar hy heeft nog een allerzwaarst
„ ding onder de armen zitten. MERCURIUS wat,
„ ô MENIPPUS? — MENIPPUS. Vleyery, ô HER-
„ MES! die hem in zyn leven veel heeft opgebragt."

De tweede plaats vindt men in den TIMON des beroemden Hekelschryvers. De inhoud dier zamenspraak is bekend. TIMON, een menschenhater geworden door na de uitnemendste weldaden, aan anderen betoond, van dezen niets dan ondank te hebben ingeoogst, bouwt nu alleen een klein stukje gronds. JUPITER doet hem een groote schat daar-

in

in vinden. Op dit gerucht komen alle zyne vorige Tafelschuimers hem om 't zeerste vleyen, doch worden vry onzacht door hem afgezet. Onder die lieden bevindt zich ook een *Wysgeer*, ten minsten die zich dezen naam aanmatigt. Laat ons hooren, hoe TIMON, die hem van verre ziet aankomen, zich over hem uitlaat. „ Die man met zyne deftige houding, met zyne statigen tred, met zyne stemmige kleeding, is gewoon des morgens met een vloed van woorden over de deugd te redekavelen, hen, die den wellust volgen, te berispen, en eene matige levens wyze aan te pryzen; des middags gaat hy eerst in 't bad, dan aan Tafel, en, wanneer een slaaf hem een' ruimen beker Wyn brengt, (hoe minder aangelangd hoe liever) slaat hy dien binnen als of het water uit *Lethe* ware, en toont dus het tegendeel van zyne des morgens gehoudene redenen. Hy pakt de spyzen met haviksdrift het eerste aan, en slaat die met hondsche gulzigheid te lyve, terwyl hy zich geheel voor overbuigt, even als moest hy de deugd in de schotels zoeken. . . . Daar by is hy, gelyk dit by eenen zoo onverzadelyken gulzigaard voegt, een Wynzuiper en Dronkaard, niet in zoo ver alleen dat hy daar door aan 't zingen en dansen geraakt, maar hy wordt 'er lastig en boosäardig door, terwyl hy intusschen by den vollen beker niet ophoudt, juist het meest over onthouding en matigheid te zwetsen. . . . .

 „ Ein-

„ Eindelyk draagt men hem uit het vertrek, terwyl
„ hy met beide handen de Fluitspeelster vast houdt.
„ Doch ook als hy nuchter is, zal hy voor niemand
„ in leugentaal, vermetelheid, of geldzucht wyken;
„ daar en boven is hy een sterke vleyer, verstoud
„ gereed tot meineed, een aartsbedrieger, de on-
„ beschaamdheid verlaat hem nooit. Zoo dat de
„ man immers een volmaakte wyze, een in allen op-
„ zigte volkomen mensch is! Zie daar! Eindelyk
„ komt THRASYCLES ons ook eens bezoeken. —
„ THRASYCLES. Ik kom niet, ô TIMON, ge-
„ lyk alle die anderen, die uwen rykdom bewon-
„ derden, en op hoop van uw Zilver en Goud, en
„ van uwe prachtige Maaltyden naar u kwamen toe-
„ loopen, en alle hunne vleyeryen te koste leiden
„ aan een gul en mild man, zoo als gy. Och! gy weet
„ immers, dat een eenvoudige Broodkoek myn lief-
„ ste geregt, en een stuk ajuin of een weinig starre-
„ kers, of wanneer ik lekker wil eten, een beetje
„ Zout myne beste toespys is. Myn liefste drank,
„ dat weet gy, is een teug uit de bron. Wat klee-
„ deren aangaat, het beste purper ruilde ik niet voor
„ dezen versleten mantel. Goud — och! dat tel
„ ik niet meer als de schelpen aan 't strand. Maar
„ ter liefde van u begaf ik my herwaards, op dat de
„ rykdom, dat allerschadelykst en verraderlyk goed,
„ u niet bederve, daar het zoo dikwerf aan velen on-
„ herstelbare elenden heeft te wege gebragt. Waar-

„ lyk!

„lyk! zoo ge me gelooven wildt moest ge liever al „dien last, welken een braaf man, die naar de schat„ten der Wysgeerte omhoog kan zien, toch niet „behoeft, maar in de Zee werpen; dat is te zeg„gen, juist niet in de diepte, maar zoo tot het „middel in 't water, niet verre van strand; ik zou „'er dan alleen van weten. Doch wilt gy dat niet, „zoo weet ik nog een beter middel, om het spoe„dig uit uw huis te brengen, en 'er geen penning „van te behouden. Deel het mede aan alle behoef„gen, den een vyf Drachmen, den ander eene *Mine*, „sommigen ook wel een *Talent*. Doch zoo iemand „een Wysgeer is, verdient hy wel een dubbeld, ja „driedubbeld, deel. Dit vraag ik echter niet voor „my, maar om myne behoeftige Vrienden daarvan „mede te deelen. Wat my betreft; 't is my wel, „zoo gy slechts dezen bedelzak, die nog geene twee „volle *Aeginetische* maten houdt, vult. Want een „Wysgeer moet met weinig te vreden en matig zyn, „en niet boven zyn' bedelzak begeeren."

De hier geschetste trekken zyn niet verdicht; geschiedenis en ondervinding onzer, of der verloopene tyden hebben ons te vele *Origineelen* van deze Schildery vertoond, dan dat wy niet gelooven zouden, dat de menschelyke bedorvenheid in alle tyden bedriegers heeft voortgebragt, die de heiligste belangen der menschheid, echte Wysheid en Godsdienst, onafhankelyk van eenig leerstelsel

tot

tot hunne ſnoode doeleinden wisten aan te wenden.

Dan, by hen, die, waarlyk aan de deugd en aan God getrouw, met ernst de ſtem van hun Geweten poogden te volgen, bekleedde *goede trouw* altyd eene eerſte plaats. De Oudheid heeft daarvan een verrukkelyk voorbeeld in REGULUS vertoond; immers zoo CICERO en latere Schryvers daaromtrent geloof verdienen, ſchoon de veel vroeger levende POLYBIUS daarvan niet gewaagt, hetwelk dit geval by velen verdacht heeft doen voorkomen. De geſchiedenis zelve mag ik hier, als algemeen bekend, vooronderſtellen. Ja, het is groot, voor zyn gegeven woord, pyn, ſmaad, mishandeling, en dood te verachten; het is Goddelyk, met kloeken moede, en zonder aarzeling het dierbaarſte, dat ons op de aarde is, achter te laten, wanneer het de ſtaving onzer belofte geldt. Maar hoe, wanneer ons Vaderland alleen op twee REGULUSSEN kon roemen, geheel onbekend by andere Natiën, terwyl de naam van den *Romein* op aller lippen zweeft? Hoe dwaas is het toch den roem te beminnen, daar deze wufte God zyne gaven alleen naar willekeur, niet naar verdienſten, uitdeelt! ARNOLD BEILING in den jare 1424. te *Schoonhoven* door de *Hoekſchen* veroordeeld, om, als dapper verdediger van het ſlot tegen Vrouwe JACOBA, levend in de aarde bedolven te worden, eiſcht eene maand verlof ter beſchikking zyner zaken. Men vergunt hem die; hy keert, en

het

het wreede vonnis wordt aan hem voltrokken (*). ANTONIUS HAMBROEK, Hervormd Predikant op het Eiland *Formosa*, toonde door zyn voorbeeld, dat de Christelyke Godsdienst, althans niet minder dan de Romeinsche Vaderlandsliefde, Helden van de sterkste soort vermag te kweeken. Door den *Chineeschen* Zeeschuimer COXINGA overvallen, wordt hy naar het Fort *Zelandia*, de hoofdveste van het Eiland *Formosa*, gezonden, om de bezetting tot de overgave te bewegen, met belofte van leven aan de eene, met bedreiging van dood aan den anderen kant. Doch HAMBROEK, schoon eene Vrouw en drie Kinderen by de *Chineezen* hebbende, aarzelt niet, naar zyn geweten te spreken, en den Bevelhebber tot eenen edele verwering te nopen. Thans, na zynen pligt gedaan te hebben, keert hy, niet omgezet door het kermen van twee Dochters, die nog in de Vesting zynde, hem in dezen angst harer ziel, om zynen eigen lyfsbehoud smeken, naar den *Chineeschen* Dwingeland terug, die hem eerlang, volgens zyne bedreiging, doet sterven (†).

Wy vinden dus *twee* zekere, onloochenbare bewyzen van menschen, die het bewaren hunner goede trouw boven hun leven stelden, in de nieuwere ty-

(*) WAGENAAR *Vad. Hist.* D. III. bl. 463. 464.

(†) VALENTYN, *O. en N. Oost-Indiën.* SCHOUTEN, *Reize naar en door Oost-Indiën.* (nieuwe uitgave) I. D. bl. 163.

tyden, tegen één twyfelachtig geval van dien aard in de Oudheid. Dan, het is niet alleen een heilige pligt, *anderen*, en zyn *aan hun* gegeven woord, getrouw te blyven, maar ook *Gode*, en *zich zelven*, dat is, om nimmer tegen beter weten aan, gevoelens te belyden, die men niet koestert, of anders denkenden te believen, door zich naar hunne begrippen, het zy van Godsdienst, of zaken, deze wereld betreffende, te schikken, wanneer men die begrippen voor schadelyk houdt. By de Ouden vindt men vele voorbeelden van standvastigheid in het handhaven zyner Staatkundige begrippen, ten spyt van overstemming en haat. Zoo keurde SOCRATES met edele fierheid alleen het Vonnis af, hetwelk de tien overwinnende Veldheeren te *Arginusae* ter dood verwees. PHOCION en de jonge CATO zyn ook om hunne standvastigheid beroemd. Maar verachting aller gevaren, ten gevalle van Godsdienstige begrippen, dit denkbeeld kwam nooit in hunne ziel op, en kon zulks ook nimmer, uit hoofde van den aard huns Veel-godendoms, 't welk zich zeer gereedelyk naar de onderscheidene Landsgodheden schikte, en in *Egypte* even zoo vurig OSIRIS en SERAPIS, als te *Rome* of in *Griekenland* JUPITER aanbad. Maar niemand dacht om vervolging, ten zy de een of ander de Godheden van het Land zyner geboorte aanviel, waarvan men zich meest altyd zeer zorgvuldig wachtte: en dus kwam ook geene standvastigheid ten dien opzigte te pas.

De-

Deze vuurproef, waaraan in oude tyden alleen de *Joden* onder de *Syrische* Koningen, en de *Christenen* onder de *Romeinsche* Keizers, onderworpen werden, was in latere tyden, in de Eeuw der Hervorming, het algemeene lot van een groot aantal menschen, die hun geweten zochten te beleven. Men heeft aan de nieuwere Geschiedenis, en aan den Christelyken Godsdienst het verwyt gedaan, dat elke bladzyde hunner Jaarboeken, tot op de 17 of 18 Eeuw toe, met martelbloed geschreven zy; dat de Onverdraagzaamheid, by de Heidenen onbekend, hier brandstapels en moordschavotten heeft opgerigt. Dit alles is niet te loochenen; doch deze ramp wordt opgewogen, door het verheven schouwspel der menschelyke ziel, om een onzigtbaar goed de felste smarten des ligchaams verdurende, en zelfs den dood verachtende. Zedelyke grootheid en menschelyke waarde, aan den eenen kant, kan hier tegen snoodheid en woeste barbaarschheid, aan de andere zyde, opwegen. Menschelyke waarde — of zou men het met den verachtelyken naam van zinnelooze dweepery moeten bestempelen, wanneer Mannen, — Vrouwen, — Jongelingen, naauw der kindsheid ontwassen, — *om het voor beter gekozen verstand*, (gelyk HOOFT zich uitdrukt) zich de allersmartelykste doodstraf, den dood des vuurs, laten welgevallen (*)? Is

(*) HOOFT. *Ned. Hist.* 1ste Boek. *Inleiding.*

Is dit misschien niet meer of minder, gelyk RAYNAL ergens zegt, dan de dolheid van den *Noord-Americaanschen* Wilden, die, door zynen vyand gevangen, nog aan de martelpaal gebonden, dezen uittart tot de scherpste pyningen, die hy dan ook kloekmoedig verduurt? — Ik zie hier drie wezenlyke verscheidenheden: 1°. De Wilde heeft geenen kans om den dood te ontkomen, zoo niet de een of ander van den zegevierenden stam hem als kind aanneemt. Alle vertooningen van weekhartigheid zouden dus nergens toe dienen, dan om zynen bovendien onvermydelyken dood met eeuwige schande te beladen. Hy kiest dus de beste party en sterft, daar hy toch sterven moet, als een Held. *Christenen*, die, in de 16 Eeuw en vroeger, het juk van *Rome* van zich afschuddeden, bleef daar en tegen nog altyd tot lyfsberging de *afzwering* over: een middel, waar door zy, tegen eene boetedoening, in alle de voorregten der Maatschappy bleven deelen. Maar neen; by *deze* Geloofshelden, had de geest de overhand over het Vleesch, en zy hoopten het Paradys te erlangen, niet gelyk de *Muselmannen*, door anders denkenden te martelen, maar door hun eigen ligchaam, als zaad voor toekomend menschengeluk en verlichting, aan alle de woede der beulen ten prooije te geven. 2°. De Indiaan is van der jeugd aan gehard tegen ligchaamspynen; het lot der Krygsgevangenen zweeft hem, van Kindsbeen af, voor

den

den geest, *en gewoonte*, die alvermogende Godin, vermag alles ook op zyn ligchaam. Maar van waar had die schare van menschen van allerlei jaren, kunne en stand, haren stouten moed tegen den brandstapel ontleend, dien zy onder FRANS I. en HENDRIK II. van *Frankryk*, onder KAREL V. en FILIPS II. van *Oostenryk*, onder HENDRIK VIII. en MARIA van *Engeland*, zoo heldhaftig beklom? Immers, de leer der Hervormers was toen in die Landen nog nieuw; geene voorbereiding, geene harding door opvoeding of gewoonte was 'er voor die slagtoffers der Priesterlyke woede mogelyk. En niet te min beklommen de meesten dier menschen, waarvan vele door eene teedere opvoeding verwend waren, met den moed van beproefde helden de Houtmyt. 3°. Wat meer is, helder en tot den laatsten ademtogt menschelyk, vloekten zy hunne Moordenaars niet; zy baden veeleer, op het voorbeeld hunnes grooten Meesters, voor die wreedaardige, veelal schynheilige, Geestelyken (*). Welk een verschil met den *Amerikaanschen* Wilden, die 'er eene eere instelt, om zynen vyand door scheldwoorden en beleedigingen te tarten! Andere Godsdiensten, andere Staatkundige als zelfs Wysgeerige gevoelens, hebben hunne Martelaars gehad; maar het is het eigenaar-

(*) Zie onder anderen de voorbeelden van BILNEY, FRITH, BARNES, en anderen in BURNET's *Geschied. der Hervorming in Engeland*. I. Deel.

aardig kenschetsende karakter des Christendoms, dat het zyne Belyders kracht geeft, om niet alléén onder folteringen gelaten te sterven, maar ook, wat meer is, den zegen des algemeenen Vaders over hunne Moordenaars af te smeken. En hierin stonden zy oneindig boven de oude *Grieken* en *Romeinen*, die de Goddelyke deugd, van zelfs al stervend de oorzaak van hunnen dood te zegenen, zeer weinig beoefenden. PHOCION althans schynt de eenige geweest te zyn, die hier van een treffend voorbeeld gaf. Daar en tegen leze men b. v. by VALERIUS MAXIMUS het Hoofdstuk over de *Lydzaamheid*, en men zal zich niet genoeg kunnen verwonderen, den naam der deugd verkwist te zien aan eenen ZENO *van Elea*, die, wegens eene aangestookte zamenzweering tegen PHALARIS, gepynigd, zich door eene leugen redt, welke toevallig den Dwingeland het leven kost; die, even als ware hy een medelid geweest van JEAN DE BRY's *Legion Tyrannicide*, (in den *goeden tyd* van 1793) ook Koning NEARCHUS naar het leven staande, en gevat, denzelven onder zeker voorwendsel het oor afbyt; — van ANAXARCHUS, die, na eenen vloed van scheldwoorden, zyne tong afbyt, en die den Tyran in 't gezigt spuwt (*). Goede Hemel! moet dat lydzaamheid heeten? Wat is dan ongeduld en woede?

Het

(*) VAL. MAX. L. III. c. 3. *De Patientia.*

Het moge in onze dagen ongerymd schynen *Martelaars* te pryzen; het is ondertusschen, na al het verhaalde, zeker dat deze Helden der menschheid, die voor haar heiligst regt, vryheid van denken, — het leven lieten, en met hun bloed deze erfenis ons kochten, terwyl de kalmte hunner laatste oogenblikken eener zoo edele zaak waardig bleef, — hooger in zedelyke grootheid staan, dan de tegennatuurlyke, gedwongene hardvochtigheid des *Stoïcyns*, die zynen lang verkropten euvelmoed eindelyk in woede tegen den pyniger ontlast!

Het bovenstaande bewyst ons tevens, dat *moed*, dit onvermydelyk gevolg van een goed geweten, zoo min in de jongst verloopene Eeuwen, als in de dagen van *Rome's* en *Griekenlands* bloei, ontbrak. Misschien zou men even zoo vele bewyzen van schitterende dapperheid in de Hedendaagsche, als Oude Geschiedenis vinden, zoo niet, gelyk wy boven reeds zagen, de laatste over 't geheel bevalliger Schryvers getroffen had. Evenwel kunnen wy niet voorby, twee, onzes inziens, ook als *menschen* allervoortreffelykste Helden uit *Griekenland* en *Rome* met twee uit latere tyden in eenige trekken te vergelyken.

Weinige Mannen vindt men, wier Oorlogsdaden men met zoo veel genoegen lezen kan, als die van EPAMINONDAS. Nimmer gordde hy de wapenen aan, om eigen voordeels wille; zyn Vaderland, *Thebe*, door de *Grieksche* Barbaren, de *Spartanen*,

ver-

verraderlyk overrompeld, lag in boeijen; maar het wordt door PELOPIDAS en diens waardige Eedgenooten gered. Een Oorlog met *Sparta*, die daarop volgde, was nu de regtvaardigfte verwering, en kan door den ftrengften Zedemeester niet worden afgekeurd. Tot op den flag by *Leuctra*, ja nog eenigen tyd later, verdient dus EPAMINONDAS, als Befchermer zyns Vaderlands, niet dan lof, en niet één druppel bloeds, door hem vergoten, klaagt hem voor de Regtbank der menfchelykheid als Eerzuchtigen aan. Maar verdiende het geene berisping, dat hy daarna, toen *Griekenland* algemeen de *Perfifche* bemiddeling aannam, by *Thebe* hardnekkig op de voortzetting des Oorlogs aandrong? Al naar men het opvat. Volgens de toenmalige begrippen, welke 's Vaderlands belang vry duidelyk voor de hoogfte Wet verklaarden, handelde EPAMINONDAS ftipt regtvaardig. Hy weigerde den Vrede niet zonder grond. *Sparta*, *Thebe's* gezworene vyandin, wilde, zoo 't heette, de *vryheid* der overige *Boëotifche* fteden, doch inderdaad dezelve alle onder hare eigen befcherming ftellen, en dus andermaal van rondsomme *Thebe* belagen, zoo niet weder verrasfen. Was het nu onbillyk, dat EPAMINONDAS dan met hetzelfde regt de vryheid der overige *Laconifche* fteden, (waaronder het Vaderland der ongelukkige *Heloten*, en het verdrukte *Mesfene*) verlangde (*)? Volgens de

(*) XENOPH. *Hist. Græc.* L. VI. DIOD. SIC. L. XV. PLUT. *in Agefilao.*

de regelen der ſtrengſte zedekunde had hy gewis de taal der menſchelykheid moeten gehoor geven, en eenen Vrede, die maar eenige kans tot rust voor *Griekenland* gaf, moeten ſtellen boven eenen Oorlog, die dat heerlyke Land zoo zeer verwoestte; maar ach! wanneer luistert, ook by de edelſte menſchen, de Staatkunde altyd naar de zachtſte fluisteringen der menſchelykheid? Daar en boven — hy was, gelyk gezegd is, niet in de gelegenheid van zulke wereldburgerlyke begrippen te kennen, als wy: dus handelde hy, naar *zyne* overtuiging, onberispelyk!

En nu! Hoe verheven waren de deugden, die deze groote Man als burger, zoo ambteloos als in openbare Bediening, als vriend, als mensch, ten toon ſpreidde? „ Hy ſprak nooit, zelfs in ſcherts, eene on-
„ waarheid. Hy was beſcheiden, voorzigtig, kuisch,
„ goedäardig, en ongemeen verdraagzaam ten op-
„ zigte der beleedigingen, hem zoo door het Volk
„ als door zyne Vrienden aangedaan. Hy wist een
„ geheim te bewaren. Hy hoorde gaarne, om te
„ beter te leeren. De armoede leed hy zoo gewillig,
„ dat hy van den Staat niets dan roem aannâm. Niet
„ tot eigen onderſteuning gebruikte hy de middelen
„ zyner Vrienden; doch, wanneer een zyner Mede-
„ burgers door den vyand gevangen was, of de huw-
„ bare Dochter eens Vriends uit hoofde van armoê
„ geenen Bruidegom vond, beleide hy eene zamen-
„ komst zyner Vrienden, en ſchreef elk voor, het

„ geen hy naar zyn vermogen te geven had; dan „ bragt hy den genen, die het noodig had, by zyne „ weldoeners binnen, en deed hem zelven de Pen„ ningen ter hand stellen, op dat hy zou weten, „ hoe veel verpligting hy aan elk hunner had."

„ DIOMEDON van *Cyzicus* zocht, op last van „ ARTAXERXES, EPAMINONDAS om te koopen, „ en wendde zich tot dat einde, (met een grooten „ hoop Gouds te *Thebe* gekomen) aan den jongeling „ MICYTHUS, den Vriend van EPAMINONDAS, „ dien hy met vyf Talenten overhaalt. MICYTHUS „ draagt aan EPAMINONDAS de oorzaak van DI„ OMEDON's komst voor; dan deze zegt: *Geld* „ *komt hier niet te pas. Begeert de Koning iets nuttigs* „ *voor* Thebe, *ben ik bereid het voor niet te doen; doch* „ *wil hy het tegendeel, zoo heeft hy Goud noch Zilver* „ *genoeg; want voor de schatten der gansche Wereld* „ *verruil ik de liefde des Vaderlands niet* (*)." Welk een Man! Welk een Held! Voeg hier by, het geen wy boven omtrent de ondankbaarheid der *Thebanen* jegens hem uit denzelfden Schryver ontleenden (†), waarby 's Mans edelmoedige goedheid nog te meer uitblinkt, en men zal moeten bekennen dat in EPAMINONDAS, als Burger, byna het *Ideaal* van een voortreffelyk mensch, gelyk in den Overwinnaar by *Leuc-*

(*) CORN. NEP. *in Epamin.* C. 3. 4.

(†) Zie boven Bladz. 80—89.

Leuctra en *Mantinua* dat van een Krygskundig, zoo wel als dapper Held, is verwezenlykt.

Een tegenſtuk tot dezen Griek levert de met regt beroemde Romein, P. CORNELIUS SCIPIO AFRICANUS I. op. In eene Eeuw, toen de Raad eenigzins menſchelyker ſcheen te denken, dan in den beginne van het Gemeenebest, omtrent het Volk, of in later dagen ten opzigte der verwonnelingen, kortom in de Gouden Eeuw der Romeinſche deugd, die zich van den *Samniſchen* Oorlog tot aan de Overwinning van HANNIBAL uitſtrekt, en de CURIERS, de FABRICIUSSEN, de PAPINIUSSEN, de FABIERS en MARCELLERS zag, blonk SCIPIO als eene Zon. Hy had, te midden van *Rome*, het ſchaarschgekend voorregt, van ook *Mensch*, en niet alleen *Romein* of *Senator*, te wezen; ſchoon hy niet te min zyn Vaderland afgodisch beminde. Maar hy diende het op zyne wyze; dat is, door den naam van *Rome* by alle Volken, onder welke hy verkeerde, niet te doen vreezen, maar beminnen. Zoo zag hem *Spanje*, by het teruggeven van de Bruid aan ALLUCIUS (*); zoo blonk hy uit in den Vrede, door hem aan *Carthago* (†), aan ANTIOCHUS (§) geſchonken; in zyn vriendelyk geſprek,

(*) LIV. L. XXVI.
(†) L. XXX.
(§) L. XXXVII.

ſprek, met dienzelfden HANNIBAL (*), dien, na hem, *Rome's* gewone Staatzucht uit argwaan deed ombrengen; zoo toonde hy zich kortom in alle zyne bedryven; terwyl zyn heldenmoed, die reeds by 's Vaders redding in den opgewasſen knaap ſchitterde (†), hem, als jongeling, na den Slag by *Cannae*, te *Canuſium* den Staat uit de gevaarlykſte zamenzweering deed behouden (§), hem op zyn 24ſte jaar de vervallene Romeinſche zaken in *Spanje* als ter vlugt deed herſtellen, en by *Zama* den gevaarlykſten vyand, dien *Rome* immer had, HANNIBAL in éénen ſlag deed verpletteren. Als broeder kenſchetste hy zich door zyn edel aanbod, om L. SCIPIO, die by hem op zeer verre na in groote daden en edele gezindheden niet halen kon, als *Legaat* te verzellen, indien men denzelven tot *Conſul* wilde verheffen (**). (Door deze daad ſtond hy vrywillig allen den roem, dien hy in dezen Veldtogt behalen mogt, aan dien broeder af). Aan ANTIOCHUS was hy dankbaar voor de terugzending zyns gevangenen Zoons, doch ſlechts als byzonder Burger: als Veldheer en Romein kende hy te wel zyne pligten, om zich door dit lok-

(*) LIV. L. XXXV.

(†) L. XXI.

(§) L. XXII.

(**) L. XXXVII. c. 1.

lokäas of door beloften van Goud te laten winnen (*). En deze Man, *Rome's* eeuwige eer, werd door *Rome* gebannen. Is dit niet een ſprekend bewys voor de waarheid, dat zyne deugd voor de woeste zeden dezer Republikeinen te zacht, te menſchelyk was? Dat hy over 't algemeen veel te weinig by de *Romeinſche* Schryvers gewaardeerd is, blykt ook daar uit, dat men zyn' aangenomen Klein-Zoon, P. MILIANUS SCIPIO AFRICANUS II. den vernieler van *Carthago* en *Numantia*, doorgaans meer dan hem verhief, ſchoon deze niet verdiende in zyne ſchduw te ſtaan. Maar deze was geen menſchelyk *Veroveraar* maar *Verdelger*, en daar en boven een driftig voorſtander van de Raadsparty tegen de ondernemingen zyner Neven, der *Gracchusſen*. Immers rede genoeg, om hem boven den eerſten *Africaner* te ſtellen, die ook door den ouden CATO, dien echten *Romein*, in de ſtrengſte beteekenis des woords, reeds vóór zyne ballingſchap gehaat en aangeklaagd werd! — Men vergeve my deze kleine uitweiding, zy is niet geheel vreemd aan onze ſtoffe (†).

On-

(*) C. 34. 36.

(†) In de Schriften van CICERO wordt de tweede *Africaner* zeer dikwyls, de eerſte weinig, als een model van grootheid aangehaald! Hoe ſchraal is de lof, door LIVIUS by de vermelding van s'mans ballingſchap aan zyne nagedachtenis toegezwaaid. L. XXXVIII. c. 53. Moeijelyk is het dan ook aan de buitenſporige eerbewyzing te geloven, waarvan niet LIVIUS, maar VALERIUS MAXIMUS gewaagt als aan SCIPIO verſpild. L. IV. c. 6. Dan, zoo dit geval waar is, doet de weigering van SCIPIO hem nog te hooger uitſteken.

Onze latere *Europesche* Geschiedenis heeft onder anderen twee uitstekende Helden, die wel verdienen, met deze twee sieraden van *Griekenland* en *Rome* vergeleken te worden; BAYARD, wiens eertitel van *Ridder zonder vrees of blaam* hem niet minder vereert, den ARISTIDES zyne benaming van den *Regtvaardigen*. BAYARD's leven krielt van daden, waarin men zoo wel den edelen Mensch, als den Held vindt. Zyne verdiensten als Krygsman waren onbegrypelyk groot; tot de Oorlogsdaden, door de *Franschen* in *Italiën* met den aanvang der 16 Eeuwe verrigt, droeg hy met GASTON DE NEMOURS het meeste by. Wanneer men dezen jeugdigen Held, vol vuur en bruisenden moed, den Franschen ACHILLES noemde, verwierf de meer bezadigde, maar niet min dappere en sterke BAYARD den naam van Franschen HERCULES, of, om die beide Helden met Personen uit de Nieuwere Geschiedenis te vergelyken, NEMOURS geleek veel naar zyn' lateren Landgenoot CONDÉ, BAYARD naar TURENNE. Beschouwen wy hem in zedelyke hoedanigheden, wy moeten de onbaatzuchtigheid bewonderen, met welke hy ontelbare malen de schitterendste voordeelen afwyst. Hy verdeelt grootmoedig zyn' behaalden buit, onder zyn Krygsmakkers; 15,000 Ducaten, door hem op *Gonzalve di Cordova* veroverd, worden met gretige blikken bespied, door een' jongen Officier, die betuigt, dat de helft dier som hem

al

al zyn leven zou gelukkig maken. BAYARD geeft hem in der daad die helft, en verdeelt de andere onder zyne Soldaten. Schoon in Oorlogstalenten uitftekend, diende hy altyd gewillig zyne hoogeren, en morde niet, wanneer men hem byna nimmer het Opperbevel opdroeg. Zyne afkeerigheid van wraak, met hooge edelmoedigheid gepaard, bewyst het volgende geval. De Paus had den Hertog van FERRARA, door een' fnooden Zendeling, tot verraad en overgave der *Franfchen* zoeken te nopen. De Hertog koopt op zyne beurt dien ellendeling om tot vergiftiging van den Paus, en deelt dit onderwerp mede aan BAYARD, die een der Slagtoffers was, welke de H. Vader had willen doen vallen. Dit echter kon den deugdzamen Krygsman tot geen verraad bewegen; hy doet den Hertog, onder bedreiging van hiervan anders den Pauze kennis te zullen geven, afzien van dien vuigen moord; en naauwlyks ontkomt de dubbelde verrader den dood, welken hem de billyke verontwaardiging des *Franschmans* bereidde. Te regt merkt BELLOY aan, dat deze daad, boven de bekende terugzending van den Arts van PYRRHUS, door FABRICIUS, verheven is; daar PYRRHUS den *Romeinfchen Conful* zelven niet beleedigd, of naar het leven geftaan had. — Door eene andere daad ftelde zich BAYARD met SCIPIO byna gelyk. By de Beftorming van *Brescia* doodelyk gewond, wordt hy by zekere Vrouw in huis gebragt, die hem

een'

een' Heelmeester bezorgt. Hier voor beschermde hy, op haar verzoek, het Huis, de Goederen, en de Dochters dier goede Vrouw. By zyn vertrek bood zy hem tot dankbaarheid een Kistje aan met 2500 Ducaten, die hy echter grootmoedig aan de beide Meisjes schenkt. 'T is waar, SCIPIO was in zoo verre grooter, dat ALLUCIUS en zyne Bruid hem geheel vreemd waren, terwyl dankbaarheid en gastregt aan BAYARD heilige pligten opleiden; dan, uit het leven des Ridders schynt te blyken, dat hy voor de schoone Sexe zeer ligt in liefde ontbrandde, en dus zyn *Temperament*, misschien meer dan de *Romein*, tegen zich had. Op een' anderen tyd redde BAYARD, ook met beheersching zyner driften, de eer en het levensgeluk van een Meisje, door de Moeder tot het schandelykst beroep verkocht. In Persoonlyke dapperheid week hy niet voor de beroemdste Mannen van oudere en latere tyden. De daad van HORATIUS COCLES, in het verdedigen eener Brug tegen een geheel Leger, verrigtte hy alléén tweemalen. Welke standbeelden, welke eerbewyzen en loftuigingen zouden de *Grieken* of *Romeinen* aan eenen Man verspild hebben, die alléén de schitterendste bedryven van FABRICIUS, van SCIPIO en HORATIUS COCLES met de gewillige onderwerping van EPAMINONDAS veréénde (*)? Als deze stierf

(*) Zie onder anderen over BAYARD de Geschiedkundige Aanteekening van BELLOY, achter zyn Treurspel: *Gaston et Bayard.*

ſtierf hy ook den dood voor 't Vaderland, en roemde ſtervend zyn geluk, dat deze dood hem te beurt viel.

Dan nog een andere Held, grooter myns inziens dan BAYARD, verryst voor myn oog; het is Nederlands eeuwige glorie, DE RUITER. Men kan, na zyn leven door BRANDT gelezen te hebben, niet nalaten met geestdrift in den lof te ſtemmen, hem door dien Geſchiedſchryver gegeven, „ *dat hy* „ *in ervarenheidt, beleidt, dapperheidt en deftigheidt van* „ *zeden, misſchien nooit weêrga vondt onder de grootſte* „ *Mannen, die ooit gebiedt op Zee* (BRANDT had 'er „ mogen byvoegen, en te Land) *voerden. Voorts* „ *dat hy zoo Godvruchtig was als dapper en zoo gelukkig* „ *als Godvruchtig, zoo dat 'er in veele Eeuwen her-* „ *waarts geen Held te voorſchyn quam, die volmaakter* „ *voorbeeldt van allerlei deugden naliet, en meer ver-* „ *diende dat men zyne daden en dienſten den nakomelin-* „ *gen tot navolging voorſtelle* (*)." Om ſlechts weinige trekken te ontleenen uit de ſchoone *Peroratie*, waarby gemelde Geſchiedſchryver, ten ſlotte van zyn Werk, de eigenſchappen des grooten Mans in eene ſchets byeen dringt; hy was (eene zeldzame verdienste by een' Krygsman, die men echter in latere tyden veel algemeener dan in de Oudheid aantreft) (†)

van

(*) G. BRANDT *leven van de* RUITER. I. Boek bl. 1.

(†) Ook de onvergetelyke temmer der *Franſchen* in den zevenjarigen Oorlog FERDINAND VAN BRUNSWYK, was een groot vyand van bloedvergieten, zoo als elke ware Held zyn moest.

van natuur afkeerig van kryg en bloedſtorting, meê-dogend van aard, voerde den Oorlog met een zacht-moedig en vreedzaam hart, zocht de overwonnen vyanden zoo veel mogelyk te ſparen, en, wanneer zy in zyne magt waren, met goed doen te verplig-ten. Hy was altyd gehoorzaam aan zyne Overheid, hy verhief zich nimmer door zyn krygsgeluk tot trotſche aanmatigingen, maar gehoorzaamde, vol-gens rede en Godsdienst, aan de wettige Magten. Met de heilloozeverbystering, die een groot deel des Volks tegen de DE WITTEN, deszelfs beste vrien-den, voorhman, werd DE RUITER niet bedwelmd. Hy eerde integendeel den Staatsvorm, zoo als die beſtond, en in de Omwenteling van 1672 wilde het Gemeen zyn huis plunderen, uit hoofde zyner ver-kleefdheid aan de Staatſche party, ſchoon hy daarna den Stadhouder niet minder yverig diende. Zyn pligt en de goedkeuring van *God*, — zie daar zyn eenig doel, gelyk zyne eenige belooning. Want hy, de grootſte Zeeheld zyner Eeuw, ſchaamde zich het Euangelie in geene deele „ hy erkende, op „ eene aanmerkenswaardige wyze, aller menſchen en „ zyne eigene krachteloosheid en nietigheid, en de „ noodzakelykheid van Gods genade en hulpe — „ dit gevoelen bragt hy in zyne bediening (byzon-„ der in groote voorvallen, hoedanig de Zeeſlagen „ zyn) zoodanig te pas, dat hy voor 't aangaan der „ Zeegevechten met vierige gebeden den Goddely-

„ ken

„ ken bystand zocht te verwerven, als wetende dat „ hy zonder God niet vermoght." Daarby was hy stipt in zyne Godsdienstoefeningen, en had (iets dat ten uitersten merkwaardig is) door zyn onbedorven gevoel reeds een voorsmaak van het echte Christelyke gevoelen, 't welk niemand, ook den Heiden niet, van de zaligheid uitsluit. „ Hy hoorde ongaarne dat men menschen, die buiten 't Christendom waren, geheel en al veroordeelde." Zyne dapperheid, zyn beleid, die in zeven Oorlogen, meer dan veertig gevechten en vyftig groote Zeeslagen (waarvan zeven onder eigen opperbeleid) ruimschoots gebleken waren, beletteden niet, dat hy volstrekt geen prys stelde op zyne eigen daden. Hy ging daarin zelfs te verre, en berooide de Geschiedenis van kostbare Bouwstoffen, door eenige bladen uit zyne aanteekeningen te ligten, alleen op dat men hem niet te zeer verheffen zou, — eene byzonderheid, die hem, wat de beweegreden betreft, boven alle Helden doet uitsteken, daar zy alle, zonder onderscheid, de eer, zoo niet als de sterkste, dan toch als eene der voornaamste drangredenen tot hunne daden aanmerkten. Zyne onbesprokenheid van gedrag, zyne hartelyke liefde tot Vrouw en Kinderen, verhoogde ook de heerlyke trekken van dit eenige Tafereel, welks weêrgade men vergeefs in vroegere of latere tyden zou zoeken, niet weinig.

Wanneer men nu de daden en deugden de twee

beste (*) (hoe zeer niet schitterendste) Helden der Oudheid, van EPAMINONDAS en SCIPIO, den *eersten Africaner*, met die van BAYARD en DE RUITER vergelykt, zoo zal dunkt my de schaal nog ten voordeele van dezen overslaan. Immers de waarheidsliefde, de moed, de zelfsbeheersching, de verachting van rykdommen, welke men in geene opmerkt, vereenigen zich in dezen met hartelyke Godsvrucht, (waaraan het ook BAYARD, naar gelang zyner mindere verlichting, in geenen deele ontbrak) en met zucht om meer voor *pligt*, dan voor *roem* en *eere* te leven.

Het geweten wil echter niet enkel, dat wy moedig voor hetzelve gevaren zullen tarten. Wy moeten ook een' niet minderen moed betöonen in het te boven komen, en 't onderbrengen onzer driften en hartstogten. Deze soort van dapperheid werd van alle tyden by de grootste Mannen niet minder, dan geene, geacht. En inderdaad vereischt zy geene geringere pogingen. *Over zynen geest te heerschen*, hield reeds de *Israëlitische* Wysgeer *voortreffelyker dan eene Stad intenemen* (†). Hebben nu de Ouden aan deze zelfsbeheersching beter voldaan dan wy? Hebben *zy* meer, en met beter geluk, de driften bestre-

(*) Ik spreek niet van CYRUS, uit hoofde van de onzekerheid zyner lotgevallen.

(†) SALOMO. Spr. XVI. 32.

ſtreden, hebben zy door daden van zelfsverloochening beter getoond, dat zy het ligchaam in hunne magt hadden? De ſchyn is, in zeker opzigt, *hier* voor hun, en tegen ons. De *Spartaanſche* en oude *Romeinſche* armoede klinkt ons zelfs wonderſpreukig in 't oor; de lesſen en ſomtyds de vrywillige gedragingen der *Cyniſche* en *Stoïſche* Wyzen ſchynen onze tyden geheel te beſchamen. Hunne verachting der rykdommen en hunne matigheid was voorbeeldig. Zy ſchynen ons nog toeteroepen, dat de kracht der ziel over het ligchaam alles vermag, en dat men ſlechts behoeft te *willen*, om dezelfde magt daar over uitteoefenen. Waar vindt men by ons *praktiſche* Wyzen, zoo als PYTHAGORAS, XENOCRATES, EPAMINONDAS, PHOCION, ja zelfs zoo als de grillige DIOGENES? Dan: ſchoon dit in eenige opzigten kan worden toegeſtemd, ſchoon de geest onzer tyden te veel naar verſlapping en wekelykheid overhelt, om vele zulke krachtige Helden der zelfbeheerſching te kweeken, is het toch ook even zoo waar, dat de ſluijer der Oudheid ſomtyds niet weinig bydraagt, om de voorwerpen in een achtbaarder licht te vertoonen. De *Cynikers* b v. worden, alléén hunne mindere onkunde afgerekend, in lompheid, onzindelykheid, ſomtyds in onbeſchaamdheid en ſchynheiligheid door de thans tot geluk der Wereld meest overal afgeſchafte Bedelmonnikken opgewogen. Dan terwyl men den Bedelmonnik met re-

reden veracht, is het niet zeer billyk den *Cyniker*, die by zyne tydgenooten reeds om zyn bestendig geblaf den naam van *Hond* verkreeg, hoog te verheffen. Verachting des rykdoms *alléén om dien te verachten* en daarop zich te kunnen beroemen, is immers geene deugd!. Men weet, wat de groote PLATO, die zich van de geöorloofde gemakken en vermaken des levens niet speende, tot DIOGENES zeide, die opzettelyk met morsige voeten zyne ryke Tapyten kwam bederven, stoffende tevens: *dat hy* PLATO's *hoogmoed met voeten trad. Ja, Vriend*, hervatte de goedaardige Wysgeer, *maar met eene andere soort van hoogmoed.* Zulke *deugden van vertooning* mogen wy dan wel uit de lyst der ware deugden uitmonsteren, en met die van vele Théaterhelden in eene klasse zetten.

Wanneer is het nuttig en somtyds noodzakelyk, zich van de geoorloofde genoegens des levens te onthouden? Dan, wanneer men daar door een hooger doel bereikt, het zy van 's Naasten geluk, verlichting of voordeel te vermeerderen in eene mate, die de waardy *onzer* genoegens overtreft; het zy om ons zelven aan noodzakelyke vermoeijenissen te gewennen, het zy eindelyk om de veredeling, beschaving en veryking van onzen geest te bevorderen. In het eerste geval heeft de Oudheid aan onze latere dagen niets te verwyten. Heeft *zy* menige opofferingen gedaan voor Medeburgeren en Vaderland, wy

mo-

mogen ons beroemen op de ontelbaar grootere zelfsverloochening door de reeds bovengenoemde Zendelingen, in de Bosfchen van *Paraguay* en *Noord-Amerika*, op de kille kusten van *Groenland*, en in *Afrika's*, barre, door halfdierlyke menfchen bewoonde Woestynen, betoond, en wel voor eene veel betere, veel edeler zaak. — De tweede reden, om ons namelyk aan noodzakelyke moeijelykheden, vooral in den Kryg, te gewennen, komt minder by ons te pasfe: immers onze zeden zyn zachter; de *Europefche* geest heeft de hatelykheden van Volk tot Volk gelenigd, en de woestheid, zoo wel als de geheele form van Oorlogen, veranderd. Wy mogen daaromtrent dus aan den Ouden gerustelyk den voorrang toeftaan, zonder dat zulks hunne deugd in een hooger licht doe fchitteren. In de zelfsverzaking, uit hoofde van wetenfchappelyke vorderingen, hebben de Nieuweren eene reeks van Mannen, die der Oudheid in niets toegeven. Wat zyn hunne reizen van PYTHAGORAS, van PLATO, van DEMOCRITUS, HERODOTUS en anderen, tegen die van MAUPERTUIS naar den Noordpool, van *Condamine*, naar de Evennachtslyn, van CHAPPE D'AUTEROCHE naar *Siberië's* eeuwige Sneeuwvlakte, van COOK naar beide *Poolen*, waar de Natuur alle kracht moest ten toon fpreiden om zyne blakende weetlust te doen verftyven, waar, gelyk het onze Dichter HELMERS in een heerlyk zinnebeeld

fchetst,

ſchetst, de geest des Zuidpools in al zyn ysſelyk vermogen aan den Ontdekker verſchynen moest, om dien Held der Wetenſchap te beletten, tot in zyn hart door te dringen. Moge STABO ook, doorgloeid van dorst naar Wetenſchap, den geheelen toen bekenden Aardbol zyn rondgereist, om zyn eeuwig Gedenkſtuk der *Oude Aardrykskunde* te voltooijen; HUMBOLDT geeft hem niets toe, HUMBOLDT, wien, veel meer dan den *Homeriſchen* KALCHAS, het *voorleedene*, en *tegenwoordige* voor den geest zweeft, die voor de menſchelyke kennis de toppen der *Andes* veroverde, en den Bergreus CHIMBORAÇO, met gevaar van verſtyving, beklom! — Byna zonder vermogen, met eenige geringe onderſteuning ſlechts reist ANQUETIL DU PERRON naar de *Indiën*, waagt menigmaal zyn leven in den Oorlog en anderen gevaren, om de masſa' onzer kundigheden met de heilige Boeken der PERSEN en HINDOO's te verryken, en daar door eene gewigtige gaping in onze Wetenſchappelyke kennis aanvankelyk te vervullen. Weder te Huis gekomen, behelpt hy zich met een hoeveelheid der eenvoudigſte kost, die men naauwelyks begrypen kan, hoe zy hem het leven deed rekken, alléén uit brandende lust naar onderzoek. Wydde ook NEWTON der Wetenſchap niet zyn geheele leven, en offerde hy niet daaraan de zoetſte betrekkingen op? Tallooze anderen zou ik kunnen opnoemen, mannen,

men, alle, door welke onze kundigheden, ten koste van hun leven, gemak of voordeel, aanmerkelyk zyn uitgebreid.

Doch wanneer wy nu vragen: heeft de Oudheid geene meerdere verzaking van *ongeöorloofde* genoegens, geene grootere mate van zelfsbeheerſching, waartoe de mensch ſtellig verpligt is, aan den dag gelegd? zoo zy het my vergund, hierop aantemerken, dat de bewondering, die wy aan velen hunner Wyzen en groote Mannen betoonen, voor een groot gedeelte, uit het geweldig contrast ontſtaat, 't welk zy met hunne tydgenooten opleverden. In die donkere ſchaduw, moest zelfs een gewoon licht ongemeen helder uitkomen. Thans daar en tegen, nu eene doorgaans meer opgeklaarde kennis onzer pligten, de afſchaffing van menschonteerende gebruiken en verfoeilyke plegtigheden, van een zedebedervenden Godsdienst, van een wreedaardig Oorlogsregt, van de huisſelyke Slaverny, de onderdrukking der Vrouwen, van de zorgeloosheid der wet omtrent Kinderen, en wel bepaaldelyk ook de geſtrengheid onzer zedekunde tegen de grovere onkuischeid, vele voorheen algemeene misdaden ten minsten grootelyks verzacht hebben, nu is het licht, dat *Europa* beſtraalt, te helder, om een aantal braven, hoe zeer niet minder voortreffelyk dan gindſche Ouden, met even ſcherpe omtrekken te doen uitſteken; zy verliezen zich in de menigte. Hoe vele menſchen zyn 'er thans,

 die

die naar de inspraak van hun geweten hunne pligten vervullen, die zich van onmatigheid, overdaad en onkuischheid, zelfs by groote middelen, op het zorgvuldigst spenen, zonder dat men zulks juist als iets zeer buitengewoons aanmerkt; of, gelyk in de tyden van JUVENALIS, een braven en onberispelyken man voor eene *Misgeboorte*, voor *Visschen onder 't ploegen gevonden*, of voor het *jong van een Muildier*, kortom voor een wonderdadig verschynsel houde (*).

Het zy echter verre van daar, dat ik deze taal des Hekeldichters, die gewis reeds voor zyne tyden overdreven was, eenigermate op de Eeuw van ARISTIDES, MILTIADES, LEONIDAS, en CIMON, of op die van NUMA, van FABRICIUS, CURIUS en REGULUS zou willen toepassen. — Zelfs in die van TRAJANUS en de ANTONYNEN geloof ik, dat zy door het voorbeeld van brave Vorsten, die zekerlyk ook op de Volkszeden invloed hadden, [illegible] zal zyn gelegenheid. Zoo lang in Grieken[illegible] en te Rome de Godsdienst, zelfs de dienst der menigvuldige Olympiërs, nog in volle kracht en algemeene achting was, zoo lang heerschte daar ten [illegible] nog een geest van [illegible], die wel eens in woestheid ontaardde, maar toch nog vele deugden van zelfsbeheersching, ingetogenheid en aan-

(*) JUVENALIS, Satyr. XIII. vs. 64. et seq.

ontzag voor heilige verbintenisſen kweekte. Dan, toen de beſchaving te *Athene* en *Rome* ten top geklommen was, daalde in die zelfde evenredigheid het geloof aan de Goden; de Zedelykheid (zoo heilzaam, zoo onmisbaar voor den Staat is elke Godsdienst) zelfs het kunstvermogen, op dat ik dit in het voorby gaan opmerke, leed door die vermindering van geloof en oude ſterkte van geest. Terwyl AESCHYLUS en vooral SOPHOCLES aan hunne treurſpelen, door het denkbeeld van de naauwlettende zorge der Goden (welken de laatste doorgaans als ſtipt regtvaardig afſchildert) een ongemeen belang byzetten, ſtelt daar en tegen EURIPIDES zyne Noodzaaklykheid, die by hem meer Toeval of grillige willekeur eener Godheid, dan wyze Voorzienigheid is, meestal buiten verband met ware zedelykheid voor. En daarom zyn 's mans treurſpelen, by allen zynen vloed van zedeſpreuken, minder zielverheffend en ryk aan vruchtbare gevolgen voor het hart, dan die van zynen waarlyk Godsdienstigen, en zoo ver de berigten der Oudheid luiden, ook deugdzamen voorganger SOPHOCLES. Ook vindt by EURIPIDES reeds de zuivere ſmaak zich veel meer te leur geſteld, dan by gindſchen Ouden Bard; doch is hy nog een wonder van eenvoudige natuur en verhevene ſchoonheid by eenen SENECA. Zoo heerschte ook veel meer Godsdienst en zedelykheid in *Frankryk*, toen CORNEILLE Helden-

 groot-

grootheid fchilderde, dan toen RACINE de verwyfde liefde, en vooral toen VOLTAIRE de wysgeerige denkbeelden zyner Eeuw ten Toneele voerde. Zoo ftaat altyd Godsdienst, deugd en echte mannelyke fmaak in een onoplosbaar verband!

Dan, om tot ons onderwerp weder te keeren; de verbastering der Oude grootheid had ook een verval ten gevolge, waarvan wy ons naauwlyks een denkbeeld meer vormen kunnen. Naar mate de befchaving in het zedebederf toenam, weigerde men ook niets meer aan de zinnelykheid. Toen wy over het geluk der oude Volken handelden, zagen wy reeds, hoe verre men daaromtrent alle palen te buiten ging. Heeft nu wel de algemeene befchaving, welke by ons, althans in vele opzigten, niet minder dan by de *Grieken* en *Romeinen* is doorgedrongen, en in fommige punten de hare nog overtreft, eene dergelyke heillooze uitwerking gehad? Is ook by ons de zinnelykheid geheel breideloos, en voert zy, volgens de zinryke leenfpreuk van PLATO, den wagen der ziele in onftuitbare vaart met zich heen naar omlaag? By zeer velen, ja, kan dit niet ontkend worden. Het zou zelfs ongerymd zyn te loochenen, dat verre de meeste menfchen thans nog de zinnelykheid boven de zedelykheid huldigen; dat misdaden van allerleyen aard, ongebondenheid, dronkenfchap, gulzigheid, drift, haat en wraaklust maar al te fterk onder ons hunne rol fpelen; maar men zal

toch,

toch, zelfs in *Italiën*, iemand niet met de hoogste bewondering aanzien, (gelyk ALCIBIADES, in PLATO's gastmaal, SOCRATES aan de dischgenooten vertoonde) om dat hy de *Pederastie* versmaadt. Men heeft, zelfs by de walgelykste *Orgiën* onzer dagen, toch nog de Romeinsche *Braakmethode* niet ingevoerd; niet ligt zal in gansch *Europa* eene Vrouw meer hare jaren by de onderscheide Mannen tellen, die zy gehad heeft; geene NERO's huwen meer openbaar met *Sporussen*; eene kuische, brave, en tevens gegoede en voorname Vrouw is toch *geen Vogel, zoo zeldzaam als een Zwaan met zwarte vederen te vinden* (*). Onder wien van *Europa's* Vorsten, sedert twee of drie Eeuwen herwaarts, vindt men éénen CAJUS CALIGULA, éénen NERO, éénen VITELLIUS, in schandelyken wellust en overdaad? LODEWYK DE XV. kwam hun in dat stuk wel naby, doch was toch enkel in *Vrouwenliefde* zoo verre beneden de menschelyke waarde. *Frankryk* heeft misschien alleen de schande, in het Regentschap des Hertogs van ORLEANS, althans ten Hove, de laatste jaren van TIBERIUS, te midden der Christelyke Wereld, vernieuwd te hebben. Doch dit was eene enkelde, ras voorbygaande, verschyning. Schier de geheele eerste Eeuw na CHRISTUS geboorte zag daar en tegen eene opvolging van zulke *Romeinsche*

(*) JUVENAL. *Satyr.* VI. vs. 164.

ſche Vorsten, gelyk de Hoven van *Antiochiën* en *Alexandrië* die reeds in vroegere tyden by herhaling gezien hadden. Meerdere voorbeelden van de grootere weelde, onmatigheid en losbandenheid van zeden boven de hedendaagſche hebben wy in de eerſte Afdeeling opgenoemd.

Geeft dit alles ons niet het regt van te zeggen, dat 'er een tegenwigt van belang moet zyn, 't welk de natuurlyke helling tot de uiterſte teugelloosheid, vooral thans, na de vermeerdering van Goud en Zilver door de ontdekking van *Amerika*, eenigermate ſtuit? Doch wy zullen daarvan beneden meer moeten zeggen.

Uit al het aangevoerde blykt tevens de waarheid der ſtelling, dat, hoe zeer de groote Mannen der Oudheid, zy ten minsten, die in de overbeſchaafde Eeuwen leefden, (die van PERICLES, ALEXANDER en later in *Griekenland*, en van SCIPIO, den tweeden *Africaner*, tot aan de Middel-eeuwen, te *Rome*) juist door vergelyking met hunne in de uiterſte zinnelykheid reeds diep gezonkene tydgenooten, boven dezen zoo aanmerkelyk uitſtaken; zy echter, wat hunne *ware* deugden betreft, misſchien thans naauwlyks zouden opgemerkt worden. Doch indien de braafheid, de grootheid van ziel, in vroegere dagen algemeener waren, dan moeten de ARISTIDESSEN, de CIMONS, en eerdere *Griekſche* Helden der deugd, dan moeten te *Rome* de reeds ge-

gemelde FABRICIËRS en CURIËRS, de CINCINNATUSSEN enz., toch boven anderen uitgemunt hebben, dat men hen te midden eener vry algemeen deugdzaam en ingetogene Burgery, nog zulk eene uitstekende opmerking waardig keurde?

Deze gevolgtrekking gaat niet door. Misschien was het slechts het hoogere standpunt, waarin zy zich bevonden, 't welk hunne deugden te meer deed uitkomen. Althans was het in de betrekking, waarin FABRICIUS stond, alleen mogelyk, het Goud van PYRRHUS te verachten, 't welk niet ligtelyk een' ander zou aangeboden zyn. CIMON kon alleen by zyne rykdommen zoo weldadig zyn, en de regtvaardigheid van ARISTIDES ware minder opgemerkt, wanneer hy in een' ambteloozen staat geleefd had.

Maar de *deugdzame armoede* der Romeinen, in de vyf eerste Eeuwen hunner Geschiedenis, is het bestendige voorwerp der bewondering van de eenzydige' vrienden der Oudheid. Ik beken het; hunne Helden steken ongemeen af by onze tegenwoordige, wel zachtere, maar minder forsche en mannelyke deugden. Wanneer men b. v. het vierde Hoofdstuk des vierden Boeks van VALERIUS MAXIMUS leest, kan men niet nalaten bewondering voor deze menschen te gevoelen, en, naar de welsprekende uitdrukking van PLINIUS, *verheugde zich de grond, dat de Landbouwer met zyne zegepalmen en lauweren de voren,*

[illegible] de Veldheeren met eigen [illegible] (*). VALERIUS POPLI- [illegible] LENIUS, die op 's Lands [illegible] worden, ATILIUS SER- [illegible] TIUS CINCINNATUS, dien [illegible] tot de hoogste waardigheid riep, [illegible] LUS, die van zyne zegepralen in [illegible] terug keeren, om dat de Land- [illegible] stukje gronds overleden was, M. [illegible] zelf zyne rapen kookte, welke ver- [illegible] namen! Is deze optelling niet zelfs [illegible] gging van het boven aangevoerde, als [illegible] door de toeëigening der buit gemaakte [illegible] eryen zich zelven verrykt zou hebben? —

Dan, zonder nu eens van de Onzekerheid te spreken, die sommigen in de gansche Geschiedenis der vyf eerste Eeuwen van *Rome*, meenen te vinden, doch die, myns erachtens, op geene genoegzame gronden rust, — is het te verwonderen, dat een Volk, hetwelk, de veertigjarige Regering van NUMA uitgezonderd, genoegzaam jaarlyks de hevigste Oorlogen voerde, waarby, volgens de toenmalige gewoonte alles op het Veld verbrand en verwoest werd, 't welk de vyand immer bereiken kon, — dat

(*) *Ipsorum tunc manibus Imperatorum colebantur agri, ut fas est credere, gaudente terra, vomere laureato et triumphali aratore, ... serentem invenerunt, dati honores serranum, unde cognomen.* PLIN. *Hist. Nat.* L. XVIII. c. 3

dat zulk een Volk arm, dood arm was? Voeg hier by de Onvruchtbaarheid van een goed gedeelte des kleinen *Romeinſchen* gebieds (de *Pupinia*), het volſtrekt gebrek, ja de verachting van alles wat naar Koophandel en Fabrieken zweemde, en het zal ons zeer duidelyk worden, het geen ook de Geſchiededens bevestigt, dat het *Volk* niet leven kon, zonder zich in ſchulden te ſteken, en dat de leden van den *Raad*, ſchoon zich met den akker der vyanden verrykende, echter ook daarby, zoo door de Onvruchtbaarheid van den grond, als door het herhaald afloopen van den vyand, minder baat hadden, dan men wel zou verwacht hebben. Het geval van CINCINNATUS ten minsten doet hier niets af; het baldadig gedrag van eenen verwaanden Zoon, die met echte *Patriciſche* trotschheid het Volk, 't welk zyne regten op de ontroofde akkers deed gelden, ſnoodelyk mishandelde, deed de Gemeente dien Zoon tot eene geldboete verwyzen, om welke te voldoen de Vader het grootste gedeelte zyner Landeryen verkoopen moest. — Men ziet dus, dat hem althans deze armoede niet tot verdienste kan worden aangerekend (*).

De Romeinſche armoede wordt derhalven verkeerdelyk zoo hoog geprezen, als ware zy het toppunt der verhevenſte deugd. Het was veelal nood-

(*) LIV. L. III. c. 11. 14.

noodzakelykheid. Niet weinige *Patriciërs* waren gewis veel ryker, dan de bovengenoemde voorbeelden, en alléén dit kan men tot wezenlyken lof der *Romeinen* daar uit opmaken, dat zy niet op de meerdere of mindere bezittingen, maar op verdiensten zagen, by het verkiezen tot de hoogste waardigheid: een lof zekerlyk niet gering, doch dien meer Natien, ook van onze tyden, ten minsten in onderscheidene tydstippen hunner Geschiedenis, verdiend hebben. Men denke slechts om onze PIET HEINS, TROMPEN, en DE RUITERS, zekerlyk uit de lagere kringen der zamenleving tot de hoogste waardigheid verheven; en byaldien men eene treffende overeenkomst met SERRANUS en CINCINNATUS verlangt, (eene overeenkomst, die ook niet onopgemerkt gebleven is) dan ontmoeten wy die in den grootsten Man onzer hedendaagsche Geschiedenis, in den onvergetelyken WASHINGTON, die het opperbevel over de Legers der Vereenigde Staten alléén nederleide, om op het vreedzaam *Mount-vernon* in den schoot der stille Natuur en van den Akkerbouw voor zich zelven te leven. Ook is het immers uit het vervolg der Geschiedenis gebleken, dat de *Romeinsche* armoede geene verkiezing, maar noodzakelykheid was, door dien dit Volk nauwelyke kennis bekwam aan grootere schatten, en eene meer weelderige levenswyze, of het gaf zich daaraan met eene drift over, die ras tot de grootste buitenspo-

rig-

righeden overfloeg. Men toone flechts een Volk in de Oudheid, 't welk, by even groote fchatten en algemeene welvaart, nog zoo veel ware deugd; nog zoo veel ontzag voor reinheid van zeden, en zoo weinig openbare verkrachting van de wetten der fchaamte en eere getoond heeft, als de *Engelfchen*, de *Nederlanders*, en de bewoners der *Hanze-Steden* tot op onze dagen, en wy zullen het pleit gewonnen geven. Indien eerlyke armoede op zich zelve voor deugd moet gelden, dan ftaan de edele *Helvetiërs*, althans die der kleine Cantons, by de Romeinen niets ten achteren, die zy ook in moed en Vaderlandsliefde evenaren, en in achting voor de regten der Volken verre overtreffen: ook dan waren de *Zweden* van GUSTAAF ADOLPH en KAREL XII. niet minder groot, dan de *Lacedemoniërs* onder PAUSANIAS, of de *Romeinen* onder CURIUS en FABRICIUS. Maar, zoo als gezegd is, ontbering van de Goederen der Fortuin is op zich zelve geene groote verdienste; men moet, gelyk de Nederlanders in de Eeuw van FREDRIK HENRIK en DE WITT, jaarlyks door den Koophandel de fchatten der vier Werelddeelen naar zich toe zien ftroomen, en dan nog fpaarzaam, vlytig, matig, kuisch en Godsdienstig blyven, en in dat geval eerst is men grooter dan de FABRICIERS, SERRANEN of CINCINNATUSSEN. Nog ééne deugd, by de Heidenfche Volken geheel onbekend of liever miskend,

 ken-

kenschetst eigenaardiglyk de zedelyke begrippen van Christelyke Natiën; ik bedoele de *Nedrigheid.* Deze was by de Ouden zoo onbekend, dat het hun zelfs aan een woord mangelde, om de bedoelde zaak uittedrukken. De ταπείνωσις by de Grieken, en de *humilitas* by de Latynen dienen om *Laagheid*, een zeer onderscheiden denkbeeld van Nedrigheid, te kennen te geven, en het Latynsche *modestia* was meer Ingetogenheid, zucht voor 't welvoegelyke. Roemzucht was by de Ouden de groote, door alle Wysgeeren goedgekeurde dryfveer der daden. 'T is waar, zy bepaalden den roem tot waarlyk edele en loffelyke bedryven, en waarschuwden tegen de verleidelyke begeerte, om aan ieder te willen behagen, 't welk zonder misdaad onmogelyk is. Doch *anderen uitnemender te achten, dan zich zelven*, was eene leer, die hun ten uitersten vreemd in de ooren zou geklonken hebben. Men moest veeleer steeds door *hoogheid van geest* uitmunten; *deze* moest de groote dryfveer zyn, om ons de wellusten, de begeerlykheden, zoo wel als de driften van opvliegendheid, enz., te doen *verachten*. De wyze mogt, ja moest dus bestendig met welgevallen op zich zelven nederzien; hy mogt zich met anderen, die beneden hem nog in de strikken der *dwaasheid* verward lagen, tot zyn voordeel vergelyken, en dit moest hem ten prikkel dienen, om steeds te vorderen op het hooge spoor der volmaaktheid.

heid. Schoon dit grondbeginsel niet geheel te verwerpen zy; werd het echter, door de gevaarlyke uitbreiding, welke vooral de *Stoïsche* Schole daaraan gaf, ongemeen nadeelig voor die beminnelyke zedigheid, welke aan alle deugden geur en liefelykheid byzet. De Wysgeer uit de Schole van ZENO achtte zich, wanneer hy de hoogte, die zyn Meester hem als bereikbaar aanwees, zou beklommen hebben, aan de Godheid *gelyk*, ja *boven dezelve*, (gelyk wy gedeeltelyk boven gezien hebben.) Deze meerderheid ontstond daaruit, dewyl God uit zynen aard reeds volmaakt was, de mensch daar en tegen die volmaaktheid uit eigene krachten, en zonder medewerking van het Opperwezen, eerst bereiken moest, 't welk eenen hoogeren graad van zedelyke kracht onderstelde. JUPITER *moge Goud en schatten geven; voor een braaf gemoed zal ik zelve wel zorgen*, was hunne waanwyze taal. Het was onmogelyk, dat uit dit beginsel niet tot hunne gevoelens en daden een hoogmoed zou zyn doorgedrongen, die het reine en verdienstelyke daarvan voor een groot deel moest wegnemen. Weinige voortreffelyke menschen uitgezonderd, was dan *zucht om te schitteren* ook de hoofddryfveer van de zoo geroemde daden der Ouden. De drift om by 't Nageslacht te leven, deed hen moeijelykheden en gevaren, ja den dood verachten. Ook onder ons heerscht nog wel by maar al te velen deze drift, dan, niet geruggesteund door

een zoo uittermaten trotsch beginsel. Ons Godsdienstig Wetboek, 't welk door geheel *Europa* heen toch nog de zedeleere des Volks uitmaakt, verheft zich met zoo veel kracht tegen hoogmoed, en tegen het pralen op eigene verdiensten, dat zeer vele menschen, door den echten geest der Christelyke Nedrigheid bezield, hunne edele daden, even als het Viooltje in 't dal zyne geuren onopgemerkt verspreidt, in heilige stilte verrigten; zoo dat een groot gedeelte derzelven aan ieder behalven aan God onbekend blyft, een ander eerst toevallig na hunnen dood bekend wordt, en, in Nieuwspapieren verspreid, voor de Geschiedenis te loor gaat; iets 't welk vooral by ons onderwerp gewigtige gapingen voortbragt.

Hier mede meen ik de hoofdzakelykste deugden der Ouden en Hedendaagsche ter vergelyking te hebben doorgeloopen. Want wat de Matigheid en Kuischheid belangt, daarvan is boven reeds gesproken, en aangetoond, dat het tegendeel by de *Grieken* en *Romeinen* in eene mate plaats had, die de zedeloosheid onzer meest verbasterde Hoofdsteden verre overtreft. Eéne deugd, zoo men wil, heeft echter de Oudheid nog boven ons vooruit, doch alleen door de wyziging der byzondere omstandigheden, de *Vriendschap*. Ja, het verheft gewis de ziel, wanneer men van ORESTES en PYLADES, van THESEUS en PIRITHOUS, van ACHILLES en PATROCLUS, van DAMON en PYTHIAS leest, en geen

geen Vriendenpaar kan, immers zoo ver ik my herinnere, in onze dagen daar mede in vergelyking komen. Men denke ook aan de heilige ſchaar der *Thebaanſche* Jongelingen en andere vereenigingen van dergelyken aard, wier leden, door voor elkander te ſterven, zich hebben gezuiverd van den blaam der onnatuurlykſte, alle grootheid van ziel verſtikkende misdaad.

Dan, de meesten dier Vriendenparen hadden plaats in de Helden-eeuwen, in die tyden, toen de ſtrengſte noodzakelykheid aan de menſchen, nog ſchaars door burgerlyke wetten beſchermd, ten minsten een ſteun in eenen of anderen Held deed zoeken, om vereenigd de gevaren, door wilde Dieren en woeste Menſchen veroorzaakt, te keeren. De hevige vyandſchappen, de lange veten der geſlachten maakten deze voorzorg te noodiger. De eenvoudigheid, de opregtheid dier aloude tyden, waar nog de Spreuk gold: *Een woord, een woord, een man, een man!* waarborgden den Held voor de vrees, dat by hem, dien hy tot Vriend verkoos, een adder in 't gras mogt ſchuilen; en de minder ingewikkelde betrekkingen der Maatſchappy verminderden het gevaar, van dien Vriend in den maalſtroom der bezigheden te verliezen! Zoo had ook éénmaal *Europa* in de Middel-eeuwen zyne *Ridders* met hunne *Wapenbroeders*: maar helaas! dezen werden door geenen HOMERUS, AESCHYLUS, SOPHOCLES, noch

EURIPIDES, verheerlykt, en kwynen dus meestal weg in het barbaarsche *Latyn* of *Fransch* der gothische Kronyken van dien tyd. Dan thans is het een ander geval. De meerdere beschaving heeft doorgaans, ja ik zou mogen zeggen altyd, het maatschappelyke zamenstel met zoo veel nieuwe raderen vermeerderd, dat de algemeene en byzondere veiligheid daar door wel meer gewaarborgd wordt, maar ook aan de andere zyde de ruwe mannekracht, de ongemaakte vertooning des waren karakters, te zeer door de onverbiddelyke pligtplegingen wordt afgeslepen, dan dat men, onder het algemeene mom der burgerlyke beleefdheid, het deugdenryke hart genoegzaam zou kunnen onderscheiden. Dit, van de beschaving onafscheidelyk gebrek heeft ook; by onze *Europesche* meestal zeer gepolyste Maatschappyen, in de hoogste mate plaats, en strekt zich niet alleen tot de hoogere, maar ook tot de middel- en lagere standen uit. Maar door hoe vele voordeelen wordt deze mangel aan rondheid in den omgang en openbare vertooning des karakters niet opgewogen! Het is waar, wy hebben geene THESEUSSEN en PIRITHOÜSSEN meer; maar de *Europesche* Prinsessen loopen ook geen gevaar, om door zulke, meestal tot ongeöorloofde aanslagen op leven en dood verbondene, gelukzoekers geschaakt te worden. Byaldien wy gebrek aan ACHILLESSEN en PATROCLUSSEN hebben, geen Vriend van die soort wordt ook

door

door zynen vriend, met de onwaardige mishandeling der lyken van gesneuvelde Helden, of met het onverbiddelyk slachten van smekende Jongelingen, gewroken. Op ORESTESSEN en PYLADESSEN kunnen wy ons niet beroemen; maar wy behoeven ook niet te blozen om *Tantalische* en *Thyestische* maaltyden, of om het Menschenoffer van IPHIGENIA. Onze Hoven zyn niet meer bespat met Mannen- noch Moederbloed, gelyk dat van AGAMEMNON en CLYTEMNAESTRA, noch met eenigen der gruwelen van het huis van ATREUS. Hebben wy geene DAMONS en PITHIASSEN; waar zyn ook onze DIONYSIEN, zoo wel ten opzigte van wreedheid als van vreeze, welke zy voor hunne ondergaten gevoelen? Het schynt dus voldongen, dat alleen de veranderde omstandigheden, en de meerdere vorming en polysting des menschdoms deze ruwe, maar hartelyke en mannelyke Heldenvriendschappen verbannen hebben.

Het gevolg, 't welk wy uit dit alles trekken, en de uitslag van alle onze nasporingen zal dan hier op neder komen. De deugd der ouden *Grieken* en *Romeinen* was, even als hun geluk, minder wezenlyk en groot, dan wel schitterende en in 't oog vallende; doch verschynt, by nadere beschouwing, met zoo groote verkeerdheden, met zoo veel gebrekkigs en onpligtmatigs bezoedeld, dat men de minder beroemde, minder opgevyzelde deugd der nieuwere

tyden (ſedert het begin der herleving van *Christendom* en Verlichting uit den doodſlaap der Middeleeuwen) gerust niet alleen met dezelve vergelyken, maar die ook in de meeste ſtukken even groot en edel, en in vele opzigten zelfs nog voortreffelyker noemen mag. De Menſchenliefde is uitgebreider, de Vaderlandsliefde zuiverder geworden; de Godsvrucht is algemeener, hartelyker, en op betere gronden gevestigd. De Moed is niet het uitſluitend, of toch het hoofdvoorregt der oude tyden; onze latere tyden kunnen op Helden bogen, die met de voortreffelykſten der Oudheid gelyk ſtaan. Wy hebben thans geene meerdere ſchynvroomen, of ſchyndeugdzamen, en hadden die, zelfs voor een paar Eeuwen, in geen grooter aantal, dan *Griekenland* en *Rome*. In Zelfsopoffering ſtaan onze Martelaars, onze Zendelingen, en zelfs velen onzer Reizigers met de grootste mannen der Oudheid, die om hunne zelfsverloochening beroemd waren, op zyn allenminst gelyk, zoo zy die niet overtreffen. De minder ſterke graad van Vriendſchap, die in onze dagen gevonden wordt, is alleen een bewys der grootere beſchaving; terwyl, aan de andere zyde, de Familiebanden by de nieuwere Volken meer geëerbiedigd, meer innig en hartelyk, en minder aan de grillige willekeur des ſterkeren, het zy Man, Vader, of Heer des huisgezins, onderworpen zyn. — Alleen in het eenzaam Tweegevecht ſtaan de Lateren, door het gevolg

volg van een ongerymd vooroordeel, beneden de Ouden; — maar de wraakzucht en bitterheid van Volk tegen Volk is daar en tegen, door een' meer wereldburgerlyken geest en eene veel zachtere wyze van Oorlogvoeren, vervangen; — terwyl ook de hartelyke blyken van vergeving, door zoo vele Christenen, met den geest van hunnen Godsdienst doordrongen, herhaalde keeren betoond, verzoening doen voor de gruwelen van het *Duël*. — In één woord: de geest onzer tyden helt meer tot zachtheid over, en beschouwt den mensch meer als *Mensch*, om *in die hoedanigheid* voor hem te zorgen; de *Grieken* en *Romeinen* zagen in hem byna uitsluitend den *Burger*. Dezen waren dus, by meerdere geestdrift voor den uitwendigen bloei van hun Vaderland, minder goede Vaders, Echtgenooten, Kinderen, Meesters, en miskenden in de beoefening schier geheel de heilige pligten, die menschen van onderscheidene Maatschappyen met elkander behooren te verbinden.

DERDE AFDEELING.

Onderzoek, in hoe verre het Christendom de meerdere Deugd onzer tegenwoordige Maatschappyen hebbe te wege gebragt.

PLATO, na, in zyn onsterfelyk Werk *over het Gemeenebest*, (in het 6[de] Boek) de *Atheensche* Volksregeering en derzelver allerschadelykften invloed op de deugd en de opvoeding van het jeugdig geslacht te hebben aangetoond, laat de volgende allermerkwaardigste woorden volgen, die, benevens zoo veel anderen wenken in 's mans geschriften, genoegzaam zyne hoop op eene Openbaring van God aan de menschen doen zien (*). *Nooit gebeurt het, noch is het gebeurd, noch zal het immer gebeuren, dat iemand, die zulk een opvoeding genoten heeft, eenen veranderden zin tot de deugd bekome; doch ik spreek op menschelyke wyze, myn Vriend! het woord (of de kracht) der Godheid zonder ik uit, zoo als het spreekwoord zegt. Want gy moet wel begrypen, dat, zoo gy behouden en ten goede veranderd wordt, in zulk eene gesteldheid der algemeene zaken, gy niet dwalen zult, met die verlossing aan de beschikking van God toe te schryven.*

Het

(*) PLATO *de Repub.* L. VI. Zie boven bl. 60 dezer Verhandeling.

Het geen PLATO wenschte, is gebeurd. De Godheid is tusschen beiden gekomen, de oude gesteldheid van zaken is veranderd, en *ziet! het is alles nieuw geworden.* Het Gemeen straft thans niet meer den braven Man, om zyne deugd, *met schande, berooving en dood.* De opvoeding geeft, in eenen heiligen Godsdienst, het krachtigste hulpmiddel ter deugd aan de hand; en het algemeen gevoelen, door dien Godsdienst gestemd, doemt den openbaren Boosdoener ten minsten tot de straffe van verachting en schande, zoo hy het zwaard der wet al ontduike. Dan, eenmaal, in het genot dier weldaden zynde, heeft men, gelyk dit zoo menigmaal gaat, de oorzaak, den Weldoener, voorby gezien, en niet het Christendom, maar onderscheidene andere oorzaken als bronnen dier verbetering in denkwyze en maatschappelyk geluk opgegeven; en dat wel voornamelyk in de drie volgenden:

1°. De vorderingen van den menschelyken geest, die nimmer stilstaat, en de verbetering in kunsten en wetenschappen, waar uit dan ook

2°. Meer bepaaldelyk eene verbetering in de *zedelyke Wysbegeerte* moest volgen, die men in later tyden, wat haren invloed op het gemeene leven aangaat, byzonder aan VOLTAIRE toeschryft.

3°. Onderscheidene toevallige verbeteringen in den uiterlyken toestand der Volken, gelyk de uitvinding der Drukkunst, die van het Buskruid, welke de Oorlogen minbloedig heeft doen worden, de ont-

dekking van *Amerika* en de Zuidpunt van *Afrika*, welke de gemeenſchap der Volken bevorderd heeft, enz.

1°. In eene Eeuw, toen *Griekenland* in Wetenſchappelyke- en Kunstbeſchaving den hoogſten trap bereikt had, zeide PLATO het bovenſtaande van zyne Tyd- en Stadgenooten, die gewis nog tot de menschlievendſte en zachtaardigſte *Grieken* behoorden, en by de wreede *Lacedemoniërs* niet te vergelyken waren, by welken, des tyds ten minsten, in eenen nog eigenlyker' zin, als PLATO bedoelde, een wonder zou noodig geweest zyn, om hunnen woesten zin tot zachte en menschlievende zeden te buigen. In eene Eeuw ook, toen te *Rome* de hoogſte welvaart, in eene mate van verlichting en kunde, heerschte, welke onder den naam der gouden Eeuw van AUGUSTUS met regt zoo beroemd is, zong de Wysgeerige Dichter HORATIUS, die in ſommige ſtukken voor de zeden zyns tyds zoo inſchikkelyk was, evenwel zyn bekend:

Ætas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitioſiorem.

(Welke laatste voorſpelling gewis zoo letterlyk, als ooit eene, vervuld is.) Men ziet dus, dat uit den voortgang van den menſchelyken geest in beſchaving en vorming niet alleen geenzins noodzakelyk een geëvenredigde voortgang in zedelykheid en deugd be-

behoeve te volgen, maar dat zelfs beide veelal tot elkander in eene omgekeerde reden ſtaan. Wy behoeven ook waarlyk geene Dichters aantehalen, om te weten, dat de oude *Romeinen* in de zoo dikwerf geroemde tyden der CURIËRS en FABRICIËRS wel vlamden op 's nabuurs bezitting, en daartoe list noch geweld ontzagen, maar toch, als *Individus* beſchouwd, zeer veel achtingswaardiger en voortreffelyker waren, dan in de Eeuw van AUGUSTUS. En wat de *Grieken* betreft; hunne ſchitterendſte Eeuw was die van SOLON, PISISTRATUS, ARISTIDES en LEONIDAS, toen de ontwikkeling hunner ſchoone geestvermogens nog ſchier in de kiem lag, toen AESCHYLUS en HERODOTUS het Treurſpel en de Geſchiedenis het eerst te voorſchyn bragten; maar SOPHOCLES en THUCYDIDES deze beide nog niet verbeterd, en SOCRATES de geheele zedelyke Wysbegeerte nog niet uit den Starrenhemel onder de menſchen getroond had: — een tyd toen de *Peloponneſiſche* Oorlog, gelyk wy boven uit THUCYDIDES gezien hebben, de ſchroomelykſte verwarring, niet alleen in de Maatſchappy, maar zelfs in de inwendige dryfveêren der menſchelyke daden, in het oordeel over goed en kwaad, bewerkte.

Ook in de nieuwere tyden waren de beſchaafdſte Eeuwen zeer verre af, van de zedelykſte te zyn. Na de eerſte Romeinſche Keizers behoort gewis

de

de Eeuw der *Medicisſen*, welke in *Italië* de herleving der Letteren zag, tot de geleerdſte, beſchaafdſte, kunstrykſte, — en tevens tot de onzedelykſte en buitenſporigſte in booze lusten en wreedheid. De Eeuw van LODEWYK XIV. was minder bedorven; doch legde ook, in dat ſchitterend tydſtip, de onmatige weelde van den Vorst, deszelfs toomelooze krygslust, en hevige vervolgzucht, den grond tot een der ſchandelykſte tydſtippen in de nieuwere Geſchiedenis, het Regentſchap van den Hertog van ORLÉANS, wannner men van het uiterſte van *Bigotterie* tot Godverzaking overſloeg. En zyn de zeden in de verlichtſte Hoofdſteden niet altyd meer bedorven, dan op het eenvoudige Land? Het is dus, wanneer men niet uit willekeurige opvattingen, maar uit de ondervinding redekavelt, onbetwistbaar, dat vorming en ontwikkeling der geestvermogens met verbetering van hart en wandel in geen noodzakelyk verband ſtaat, ja in zeker opzigt dezelve meer ſchynt tegen te werken, dan te bevorderen.

2°. „ Maar, byaldien de bloot *Aesthetiſche* Kunsten „ en Wetenſchappen, gelyk Poëzy, beeldende Kunsten, Muzyk, Welſprekendheid, enz., tot die „ verbetering niets bydragen, men zal toch aan de „ *Wysbegeerte* geen onbeſchryfelyk grooten invloed „ op het Menschdom en deszelfs zedelyken toe„ ſtand kunnen ontzeggen. Hoe weidsch tevens en

„ waar

„ waar zyn de loffpraken, door TULLIUS aan die „ *Leidsvrouw des levens* toegezwaaid (*)! Ja, zy is de „ „ *kweekster der deugden, de verdryfster van 't kwade:* „ „ *niets ware zonder haar het menschelyk leven, zonder* „ „ *der haar, het beste geschenk van God aan de menschen,* „ „ *schen, die de misdaden met wortel en tak uitroeit,* „ „ *en de ziel, als een vruchtbaren Akker, voor het* „ „ *zaad der deugd bereidt.* Doch wy hebben hier „ niet alleen magtspreuken, maar ook de ondervinding „ ding te baat. Zonder nu de wonderen te rekenen, „ nen, die oudtyds de wysbegeerte zoo vele Helden „ den der deugd deed verrigten; (een' DION, M. „ BRUTUS, vele leerlingen van PYTHAGORAS „ enz.) in latere tyden heeft zy immers de nevelen „ weggevaagd, die nog op geheel *Europa* broeiden, „ en welke de Godsdienst, wel verre van die te „ verdryven, dagelyks met nieuw voedsel versterkte, „ te, de nevelen van Bygeloof, Dweepery, Godsdiensthaat „ diensthaat en Vervolgzucht. Het is aan de *Fransche* „ *sche* Wysgeeren der 18 Eeuw, vooral aan VOLTAIRE, „ TAIRE, dat men deze heerlyke uitwerking te „ danken heeft. Die ware menschenvrienden ver-

„ dre-

(*) O vitae Philosophia dux, virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! Quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset! Tu urbes peperiste: tu dissipatos homines in sotietatem vitae convocasti etc. *Tusc. quest* L. I. c. 2. Nec ullum arbitror, ut apud PLATONEM est, melius a Dis dantum munus homini. *Acad. quest* L. I. Cultura animi Philosophia est. Haec extrahit vitia radicibus et praeparat animos ad satus accipiendos.

„ dreven, gelyk oudtyds EPICURUS, de belag-
„ chelyke vrees voor eene fteeds brandende Hel,
„ waarin elk Kerkgenootfchap zyne tegenfprekers,
„ de *Christelyke* Kerk althans zonder genade alle an-
„ dere Godsdienstverwanten ftortte. Na dien tyd
„ is eerst de verlichting met reuzen fchreden voor-
„ uit gegaan; en de Wereldburgerlyke geest, die
„ wy boven de Ouden vooruit hebben, is het werk
„ der Wysbegeerte, niet des *Christendoms*."

Inderdaad heeft deze bedenking oppervlakkig niet weinig fchyns. Wezenlyk heeft de Wysbegeerte, aan het Menschdom, zeer groote en allerwezenlykfte diensten betoond; reeds boven zagen wy de voortreffelyke uitwerking der leere van PYTHAGORAS, op de *Italiäanfche* Gemeenebesten; onder de *Romeinfche* Keizers was de *Stoïcyn* de eenige Heiden, die de eere der menschheid tegen die gekroonde Monsters ophield, en zich veelal waardig betoonde, een leerling van den geftrengen ZENO, en een medeleerling van den deugdzamen EPICTETUS te zyn, door op alle bedreigingen van eenen NERO of DOMITIAAN uit de vaste burg zyner onverwinbre deugd al fpottend neder te zien. De *Platonifche* wysbegeerte heeft ook, by de herleving de Letteren, niet weinig bydragen tot affcheiding van het juk van barbaarschheid, wanfmaak en bygeloof. Ook is het niet te loochenen, dat VOLTAIRE in de zaak van CALAS, en in het driftig te keer gaan van

van alle vervolging om den Godsdienst, een nuttig werktuig in de hand der Voorzienigheid is geweest; — maar een werktuig evenwel, gelyk die *Asſyriſche* en *Griekſche* Vorsten, of gelyk die *Romeinen*, welke God ook om wyze redenen toeliet, by eenig goed, meerdere rampen aan het Menschdom te berokkenen, op dat daaruit ten eenigen dage een grooter heil onſpruiten mogt. Dan dit kan niet tegen de Wysbegeerte gelden. Immers VOLTAIRE draagt ſlechts den naam van Wysgeer, zonder het te zyn. Verdiende een man, zoo als hy, dien eerwaardigen naam, die, zonder eenig bepaald ſtelſel, alleen het Heilige zoekt belagchelyk te maken, die nimmer redekavelt, maar eeuwig ſpot; die zoo zeer een vyand der waarheid is, dat hy den man, die hem op de beſcheidenſte wyze, doch overtuigend, zyne dwalingen doet zien, met ſchimp en verachting zoekt te overladen (*); — die, als een regte Tooneelſpeler, naar gelang der omſtandigheden, de rol van Christen, van zuiver *Theïst*, of van volſtrekten Twyfelaar ſpeelt (†); die eindelyk altyd vlei-

(*) Den braven LARCHER. Men kent zynen gloeijenden haat tegen zyne vyanden, FRÉRON, NONOTTE, JEAN JAQUES enz.

(†) In zyne opdragt van MAHOMET aan BENEDICTUS XIV. in zyne *Paraphraze van den Prediker*, enz., is hy zelfs *devoot*, in zyn *Dictionnaire Philoſophique*, neigt hy tot het zuivere *Theïsmus*, in zyn' *Brief aan den Kroonprins van Pruisſen* twyffelt hy, of hy wel eene ziel heeft, enz. —

[illegible] den Grooten was? Ook zyn 's mans verdienſten zoo overgroot niet, als ſommigen wel zoeken te bewyzen. Reeds voor zyne geboorte, werden in *Nederland* en *Engeland* allerlei Geloofsgenooten geduld. het *Edict van Nantes* verzekerde dezelve vryheid aan de *Fransche* Hervormden, en deszelfs intrekking werd door geheel *Europa* met een' kreet van verontwaardiging beantwoord. De groote Keur-Vorst FREDRIK WILLEM en anderen gaven ook reeds beſcherming in hun gebied aan allerlei Geloofsgenooten. De overgang van het algemeen gevoelen, dat het tot Gods eere ſtrekte, Ketters te vervolgen, tot algemeene verdraagzaamheid, kon onmogelyk in luttel jaren geſchieden. Allengskens zou zy echter, zeer zeker ook zonder VOLTAIRE, hebben plaats gehad, die haren loop ſlechts verhaastte, doch aan den anderen kant, door zyne kleinachting van allen-geöpenbaarden Godsdienst, ook de grondſlagen van den Natuurlyken by velen zoo geweldig ondermynde, dat de algemeene zedelykheid daar door eenen ſlag ontving, waaraan zy nog kwynt. Ja! ſedert VOLTAIRE, heeft de huwelyks trouw, de mannelyke kuischheid, de goede trouw in handel en wandel, in *Frankryk*, *Duitschland*, en elders zoo veel geleden, dat iemand uit den aanvang der 18 Eeuwe gewis moeite zou hebben, zyne Landgenooten thans, ook in dit ſtuk, te herkennen. Het nadeel door VOLTAIRE's *on-*

gods-

godsdienstigheid aan de *zedelykheid* toegebragt, weegt dus zekerlyk het voordeel op, door zyne *verdraagzaamheid* aan het Volksgeluk geschonken. Dan, gelyk gezegd is, dit verwyt valt niet ten laste der Wysbegeerte. Zy, die Dochter des Hemels, niet het beste, maar toch het tweede geschenk, door God aan de menschen na zyne dierbare Openbaring geschonken; zy, die in eeuwige *Harmonie* staat met al wat waar, wat schoon, wat edel, groot en lieflyk is; zy leert den mensch de wetten des Heelals, en daarin den hoogen Wetgever; — zy leert hem het *Ideäal* van alles wat stellig zedelyk, volmaakt bestendig en oneindig is, kennen in den Vader der wezens, de Goedheid, de Wysheid, de Magt, de Wetenschap zelve. Zy is ook, door alle tyden heen, gebleken de Vriendin der Zeden en van den Godsdienst te zyn, wier wetten zy den mensch overal inscherpte en aanbeval. Zy toch heeft PYTHAGORAS, SOCRATES, ZOROASTER, CONFUCIUS en andere weldoeners van geheele Natiën gekweekt, die het zich ten pligt achtten, de deugd op eerbied voor het Opperwezen te gronden. Eigenlyk gesproken, is zy dus van den Natuurlyken Godsdienst, op wiens waarheden de *Christelyke* rust, slechts door haren ruimeren omvang onderscheiden. De Wysgeer, welke dien naam verdient, een SOCRATES, PASCHAL, LOCKE, NEWTON, CLARKE, LEIBNITZ, BONNET, en anderen,

 die

die naar waarheid, niet naar ſtelſels zochten, is dan ook een hartelyk vriend van de *Geöpenbaarde* leere, wier ſtellige behoefte voor een zondig, verbasterd Menschdom hy ten vollen erkent. Waarom willen wy dus deze twee van elkander ſplitſen? Waarom ſcheiden, het geen God heeft te zamen gevoegd, gebruik der Rede, en gebruik van zyn Woord? Dan, de Wysbegeerte, of het regte gebruik van den Natuurlyken Godsdienst, heeft *alléén* nog geen Volk kunnen verbeteren. De *Christenen* der eerſte Eeuwen, na de Hemelvaart des Zaligmakers, mag men, uit hoofde hunner broederlyke betrekkingen, een Volk op zich zelve noemen: en dit Volk was niet gelyk anderen tuk op allerlei ondeugden, op oorlog en berooving of benadeeling van anderen, „ het verbond zich door eenen Eed, (*Sacramento* zegt PLINIUS (*), die het ambtshalven vervolgen moest,) om geenen dieffstal, geen overſpel te plegen, niet te rooven, hunne trouw niet te verbreken, geen onderpand, dat zy in bewaring hadden, te loochenen." EPICTETUS uitte wel den wensch, dat men eenen dergelyken Eed mogt doen (†); maar vormde niemand zyner toehoorderen, zoo verre wy weten, tot zulk een heilig Genootſchap. Terwyl dan de geleerde *Stoïcynen*, *Platonikers*, *Epi-*

cu-

(*) PLIN. *Epist.* L. X. Ep. 97.

(†) ARRIAN. *Comm. ad Epict.* L. I. c. 13.

curisten, in de latere tyden van het *Romeinsche* Ryk, met alle de kracht der Redekunst betoogden, *dat men deugdzaam* MOEST *zyn*, waren de meestal eenvoudige, ongeletterde Christenen met de daad deugdzaam, uit Godsdienstige beginselen. De Kerkvaders konden in scherpte, in fynheid van verstand zelden by hunnen tegenpartyders halen; hoe zwak zyn b. v. vele gestelden van ORIGENES tegen CELSUS! Maar wanneer het 'er op aan kwam, om alles voor deugd en geloof op het spel te zetten, om armoede, schande, pyn en dood voor CHRISTUS te verduren, dan verwezenlykten deze gebrekkige Redekunstenaars het hooge *Ideäal* van den *Stoïschen* Wyzen. Wat deden in dien tyd de leerlingen van ZENO, van SENECA, van MARCUS AURELIUS en EPICTETUS, die zoo verheven van God en de deugd spraken? Wy zagen het ten deele in de naar het leven gemaalde *Carricaturen* van LUCIANUS (*)!

Welk nut kon toch in latere dagen de wysbegeerte op het gros des Volks doen? Hebben alle de redekavelingen van de scherpste vernuften, van eenen LEIBNITZ zelfs, dien reus der denkkracht, by wien de Wysgeeren van den dag in een zoo armhartig licht verschynen, hebben zy wel iets tot verbetering van het Volk, van die groote *massa*, die de za-

(*) Boven Bladz. 338—343.

zamenleving in ſtand houdt, gedaan? Dit konden zy immers niet; de meesten ſchreven grootendeels in vreemde talen, welke de menigte niet verſtond, of in de Moedertaal in eenen ſtyl, niet bereikbaar voor gemeene vernuften. Dan was hun werkkring ten uiterſten naauw bepaald; hy was zelfs niet eens binnen de grenzen der *gevormde* klasſe van menſchen omſchreven, voor welke men thans in *Duitschland* (*) *alles* doet, hy ſloot alleen de geleerde wereld in. De gemeene man moest alle de grondbeginſelen, die hem tot braafheid aanzetteden, ſlechts in de Kerk opdoen, en toch beſchaamde deze vaak den geleerden zedekundigen.

„ Maar de hedendaagſche Wysbegeerte heeft im„ mers algemeener verlichting verſpreid, heeft im„ mers de grenzen van ons weten en onzer onkun„ de ſcherp afgebakend, en de zedekunde zonder „ opzigt op eene *vreemde Wetgeving*, op den eeuwig „ onveranderlyken grondſlag der rede gelegd?" Juist dit laatste bewyst, dat zy de *ware* Wysbegeerte niet is. De Wysgeeren van alle tyden, waren, gelyk wy getoond hebben, den Godsdienst zeer genegen, EPICURUS en zyne Schole uitgezonderd, die dan ook

(*) Men ziet in *Duitschland* thans algemeen *Predigte fur gebildete ſtände* aangekondigd, en men ſchynt dus de arme ſmalle Gemeente *of* van alle Godsdienstige kennis te willen uitſluiten, *of* men gunt haar ſlechts het uitſchot, 't welk aan de vieze beſchaafde klasſen niet meer behaagt. Maar juist dit uitſchot is — Christendom, volgens het Euangelie.

ook in de algemeene verachting deelde. Maar thans erkent de zoogenoemde Wysgeer nog wel in naam een God, doch dien hy inderdaad tot een niet bestaand *Ideäal* der deugd maakt, welke echter buiten alle opzigt op hem moet volbragt worden, alleen in gehoorzaamheid aan zeker niet eens zelfstandig wezen; 't welk men *Praktische Rede* noemt. — Anderen gaan nog veel verder en vernieuwen in hun *Pantheïsmus* alle de ongerymdheden van SPINOZA. De grenzen van ons weten en onzer onkunde zyn dus zoo scherp afgebakend, dat drie wysgeerige Scholen (om nu niet eens van de ontelbare tusschensoorten te spreken) die van KANT, FICHTE en SCHELLING, elkander in 25 jaren opvolgen, 't welk anders op zyn hoogst slechts zoo veel malen in eene Eeuw gebeurde. En de invloed dezer wysbegeerte op de zeden? Ja! zy bestaat, maar in eene omgekeerde reden met de echte. Ik bedoel hier KANT's stelsel eigenlyk niet, 't welk nog aan de groote waarheden van den Natuurlyken Godsdienst hulde deed, maar de vreemde gevoelens dier nieuwe Godverzakende *Mystiken* welke geen mensch verstaat, die niet in hunne verborgenheden is ingewyd. Men ga naar *Duitschland*, en vergelyke de Burger-Huisgezinnen in de Steden met het geen zy voor 40 jaren nog waren, of nog in *Holland* zyn, en zie dan den voortgang in zedelykheid door die groote Mannen bewerkt! Men ga naar *Frankryk*, en zie de ge-

volgen der leer van VOLTAIRE, DIDEROT en HELVETIUS!

„ Het kan toch niet geloochend worden, dat de „ Middel-eeuwen, toen het Christendom in de „ grootste veiligheid en rust alom geëerbiedigd werd, „ op ſtraffe des doods, — dat deze de ergſte gru- „ welen, en vooral het ſchandelyk Ketterbranden, „ hebben uitgebroeid!"

Maar met welk regt geeft men aan het Kerkgeloof der Middel-eeuwen den naam van Christendom? De eerſte voorwaarde, die de Apostelen op het inlyven tot de Christen-Gemeente bepaalden, wat zeg ik? die zy zelfs onderſtelden als van zelve te ſpreken, was het geloof aan eenen Almagtigen, Volmaakten, en Algenoegzamen God, en de verzaking van alle Afgodery. Dan, in de Middel-eeuwen, huldigde men openlyk de laatste; men riep niet alleen overledene zoogenoemde Heiligen, meer dan God, in zyne behoeften aan, maar men dreef het vereeren hunner Beelden en overblyffelen tot de grofſte, zinnelooste buitenſporigheid. Ja! men vernieuwde, in het Ezels-Feest (*Fête des ânes ou des fous*) en in meer andere plegtigheden, waarin Dieren eene aanmerkelyke rol ſpeelden, den Eerdienst der *Egyptenaren*. Daar en boven verbood men het lezen van de Oorkonde der Christenen, deed, even als in de tyden der Heidenſche Vervolgers, de Bybels in de Volkstaal overgezet uit de Huisgezinnen ophalen, en benevens

vens hunne Bezitters verbranden! Kan men het dus aan den *Christelyken* Godsdienst tot een verwyt rekenen, het geen door deze *Heidensche* Naamchristenen al kwaads gebrouwen werd? — Men denke niet, dat wy hier der Roomschgezinde Kerke, of haren Eerdienst te na treden. Elk verstandig en opregt Roomschgezinde erkent gewis met droefheid de laagte, waartoe de Godsdienstige staat van het Menschdom vóór de 16 Eeuwe vervallen was, en kan niet ontkennen, dat zyn Kerkgenootschap thans veel redelyker denkt; dat deszelfs begrippen oneindig zedelyker en Christelyker zyn, dan in de Middel-eeuwen. BOSSUET ware gewis om zyne beroemde *Exposition de la foi Catholique* 200 jaren vroeger verketterd, en by de *Inquisiteurs* der 16 Eeuwe had zeer zeker de deugdzame SAILER, zoo min als andere verlichte Roomschen in *Duitschland*, genade gevonden.

Zoo men dus de wreedheden, door Christelyke Monniken en Priesters in tyden van algemeene duisternis gepleegd, aan den Christelyken Godsdienst wil toeschryven, moet men ook, om billyk te zyn, de gruwelyke vervolging aller Braven, Gegoeden, Godsdienstigen en Geleerden, door het *Fransch* gepeupel in het laatste der 18 Eeuwe onder den dekmantel der wysbegeerte en verlichting gepleegd, in der daad aan VOLTAIRE, HELVETIUS, en JEAN JAQUES ROUSSEAU toekennen, en vastſtel-

 len,

len, dat de Leeringen dier Mannen tot alle die onnatuurlyke wreedheden eene regelregte ſtrekking hadden. Doch geen onpartydig beöordeelaar zal dit ſtellen; dus mag hy even min den Christelyken Godsdienst daden te last leggen, die vlakuit ſtrydig waren tegen het Christendom, even zoo zeer als tegen de zedelykheid en wysbegeerte.

Wy zagen dus, dat niet de *Wysbegeerte*, die over 't algemeen geenen ingang by het Volk vindt, maar dat de *Christelyke Godsdienst* de oorzaak is der talryke verbeteringen in zeden, begrippen, en maatſchappelyke inrigtingen, welke wy boven de *Romeinen* vooruit hebben; echter met dien verſtande, dat wy daarvan den invloed van gezond verſtand, en wel gebruikte Rede in geene deele willen uitſluiten: maar deze is juist, gelyk de Wysbegeerte zelve, door het Christendom verlicht geworden. Waarom zeide een CLARKE, een NEWTON, een LEIBNITZ, niet gelyk PLATO: *Het is moeijelyk den Vader en Formeerder van dit Heelal te vinden*? Waarom bewezen zy deszelfs Eenheid op de ſtevigſte gronden der Rede? Om dat hunne ziel, in de kindsheid reeds, door een hooger licht was beſtraald. De wysbegeerte van den dag moge zich dus met een ſtatigen Ceder van *Libanon* vergelyken; trotſchelyk, ja, gelyk deze, verheft zy haar kruin in de wolken, maar wordt als nuttelooze praal op den onvruchtbaren top der onbewoonde rotſen omverrege-

hou-

houwen of onverschillig beschouwd door den bewoner der Vallei, terwyl slechts een enkele Reiziger zyn hoogte bewondert. De Godsdienst is de vriendelyke *Banaanboom*, die alomme gereed staat, den *Indiër* schaduw en huisdak niet slechts, maar ook voedsel en lavenden drank te schenken, of de Broodboom, die verkwikkende spys geeft aan geheele geslachten.

3°. Wy moeten dus nu tot de derde bron over gaan, uit welke, volgens sommigen, de hedendaagsche meerdere zedelykheid boven de Oude zou zyn opgeweld; toevallige gebeurtenissen namelyk, zoo als de ontdekking van *America*, van een nieuwen weg naar de *Indiën*, de uitvinding van het Buskruid, enz. Dan hebben deze werkelyk den staat des Menschdoms verbeterd? Het Buskruid, 't is waar, heeft de Oorlogen minder bloedig doen worden, maar zyn dezelve niet buiten dien door de afschaffing van het verkoopen der Gevangenen, het verschoonen der onbevestigde Steden, door welke het Leger trekt, van den Oogst des Landmans, van de Bevolking der veröverde Vestingen, enz., aanmerkelyk verzacht? Dat er thans minder lyken door het Buskruid vallen, is dus iets louter toevalligs, iets, waar mede de zedelykheid onzer Eeuwe niets te maken heeft, en staat in geen verband ter wereld met de zoo even opgenoemde wezenlyke voorregten onzer tyden. En heeft ook niet het Buskruit duizen-

zenden ongelukkig gemaakt, die, ja, leven, maar, onherstelbaar gekwetst en verminkt, hun leven verwenschen? Hoe vele tranen van ongelukkige vreedzame Burgers, door Bomben of *Congrevesche Raketten*, (die schande onzer Eeuwe) getroffen, doen niet deze uitvinding vloeken? O neen! al te veel vernielde Steden getuigen, dat het Buskruid den Menschdomme geen heil heeft aangebragt! —

Maar heeft de ontdekking van *Amerika* en den weg naar *Indiën*, door de aanmerkelyke verbeteringen in Koophandel en Zeevaart, voor het Menschdom geen gewigtig voordeel te wege gebragt? Hebben beide die belangryke gebeurtenissen niet zeer veel bygedragen, om in *Europa* de onderlinge verkeering der Natiën te bevorderen, eene menigte plaatselyke vooroordeelen uitteroeijen, en daar door den weg te banen tot de vernietiging der Godsdienstige en zedelyke partyzucht? Zekerlyk heeft de Voorzienigheid hare wyze redenen gehad, om welke zy de verniеling van het oorspronkelyk *Amerikaansch* menschenras door *Europesche* zoo genoemde *Christenen* heeft toegelaten, — gevolgen, welke zich misschien eerst met de vestiging der onafhankelyke Staten van *Noord-Amerika* zyn begonnen te ontwikkelen; maar de gevolgen van deze ontdekking voor de Zedelykheid van *Europa* schynen my tot nu toe meer na- dan voordeelig geweest zyn. 'T is waar, de Koopmans-geest heeft daar door eene vastere rig-

ting

ting bekomen, en de voordeelen, die de Koophandel der Nieuweren boven die der Oudheid bezit, zyn grootendeels een gevolg van het zeer zamenhangend *Coloniäale stelsel*; dan is het niet ook juist dit stelsel, op 't welk de onuitwischbare smette kleeft, van, in het Christelyk *Europa*, het werk van den Godsdienst voor een gedeelte vernietigd, en den verfoeijelyken, reeds afgeschaften, Slavenhandel weder te hebben ingevoerd? Zyn niet de *Europeänen*, die men naar *Amerika* en de *Indiën* ziet trekken, om schatten te gâren, na hunne terugkomst veelal de verachtelykste wezens, zoo naar het zedelyke als verstandelyke, en heeft de lage Gouddorst by velen hunner niet de kiemen van edelaardigheid, den aanleg tot hoogere kunde verstikt? — Het spreekt van zelf, dat hier menige roemryke uitzondering plaats heeft. Ook spreek ik meer in 't byzonder van de vroegere *Spaansche* Gelukzoekers, wier togten hun geheele Land in den doodslaap der onkunde en laagheid hebben doen te neder zinken, en hetzelve, door PLUTO's zwymeldrank bedwelmd, met handen en voeten gebonden aan Inquisitie en Monniken-heerschappy hebben overgegeven; — alsmede van die schatryke Engelsche *Nabobs*, by welke de zucht naar Goud alle beginselen, ik zeg niet die den Christen, maar zelfs die den Mensch behooren te bezielen, geheel heeft uitgedreven, en hen in wilde Dieren veranderd, voor welke het lyden van den ster-

ſtervenden *Hindo* een welgevallig offer is. Hun, hun is het te wyten zoo de naam van God en CHRISTUS gelasterd wordt by de Ongeloovigen; zoo *Europeäan* en *Christen* by ſommige Volken gelykluidend zyn met *wreedaard*, en zoo die Coloniale goederen, welke zy ons tot vermeerdering hunner ſchatten toezenden, beſproeid zyn met het angſtig zweet en bloed des onnozelen Negers! — Kunnen wy dan nog twee Gebeurtenisſen, die zulke noodlottige gevolgen hadden, bevorderlyk achten voor den zedelyken welſtand van *Europa*?

Wy komen nu tot de uitvinding der Drukkunst, mede het werk dier 15 Eeuwe, welke den toeſtand van *Europa* in het burgerlyke leven, in de maatſchappelyke betrekkingen, in het Zedelyke en Staatkundige zoo geheel veranderd heeft. Het valt niet te loochenen, dat deze uitnemende ontdekking aan het menschdom zeer groote voordeelen bezorgd heeft; dat zy, die in vierdehalf Eeuw veel meer Boeken het licht heeft doen zien dan alle de vroegere tyden te zamen, een zeer hoogen graad van verlichting in het vak der Wetenſchappen, der Kunsten en Letteren niet alleen heeft voortgebragt, maar ook voor eeuwig dat licht tegen uitdooving gewaarborgd. Vergeefsch zou men voorgeven, dat de Ouden, die te *Alexandriën* en elders zulke verbazende Bibliötheken aanleiden, ook een' ſchat van Boeken kunnen bezeten hebben, die in getal de on-

onzen misschien evenaarde; de manier van vermenigvuldiging door het overschryven, welke in dat geval eene menigte menschen aan de noodzakelykste handwerken zoude moeten ontrokken hebben, was daar tegen een onoverkomenlyke hinderpaal. En wy mogen veilig veronderstellen, dat de *Alexandrynsche* Boekverzameling voor die tyden eene uitgave noodzakelyk maakte, welk slechts de Koningen van *Egypte*, Heeren van den *Indischen* Koophandel, konden goedmaken. Ook schynt de lagere klasse, zelfs de middelstand, grootendeels van het nut en genoegen der Letteroeffeningen te zyn verstoken geweest, tenzy iemand zich, op het voorbeeld van PYTHAGORAS, DEMOCRITUS, ANAXAGORAS en anderen, geheel aan dezelve toewydde, met opoffering van zyn gansch vaderlyk Erfgoed, in het verkoopen van alle de roerende en onroerende Goederen, om zich daar voor de zoo uittermate dure Boeken aanteschaffen. Het was aan de Wysgeeren dus ook niet ten kwade te duiden, dat zy zich voor hunne lessen goed betalen lieten, wanner men de groote onkosten rekent, die hun de voorbereiding tot hunne kundigheden kostte. Kortom zoo men de Letter-oefeningen volgen wilde, had men een aanzienlyk kapitaal van nooden (*). De kundigheden waren dus vry wat minder

(*) Van daar de hooge prys, dien de oude Wysgeeren op hun *Otium*, 't welk wy door *Studeer-tyd* zouden kunnen vertalen, gewoon waren te zetten.

der verspreid dan heden ten dage, en de by ons zoo talryke klasse van *Dilettanten*, (gelyk men hen in *Duitschland* en *Italië* noemt,) welke, by andere hoofdbezigheden, eenen vry hoogen graad van kunde voegen, was byna onbekend te *Athene* en te *Rome*; zoo men de ryke lieden der aanzienlyke Famiên, een' ALCIBIADES of CRITIAS b. v. niet mederekent, welke men by eenen of anderen Wysgeer, *Rhetor* of *Sophist* zelfs, de gronden der hoogere Wetenschappen deed beöefenen. Het fyne gevoel voor het schoone en gepaste, 't welk den *Atheneren* als aangeboren was, vergoedde dit gebrek aan geleerde kundigheden rykelyk in die Stad; en daarby gaven de openbare Spelen, de Tooneelvertooningen, de mondelinge lessen en voordragt der Wysgeeren en Redenaars op openbare plaatsen, hun zonder Boek-oefening menige nutte les. Anders was het by de *Romeinen*, by welke de Letterkundige beschaving der hoogere klasse den Volke nimmer eenige zachtere zeden heeft aangebragt, en ook, by den wyden omvang der *Romeinsche* Burgery, nog minder uitgebreid was dan in het middelpunt der *Griekſche*, en over 't geheel der oude beschaving, waar de talryke Scholen der Wysgeeren en andere Letterkundigen, ook op het Volk en de middelklasse wel eenigen invloed ter verstandverlichting moest hebben.

Dan thans is door de Drukkunst, ook voor den

den gemeenen Burger, een onuitputtelyke myn ter verryking van den geest geöpend. Deze heerlyke uitvinding heeft de Boeken zoo zeer in prys doen dalen, dat niemand van de onmisbare kundigheden behoeft verſtoken te blyven, welke niet ſlechts zyn verſtand verlichten maar ook zyn hart ten goede wyzigen. Wy hebben ſchier *te veel* Opvoedigs-Geſchriften en dergelyke Boekjes, ook voor den gemeenen man, en het is meestal de ſchuld eener ſtrafbare traagheid, indien dezelve, onder ons, nog zoo zeer ten achteren blyft in het aankweeken van zyne verſtandelyke vermogens, ten minſten voor de kennis der eerſte grondlynen van algemeene Wetenſchap. By den middelſtand daar en tegen heerscht in vele takken van Wetenſchap eene uitgebreidheid van kunde, die zich niet, gelyk in de Oudheid, tot enkelden bepaalt, maar vry algemeen verſpreid is, gewis oneindig veel tot veraangenaming des levens bydraagt, en ook in meer dan één vak den mensch hoe langs zoo meer aan zyne beſtemming doet naderen.

Doch welk een misbruik heeft, aan den anderen kant, de Drukkunst niet voortgebragt? Wie telt de ſcharen van Ongelukkigen, welke door zedebedervende Gedichten, (thans ook meer dan Oudtyds in aller handen) door de nog oneindig talryker zedelooze en hartverwoestende *Romans*, voor dit en een volgend leven van hunne beſtemming zyn afgedwaald! De Roman, alleen deze affzonderlyke tak onzer

Letterkunde, die op eene geheel eigene byzonderheid in onze zeden, op het *moréle* in de Sekfenliefde, rust, kon, volgens zynen aard eene fchole der Deugd worden; hy kon, in de hoogfte mate, op het voetfpoor der Meesterftukken van RICHARDSON, *Aesthetifche* met Zedelyke waarde verbinden: — en zien wy niet dagelyks, dat juist de Roman, dit geliefkoosde vak van lektuur by lieden van de groote Wereld, het ftevigfte bolwerk is voor onzedelykheid en allerlei uitfpattingen? Men verplaatst zich daar door, zelfs by de lezing van betere foort (ik fpreek niet eens van de opzettelyke zedebedervende) men verplaatst zich daar door in eene denkbeeldige Wereld; men windt de buiten dien reeds zoo vurige verbeeldingskracht der Jeugd op, en walgt ten lange leste van de ééntoonige, of, volgens de uitdrukking van fommige *Duitfchers*, van de *prozaïfche* werkelyke Wereld, van die alledaagfche betrekkingen van Kind, Echtgenoot, Huisvader, Gilde-broeder en Land- of Stadgenoot; dit alles konden wy immers misfen, en, volgens de heilige Natuur, alleen voor en met de Geliefde leven? Dan vloekt men die lastige, knellende banden der Maatfchappy, welke twee verwantfchapte zielen fcheiden; men begint te redekavelen over het Ouderlyk gezag, vindt hetzelve ras ondragelyk, wordt nu verleid of verleider, en voorts gebonden in handen der ondeugd overgeleverd, die de ellendigen, ligt tot hun' dood,

in

in hare boeijen knelt. — Zie daar het gevolg, het door zoo vele voorbeelden gestaafde gevolg, van het onmatig lezen der meeste Romans; die thans gewis den vruchtbaarsten tak van Boekhandel uitmaken, onder welke de *Perſen* van geheel het beschaafd *Europa* zweeten. Hoe vele zaden van Ongodsdienstigheid, Zedeloosheid en neuswyze bedilzucht hebben ook de Blaadjes, door VOLTAIRE en zyne helpers in 't licht gegeven, niet onder 't Volk gestrooid, welke daarin maar al te welig wortel geschoten, en de bitterste vruchten gedragen hebben? Gewis! zonder de Drukkunst had nooit de *Fransche* Omwenteling *Europa* beroerd: en welk een zee van bloed en tranen zou dit niet aan het Menschdom bespaard hebben?

Byaldien dan ook de voordeelen der Drukkunst de nadeelen overwegen; iets, 't welk wy, myns inziens, gerustelyk mogen aannemen; *alléén* was zy toch niet in staat, eene zoo aanmerkelyke verzachting in zeden en gevoelens te weeg te brengen, welke wy boven opmerkten, en waarvan de zaden, reeds vóór de uitvinding der Drukkunste, in den invloed des Christendoms gelegen waren. Voor eerst toch is het by PLATO zelfs niet twyfelachtig, dat wysheid en kunde beter door mondelyke voordragt dan door Boeken, kunnen worden voortgeplant (*), ver-

(*) *In Phædro.*

vermits de levendige ſtem vooreerst meer indruk maakt, en men ten tweede daar door zyn geheugen meer leert opſcherpen; daar men anders meest ſlechts op zyn Boeken betrouwt. En zoo dit waar is, dan hebben de Ouden, van welke men, ten opzigte der mondelinge voordragt, wonderen verhaalt, wat zeg ik? in de Schriften hunner Redenaars *ziet*, onbegrypelyk veel boven onze Hedendaagſche vooruit. En waarlyk, die genen onder hen, welken zich aan zekeren tak van Letteren of Kunsten wydden, bragten het daarin tot eene zeldzame hoogte; waarvan ons misſchien de al te wyde uitgebreidheid onzer kundigheden, die een man van ſmaak gaarne, zoo niet alle, dan toch groottendeels wil ontvangen, terug houdt; zoo dat wy wel algemeener, maar niet zoo volmaakt in elk gedeelte zyn. Ten anderen zien wy by de *Chineezen* (*) een voorbeeld, dat de Drukkunst niet toereikende genoeg is, om alleen eenen Staat in Letterkundige en Zedelyke beſchaving merkelyk te doen vorderen. Reeds lang voor ons was dit gewigtig hulpmiddel der Letterkunde

(*) Zie over China de onlangs uitgekomene Reis van de Heer DEGUIGNES, *den jongen*, naar *Pekin*, *Manilla*, enz. Hy werpt daarin, met echte ſtukken, met bewyzen uit den mond van *Chineezen* zelve, het zoo lang voor onomſtotelyk gehouden Lucht-Kasteel der over oude *Chineeſche* Tydrekening omverre, die men ook by ons onlangs nog op een juichenden toon tegen het verhaal van MOZES poogde te doen gelden. Waarſchynlyk zullen billyke en onpartydige Reizigers ook nog wel eens de niet min ſporelooze *Indiſche* Tydrekening doen induigen vallen.

de by hun ingevoerd, en toch blyven zy, zonder eene trede te vorderen, omtrent op de hoogte, op welke wy in de 15 Eeuwe ftonden, dat is, zy zyn en blyven flaaffche Navolgers en Napraters hunner Oude Schryvers. Hunne Zedekunde is wel voortreffelyk, maar gering hunne Zedelykheid; hunne beroemde Ouderliefde vloeit voort uit wet en gewoonte, niet uit het hart; de kruipendfte geest van flaaffche onderwerping berooft dit volk van alles, wat groot en edel is, en de afzigtigfte Kindermoord, waarover alle onpartydige Reizigers klagen, ftelt hen, ten fpyt hunner overgeërfde kundigheden, met *Barbaarfche* volken gelyk. Er fchiet ons dus niet over, om de groote Hervorming ten goede in de zeden en denkwyze der *Europeänen*, het zy onderling als Volken, het zy in het dagelykfche leven en de wyze van Godsvereering, te verklaren, dan de *Christelyke Leer*, welke zoo treffend beäntwoordt aan de Leenfpreuk, door GOD by JESAÏAS gebezigd: *Gelyk de Regen en de Sneeuw van den Hemel nederdaalt, en derwaarts niet wederkeert, maar doorvochtigt de Aarde, en maakt dat zy voortbrenge en uitfpruite, en Zaad geve den Zaaijer, en Brood den Eter: alzoo zal myn Woord, dat uit mynen mond uitgaat, ook zyn; 't zal niet ledig tot my wederkeeren, maar doen het geen my behaagt, en voorfpoedig zyn in 't geen waar toe ik het zende. . . . . Voor een Doorn zal een Denneboom, voor eene Dis-*

tel

tel een Mirteboom opgaan, en 't zal JEHOVA *wezen tot eenen naam, een eeuwig teeken, dat niet uitgeroeid zal worden* (JES. IV. vs. 11. 13) Waarlyk, geene verwoestende Omwentelingen, geene ſtormen en woelingen der Volken, geene Veroveraars, die met hunne Oorlogbliksfems de Aarde verwoestten, geen zwakke dauw der menſchelyke Wysbegeerte, die oprees uit een' al te onvruchtbren grond, konden dit wonder uitwerken; een zachte, koesterende Zomerregen moest dezen harden bodem doorweeken, en het zaad dier min ſchitterende, min bloemryke, maar des te heilzamer, des te nuttiger deugden van Nedrigheid, Goedwilligheid, algemeene Menſchenliefde en Onthouding daarin ontwikkelen.

In der daad, de Christelyke Godsdienst is, zoo immer eenige leere, geſchikt om de menſchen te verbeteren. Hy vereënigt hen allen, in zoo verre zy hem aannemen, door het geloof aan éénen GOD, dien hy met de hoogst mogelyke volmaaktheden bekleedt, dien hy, in de minst dichterlyke, minst redenerende taal, als een wezen afmaalt, tot hetwelk de verbeelding der grootſte Dichters, de ſluitredenen der ſtoutſte Wysgeeren, zich nimmer konden verheffen, en 't welk zy toch, nu zy die beſchryvingen voor zich zien, niet kunnen nalaten te bewonderen. GOD *is Liefde!* zegt de begunstigde leerling des grooten Leermeesters, en deze drie woorden overtreffen de ganſche *Theöſophie* en Godgeleerd-

leerdheid der Menschen van alle tyden en landen. Kan 'er toch een denkbeeld zyn, 't welk ons uit zynen aard meer tot innige vreugde, en tevens tot werkdadige deugd, tot alomvattende menschenliefde stemt, dan dit geloof? De Schepper aller menschen, in wiens hand myn leven, het leven aller wezens staat, zonder wien geen muschjen op aarde, geen haar van myn hoofd valt, hy is onze *Vader*, *hy is Liefde.* De vereeniging dezer beide leeringen, GODS *allerbyzonderste Voorzienigheid* en *Vaderlyke liefde*, die het wezen des Christendoms uitmaakt, is nimmer, vóór of na, in het brein van eenig mensch opgekomen. SOCRATES, PLATO en EPICTETUS, de Godsdienstigste en tevens Zedelykste aller Heidenen, leerden wel diepen eerbied voor de Goden en tevens eene byzondere Voorzienigheid, maar dat God zelf Liefde is, dit denkbeeld was te verheven, zelfs voor den grooten Dichter (*) des *Phedons* en der *Republiek*. Gemeene *Galileesche* Visschers, en een *Siciliaansche* Tentemaker, moesten de Wereld met deze waarheid verryken, eene waarheid, die hun het Voorwerp hunner prediking, door zynen Eeniggeborenen, den eenigen Middelaar tusschen het on-

(*) Waarom zouden wy PLATO niet *Dichter* noemen? Getuigt b. v. het *Gastmaal*, de *Phedrus*, de *Phedon*, de *Gorgias*, en vele stukken uit de *Republiek*, niet meer van dichterlyk genie, dan gansche bundels Rynwerken, wier Schryvers ieder één toch Dichters noemt?

oneindige en het eindige, had geöpenbaard. Deze byzonderheid in de Christelyke Leer, dat 'er een Wezen bestaat, 't welk met het noodzakelyke, onafhankelyke Wezen aan de eene, met de geschapene redelyke Natuur aan de andere zyde in eene naauwe betrekking staat, en dus, (zoo het my vry staat zoo te spreken) als 't ware de klove tusschen het oneindige en eindige vult, dit zoo ongemeen Wysgeerig denkbeeld, waaraan PLATO's Onder-Goden of *Geniën* slechts zeer gebrekkig beantwoorden, is ook ten uitersten troostryk, bemoedigende en zielverheffend. De Godheid zelve, de Oneindige, Zelfsgenoegzame, Heilige en Volmaakte Geest staat wel, als onze Schepper, tot ons in eene zeer naauwe betrekking; dan de eindige, zwakke, gebrekkige, vooral de zondige mensch kan zich niet alleen, uit hoofde zyner heerschende zinnelykheid, moeielyk tot dien Vader der lichten verheffen, maar *durft* hy ook niet, wanneer hy zyne eigene zwakheid en onreinheid by die bron aller heiligheid en deugd vergelykt. Een Middelaar tusschen God en Menschen, die als vertegenwoordiger (in den verhevensten zin) van het hoogste Wezen verscheen, en als zoodanig naar waarheid zeggen kon: *Wie my ziet, die heeft den Vader gezien*, zulk een voortreffelyk Wezen wordt in den Natuurlyken Godsdienst wel niet stellig geleerd, maar is zoo verre van daar mede te stryden, dat het gevoel dier behoefte zich by verre de mees-

meeste Volken vertoont. OSIRIS, die het menschdom den Landbouw leert; APOLLO, die onder Herders woont, en den Draak PYTHON veldt; ORMUZD, die, als de hoogste geest onder YEZD, tegen AHRIMAN den Oorlog van licht en duisternis voert (*); VISCHNOU, de behoudende God (†), die den menschen onder allerlei gedaanten verschynt, zyn zoo vele blyken, dat de menschelyke geest, reeds uit zich zelven het onmisbare van een Middelwezen tusschen God en de Menschen gevoelt. Maar het Christendom heeft dit uitstekende, kenschetsende voorregt, dat, terwyl sommige Volken dit Wezen blootelyk als Weldoener vereerden, en niet ontzagen, aan hetzelve de laagste en onwaardigste bedryven toeteekennen, andere, hetzelve als *Ideäal* van zinnelyk of *Æsthetisch* schoon voorstelden, de Godsdienst van JEZUS CHRISTUS, in zynen Stichter alleen, het *Ideäal* van *zedelyke schoonheid* en *grootheid* verwezenlykt vindt. Het is toch onloochenbaar, dat het leven van dien Eenigen zulk een volmaakte deugd, niet alleen *heiligheid* of *onthouding* van *zonde*, maar *werkzaamheid* tot geluk des Menschdoms, vertoont, als men nooit by een eenig mensch heeft aangetroffen, ja waarvan men,

vóór

(*) In *Persië*.

(†) In *Indië*.

vóór de komst des Verlossers, niet eeens een begrip had. Wat is hier by de APOLLO, schoon door den scheppenden beitel der hoogste Kunst tot een Goddelyk meesterstuk van volmaakt Ligchamelyk schoon aan de bewondering der Eeuwen voorgesteld? Waar is ééne enkele daad van opoffering, die hy voor het Menschdom op zich zou genomen hebben? Wat is OSIRIS, wat de onreine VISCHNOU, wat zelfs de betere ORMUZD? Hoe verdwynen zy in het niet voor hem, die onzondig, onbesmet was, en toch voor de zonden eener misdadige Wereld, smaadheid, smart, en den wreedsten dood onderging, en deze opoffering door een leven bekroonde, 't welk eerlyke Ongeloovigen zelfs tot geestdrift verrukt, en zyne vyanden tot onwillekeurige bewondering noopt, ja den boosaardigsten onder hen, den LESSINGSCHEN Fragmentschryver, toch doet erkennen, dat JESUS de zuivere Leer, dat men God door deugd, niet door Kerkgebaar, moest behagen, uit de *Fariseeuwsche* byhangselen gered, en weder aan het licht gebragt had! Vergelyken wy hier mede niet alleen de veelal zoo misdadige Goden der onderscheidene Volken, die, naar mate hunner grootere magt, zich ook meerder vryheid tot zondigen, schenen te willen veroorloven, maar ook hunne Godsdienstige Wetgevers, dan zal ons het onderscheid ras in 't oog vallen. ZOROÄSTER, MAHOMED, zelfs MOZES, gaven *Nationale* Wetten,

voor één of ander Volk, of ten ruimsten genomen voor eene of ander luchtstreek geschikt; zy waren zwakke, zondige menschen. De Euangelische voorschriften ademen de grootste algemeenheid, den ruimsten geest van wereldburgerschap, ja, wat zonderling is, onder alle bekende Wetgevers, is JEZUS de eenige, die van geen Vaderland gewaagt, en geene burgerlyke instellingen geeft; éene uitgezonderd, die echter meer onmiddelyk de zedelykheid betreft, het verbod namelyk der Echtscheiding buiten zake van Overspel. Voor het overige bepaalt hy zich alleen tot leesen, meer nog tot daden, der volkomenste deugd. Hoe was het dan mogelyk, dat menschen of hun verstand of hun hart in die mate wisten geweld aan te doen, dat zy den edelsten, die ooit als Mensch op Aarde verscheen, een *zinnebeeld der Zon* durfden noemen, hem met BACCHUS in één klasse plaatsen? — Ja dat sommige zoogenoemde *Christenen* zyne groote daden en wonderen aan listige Goochelaars-Kunsten toeschryven?

Een zoo uitmuntend voorbeeld moest immers de zucht tot navolging by alle regtgeäarde Leerlingen van dien grooten Meester opwekken! Wanneer men hier nu de zekerheid des toekomenden levens, door JEZUS het eerst duidelyk en stellig aan het licht gebragt, en met beloften van loon zoo wel als met bedreiging van straffe, naar mate van elks zedelyk gedrag, verbonden; — wanneer men de leer, dat

ging, noch de grootste, de magtigste Vorsten der Aarde, vermogten dezen wortel van onheil en jammer, die den geheelen stam des toenmaligen Menschdoms vergiftigde, te genezen. Daartoe was alleen de Godheid in staat. Vergeefs predikte de *Stoä* hare verhevene lessen, al te vele harer zoonen gaven zich, onder den mantel der gestrengheid, aan verfoeijelyke ondeugden over: maar JEZUS CHRISTUS was reeds in 't vleesch verschenen, en heinde en verre verkondigd. Zyne Leerlingen leefden nog meestal in de verhevene onschuld der Apostolische Eeuwe, en waren reeds talryk genoeg, om door hun voorbeeld op de menigte te werken. In *Bithynië* verliep, volgens het getuigenis van PLINIUS, reeds de Afgodsdienst en het Offergebaar; de Tempelen stonden veeltyds ledig. Men mag met zeer veel grond vooronderstellen, dat dit ook in meer gedeelten des Romeinsche Ryks het geval was. Immers IRENEUS bestuurde toen reeds de zeer bloeijende Gemeente te *Lyon*; IGNATIUS die te *Antiöchiën*, en de edele POLYCARPUS die te *Ephesus*. Zy allen leden den marteldood voor de zaak van hunnen Heer; maar juist hunne verwonderlyke standvastigheid diende, om die zaak met nieuwe Voorstanders, welke gevoel voor zedelyke grootheid hadden, te versterken. JUSTYN de *Martelaar* en andere Wysgeeren uit de *Platonische* School omhelsden niet alleen de nieuwe leer, maar verdedigden dezelve

ve openlyk voor de Regtbank der Keizers. Het *Christendom* was dus, gelyk een nieuwe frisſche tak, op den vermolmden ſtam der *Grieksch Romeinſche* Wereld geënt, en dit was het, waar door dezelve, besproeid door den dauw des Vredes, en het zachte beſtuur van weldadige Vorsten, 't welk als een liefelyke Zomerregen op 't Aardryk nederkwam, dien trotſchen Boom zoo vele geurige Vruchten van geluk en heil deed dragen.

Zelfs in de Middel-eeuwen was het Christendom de eenige dyk, die den vloed der barbaarschheid kon ſtuiten. De wilde Natiën, die het Romeinſche Ryk kwamen verwoesten, zouden, verſlaafd aan den WODANS-Dienst, gelyk hunne Vaderen, zeer zekerlyk alle Beſchaving, Kunsten, Letteren en zachtere Zeden met hunne ruwe vuisten verpletterd hebben. Dan, tot geluk der Wereld, was het Christendom, volgens de *Africaanſche* Belydenis, reeds voorheen tot hun doorgedrongen, en de overwinnaars van *Romen* en *Italië*, de *Gothen*, werden nu vaderlyke Regenten, in plaats van wilde veroveraars. Een treffend *contrast* met hun leveren de byna gelyktydig invallende *Hunnen* onder ATTILA, die met wellust moordden, en voor welke de bevolking van het Noordelyk *Italiën* in *Venetië's Lagunen* eene ſchuilplaats moest zoeken. Deze waren Barbaren, in den ſtrengſten zin van het woord; de *Gothen*, door eenige *Christen-*Geestelyken onderrigt, hadden opgehouden zoodanige te wezen.

 'T is

'T is waar, ruwere, — en telkens ruwere Volksscharen, uit het kilste Noorden opgeborreld, pleegden ontzettende wreedheden; echter droeg de Christelyke geest ongemeen veel by, om dezelve te verzachten.

De Pauzen zelve schorsten te meer malen de ingekankerde twisten der wrokkende Edelen, en gaven, zoo niet rust, dan toch verademing aan het Menschdom. De Geleerdheid, de Beschaving, de Letteren, (ten minsten hare overblyfselen) vloden naar de Kloosters: eene naderhand wel zeer misbruikte, maar toen allerheilzaamste inrigting, zonder welke alle de schatten der Oudheid, ten minsten zeker die der *Latynen*, voor ons waren verloren geweest, en door de ruwe Barbaren, die niets, dan wat tot den Godsdienst behoorde, ontzagen, zouden vernield geworden zyn. Dan nu ontscholen die onwaardeerbare gedenkstukken de stormen des langen Winternachts van den menschelyken geest, om, gelyktydig met echten Godsdienst, weder te herbloeijen, en hunnen vereenigden geur en vereenigde schaduw over het bevoorregt *Europa*, te verspreiden.

Om echter te toonen, dat de Christelyke geest, hoe zeer bezwalkt door het drieste bygeloof, niet onvruchtbaar bleef, maar ten minsten *zaden* van deugden, by de Ouden onbekend, in de harten strooide, zoo herinnere men zich slechts den eerbied voor de schoone Kunne in de Riddertyden; hoe de Ridder,

schoon

schoon veeltyds zelfs in de eerste beginselen der letteren onbedreven, den fynsten geest van kieschheid, teederheid en heldenmoed vereenigde, en by de aanvaarding van het Zwaard den verhevenen Eed deed, van Weduwen, Weezen en Verdrukten te beschermen; — hoe hy de *Dame zyner gedachten* getrouw bleef op eene wyze, die, zoo men wil, *Romanesk* is; maar niet te min eene zielskracht onderstelde, waarby de losse zeden der Ouden, en ook der Nieuweren in de groote Wereld, ten ongunstigste afsteken; hoe de *Ridders van het Hospitaal*, (de beroemde *Maltezer* Orde) zich aan den dienst der arme kranke Pelgrims verbonden; hoe zy, veelal Konings Zoonen, Prinsen van den bloede, of toch de bloem der Edellieden uit *Europa*, den geringsten mensch geene eigenhandige oppassing en bediening weigerden; hoe men van Kindermoord of Verlating, dit algemeene kwaad der Oudheid, in de Middel-eeuwen (ten minsten zoo verre ik my herinnere) weinig gewag vindt; hoe de *kanonyke* Wetten de Echtscheiding ten uitersten bezwaarlyk maakten; hoe de Slaverny van lieverlede werd afgeschaft; zoo dat een Koning van *Frankryk* in het begin der 14 Eeuw (*) reeds verklaarde, *niet dan vrye Lieden als Onderdanen te kennen!* — en men zal moeten bekennen, dat zonder eenige kennis aan fraaije Letteren, Kunsten, Wysbegeerte of latere

Uit-

(*) Ik meen FILIPS V. *of de Lange.*

Uitvindingen, 'er toen reeds beginselen plaats grepen, die alleen uit de kennis aan eenige Christelyke grondleeringen konden ontspruiten, en dus, myns inziens althans, het pleit voldingen, dat de verbetering, en het tegenwoordig Maatschappelyk en Zedelyk geluk onzes Werelddeels grootendeels aan den Christelyken Godsdienst zy toeteschryven.

Dan, hier voorzie ik eenige tegenwerpingen. Men zal vragen: hoe het bykome, dat de Christelyke Godsdienst, zoo hy in staat is om de geheele Maatschappy met nieuwe deugden te bezielen, schier geene uitwerking gedaan heeft in zoo vele Landen, waar hy toch ook wel degelyk beleden wordt, ja waar deszelfs aanhangers anders denkenden met hunnen haat vervolgen, gelyk in de Oostersch-*Grieksche* Kerk (zoo in *Rusland* als *Turkyën*) in *Abyssinië*, in *Egypte*, waar de *Kopten* zich door geene Zedelykheid hoegenaamd boven hunne *Mahometaansche* landgenooten onderscheiden?

Het antwoord op deze Vraag is gereed, en gedeeltelyk reeds boven gegeven. *De naam doet niets ter zake*; men kan zich een *Christen* noemen, men kan gedoopt zyn, het kruis voor eenen Heilig maken, elkander op eersten Paaschdag toeroepen: CHRISTUS *is opgestaan! ja hy is waarachtig opgestaan!* men kan strenge Vastendagen houden, en het voor eene gewetens zaak van het uiterst belang rekenen, om alsdan geen Vleesch enz. te eten; dit

al-

alles, en duizend andere plegtigheden meer, kan men met de *Griekfche* en *Koptifche* Kerk mede doen, en daarby nog geen *Christen* zyn; zelfs in de dagelykfche beteekenis van het woord, dat is zonder eenige kennis te hebben aan de grondwaarheid van het Euangelie: JEZUS CHRISTUS *is in de Wereld gekomen, om zich zelven een Volk te reinigen, yverig in goede werken.* Waar men Plegtigheden even voldoende rekent, als Deugd en Godsvrucht, daar ademt een geest, die vlak de bedoelingen en oogmerken des grooten Stichters van dien Godsdienst tegenwerkt, de *Farizeeuwfche* geest der *Ceremoniën.* Handelt men nu (ik kan deze Vraag niet genoeg herhalen) ter goeder trouwe, wanneer men eenen Wetgever of Volksleeraar iets te last legt, tegen 't welk hy op het yverigst waarfchuwde, waar over hy, die nooit anders dan als de zachtmoedigheid zelve verfcheen, in verontwaardiging ontvlamde? Hoe zou PYTHAGORAS, hoe zou PLATO, het opnemen, wanneer men de Godverzakende *Academisten* te *Parys*, op het laatst der 18 Eeuwe, hunne leerlingen noemde, om dat zy ook *Philofophen* wilden geheeten worden, en wanneer men daaruit aanleiding nam, om de waarde der leer van genoemde Wyzen verdacht te maken? Niet minder onredelyk is het, den *Christelyken* Godsdienst, die niets dan verbetering van zeden ademt, te willen befchuldigen als begunstigde dezelve een zinneloos bygeloof.

Dan, om nog iets nader in byzonderheden te treden: men wil, dat PETER *de Groote*, en deszelfs pogingen tot beschaving door Kunst en Wetenschap, *Rusland* uit den doodslaap van onkunde en barbaarschheid getrokken hebben. Dit is waar. Doch men vergunne my de volgende Vragen: Is de *massa* des Volks in *Rusland* ook *zedelyk* veel verbeterd? Is dezelve over 't algemeen wel veel beschaafd? Heeft de afschaffing der aanstootelyke dronkenschap en der woestheid van zeden onder de *Russische* Grooten geen zedebederf in een nog gewigtiger opzigt ten gevolge gehad? Is 't waar of valsch, wanneer men de *Russische* beschaving by de vrucht eener Broeikas vergelykt? En dan zou, in allen gevalle, zelfs al onderstelde men het gunstigste, voor *Rusland*, van PETER's en zyner Opvolgeren Hervorming, de vraag zyn: of niet de Godsdienst zyne weldadige onmisbare levens-warmte ook over deze pogingen verspreid hebbe? Hoe vele Gezindheden toch, te voren in *Rusland* onbekend, vestigden aldaar Gemeenten, na dat PETER de aanrakingspunten met het beschaafd *Europa* vermeerderd had? Hoe vele vruchten kan wel de onderlinge gemeenschap der ware Christenen, die zich om tydelyke voordeelen in *Rusland* kwamen vestigen, met de Inboorlingen, gehad hebben? PETER hervormde immers zelfs eenige stootende misbruiken zyner Kerke. CATHARINA II, die misschien zoo veel als PETER ten voordeele

van

van *Rusland* deed, was in het midden des Protestantschen *Duitschlands*, (te *Zerbst*) geboren, en de edele ALEXANDER, wiens roem niet myn niets beteekende lof, maar de vreugde-tranen der bevryde *Lyflandsche* Boeren over 't Wereldrond verbreiden, ALEXANDER werd door den Zwitser LA HARPE opgevoed.

Wat de *Grieksche* Kerk in het Oosten betreft, waar de meeste *Popen* zelfs ter nauwernood lezen kunnen; is het te verwonderen, dat de Leken aldaar in de diepste onkunde verkwynen, en aan *Christelyke* deugd en reinheid des harten naauwelyks denken, daar zy 'er nooit van hooren? Is het vreemd, dat in *Abyssinië*, omgeven van woeste *Africaansche* Horden, en zelve nog in dikke barbaarschheid gedompeld, niet dan eene zwakke schemering van *Apostolisch* Christendom is doorgedrongen? En toch onderscheidt zich, dank zy dien naauw merkbaren straal, *Abyssinië*, hoe barbaarsch ook, nog voordeelig van deszelfs omgevende Naburen, zoo vele gedrochten van wreedheid. De Fransche Reiziger PONCET verhaalt van eene Regtspleging te *Senaar* in *Nubië*, dat men aldaar den ter dood veroordeelden met stokken op de Borst slaat, tot dat hy den geest geeft, alsmede dat men alle Broeders van den Koning, by deszelfs troonbeklimming, om hals brengt. In *Abyssinië* daar en tegen „ is het een Christen niet geoorloofd, het

„ bloed

„ bloed van een anderen Christen te vergieten, zon„ der groote redenen. . . . Het is te verwonderen, „ dat men, daar de *Ethiöpiërs* natuurlyk zoo levendig „ en haastig zyn, onder hen, byna nooit van moorden „ of affchuwelyke misdaden hoort, welke afgryzen „ baren (*).” Schoon BRUCE minder gunftig omtrent de *Ethiöpiërs* of *Abysſiniërs* denkt, laat hy hen echter in zoo verre regt wedervaren, dat zy hunne *Mahometaanſche* en *Heidenſche* Naburen in menfchelykheid verre overtreffen. Zyn ook de *Mainoten*, de Plaatsvervangers der oude *Spartanen*, wel zoo wreed als hunne Voorgangers? 'T is waar, woestheid in den kryg en felle ingekankerde haat tegen de *Turken* teekenen hunne afkomst; maar hunne Bedienden of Slaven zullen zy toch niet vermoorden, en het Vrouwenleenen en Kindermoorden, die twee onuitwischbare fmetten, die op het oude *Sparta* kleefden, vindt men by de tegenwoordige *Mainoten* niet, die echter naauwlyks Christenen kunnen genoemd worden, daar hunne *Popen* den domften aller Geestelyken zyn, en zelfs het *brevier* niet eens werktuiglyk kunnen opzeggen (†).

„ Dan onderfteld, dat dit alles waar zy; zoo kan „ men ten minften niet zeggen, dat de Christelyke „ Gods-

(*) *Berigten over Asiën, Africa en America, uit de Stichtelyke Brieven*, III. D. Bl. 15. 19. 45. der Ned. Vertaling.

(†) POUQUEVILLE, *Voyage en Moreé*, T. I. P. 206. *et suiv.*

„ Godsdienst de zeden krachtdadiglyk verbeterd heb-
„ be, of dat *door deszelfs toedoen* de Oorlogen aanmerk-
„ lyk verzacht zyn. In de Hoofdsteden van ons te-
„ genwoordig *Europa*, *Londen*, *Parys*, *Napels*, *Ber-*
„ *lyn*, *Petersburg* enz., hebben de weelde, de on-
„ gebondenheid en allerleie ondeugden eene hoogte
„ bereikt, die misschien met de vervaarlyke gruwe-
„ len der overbeschaafde Romeinen, in de Eeuw van
„ AUGUSTUS en NERO, niet gelyk staat, maar
„ toch verre, zeer verre, afwykt van de beginselen
„ eener zelfs niet al te strenge Zedeleer. EPICU-
„ RUS zou bloozen, wanneer hy zyne zoogenoemde
„ leerlingen in onze Hoofdsteden zag, en PLATO
„ zou de *Engelsche* en *Fransche* fatsoenlyke wereld
„ gewis niet zachter behandelen, dan hy in zyne
„ Schriften de *Atheners* ten toon stelde."

Voor eerst antwoorden wy hier op: dat in den loop dezer Verhandeling verscheidenene zeer aanmerkelyke vorderingen onzer tyden boven de Oudheid, ook in de mindere algemeenheid en toomeloosheid van het Zedebederf, zyn opgeteekend, die het noodeloos zal zyn te herhalen.

Ten anderen: wie maakt eigenlyk de groote of zoogenaamde fatsoenlyke wereld uit? Christenen, op welke de leer des gezegenden Verlossers, en het Geloof in God, als getuige en Regter onzer daden, eenigen invloed heeft? Gedeeltelyk ja; doch dezen zyn waarlyk ook de steenen des aanstoots niet,

waaruit men den geringen invloed des Christendoms op heiligheid des levens zal kunnen opmaken. Integendeel zyn de thans; helaas! al te weinig talryke Grooten der Aarde, die tevens ware Christenen zyn, door uitgebreide menschenliefde, ruime weldadigheid, en reinheid van zeden; veelal sieraden des Menschdoms, en steken ongemeen af by die groote meerderheid, welke slechts op ontwerpen ter vergrooting, ter verryking of op ydele vermaken, peinzende; niet aan het *Christendom*, 't welk zy versmaden, maar — naar hun zeggen; — aan de *Philosophie* toebehooren. Deze geheele tegenwerping valt dus terug, niet op die ware, edele Wysbegeerte van SOCRATES, EPICTETUS en LEIBNITZ, welke Godsvrucht met strenge Zedeleer paarde, maar op hare bastaard-zuster, de teelt van SCHAFTESBURY, BOLINGBROKE, VOLTAIRE en FICHTE, die, hoe uiteenloopend ook in hunne beginselen; toch daarin overeenkwamen; dat derzelver leer stellige verachting der Openbaring, en een zeer gemakkelyk stelsel van Natuurlyk *Theïsmus* of *Atheïsmus* predikte, naar 't welk de lieden van de wereld zich zeer ligt voegen konden, zonder hunne verkeerde neigingen te verzaken, ja waarby zy nog den naam kregen van *de Natuur te volgen* en *Wysgeeren te zyn!* Het Zedebederf toch is, in de 18de Eeuw, de Eeuw der *Wysgeerte* en *Verlichting*, juist zoo schrikbarend in de Hoofdsteden, onder de hoogere klasse, toegenomen.

 „ Maar

„ Maar hoe zal men de heilloze Oorlogen ver„ ontschuldigen, door Christenen, *om hunnen Gods„ dienst*, met eene verbittering gevoerd, die nooit „ een Heiden kende? De Godsdienst-Oorlogen in „ *Frankryk*, de *Paryſche* Bloedbruiloft, de *Ierſche* „ Moord, de *Nederlandſche* Beroerten en Burger„ kryg, de dertigjarige Oorlog eindelyk, ontvolkte „ geheele Gewesten, geheele Ryken; en hierin ten „ minſten ſtaan de *Christenen* verre beneden de *Grie*„ *ken* en *Romeinen*, die ſlechts om Staatkundige re„ denen het zwaard aangordden. Waarlyk, de der„ tigjarige en Spaanſche Oorlogen gaven ook in ver„ bittering aan de wreedſte der Oudheid niets toe, „ en veroorzaakten geene mindere verwoestingen!"

In geen ſtuk, zekerlyk, heeft de geest des Christendoms zich meer verloochend, dan in de Oorlogen, die Belyders van dezen liefderyken Godsdienst, in geheele vergetelheid dompelden van deszelfs voorſchriften tot onderlinge zachtmoedigheid en verdraagzaamheid. Maar deze Oorlogen waren de worſteling van het licht tegen de duisternis. Weeën kost het immers, vaak den dood, aan de teedere Moeder, wanneer het Kind zich uit haren ſchoot ontwikkelen moet, het Kind, eens beſtemd tot weldoener van geheele geſlachten! Zoo moest ook menige ſtorm en menig onweder voorafgaan, eer de zon der waarheid en geregtigheid door de wolken heen kon ſchieten, die haar duizend jaren zoo dree-

vig benevelden! Maar thans is zy eindelyk doorgebroken; in het verschiet moge haar een ander onweder, uit valsche verlichting ontstaande, bedreigen: gewis! het bloed van zoo veel duizenden, om de reine verkondiging van het Euangelie op Slagvelden en Houtstapels gevloeid, zal niet vergeefs gespild zyn; de reine leer van JEZUS CHRISTUS zal, in *Europa*, als haar middelpunt, ten spyt van alle pogingen der boosheid, der list, op den kandelaar blyven; reeds heeft zy het bygeloof, en deszelfs laatste steunsels, de *Inquisitie*, de Monniken en het wereldlyk gezag van den Paus, overwonnen; de zwaardere stryd tegen het verryzende Ongeloof schiet haar nog over, maar zy zal, gelyk HERCULES, niet rusten voor dat zy dit tweede hoofd der *Hydra* verbryzeld hebbe! —

En hiermede, Heeren BESTUURDERS VAN TEYLER'S STICHTING EN LEDEN VAN DESZELFS GODGELEERD GENOOTSCHAP! acht ik myne taak afgedaan. Dezelve was schoon; zy moest het hart verwarmen en in beweging brengen. Ik heb daarom veel, misschien te veel, met geestdrift gesproken; echter hoop ik, dat deze myne Rede niet, of slechts zelden, tot valsche besluiten zal hebben weggesleept. Minder toch heb ik my op altyd bedriegelyke redeneringen, dan op het eeuwig ware getuigenis der Ondervinding en Geschiedenis beroepen. Schoon het onmogelyk is, voor geene tastbare, lang

door

door vooroordeelen omzwachtelde waarheid party te kiezen, meen ik echter onzydig, zoo wel het voor als tegen, der ſtellingen te hebben overwogen en de tegenwerpingen tegen dezelve beantwoord: *Dat de Oude beſchaafde Volken, met name de Grieken en Romeinen, hoe zeer geroemd als wys, deugdzaam en gelukkig, nogtans in Volksgeluk, in betrachting van ſtellige zoo wel als ontkennende pligten, beneden de tegenwoordige Europiërs ſtaan, en dat de vorderingen der laatsten, genoegzaam alléén aan den Christelyken Godsdienst, door de Hervorming gereinigd, en door gezonde Wysbegeerte toegepast, moet worden toegeſchreven.*

Dan het was hiermede geenszins myn oogmerk, de oude Volken in het minst te verachten, of hunnen welverkregenen roem te kort te doen. Dat wy zoo verre boven dezelve ſtaan, is geene verdienſte van onzen kant, het is vrye genade van God, die ons en onze voorzaten met het verſtand-verlichtend en hart-verwarmend Euangelie deed bekend worden. Zoo de *Grieken*, zoo de vroegere *Romeinen*, die nu reeds, voor den trap van kennis, waarop zy ſtonden, zoo vele deugden beöefenden, onze verlichting gehad hadden, wie weet tot welk eene hoogte zy opgeklommen zouden zyn? gelyk wy Christenen daar en tegen, die ons thans veelal zoo onwaardig onzer verhevene kennis en beſtemmig gedragen, misſchien in het geval der bewoners van dat warm, tot ſterke zinnelykheid prikkelend klimaat, (waar by zy

 niet

niet gelyk wy in eenen heiligen Godsdienst een tegenwigt vonden) nog veel dieper dan genen in allerlei ondeugden zouden bedolven liggen, waar voor ons Noordlanders ten minsten onze Luchts-gesteldheid mede eenigermate behoedt. Alle de grootheid van ziel, alle de wysheid, alle de deugd en goedheid van hart der oude Volken bezitten dus eene dubbelde waarde, naar mate dezen zoo vele hulpmiddelen derfden, waar mede wy begunstigd zyn. Maar, schoon zy dezelve misten, zeker voorgevoel, zeker besef van de noodzakelykheid eener buitengemeene Goddelyke ondersteuning en Openbaring blykt duidelyk, eenigen der besten onder hen bezield te hebben. — God heeft dus den wensch dier Braven onder de *Grieken* niet onvervuld gelaten, die hygend naar eene verlichting, door het Opperwezen zelf medegedeeld, verlangden; en al het heil, 't welk de Christelyke deugd zoo ruimschoots aan ons Werelddeel aanbrengt, is een *Commentarius* op dit reeds boven aangevoerde, gezegde van PLATO, waar hy, als door Goddelyke ingeving bezield, zynen Landslieden, toeroept: *gy moet wel begrypen, dat zoo gy behouden en ten goede veranderd wordt, in zulk eene gesteldheid der algmeene zaken, gy niet dwalen zult met die verlossing aan de beschikking van God toeteschryven!*

AAN-

Aanwyzing van eenige DRUKFEILEN met derzelver VERBETERINGEN.

Bladz.	Reg.	ſtaat:	moet zyn:
13.	21.	Piexaspes	Prexaspes
14.	14.	Intephernes	Intaphernes
14.	17.	Oebarrus	Oeobazus
22.	6.	Cheper	Chephren
24.	1. van onderen.	*in de Aanteek.*	*delet. Tabl. d.*
25.	4. ———	Iliad. zie	*Iliad. Z.*
30.	5. ———	*Corcyriëers*	*Corcyreërs.*
38.	6. ———	Nabods	*Nabobs*
40.	6. ———	Calisthenes	Callisthenes
48.	1. ———	Zie Plutarch en Pericle	Zie Plutarch. *in* Pericle
53.	2.	Wysheid	Vryheid
55.	3. van onderen.	na eene gewonne Zeeſlag	na eenen gewonnen Zeeſlag
56.	5.	Thevamenes	Theramenes
61.	5. van onderen.	Diogen. Laert. *in* Aristotelem	Diogen. Laërt. *in* Aristotele
64.	3. van onderen.	Solanus	Salamis
70.	6. ———	*ἀντὶ,*	*ἀντὶ*
72.	17.	voede	voedde.
78.	1.	Epominondas	Epaminondas
88.	10.	men	met
88.	3. van onderen.	Agethoclessen	Agathoclessen.
90.	18.	Hamilcar Baroas	Hamilcar Barças.
91.	16.	de gevoelen	de gevoelens
97.	3.	poogen	pogen
97.	13.	dien	die
102.	13.	*Capitecenſi*	*Capite cenſi*
104.	6.	*Saraniten*	*Samniten*
111.	12.	door ſchrandere	doorſchrandere
117.	3. van onderen.	*Preueste*	*Preneste*
118.	2. ———	Id. *in* Verram	*Id. in* Verrem
118.	1. ———	Cic. *pro* Cleantio	Cic. *pro* Cluentio
121.	4. ———	verbastert	verbasterd
134.	7.	bevalligen	bevallige

Aan

Aanwyzing van eenige DRUKFEILEN enz.

Bladz.	*Reg.*		*staat:*	*moet zyn:*
144.	3.	*van onderen.*	PLATO *in Synipos*	PLATO *in Sympos*
156.	1.		inet	niet
163.	4.		ALIPUS	ALYPIUS
163.	2.	*van onderen.*	der dienst	den dienst
164.	1.	———	*Anal.*	*Annal.*
165.	4.	———	Perſisch	Perſiesch
167.	12.		APECIUS	APICIUS
168.	3.	*van onderen.*	groote	grootte
170.	8.	———	den Volken	den Volke
179.	2.	———	*Divire*	*Divine*
188.	22.		CONFUSIUS	CONFUCIUS
193.	1.		beantwoorden	beantwoordden
203.	6.		lichtelyk	ligtelyk
204.	6.		lasterryk	lasterlyk
210.	5.	*van onderen.*	I. J. ROUSSEAU	J. J. ROUSSEAU
217.	12.	———	zonderlingen	zonderlinge
219.	9.	———	*Zenosty*; kende	ZENO. Hy kende
243.	6.	———	hunner	hunner
243.	9.	———	*Xantus*	*Xanthus*
251.	2.		onze	onzer
292.	9.	*van onderen.*	ALCIBIADAS	ALCIBIADES.
296.	5.		EPAPRRODITUS	EPAPHRODITUS
296.	2.	*van onderen.*	SCIPIO ARFICANUS	SCIPIO AFRICANUS
312.	12.		AUVERQUE	AUVERGNE
315.	2.		het volgende Hoofdſtuk	de volgende Af-(deeling
326.	10.		MOUKS	MONKS
335.	2.	*van onderen.*	VICISSEM	INCUSEM
355.	12.		PAPINIUSSEN	PAPIRIUSSEN
357.	9.		P. MILIANUS SCIPIO	AEMILIANUS SCI-(PIO
357.	16.		rede	reden
364.	2.		SGIPIO	SCIPIO
368.	4.		STABO	STRABO
368.	10.	*van onderen.*	PERSEN en HINDOO'S	PARSIS en HINDOOS
375.	4.		deugdzaam	deugdzame
378.	4.	*van onderen.*	naauwelyke	naauwlyks

